СИЛОВАЊЕ СРБИЈЕ

Британска улога у Титовом грабљењу власти 1943—1944

МАЈКЛ ЛИЗ

БИГЗ

СИЛОВАЊЕ СРБИЈЕ

Британска улога у Титовом грабљењу власти 1943—1944

МАЈКЛ ЛИЗ

Са енглеског превео
ЛАЗАР МАЦУРА

БЕОГРАДСКИ ИЗДАВАЧКО-ГРАФИЧКИ ЗАВОД

Ова књига је посвећена успомени на жртве убистава и масакра које су извршили тирани совјетског блока уз помоћ својих слугу. Нека ти прави родољуби, који су у Југославији побијени у име револуције и ослобођења, почивају мирније сада када се коначно открива и општеприхвата прави карактер комунистичке подвале. Не можемо да вратимо њихове животе, али им можемо, и морамо, признати право место у историји.

Било би неопростиво када би службена историја деловања SOE (Special Operations Executive) — Дирекције за специјалне операције која се сада пише, прихватала до сада признату верзију историје, која вуче порекло из комунистичких дезинформација. Меродавна верзија мора да води рачуна о новим информацијама и анализама које непрекидно излазе на светлост дана, како у Југославији тако и у иностранству.

Аутор

САДРЖАЈ

Белешка аутора IX
Предговор (др Веселин Ђуретић) XI

I ДЕО: ПРЕТХОДНИ ДОГАЂАЈИ

Поглавље 1: Дирекција за специјалне операције 3

Целокупна неправда 3
Мисија „Хенбери/Фуг“ 15
Партизанско-четнички рат у МО4 19
Личности и њихов утицај на догађаје 26

Поглавље 2: Југославија 70

Југословенска отаџбинска војска: лојалисти и остали „четници“ 70
Народноослободилачка војска: комуниста Тито и његови партизани 82
Британско подстицање грађанског рата 91
Изгубљена година и по 107
Колаборација 117
Влада у избеглиштву и краљ Петар 131

II ДЕО: АКЦИЈА

Поглавље 3: „У шуму“ 139

Поглавље 4: Саботаже са лојалистима 159

Поглавље 5: Тито узима све 186

Поглавље 6: Срамни ударац 206

Поглавље 7: Избор (између верности Савезницима и мита о пробитачности) 229

Поглавље 8: Вашар од издаје 243

Поглавље 9: Истина о чаркама поводом рушења мостова 258

Поглавље 10: Пиони у великој игри: Британске мисије код Михаиловића 268

Поглавље 11: Прекини паљбу, све је готово 283

III ДЕО: ПОСЛЕДИЦЕ

Поглавље 12: Историја победника 301

Поглавље 13: Черчилова шарада? 319

Поглавље 14: Цена свега 332

Поглавље 15: Јутро после 340

Тумач скраћеница 349

Хронологија 352

Реч захвалности 373

БЕЛЕШКА АУТОРА

Ова књига се бави југословенским грађанским ратом — врло контрадикторном темом. Она повезује моја лична искуства из 1943—44. са мојим интензивним истраживањем службених докумената четрдесет година касније. Моја искуства и закључци оштро се сукобљавају са оним што би се најбоље могло описати као „Британско-југословенско службено гледиште“ или још боље као „Историја победника“. Ову верзију упорно, годинама, граде комунистички историчари у Београду и протагонисти, помагачи и заштитници Титовог режима другде у свету, посебно у Уједињеном Краљевству. Пре извесног времена почео сам да користим термин *прихваћена мудрост*, да бих означио ову нестварну и искривљену смешу историје, митологије и левичарске догме. Претпостављам да је *историја по осећају* семантички исправније. Но, *прихваћена мудрост* је ту и ја намеравам да у њој направим неколико великих пукотина.

Такође сам сковао термин *лојалисти* или *четнички лојалисти* да бих означио некомунистички народни отпор којим је руководио генерал Дражa Михаиловић. Криво тумачење старославног термина *четник* од стране комунистичке пропаганде, дезинформације Сила осовине и непријатеља и бандита који су настојали да себе прикажу легитимним, присиљава нас да користимо нешто друго, а не само „четник". Прилично касно је Дражa Михаиловић, министар рата легитимне Југословенске владе у изгнанству, покушао да своје снаге назове „Југословенска отаџбинска војска", али овај се назив никада није усталио зато што га је Тито предухитрио називајући своје партизане „Народном ослободилачком војском". Михаиловићеве снаге су понекад користиле термин *роjалисти*, али су комунисти овај назив одмах приграбили као доказ да је Михаиловићев покрет великосрпски, што он није био. Тако у овој књизи користим термин *лојалист* и верујем да је сасвим одговарајући.

Главни извор грађе био ми је Британски државни архив.

ПРЕДГОВОР

Југословенско-британски, посебно српско-британски односи у периоду Другог свјетског рата су још обавијени густом маглом разних мистификација. Књигом *Силовање Србије* уклоњене су само неке од њих, али значајне.

Идући линијом претпоставки ових односа долазимо до константи које говоре о великом историјском неспоразуму, неспоразуму који изражава дуги континуитет антисрпске пропагандне игре, игре која траје још од стварања југословенске државе 1918. У њој су српскохрватске релације огледане мимо западноевропских државно-правних и национално-конститутивних искустава.

Већ до рата су на британској политичкој сцени са успјехом „уозбиљаване" и калкулантске политичке подвале о „великосрпској хегемонији" и „угњетавању других нација", које као да су биле усклађене са исто таквим илузијама које су широм свијета сијане путем платформи Коминтерне и Стаљинове владе. Овако настале брзо су улазиле у научни и друштвено-политички оптицај. Сусрећемо их у многим „елаборатима" као пратећи материјал официјелних британских расправа о политици према Југославији.

Ниједан од њих није имао као претпоставку основну чињеницу, да су и побједничка Србија и друга српска држава Црна Гора све своје велике, и од савезника признате, победе у балканским ратовима и Првом светском рату уградиле не у свесрпску него у заједничку југословенску државу, одређујући ту нову творевину троимено — као Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Као да није била позната ни чињеница да је српски народ у ту нову државну цјелину несебично уграђивао своју богату културу, спајајући је са културама народа који су, због друкчије историјске судбине, били национално полуформирани, духовно периферни; неки од тих народа били су формирани на српској етничкој основи као конвертитске национално-сурогатске цјелине.

Укључујући се у хор противника југословенске државе — као „великосрпске творевине" — и неке истакнуте личности британске науке су несвјесно или из личних шићарцијских разлога ишли наруку иредентистичким антисрпским и антијугословенским политичким круговима, за шта, са српске стране, није било разлога. Напротив, могли су бити огорчени само они: и због некоректног британског односа према провјереном ратном савезнику и због чињенице да је управо Британска Империја у 19. и првим деценијама 20. вијека, у доба „источне кризе", са њима бездушно манипулисала, и због својих глобалних разлога и због такмичарства са Руском Империјом. Тада су били направљени и аранжмани који су милионе Срба остављали ван матице, на милост и немилост османских угњетача; тада је перфидно и дрско, на, углавном, српској етничкој подлози формирана албанска држава којој је додијељен и древни српски град Скадар. Тада су биле подстакнуте србо-арнаутске конвертитско-ренегатске страсти које ће у доба социјално-револуционарних надахнућа бити усмјерене против цјелокупног српског народа, а у наше вријеме донијети нове невоље и муке Србима Косова и Метохије.

Због свега тога, код Срба је био створен утисак да су у овој цивилизованој земљи резони „Перфидног Албиона" често ишли испред њеног узвишеног духовног бића. Културно-историјска ширина иманентна великим народима, у овом односу се преламала кроз најсуженију диоптрију, па

се никада није могла видјети цјелина српског етникума — чак ни његова значајна одредница, да је православни дио овог народа само витална грана вијековима растрзаног стабла. Док се у западној Европи прихватало као природно мултиетничко заједништво око јединствене вјерске и културно-историјске основе, у српском случају је усвајан обрнути принцип, по коме су милиони покатоличених и исламизираних Срба посматрани као несрпске етничке зоне, па је подстицано и њихово сепаратно антиматеринско доказивање. Данас су у току настојања да се око оваквих конвертитских зона формирају љути антисрпски табори — на линији стратегије католичке мултинационале, на tera missionis, при чему се и овдје сви медијуми игре своде око мита о „великосрпској хегемонији".

Други свјетски рат је британску политичку филозофију затекао у стању везаности за овако настале претпоставке, испуњене новим контраверзама о српској прошлости и о југословенској стварности. Могло се и очекивати да ће се ситон-ватсоновске и друге површности и тенденциозности, сведене око идентичне методолошке игре брзо сукобити са стварношћу у којој је прокажени „хегемонистички народ" једини пружио отпор Осовини, док су тзв. „угњетени народи", које су до тада мазили и Енглези и Совјети, одмах прихватили и окупатора и своје зликовачке квислиншке режиме.

Британски званичници, пометени догађајима, прагматички су подстицали 27-мартовски отпор и са усхићењем похвалили „славно српско оружје". Потом су им били „разумљиви" дефетистички резони, али само док нису стигле вијести о успјешним диверзантским акцијама на саобраћајницама. Чим су због превременог борбеног поклича услиједиле масовне репресалије над народом, Черчилова влада је изражавала жаљење, признајући дефетизам као политичку нужност, понашајући се у складу са својом политиком према сународницима на окупираним Каналским острвима (у Ламаншу). Када је у конјунктури њемачко-окупационог интеррегнума и затишја масовно проговорило српско устаничко оружје у Лондону су се поново чули ратоборни покличи. Посредством југословенске краљевске владе Дража Михаиловић је био прихваћен као персонификација тог заноса. И то је потрајало

све док нису стигли извјештаји о четничко-партизанској борбеној сарадњи на територији западне Србије. Онда су се понадали да се и у Југославији остварује оно што је већ било оваплоћено на савезничкој глобалној политичкој сцени — спрега идеолошки супротстављених партнера. Било је то нормално ратничко резоновање, по коме је борбеност критериј свих вредности.

Али савезници, Британци посебно, нису видјели нешто што је само за Србе било специфично. Нису, наиме, видјели да је српска антиокупаторска позиција обухватала све војно-политичке струје и покрете овог народа, од „деснице" до „левице"; да је ова позиција била еминентно егзистенционално условљена. Да је била одређена не само политиком окупатора, иако је ова политика била изразито антисрпска, него и оним перфидним плановима и циљевима окупационе политике који су у антисрпска кола упрезали све балканске иредентисте и ревизионисте, конвертите и ренегате; у првом реду следбенике великохрватских, великоалбанских, великомађарских и великобугарских претензија на српски рачун. Пуштајући их са ланца омогућавали су им да већ у првој ратној години почине злочине какве европска историја није запамтила. У том смислу биле су највише ангажоване хрватске усташе, уморивши на патолошки начин, само у току првих неколико мјесеци рата, око 400.000 Срба, те десетине хиљада Јевреја, Цигана и група из редова других националности. До краја рата било је зверски усмрћено око 2.000.000 људи. Савезници Србима нису ни у миру пружили подршку да преброје своје мртве.

Не видјећи антисрпску усмјереност и окупатора и његових домаћих колаборациониста Черчилова влада није могла схватити ни саму суштину војно-политичких, посебно национално-политичких односа у Југославији. То ју је водило ка површном, у много чему медиокритетском поимању српске егзистенцијалне дијалектике. А сва суштина ове дијалектике била је садржана у једноставним алтернативама: а) или бескомпромисна борба уз ризик потпуног истребљења народа, којим путем је ишло Титово руководство, вукући за собом српске русофиле и комунисте, у складу са стаљинско-коминтерновским резонима, „циљ оправдава сва средства". (И успијевало је јер је

дјеловало „у име нове Русије“); б) Друга алтернатива је била реална национална политика, која би одговарала тешким околностима. Тим путем је ишао покрет Драже Михаиловића, све док није упао у погубни процијеп: између егзистенцијалних резона народа, који су укључивали и прилагођавање тешким околностима и, чак, привремену тактичку сарадњу са непријатељем; и глобалних војно-политичких резона савезника који нису разумијевали специфику српске стварности. У тешком процијепу, у ситуацији грађанског рата са идејно-политичким супарницима, Југословенска војска у отаџбини (четнички покрет) под командом Д. Михаиловића је упућивана и на прављење непопуларних гњилих компромиса никада не напуштајући своју патриотску суштину. Ова варијанта српског отпора окупатору се највише губила у доказивањима пред бездушном Черчиловом политиком. При томе она је невољно вучена од своје лондонске владе, од стране гарнитуре која је одавно била претворена у полигон за испробавање савезничких „компромиса“ према Југославији, односно за мешетарско усклађивање српско-хрватских ратних односа. Ова ће политика касније довести до погубног резултата, до става који није уважавао српске мученичке резоне, и до остављања на цједилу Михаиловића и његове војске. „Компромис“ у који су, захваљујући титовској игри, били упрегнути и русофилско-слободарски занесени српски интернационалисти (партизани), водио је афирмацији друге линије калкулантске употребе Срба против Срба, дајући право грађанства аранжманима „противтеже“ „великосрпском покрету Драже Михаиловића“. Потом је она на тој фиктивној подлози била институционализована — као „револуционарна тековина“ (највише у разбијачким државно-правним пројекцијама АВНОЈ-а). Била је организационо отјеловљена уз асистенцију свих савезника, а у сенци обећања „нове Југославије“, као негације дорашног „великосрпског режима“, којој је — мислило се — тежио само Титов покрет. Данас се показује да је све то било у функцији оне стратегије која је тежила да на развалинама српства и југословенства формира „Независну Хрватску“, у оквирима који укључују српске територије Далмације, Кордуна, Баније, Лике, Славоније, Барање и Срема.

Велику разбијачку игру припремала је политичка симетрија српско-хрватских ратних позиција, наиме тражење пандана „квислинштва“ у ситуацији када су само Срби били жртва свих агресора, страних и домаћих, а Хрвати — ношени идејом своје „Независне Државе“, коју су остваривали уз помоћ окупатора — експоненти најпатолошкијег вида антисрпске политике. Југословенска влада и нејаки краљ Петар II, вођени спонтанитетом Черчилове природе, те непродубљене, каткада и равнодушне британске политике — која је тој природи одговарала, су постајали медијуми преко којих је југословенска будућност пројектована кабинетски, без обзира на ратну стварност. Пошто се она видјела само у српско-хрватској сарадњи на „новим основама“ (старе основе су биле проглашене као „великосрпске“), требало је одмах пронаћи хрватским квислиншким позицијама одговарајуће српске. У почетку улогу такве „равнотеже“ одржавао је *Збор* Димитрија Љотића, односно његови *добровољци,* којима је подарен атрибут „чистог фашизма“. Потом је, поред Љотића, убачен Павелићу „адекватнији“ режим генерала Милана Недића, у вријеме када је несрећни „српски Петен“ чинио све да умањи бол и патње угрожених сународника. Напокон је уследила акција уклањања „последње великосрпске“ препреке на путу ка „новој Југославији“, односно Југословенске војске у отаџбини Драже Михаиловића. То је извођено путем истргнућа њене улоге из контекста српске мученичке стварности, из контекста који је оправдавао и одређивао и њено проокупаторско маневрисање, које се одвијало у знаку стварних припрема за одлучујући корак — „када дође вријеме“.

Писац књиге *Силовање Србије* Мајкл Лиз, чијем дјелу је посвећен овај предговор, појавио се у Југославији средином 1943. године. Појавио се управо онда када је партизански (народноослободилачки) покрет, у првом реду својом бескомпромисном борбеношћу, а потом и вјештом игром домаћих и спољних фактора, био добио карактер „најзначајнијег политичког чиниоца“. Мајкл Лиз је стигао на југ Србије, код четничког команданта корпуса мајора Радослава Ђурића, у ноћи између 1. и 2. јуна; на сектор Лесковац—Врање—Приштина. Ту је овај смјели обавештајни официр остао све до маја 1944. године. Радило се

о подручју које је, до тада, било изван савезничког погледа, као, уосталом, и многа која су била далеко од Врховне команде. Због тога Лизово свједочење има велики и научни и политички значај.

Британски официр је кренуо на пут у вријеме када је партизанско-совјетска пропаганда већ била овладала западним јавним мнењем, добијајући карактер особене „левичарске моде", допутовао је онда када је била већ установљена средња позиција између Михаиловића и Тита, очигледно договорена у вријеме јануарског Черчиловог боравка у Каиру. У јеку припрема средоземне војне кампање, која је имала у плану искрцавање и на Апенинско и Балканско подручје, под лупу особеног интересовања долазили су сви они који су пружали или су могли пружити ефективну војну сарадњу. Такве је посебно протежирао Британски војно-обавештајни центар у Каиру MO4 (огранак SOE). Највећи резултат његовог утицаја на збивања у Србији била је одлука да се британска војна помоћ, дотада упућивана само четницима, скоро симболичке величине, усмјери и четницима и партизанима. Лиз истиче да су на ову одлуку пресудно утицали комунистички активисти у Британској обавештајној служби, користећи се чињеницом да је Каирски центар дјеловао доста независно од своје лондонске централе. Овај образовани британски официр највећи значај придаје шпијунажи члана Британске КП и совјетског обавештајца Џемса Клагмана. Ово његово мишљење потврђује и амерички научник Давид Мартин у најновијој књизи *The Web of Disinformation.*

Не постоје примарни подаци који би јасно показали колико је каирски центар у својој политици према Михаиловићу био вођен утицајем тамошњих комуниста и левичара, а колико је промјена односа према четничком команданту била одређена промјеном општих војно-политичких услова, у првом реду јачањем савезничких позиција у Средоземљу. Новонастале околности су протежирале само војне резоне савезништва, па је и од Михаиловића тражена акција, и то на ултимативан начин. Показивало се да је Черчилова влада и поред свега што је до тада помућивало њене односе са југословенском владом и Михаиловићем била остала на позицијама које нису уважавале српске егзистенцијалне резоне, иако су их окол-

ности у Србији све вријеме чинили врло актуелним. Још је био на снази Хитлеров принцип — за једног убијеног Нијемца 100 или 50 Срба! Аутор књиге *Силовање Србије* оснажује и у британској и у југословенској историографији врло занемарену, битну чињеницу, да се Михаиловић, иако је био притиснут условима у којима је читав његов народ био талац, ипак, на разне начине довијао да своје непријатељство према окупатору и конкретно изрази. У зависности од локалних околности: на територији геноцидне Независне Државе Хрватске, уз употребу италијанског окупатора против усташких кољача, на територији Црне Горе — уз употребу истог овог окупатора против комуниста као екстремиста; на територији Србије и Македоније његово непријатељство често је изражавао и у виду диверзија на комуникацијама, војним и привредним објектима.

Систематизација архивских извора и сјећања учесника збивања, нарочито података које доноси Мајкл Лиз, показује по Србе фатални неспоразум „велике" и „мале" политике.

Показује, да се борбено „тестирање Михаиловића", које су британске политичко-обавештајне трансмисије — каирске и оне у партизанском штабу — вршиле у сјенци крајњег циља побједе, одвијало у вријеме када је њемачки окупатор на сваки српски изазов одговарао врло сурово. Тада је у српском народу могло бити прихваћено само камуфлирано борбено понашање, оно које би избјегло масовне одмазде, на моравско-вардарској саобраћајници, како сазнајемо из Лизове књиге, из база које су биле удаљене од насеља и четничких војних концентрација — да се не би сазнало ко је нападач. Било је оно врло изражено и у септембру 1943, у доба капитулације италијанске војске, када су јединице Драже Михаиловића биле преузеле шире операције ради разоружања Мусолинијевих трупа, супротстављајући се, уз пут, и јаким њемачким снагама. Невоља је била у томе што је у периоду до италијанског колапса борбено „тестирање" Михаиловића остајало без очекиваних већих резултата, што се негативан однос према њему проширио на многе британске службе. Отада су брзо осујећиване све прочетничке иницијативе. Већ су били преовладали титовски резони Дикинове и Меклинове мисије, до тог степена да је септембра 1943.

године отворено захтијевано прелажење италијанске војске само на страну партизана, чак и тамо гдје су четници били извршили њено разоружање (у Беранама).

„Тестирање" је крајем ове године потпуно престало, послије чега је четнички лидер био остављен на цједилу без икакве савезничке војне помоћи; остављен управо онда када су италијанска војна кола била потпуно сломљена а њемачка почела да пуцају на свим саставима. Њемачки окупатор није више имао снаге да драстично одговори на српске ослободилачке изазове.

Велики политички заокрет био је знатно одређен пропагандном игром која је, преко Дикинових и Меклинових достава центру, постизала велики учинак. У овом смислу пресудну улогу је имао Меклинов септембарски рапорт у коме су партизани представљани као снага од 220000 војника, иако је њихова бројчаност тада процјењивана на око 60000 (не укључујући ту италијанске јединице). Четничке снаге у Србији су крајем 1943. године процјењиване на око 72000 бораца, не укључујући њихове резервне снаге. Лиз прихвата ове процјене као реалне.

Аутор књиге *Силовање Србије* свједочи да су и он лично, и сви његови борбено надахнути другови били напуштени управо онда када су могли највише да користе, када су четнички команданти били орни на сваку мању или већу диверзантску акцију. Његово аутентично свједочење указује на радикално другачији однос према мисијама код партизана, чак и према сусједној, која је оперисала на југу Србије и западној Македонији, која је све вријеме богато снабдијевана, да би — наглашава — била спремна за удар на четничку територију са југа. Четници су, према Лизу, до краја 1943. године добили свега 250 тона савезничке војне помоћи, док су партизани у 1943. год. добили 800 тона, у првој половини 1944. 3500, уз 2000 приспјелих морским путем; а од јуна 1944. до маја 1945. још око 10.000 тона.

Черчилов обрт од четника до партизана одређивали су, у првом реду, војни разлози, иако је својеглави премијер имао у виду и неку специфичну политику. Била је то, у ствари, политика која је Михаиловића жртвовала Титу, политика која је нејаког краља остављала без сопствене војске, лицем у лице са човјеком који није имао шта да

изгуби. Черчилова површност је била таква да је изненађивала и главног мешетара комунистичке игре, Стаљина, јер је овај рачунао са много дужим периодом „употребе“ краља на линији револуционарног циља. „Реалном“ се показала Титова политика свршеног чина, која је остваривана уз игру и са Западом и са Истоком, уз манипулације у посебном облику употребе Срба против Срба. Тако је самозвани маршал у другој половини 1944. године узјахао оседланог коња, којег му је придржавао Черчил, без сметњи наставио да води српску војску коју му је, вођен Черчиловим „савјетима“ подарио млади беспомоћни краљ. Напокон је Тито дошао у позицију да „остатку“ Југославије диктира своје услове, и то је радио на језуитски начин: побједоносну шансу је искористио, не као револуционар (како се обично мисли), него као перфидни хрватски националиста, уз помоћ игре која је његову војску представила тако национално симетрично да је одговарала и националној структури становништва. Напокон је створио услове да се кољачи и жртве нађу на истој линији. У миру је, у атмосфери идеологизација, злочин био награђен, што је означило нови почетак старе антисрпске и антијугословенске политике.

Помоћу револуционарне димензије српског покрета отпора извршена је неутрализација и деструкција српске националистичко-самоодбрамбене компоненте; помоћу српских интернационалиста био је установљен антиинтернационалистички политички систем, по заједницу разбијачки. Черчиловске заблуде омогућиле су да титовска ратна игра добије и своју мирнодопску верификацију, да овлада утицајним лондонским круговима као посебан вид британског „титоизма“.

Књигом *Силовање Србије* Мајкла Лиза направљен је велики преседан, проширен пут оне научне истине којим су, нешто раније, кренули амерички аутор Давид Мартин и британска новинарка Нора Белоф. Напукле су титовске „методолошке основе“ српско-хрватске „равнотеже“ противрјечности, у којима су се узроци и посљедице драстично мијешали, и на којима је била изграђена послијератна антисрпска друштвена и државна зграда.

За Србе, ипак, *на Западу нешто ново!*

др Веселин ЂУРЕТИЋ

I ДЕО

Претходни догађаји

●

ПОГЛАВЉЕ
1
Дирекција за специјалне операције

●

ЦЕЛОКУПНА НЕПРАВДА

Убудуће, Михаиловићеве снаге биће представљене не као родољуби већ као терористичке банде; такође ћемо одбацити израз „црвени бандити", који се примењивао за (Титове) партизане и заменићемо га са „борци за слободу".

Директива Британске владе,
почетак 1944.

У тамном уском ходнику, који је служио као гардероба и пролаз у зграду Клуба специјалних снага у Лондону, висили су портрети Винстона Черчила (Winston Churchill), Маршала Тита и генерала Драже Михаиловића.

Портрет Михаиловића — младалачко али озбиљно и мисаоно лице — налази се у средини и то му одговара, зато што је то човек који је био стешњен између два џина који су га уништили и осудили на пропаст.

Такође је у реду што је ова група портрета премештена у плесниво ћоше, које симболизује бесмисао, лаж и прекрајање историје које се дешава готово пола века.

Михаиловић је био храбри српски родољуб који је маја 1941. први подигао барјак великог отпора Хитлеру у окупираној Европи. Осамнаест месеци су он и његови четници лојалисти уживали у аплаузу слободног света као пример другим поробљеним народима. Ипак су 1944. Черчил и Тито уништили југословенски лојалистички покрет. Захваљујући, пре свега, британском признавању, британској пропаганди и издашној позадинској и ваздушној помоћи Савезника, под видом отпора немачкој окупацији, Тито је успео да окрене своје британско и америчко оружје на своје прозападно оријентисане земљаке. У правом грађанском рату он је приграбио власт.

Не обазирући се на обећања која је дао заштитницима из Британије, Тито је завео бруталан и репресиван стаљинистички режим који је био праћен масовним убијањем и страхотама. Већ у јесен и зиму 1944, када је партизанска војска напала Србију, потпомогнута Црвеном армијом и Бугарима, дошло је до стихијског покоља. Чак су и лојалистичке герилске снаге, које су се заједно са Црвеном армијом бориле против Немаца у повлачењу, биле, касније, разоружане од стране њихових руских сабораца и предате на располагање Титовим комесарима. У случају официра то је одмах значило стрељање. Сваки отпор, стварни или могући, у градовима или селима, немилосрдно је био гушен.

У мају и јуну 1945. свирепости су достигле врхунац. Савест света недавно је потресена причом — прекасно саопштеном — о подмукло вођеном присилном повратку у отаџбину 35000 хрватских и словеначких домобрана и српских четника, заједно са женама и децом, а који су извели Британци у сарадњи са Аустријом. Ови људи, који су били прихваћени као избеглице, обавештени су да ће бити пребачени у избеглички логор Палманова у Италији. Спремно су се укрцали у воз, да би постали свесни да их

предају партизанима и да их враћају у Словенију тек када су врата била замандаљена.

Сада се зна да су страдали у рукама Титових комуниста. Систематски и садистички су их поубијали специјално формирани одреди за егзекуцију, који беху разрадили технику којом су доказивали да су умрли и покопани, без трагова, у јами у Кочевском Рогу. Као код осталих стаљинистичких масакра у Русији и Пољској, све је било организовано на високом професионалном нивоу. Нема сумње да је Тито позвао стручњаке НКВД-а. Циљ је био: обезбедити се да спољни свет не сазна шта се стварно догађа. Дотични експерти су, очито, давали праве професионалне савете; маска је врло дуго остала успешна.

У последње време много се писало о тих 35000, због тврдњи да је Харолд Макмилан (Harold Macmillan), који је касније постао премијер Британске владе, одговоран за њихово враћање у отаџбину. Међутим, ово писање је скренуло пажњу са страшне чињенице да је тих 35000 представљало само врх леденог брега. Не постоје доступни досјеи или меродавне процене о политичким убиствима која су извршили комунисти у Југославији. У том смислу службени представници и историчари у Београду изгубили су памћење. Морали су, зар не? Из оног што је доступно, из веома малог броја извора који су имали смелости да дотакну ову табу-тему, произилази да би четврт милиона душа могла бити реална цифра. То није цифра која би се могла на било који начин научно поткрепити. Човек који воли да се клади могао би ову бројку сматрати одвећ малом. На изборном састанку Комунистичке партије при крају 1945. Тито је захтевао да се оконча са масовним убиствима која су се наставила читавих шест месеци после краја рата. Он је то урадио не због милости или било које друге „буржоаске" слабости, већ пре због тога што се, по његовим речима, „нико више не боји смрти". Убијање је попримило супротна дејства.

За нацију која је, у то време, бројила мање од шеснаест милиона људи, четврт милиона убијених у тајним политичким чисткама — после оних који су погинули на бојном пољу — статистички је застрашујуће. Да бисмо успоставили некакво поређење, замислите милион смакнутих

у Уједињеном Краљевству или четири милиона у Сједињеним Државама.

Била су то тајна убиства мотивисана делом жељом прекаљених комуниста да среде старе рачуне, а делом жељом да се елиминише свако потенцијално жариште отпора Титовом планираном преузимању власти и успостављању тоталитарне државе стаљинистичког типа.

Ова тајна, незаконита убиства била су праћена громогласно најављиваним суђењима за која је законски оквир невешто скрпљен. И овде је копирана стаљинистичка техника. Циљ је, наравно, био да се маскира историја и да се прослави Тито и његов покрет, те да се потуку ривалске идеологије. Раширене идеологије биле су, наравно, српска православна и монархистичка традиција у Србији и римокатоличка у Словенији и Хрватској. Тако су Михаиловић и надбискуп Степинац, примас римокатоличке цркве у Хрватској, били идеалне жртве и њихово извођење пред суд било је режирано у бриљантном стилу. Отпуштене су све кочнице да се у очима света осуди Михаиловић и све што он представља.

Срамна је чињеница да је Клемент Атли (Clement Attlee), британски премијер од 1945. до 1951. одбио молбу разочараног и покајничког Черчила, свог претходника, да Британска влада изврши притисак ради правичног суђења Михаиловићу. Атли је рекао Ернесту Бевину (Ernest Bevin), свом министру спољних послова, да не види никакве предности за Лабуристичку странку ако се сагласи са Черчиловом молбом. Михаиловић, некадашњи јунак и савезник, остао је сам и послан је у гроб. Убио га је стрељачки вод 17. јула 1946. на београдском игралишту за голф.

Још је срамније, и готово невероватно, да је Тито, оваквим стаљинистичким општењем са јавношћу, постигао известан успех и да је много такозваних доказа које је изрекла оптужба на суђењу Михаиловићу, нашло пут у *прихваћеној мудрости.*

Черчилово кајање дошло је прекасно. Прекасно за Михаиловића, прекасно за слободну Југославију. Тито беше обмануо Британце и по том питању није се устезао. „Надмудрио сам и преварио тог старог лисца Черчила", јавно се хвалисао Тито после рата.

Како је Черчил, најпаметнији политичар и стратег, дозволио да буде обманут?

Ко је Черчилу продао идеју да је Михаиловић — човек којег је Хитлер назвао „бескомпромисни непријатељ", чије је уништење било кључ успеха сила Осовине у југоисточној Европи — немачки савезник? Ко је насео Титовим тврдњама о снази његових трупа и о ратним победама — тврдњама толико изопаченим да је чак и Стаљин упозорио Тита да су му претеривања одвећ груба — и ко их је пренео Черчилу као чињенице? И ко је, насупрот томе, задржавао и уништавао извештаје обавештајаца, који су говорили позитивно о Михаиловићу, тако ефикасно да не постоји ниједан доказ да су доспели до Черчила?

Зар треба да не поверујемо Титовом послератном амбасадору у Британији који је — много година касније и без икакве личне користи — дао смешан приказ како је „индоктринирао" британског обавештајног официра који је био Черчилов изасланик на Балкану? Зар треба да игноришемо тврдњу Хајнриха Химлера (Himmler) да је Тито „намагарчио и понизио Британце и Американце на заиста смешан начин"?

Овакво запажање за Американце је сасвим одговарајуће. Они уопште нису били лаковерни као Британци. Али на Балкану, у британској сфери утицаја, они су се приклањали Черчиловом суду, ма како нерадо то чинили. „Влада Сједињених Држава", писао је Черчил у марту 1945, „никада се није одушевљавала нашом пропартизанском политиком и увек смо имали много потешкоћа да их привучемо на нашу страну". Черчил је тада управо почео да схвата како га је Тито сасвим намагарчио. Он, са жаљењем, помиње мучно објашњавање Американцима „да на крају крајева Тито није онакав како смо се ми надали да јесте".

Американци су, барем, покушали да ублаже своје пређутно слагање. Америчка истражна комисија у потпуности је ослободила Михаиловића кривице и 1948. председник Хари Труман (Harry Truman) доделио му је (постхумно) одликовање Легију похвале.

Британци нису били тако брзи да признају грешку. Неки тешко могу да прихвате да је наш велики ратни

вођа могао да буде обманут од једног герилца из балканских шума. Да, овде је Черчил био наиван. Тек је 25. маја 1945 — скоро две године после простирања тепиха добродошлице Титу — затражио увид у његов комплетан досје. „Је ли истина", питао је Черчил у свом молбеном запису „да се образовао на једном комунистичком колецу"?

Британци беху ти који су преварени и који су, очигледно, одговорни што се Тито дочепао власти. Совјети су били предалеко да би помагали Титу у одлучујућим моментима — године 1943. и првих девет месеци 1944. Али су њихови агенти радили прековремено у корист Тита. Исто то су, на жалост, радили и неки други лаковерни обожаваоци на Западу, укључујући и неке из тајних служби Британске владе. Ова превара потиче од совјетске кампање лажи која је почела 1942.

Кад би се једном некуд усмерио, Черчила је било тешко одвратити. Он се, очито, почео јако приклањати Титу почетком 1943. Чврсту одлуку је донео крајем 1943. када је наредио да се напусти Михаиловић после Титовог ултиматума: „Он или ја."

Изгледа невероватно да је вођа Черчиловог карактера и одлучности дозволио да буде прегажен на овај начин.

Пошто је одлука донета, морала се и оправдати. Михаиловић, родољуб и херој из 1941. и 1942. најпре је приказан као неефикасан, а потом и као колаборациониста. Комунисти су пружили „доказе" о грешкама лојалиста, док су прикривали сопствену гнусну и широку стратешку сарадњу са Немцима. Месец дана пре него што је прва британска мисија с њима успоставила контакт, три водећа члана Титове клике провела су неколико недеља гостећи се са Немцима у Сарајеву и Загребу. Две стране се беху сложиле о кратком примирју да би се омогућило комунистима да се концентришу на критичну битку грађанског рата против четника на Неретви. Уз ово примирје, преговарачи су расправљали о дугорочном стратешком плану којим ће Немци помоћи Титу да успостави слободну територију у Санџаку, који је био упориште лојалиста, а у замену за партизанску помоћ против очекиваног искрцавања западних савезника на далматинској обали. На овај

план вето је ставио лично Хитлер. Он је одбио да сарађује са „комунистичким бандитима", али је британска команда управо била на путу да то уради.

Маја 1944. Немци су извршили десант да би заробили Титов штаб. Само захваљујући предвиђањима и брзом деловању пуковника Вивијена Стрита (Vivian Street), главног штабног официра британске мисије код партизана, Тито је избегао заробљавање. Заједно са љубавницом и псом пребачен је у британску базу Бриндизи у Италији. Иако се сматрало да је он вођа отпора, пребачен је и смештен удобно и сигурно, под заштитом Британаца, на острво Вис. Острво је, формално, било југословенска територија — чињеница корисна у сврху спасавања образа.

Тито је изразио захвалност на типично комунистички начин — омаловажавањем. Не рекавши ни реч својим британским савезницима и заштитницима, једног лепог дана искрао се авионом, којим је пилотирао руски пилот, и отишао у Москву да се види са Стаљином. Титова намера је била да скрене дивизије Црвене армије на Србију и истера трупе сила Осовине, да би предухитрио лојалисте и да би трасирао пут за освајање власти у поратној Југославији.

Пошто је добио Стаљинову помоћ, Тито је постао агресивнији према својим западним савезницима. У пролеће 1945. покушао је да анектира аустријске и италијанске територије. Ови су покушаји осујећени, али су најавили будуће догађаје. Черчилов „велики герилски" савезник из 1943. постао је Стаљинов сателит из 1945. И ту западни савезници нису могли ништа да ураде. Тада је Југославија била сигурна иза челичне завесе, која је поделила Европу и која је омогућила новим црвеним диктаторима да се марљиво баве својим деспотским занатом.

Ток догађаја, који је покренут одлуком из 1943. да се одбаци Михаиловић и његов лојалистички покрет, био је неумољив. Нада да ће се југословенски народи јединствено одупрети немачкој окупацији под вођством Тита, показала се као пропала илузија, што је она увек и била. Огромна савезничка помоћ која је пружена Титу првенствено је искоришћена да се освоји отаџбински лојалистички бастион у срцу Србије. Срби, које је Тито регрутовао ван Србије, борили су се против своје српске браће док се

немачка армија углавном мирно повлачила. Да су Британци сву помоћ усмерили српским лојалистима — или да су барем координирали ова два покрета отпора тако да не ратују међусобно — ово мирно немачко повлачење не би никако било могуће. Но, британска политика је сада отворено подстицала грађански рат. Британски радио, који је 1941. и 1942. говорио о Михаиловићу као о родољубу и хероју, већ је почетком 1944. оптуживао лојалистичке родољубе као колаборационисте и издајнике. Доцније напуштање легитимне Југословенске владе у избеглиштву, као и саме монархије, беше неизбежна последица.

У Москви је Тито упорно молио Стаљина да у борбу укључи и Бугаре, као и совјетску армију, да би савладао српске лојалисте. Бугарска армија, која је у Србији служила немачким окупаторима, преко ноћи је постала „ослободилачка".

До пролећа 1945. Черчил се коначно сасвим разочарао у Тита. Али изгубљена власт у корист лабуриста и долазећи социјалисти нису имали ни времена ни склоности да се брину због краја монархије и увођења совјетског социјализма у Југославију. Она је била далеко и у мају 1945. наклоност према Западу спадала је у домен еуфорије. Совјети су још били другови по оружју и савезници. Запад је затворио очи пред непријатним током догађаја у Источној Европи.

У Београду је комунистичка влада консолидовала своју тоталитаристичку власт дробећи сву опозицију. У правом марксистичко-лењинистичком стилу бацила се, потом, на писање историје која њој одговара. На Западу — а посебно у Британији — поборници Титовог режима писали су своје херојске верзије онога што се догодило и њихове су књиге постале јеванђеље. Титоманија је доносила профит. Током година митови и легенде су прихваћани као чињенице. У Југославији је отворена хајка на нешто преосталих лојалиста. Они који су мислили друкчије били су ућуткани. Титов лоби, који су одушевљено подржавали и потицали заштитници са Запада, обарао је сваку другу верзију историје. У игри је била манипулација јавним мнењем. Организовали су се симпозијуми на које су долазили Титови симпатизери. Случај лојалиста — и

обична истина — завршили су тако што су осуђени у одсуству.

Ово фалсификовање историје не би се одржало да није било догађаја из 1948. То је време када је Тито дошао у сукоб са Стаљином. Овај расцеп у јединственом совјетском фронту нема никакве везе са идеологијом, већ се сав заснива на личностима. Тито је једноставно прерастао своје чизме и Стаљин је покушао да га ошамари. На Титову велику срећу — или се можда ради о његовом сјајном политичком инстинкту — ово се догодило када је хладни рат био у најкритичнијој тачки. Западњачка визија, замагљена жељама, у овом процепу челичне завесе видела је своју шансу. Тито је примио значајну финансијску и моралну помоћ са Запада. Расцеп је, у великој мери, подигао вредност Титовој машинерији у Лондону, која је одмах кренула у акцију, тврдећи да је Титово разилажење са Стаљином директна последица помоћи коју је Запад пружио Титу у рату. На тај начин је титоманија поново оживела. Ипак свако ко озбиљно проучава комунизам уопште, и Тита посебно, схвата да Титово разилажење са Стаљином није потекло из Титове захвалности Западу. Та тврдња је очито лажна.

Прве пукотине у монолитном титоистичком јеванђељу нису се појавиле на Западу већ у самом Београду почетком педесетих година. Милован Ђилас, један од најближих Титових сарадника у току рата, а касније потпредседник Југославије, постао је ревизионист. Влада Дедијер, Титов лични биограф, придружио се Ђиласу. Недавно је Веселин Ђуретић, историчар млађе генерације, објавио дело откровење које прецизно објашњава како су Тито и његова клика изиграли западне савезнике. После овога дела, ратни историчар у Београду, Мишо Лековић, објавио је књигу под насловом *Мартовски преговори,* која задивљујућом отвореношћу саопштава детаље Титове сарадње са Немцима 1943 — баш у време када је на Черчила вршен притисак да подржи комунистичке партизане и напусти лојалисте.

Па ипак, у Енглеској се титоманија наставља. Тако је у јануару 1989. један истакнути члан Клуба Дирекције за специјалне операције (SOE) у Лондону предложио да се портрет „тог издајника" Михаиловића скине да се не би

увредио југословенски амбасадор. Било би више у духу овог времена да се предложи скидање Титовог портрета, јер ко може да каже да он и његов режим неће бити службено дискредитовани у Београду, баш као што се догађа са стаљинизмом у Совјетској Русији?

Ова је књига настала 1986. када сам први пут посетио Британски државни архив у „Кју гарденсу" у Лондону. Ја сам службовао у лојалистичкој четничкој војсци од јуна 1943. до маја 1944. Из сопственог искуства знао сам да је титоистичко јеванђеље гротескно лажно. Међутим, зид титоистичке пропаганде био је непробојан. Ја и још неколико Британаца, који смо знали истину и покушавали да је саопштимо, били смо напросто ућуткани дреком. Потом сам објавио моја ратна сећања: *Смакнуће британских операција (British Operations Executed)*, која сам написао још 1949—50. и у којима сам описао своје доживљаје са лојалистима у Србији. Будући да би моје оцене представљале удар на лажи прихваћеног титоистичког јеванђеља, осећао сам да би било мудро да потражим *службену* документацију која би спречила сваки покушај титоманијака да дискредитују моју причу.

У Државном архиву „Кју" нашао сам златни рудник. У Британији се архива тајних служби класификује и држи у фасциклама на неодређено време. Тајне службе укључују SIS, Специјалне обавештајне службе (Special Intelligence Services), још познате као MI6; Контраобавештајну службу (Counter-Intelligence Service) (MI5) и SOE. У ратном одељењу Државног архива, из необјашњивих разлога, налази се позамашна грађа SOE из Каира која се бави Југославијом у току кључног периода — од септембра 1943. и даље. Изгледа да су ове фасцикле прошле кроз класификациону мрежу. Да ирониja буде већа, можда су то неауторизовани примерци које је из SOE у Каиру узео Џемс Клагман (James Klugmann). Он је био британски официр и ватрени комуниста, човек за којег неки рекоше да је познатог издајника Антони Бланта регрутовао за НКВД — тридесетих година. Он је, највероватније, био комунистичка кртица у рату.

Што је најважније, ове фасцикле садрже свакодневни оперативни дневник. У њему се налази већина сигнала који су размењивани између мисија у Југославији и Дирекције за специјалне операције у Каиру. Дневник почиње у септембру 1943. и наставља се у 1944. годину. Ту се налази већина извештаја које су писали британски официри за везу о својим задацима са лојалистима и партизанима. Откривају наредбе и документа званичне политике. Налазио сам и сопствене извештаје и сигнале заједно са извештајима других, детаљне описе успеха у саботажи и осећао горчину због недостатка подршке нама оперативцима код Михаиловићевих лојалиста. Уочио сам разлику између нашег бедног третмана и третмана наших мисија код Титових партизана. Читајући ове досјее и досјее Форин офиса који су отворени у нормалном поступку, успео сам да склопим потпуну слику онога што се дешавало 1943. године. Ова слика је добила на вредности проучавањем Черчилових личних хартија које се у Архиву воде под називом „Премијерова серија". Оне врло јасно показују како је заведен британски вођа. Веома је важно да сам пронашао коначан доказ да је Дирекција из Каира обмањивала наше мисије служећи се при том и „прљавим триковима".

Године 1987. Кабинет Британске владе одлучио је да именује „службеног историчара" који ће написати историјат активности SOE у Југославији током рата. Именовање је требао да обави главни службеник Кабинета, а тада је то био сер Роберт Армстронг (Robert Armstrong), који се прославио у расправама вођеним у Аустралији, чији је циљ био да се побије књига Питера Рајта *Ловац на шпијуне* (Peter Wright's — Spycatcher), при чему се Армстронг сложио да је аутор био „економичан у истини". Рајт је обелоданио прљаве трикове контраобавештајне службе (MI5). Очајнички покушаји да се њему запуше уста забринули су мене и остале заинтересоване за Југославију да би могло доћи до сличних покушаја, у циљу прикривања бруке која се догађала у SOE у Каиру током 1943. и очувања готово невероватно фалсификоване историје која се од тада пише. Човек је имао осећај да би британски естаблишмент одахнуо ако би костури остали у својим ормарима и ако би се на тај начин избегло

дальње разочарење у комунисте који су, као њихови саучесници, извршили такав утицај на тајне службе.

Међутим, то се неће догодити. На овај или онај начин истина мора изаћи на видело. Откровења у овој књизи, ма како шокантна била, неће дати потпуну слику. Она може да произиђе само из проучавања *свих* тајних досјеа. Службени историчар до њих може да дође. Истини треба служити.

Главни смисао ове књиге јесте да исправи страшну погрешку. Михаиловић није био колаборационист, како су Тито и његови британски заштитници непрестано тврдили. Он је био прави родољуб — далеко више од својих комунистичких ривала. Он је једино доживео неуспех у политици и општењу са јавним мнењем. На овим пољима потпуно га је надмашио Тито кога је истренирала Коминтерна и његов ментор и газда Стаљин. Тито је добио грађански рат у Југославији уз политичку помоћ Совјета и њихово војно присуство у јесен 1944. Но, по мом искреном убеђењу у томе не би никада успео без позадинске британске помоћи и признања које је добијао током 1943. и првих девет месеци 1944. Њега су обилато помагале кртице у тајним службама и самовољни или лаковерни протагонисти који су хотимично помагали — или су били заведени — да Тито освоји власт. Тито је, пре свега, успео да ухвати Черчила када је овај био у неком авантуристичком расположењу. Они који су Тита довели на власт, и њихови ученици, вероватно би желели да оправдају своје акције, али зар не би у име људскости, бар сада, могли да зачепе уста? Прокомунистичка композиција завршила је своје путовање. Удовице и деца оданих српских родољуба морали су да живе са лажним оптужбама више од четрдесет година. Време је да правда победи. Ако совјетски грађани заслужују *гласност*, зар и ми немамо на то право?

Други циљ ове књиге јесте да забележи истину због будућности. У време кад је пишем горбоманија је божја заповест. Можда ће он и успети да искорени стаљинизам и да совјетски народ извуче из мрака. Међутим, Запад не би смео да има илузија у вези са врхунским шпију-

нима у КГБ-у. Ти људи су професионалци и плаћени да посао темељитоураде. Део тог посла је сигурно и убацивање кртица у наше институције, које су спремне да се активирају за пет, десет или двадесет година.

Још има много потенцијалног просовјетског материјала у круговима елитиста са шубарама и међу лаковерним и промоције жељним појединцима свих политичких боја. Ове будале могу бити искоришћене као обарач који ће покренути совјетску попратну буку ако би совјетско вођство то пожелело. Лаковерност толико напредних западњака нанела је страховиту штету за време стаљинистичке ере. Зар не можемо учити на грешкама из прошлости? Строга пажња и тврдокорна сумњичавост неопходне су за очување наше слободе.

МИСИЈА „ХЕНБЕРИ/ФУГ“

Беше то марта 1943. кад сам се нашао у Дирекцији за специјалне операције у Каиру као њен члан, а шифра штаба је тада била МО4. У ову организацију сам доспео дословце разговором. У то време Дирекција за специјалне операције у Каиру била је недокучива, а ја сам за МО4 чуо под шифром „Момци са капама од вуне“ од једног пијаног официра у бару хотела „Шепард“. Бармен, који је знао све, упутио ме је у просторије МО4. Случајно сам открио да пуковник с којим сам се упознао, у вези са сасвим другим проблемом, ради за МО4. Посетио сам га и дознао да одлази некуд далеко у неку мисију. Тако сам се вратио после неколико дана у МО4 и тврдио да сам се с њим договорио о мом пријему у организацију. Два пута сам добио лажна обећања. Трећи пут сам успео и тако сам се нашао у одељењу МО4 за Југославију.

Пре тога сам био у ваздухопловној бригади и није ми требала обука у падобранству. Са осталим кандидатима за агенте послат сам на курс у Логор 102 у Рамат Дејвиду код Хаифе, Палестина. Тамо нас је обучавао вештинама, са веома мало оружја весели, врло вешти и дословце несхватљиви Пољак Стан Лазаревиц. Имали смо и низ изврсних часова у руковању експлозивом.

Међутим, заинтригирали су ме и мало узнемирили тестови физичке кондиције. На ноћном усиљеном маршу, који је за мене био нешто више од шетње, будући да бејах очврснуо на обуци у падобранском пуку, изненадио сам се да је само 50 одсто регрутованих завршило марш — и да нико није био посебно забринут. На другој вежби, по двојица људи су упућивани на пешачење од сто миља, које је требало прећи за четири дана, а да при том обаве извиђање тајних постројења, да би на крају марша упали у добро брањену команду.

Био сам шокиран да смо после два дана једино ја и мој друг још на путу. Мој другар, одважни, али релативно стари ветеран из Првог светског рата, трећег дана је почео да шепа и ја сам сам завршио вежбу, извршивши упад у команду неоткривен. Да бих се вратио натраг морао сам телефонирати: инструктори нису очекивали да ико заврши вежбу. Недостатак кондиције и одлучности регрута као да никога нису бринули и ја сам се питао да нисам можда погрешио што сам ову вежбу сматрао тестом одлучности и издржљивости. Можда је, мислио сам, то тест неискрености и дволичности — у којем случају сам ја био једини промашај! Касније ме ништа није изненађивало у Дирекцији за специјалне операције. Често сам имао разлога да се сетим речи Микија Томаса (Micky Thomas), заменика команданта 156. падобранског батаљона, када је чуо да сам се прикључио МО4: „Ако желиш да се убијеш, Мајк, то је твоја ствар, али немој да плачеш ако те погоде. Ови су људи на врло лошем гласу по томе што тоураде ако им само паше."

У Каиру је главни штабни официр у Одељењу за Југославију био мајор Базил Давидсон (Basil Davidson), висок, лепо подшишан, класично лепог изгледа са знатним осећајем харизме. Његова појава је одговарала улози коју је имао. Изгледао је као прави штабни официр, не редовни војник, али добра имитација војника. Упознао ме је са најважнијим детаљима. Већ сам био завршио тронедељни курс српскохрватског и мој инструктор ме добро обавестио о токовима ратних операција у Југославији. Од Давидсона сам сазнао да ћу, као официр за везу, бити избачен на југу Југославије, источно од Приштине,

одакле ћу морати отпутовати у Македонију. Требало је да заменим мајора Моргана (Morgan), који је, нешто раније, избачен „на слепо"; то јест, избачен је без припремљене групе за дочек. Морган беше нестао и сматрало се да је заробљен.

Сазнао сам да су герилци, на том подручју, припадници лојалистичке четничке организације која се заснива на традиционалној српској сеоској милицији. Били су под благом контролом генерала Драже Михаиловића, службено признатог народног вође отпора у Југославији.

Дато ми је до знања да политика Дирекције за специјалне операције у потпуности подржава Михаиловића, који је надалеко слављен као први велики вођа јавног отпора силама Осовине у окупираној Европи. Сазнао сам да је много мисија специјалних снага додељено његовим командантима широм Србије. Постојање других група отпора које нису биле под командом Михаиловића — ван Србије и првенствено у Хрватској и Словенији — помињало се само као, попратни детаљ. Сећам се да је неко поменуо и комунистичке „партизане" под командом вође којег су звали Тито.

У једној од последњих инструкција Давидсон (Davidson) и његов обавештајни официр, капетан Ф.В.Д. Дикин (F.W.D. William Deakin) (сада пуковник сер Виљем Дикин) наговестили су да би неки од тих „партизана" могли бити и у Македонији и да би се, у некој фази, могло појавити и питање пружања помоћи и њима. Али нико није помињао комунисте Хрвате који су спуштени као претходница за успостављање контакта са Титовим партизанима у Словенији и Хрватској; о томе сам сазнао тек после више од четрдесет година. Наравно да није поменуто ни настојање да се покушава успоставити контакт са Титовим Врховним штабом, који се тада кретао из Босне за Црну Гору.

Врло јасно се сећам да у упутствима која сам добио није било никакве резерве у погледу потпуне подршке Михаиловићу и његовим четницима лојалистима. У ствари, целокупна атмосфера је одбацивала сваку помисао да би Савезници могли да промене коње на пола пута. Речено ми је да озбиљни недостатак авиона онемогућује пружање помоћи снагама Д. Михаиловића, али да су

додељени бомбардери великог радијуса и да можемо рачунати на редовно снабдевање. Са великим бројем мисија које су упућиване Михаиловићевим командантима, као и са онима које су биле планиране да се даље упућују, нисмо имали разлога да сумњамо да смо ми, у ствари, део операције која је у току, а са непосредним задатком да лојалисте снабдевамо и обучавамо саботажи и рушењу и да их водимо и помажемо им у тим операцијама. Политичка тачка гледишта једва да је поменута у службеним упутама. Тако сам политичко и историјско знање које сам понео, добио од свог инструктора српскохрватског језика.

Такође ми је јасно дато до знања да је Дирекција за специјалне операције чврсто одлучила да се покрети отпора контролишу директно из Савета SOE у Каиру и да чак, у некој мери, овај савет њима командује. Генерал Михаиловић био је формални вођа лојалистичких снага у целој Југославији, а Британци су имали пуковника додељеног њему, али нама нису дати никакви сигнали за комуницирање са британском мисијом у његовом штабу; све наше информације требало је да се сливају у секцију за Југославију у Каиру, којој ћемо слати извештаје и којој ћемо бити одговорни.

Капетан Дикин, заменик мајора Давидсона у овој секцији у Каиру, беше ненаметљив, тих човек, очито интелектуалац. Трећи члан, тада поручник који ће ускоро бити унапређен у капетана, био је Џемс Клагман, дежмекаст и истуреног потиљка. Клагман, који је изгледао добродушно, врпољио се око нас попут квочке. Био је шармантан, брижан и необично предусретљив, удовољавајући свим нашим потребама: прашак против ваши, тајне карте, те сваки прибор који смо сматрали потребним. Ходајући около са цигаретом, која је непрекидно висила на доњој усни, изазивао је поштовање, а к томе је поседовао енциклопедијско знање о готово свакој теми. Касније сам био пренеражен када сам сазнао за његово право порекло и апсолутну свирепост његовог карактера.

Пре него што сам кренуо у мисију срео сам два старија официра SOE у Каиру: пуковника Гаја Тамплина (Guy Tamplin), који је, случајно, раније био у мом падобранском пуку, из краљичине коњице у Дорсету, и бригадног

генерала Кибла, команданта SOE, крупну доминантну фигуру, који је са мном дрско разговарао. Све је изгледало непосредно и строго војнички и да сам се сетио упозорења Микија Томаса, вероватно бих се запитао на кога врага се жалио.

Сакупио сам момчад и с једном од девет таквих мисија отпутовали смо у Дерну, укрцали се на халифакс и спустили се у Србију у ноћи пуној месечине 1. или 2. јуна 1943. У авантуру смо кренули у блаженом непознавању комешања које се одвијало у позадини Југословенске секције МО4.

ПАРТИЗАНСКО-ЧЕТНИЧКИ РАТ У МО4

Четрдесет две године након спуштања у Србију прочитао сам прилично увредљив приказ проницљиве књиге Норе Белов *Титово поништено завештање*. (Nora Beloff — Tito's Flawed Legacy) у часопису „Нови државник". Приказ оног истог Базила Давидсона, згодног и харизматског штабног официра који је водио Југословенску секцију МО4 у пролеће 1943, толико ме је разбеснео да сам почео да проучавам оно што се заиста догађало у Југославији 1943. и можда још значајније како је МО4 дириговао догађајима.

У мисији у Југославији ја сам, наравно, доживео катаклизмичке промене које су се тамо догодиле, мада су се Титови партизани тамо једва осећали. Већ бејах напустио Балкан када се окончало комунистичко преузимање власти уз велику помоћ Црвене армије, као у Пољској, и до мене су стизале само гласине о беди и крвопролићу који су унаказили ослобођење од сила Осовине. Потом сам у лето 1946, са тугом, дознао за хајку која се водила у планинама, за смешно суђење и доцније смакнуће генерала Михаиловића. Хајка је трајала више од годину дана упркос очајничких напора ОЗНЕ, Титове тајне полиције, да ликвидира Михаиловића, као могућег подстрекача побуне. Издалека сам пратио стаљинизацију југословенског друштва. Такође сам проматрао, са жаљењем али без изненађења, антизападно држање Тита, у годинама непосредно иза рата — толико далеко од готово збуњујуће привржености народа Србије Британији 1943. године. Ста-

љинизација, под маском титоизма, учинила је Југославију, у то време, антидемократском као и остале земље совјетског блока.

Када се Тито сукобио са Стаљином 1948. и Југославија постала изолована од својих комунистичких савезника, пратио сам онај препредени начин на који је Тито поново успоставио своје ратне везе са Западом, користећи, још једном, западњачку, а посебно британску, лаковерност све док тридесет година касније није извукао 20 милијарди долара из западних банака, а да за узврат није дао ништа. Уместо тога постао је, као Кастро, подстрекач антизападњачких немира у земљама трећег света.

Годинама сам проматрао како се одмотава ова тужна прича, али све до приказа Базила Давидсона, који је поново побудио моје интересовање, нисам, у ствари, процењивао чиме је све то било узроковано. Тада сам случајно дошао до Давидсонове књиге из 1980. *Специјалне операције у Европи (Special Operations Europe).* С једне стране, нисам могао да се не дивим духовитом и живописном стилу Давидсона, али је, с друге стране, моја укупна реакција била мешавина изненађења, беса и гађења. Ужасавајући се сопствене лаковерности вратио сам се на његов разуздани осврт на замешатељство које је владало у Југословенској секцији МО4 задњих недеља 1942, управо пред мој долазак. Схватио сам, изненада, да су рефлекси тих трикова вероватно још потресали МО4 када су моји момци, заједно са осталима, били отпремани из Каира као да се ништа није догодило и као да нису планиране никакве промене.

Ја нисам знао, а верујем ни већина оних који су касније послати да се прикључе Михаиловићу, да су водеће личности Југословенске секције, заједно са командантом операција, генералом Киблом, задале велики ударац целокупној хијерархији. Придодали су и помоћ самог Черчила, који је посетио Каиро, добивши његово одобрење да промене политику искључивог пружања помоћи Југословенској влади у изгнанству и њеном министру, генералу Михаиловићу. Добили су Черчилову дозволу да контактирају са Титом.

Контактирање са другим групама отпора, посебно са онима ван Србије, домаћег терена Михаиловићевих лоја-

листа, било је сасвим разложно. У Давидсоновом приказу запрепастили су ме мотивација, стил и укупна атмосфера.

На педесет задивљујућих страница, Давидсон прича своју верзију онога што он назива „борба партизана и четника" у зградама „Рустем", седишту Дирекције за специјалне операције у Каиру, тада познатом као МО4. Из његове приче произлази да се ту водио унутрашњи рат који је укључивао велики број официра свих рангова: од чудне старомодне архиваркe госпођице Фланери (Flannery), од њеног нападног противника, старијег наредника, све до главног команданта операција генерала Кибла лично. Иако Давидсон себе скромно приказује само као упадљивог партизанског симпатизера, његов извештај доказује да је он дириговао овом борбом, или би барем хтео да читалац тако схвати, и да га је, увелико, помагао капетан Дикин, а посебно поручник Клагман. Међутим, највећи џокер у овом шпилу био је лично генерал Кибл, који беше постављен за команданта оперативних акција Дирекције за специјалне операције у Каиру 1942.

По мом мишљењу Давидсон у овој књизи, као и у осталим записима после рата, себе осликава као бесрамно — у ствари гордо — лево оријентисаног. Упркос томе, Киблу не приписује никакву политичку врлину због његовог везивања за партизанску ствар. Њему, у ствари, приписује много ниже мотиве, то јест безобзирно искоришћавање ситуације да би задовољио личне амбиције. Давидсон тврди да је Дикин већ 1942. био за помоћ партизанима. Клагман је очито био значајнији фактор у овој ситуацији, што једва изненађује.

Очита намера „партизанских протагониста" у МО4 да се помоћ „том глупом старом јарцу Михаиловићу", како је госпођица Фланери описала југословенског команданта, пребаци Титу. Из Давидсонове књиге је јасно, ако не из толико посредних али уверљивих доказа, да је атмосфера у Дирекцији за специјалне операције у Каиру, последњих недеља 1942, а посебно ставови појединаца, директно укључених у Југословенску секцију, била одлучујућа за догађаје у Југославији 1943, и да је представљала главни

фактор у обликовању будуће Југославије, као и целог Балкана.

Безбедност SOE тада је била лакрдија. Како бих се ја, иначе, увукао захваљујући једном разговору? Међутим, ова је организација, попут њој сличне SIS, познате још као MI6, имала одежду „строго поверљиво". Њена документа и извештаји били су ограничени на највише војне и политичке нивое и, као што се у таквим приликама обично догађа, они су попримали аутентичност јеванђеља, тако да се „безбедност" није доводила у питање.

Постојала је обавезна мистичност у вези са тајним организацијама, која је омогућавала да се готово све може говорити и радити без одговорности; а приписивање атрибута „тајни извори" дозвољавало је да се многи тендециозни и политички девијантни подаци могу убацити у обавештајне извештаје и у машинерију која је доносила одлуке. Ту су биле не само одане совјетске кртице као злогласни Ким Филби (Kim Philby) — у то време утицајни члан SIS-a — и лево оријентисани агенти слабијег положаја у друштвеној хијерархији, већ и они које би могли назвати аматерима левог прогресивног политичког спектра. Па ипак, чак и данас већину „тајних извора" из ратних докумената, који доносе догматске тврдње не позивајући се на доказе, историчари наводе као „чињенице".

Један пример ове мистерије „строго поверљиво" који је створио неоспорну историјску „чињеницу" јесте прича да је Кибл тајно дешифровао немачке сигнале који су открили велики значај снажне партизанске активности против сила Осовине и четничку сарадњу са Немцима. Кибл је сигурно примио неке сигнале, али се нигде не могу наћи прецизне појединости шта су они садржавали или како се дошло до таквих закључака. Не знамо да ли су ухваћени неки други сигнали који би доказивали супротно, нити постоји на изглед прихватљиво објашњење како је Кибл могао доћи до тако поверљиве листе за ове дешифроване сигнале. Чак ни до данашњег дана оригинални сигнали не стоје на располагању, а нама се просто саопштавају закључци и неоспорне чињенице. Током година те „чињенице" понављају се и уграђују у историју, постајући тако прихваћене као јеванђеље. „Докази" ових прислушкивања били су одлучујући аргумент који је ко-

ристила пропартизанска фракција у Каиру јануара 1943. По Давидсону то је био најважнији фактор у разговорима капетана Дикина са премијером, на које ћу се малко вратити. Пажљиво проучавање овог сегмента историје показаће да се, где год се појави празнина у здравој логици, ова мутна „прислушкивања" користе као чврст аргумент.

Имао сам невоља због њушкања о питању прислушкивања. То је, добрим делом, још увек затворена књига, али оно мало што сам напабирчио од људи који су били укључени у то наводи ме да најозбиљније запитам који је значај приписан овом материјалу у односу на Југославију. Речено ми је да је само шест сигнала „Енигма" — тако названих по немачкој машини за кодирање — чије су се тајне односиле на Југославију, преведено и пуштено у оптицај. Тешко је схватити да је шест сигнала — или да их је било свих шездесет — који нису у директној вези са политичким догађајима, већ само са покретима немачких трупа и утицајем истих на активности покрета отпора, могло сачинити слику на којој би се заснивале велике одлуке које би се одразиле на стратешке планове.

Базил Давидсон уопште не крије своје наклоности у каирском партизанско-четничком конфликту. Њему не приписујем личне побуде. Сигуран сам да је био убеђен да партизане треба помагати и да је његова војничка дужност да се у складу с тим понаша. На крају крајева он је у интервјуу за југословенски недељник „Данас" рекао: „Сваки народноослободилачки покрет мора истовремено бити и револуционаран. Покрет који није револуционаран у суштини није ни ослободилачки — он само један јарам замењује другим." Ако је оно што се у Каиру догодило касније у току 1943. било погрешно, трагично погрешно — што ова књига жели да открије — било је то више због погрешних људи на том послу и, наравно, због недостатка контроле и страшног недостатка безбедности у МО4. Па ипак, главна одговорност за одлучујући први чин у овој драми мора се сигурно приписати Базилу Давидсону.

Давидсонова књига открива оно што је довело до Черчилове драматичне промене у политици према Југославији, када је пролазио кроз Каиро у јануару 1943. Давидсон

нам саопштава да се појављује „неколико чињеница". Он констатује да је капетан Дикин, Давидсонов непосредни потчињени у Југословенској секцији, био лични Черчилов пријатељ, да је знао све о прислушкивањима и да је био наклоњен партизанима. Што се тиче његове сопствене улоге, Давидсон каже да је расправљао са Дикином: „Човек не може да нареди млађем од себе да оде код премијера прескачући све рангове, али не постоји ниједан закон који би забрањивао да се двојица пријатеља сретну; нити постоји било каква граница, ако је један од њих случајно председник владе, о чему би њих двојица могли разговарати."

Давидсон даље објашњава да је, после другарског сусрета са Дикином, Черчил послао по генерала Кибла који је премијеру уручио један документ. Давидсон не наводи експлицитно, али, изгледа врло вероватно да је он, или он и Дикин скупа, написао тај документ, који је, по Давидсоновим речима, био „довитљиво срочен". Он је препоручивао Британцима да наставе да помажу Михаиловића и четнике у Србији, али да се помоћ пружа и другим очито јаким снагама отпора у осталим деловима Југославије, посебно у Словенији и Хрватској, које заслужују подршку, али је немају. Сугерисано је да је такав потез пожељан да би се претекли Руси и Американци који би се могли за њих заинтересовати, те да би у ту сврху требало доделити још авиона великог радијуса.

Како наводи Давидсон, сам документ који се у Британском државном архиву појављује под ознаком FO 37579, није био узбуњујући. Но, ствар није у томе! У ствари, то уопште није био циљ ове шараде.

Изгледало је да се документ заснива само на жељи да се подстакне интервенција председника владе да би се добио толико потребан авион. Готово сигурно то је био главни Киблов мотив. Али по мом мишљењу, за главне партизанске симпатизере у Каиру — за комунисту Клагмана наравно — овај чин је укључивао нешто од много већег значаја. Он је представљао оштрицу клина: овлашћење да се контактира са Титовим комунистичким партизанима под маском помагања „других снага отпора у Хрватској и Словенији" осим Михаиловића и његових лојалиста у Србији.

Тананијег — али исто тако великог — значаја било је поновно успостављање сарадње између Черчила и Дикина, мимо шефова правих канала.

Пре свега, овај је састанак одиста показао Черчилову намеру да преузме надзор над југословенским досјеом. Као што је познато, Черчил је био посебно сентиментално везан за Балкан, вероватно због сопственог учешћа у Галипољу у Првом светском рату; његова искуства из Јужне Африке терала су га да се заинтересује за сваку герилску операцију. По природи је био авантуриста, и само нешто пре овога, његов командант штаба, касније виконт Аланбрук (Alanbrooke), одвратио га је од нагло скројеног плана да нападне Норвешку. Југословенски догађаји мора да су га одушевили; беше то једино војиште са знатном герилском активности.

Није јасно у којој су мери Черчилово заузимање за Југославију схватили лорд Гленконер (Glenconner), номинални и политички шеф Дирекције за специјалне операције у Каиру, и SOE у Лондону. Међутим, од овог тренутка SOE у Лондону и Форин офис све више постају обични проматрачи на сцени. Ако је Давидсонов извештај истинит — а нема разлога да у то сумњамо — прави центар одвијања догађаја постала је самопокретна Југословенска секција у Каиру под командом генерала Кибла. Секција је све више постајала самозвани представник Титових партизана и непријатељ „тог лудог старог јарца Михаиловича“ и његових лојалиста.

За годину 1943, која беше година одлуке, архива Форин офиса у Државном архиву је огромна. Ту су документи и детаљне расправе свих аспеката југословенске ситуације. Доношене су одлуке, дељени савети, вођени протести и доношени закључци. Но, много тога било је ништавно и површно, далеко од реалности. Праву игру је играо МО4, који је имао значајан утицај на политичке и војне токове преко контроле својих мисија и потицања, или de facto признавања једне или друге групе отпора. МО4 је имао свакодневну контролу распоређивања залиха хране, оружја и средстава везе; такође је одлучивао о приоритету слања шифрованих порука. Поређење досјеа из Државног

архива са онима из архива SOE доводи до закључка да много пута, у многим стварима Форин офис чак није ни знао шта ради SOE у Каиру. Дирекција у Каиру је сама одлучивала шта ће саопштити Министарству спољних послова и често је Каиро сам заоравао бразду.

Државни министар у Каиру био је оптерећен тиме да представља интересе Форин офиса и Британске владе. Из држања какво је он имао током целе 1943. године, као што се види из докумената Форин офиса, мора да је порука о раду Југословенске секције у МО4 била јасна и гласна и да се таква линија заснивала на овлашћењу председника владе. У јануару је дошло до кључних састанака са Черчилом под покровитељством државног министра, а ми можемо само претпоставити да је он добио миг од Великог човека.

У овој фази догађаја жеље војника нису имале много шанси за остварење. А где се лорд Гленконер уклапао у неслужбени али врло стваран образац, није јасно. Вероватно не би било далеко од истине ако бисмо закључили да је његова улога, углавном, декоративна; његово име је коришћено где је било прикладно, њему се није веровало, али је био користан да трпи ударце.

На тај начин симпатизери партизана имали су повољан ветар.

ЛИЧНОСТИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА ДОГАЂАЈЕ

Мада су у каснијој фази друге личности и организације постале доминантне за британску улогу у Југославији, као што ће бити јасно већ из мог приказа директног контакта који су с премијером Черчилом успоставили капетан Дикин и генерал Кибл последњих дана јануара 1943, МО4 и његова Југословенска секција извршили су велики утицај на оно што ће се догодити у окупираној Југославији у одлучујућем периоду. То је време од десет месеци између првих дана фабруара и 10. децембра 1943. У току овог, релативно кратког, периода британска политика је прешла од признавања југословенских снага отпора под командом министра одбране генерала Михаиловића до пот-

пуног напуштања и пружања огромне помоћи Титовом, претходно бандитском, комунистичком покрету.

Једна шачица људи у МО4 имала је велики утицај на овакав ток догађаја. У овом делу књиге оцртаћу карактере и начин на који су они утицали на догађаје.

Дикин: Черчилов штићеник

Судбина је сместила Ф. В. „Била" Дикина на врућу столицу у Југославију. Он је и сам знатно допринео писању историје. Као Черчилов књижевни секретар помогао је у истраживањима за премијерову књигу о војводи од Малбора (Marlborough) и очито је оставио повољан утисак. Након укључења у SOE у Лондону Дикин је послан у Америку 1941. да организује рад против сила Осовине у Латинској Америци. Овај рад су забраниле Сједињене Државе и Дикин се вратио у Лондон.

У новембру 1942. Дикин је послан у Каиро. План је био да га пребаце у Југославију ради откривања идентитета група отпора ван Србије „с надом да су њихови организатори некомунистичка Хрватска сељачка странка и Михаиловићев командант у Словенији Новак", како је сам Дикин касније писао. У то време није постојао никакав план нити овлашћење да се британски официри за везу додељују другим групама отпора. Прва директива Дирекцији за специјалне операције, од главних шефова, стигла је у марту 1943. Међутим, било је природно да се за такво проширење деловања треба припремити.

После разговора Дикин — Кибл са Черчилом, председник владе је, по повратку у Лондон, издао наређења 12. фебруара лорду Селборну (Selborne), владином министру одговорном за SOE, да је „од велике важности" успостављање ближих контаката са другим југословенским вођама. Да опет цитирамо Давидсона: „то јест, са вођама партизана чији смо размештај утврдили на карти прислушкујући SD (немачку обавештајну службу)."

Ти „партизани" били су, наравно, комунистички и Тито им је био вођа, као што су боље упућени већ знали.

Давидсон пише да је Форин офис тада, можда, „разматрао" контакте с партизанима, али је зато Кибл у Каи-

ру радио много више од разматрања. Ако је герилском ратовању на Балкану требало „подешавање", знао је он како да то изведе. Осим тога, Кибл је поседовао овлашћење председника владе да настави у том смеру и да ништа не може да га спречи док се наређење не повуче: „И није било повучено."

Заиста није. Черчил се толико ухватио за ту идеју да је о томе обавестио турског министра спољних послова пре обраћања Дирекцији за специјалне операције у Лондону и Ратној влади.

У априлу су у Хрватску убачене прве извидничке мисије, а једна од њих је брзо успоставила контакт са партизанским штабом. Тито је показао вољу да прими британску мисију, а капетан Дикин је одабран за представника SOE. Спустио се падобраном у Југославију и 28. маја 1943. успоставио контакт са Титовим штабом.

Базил Давидсон нам саопштава да је Дикин био пропартизански оријентисан већ при крају 1942 — *пре* његовог састанка са Черчилом у јануару 1943. Када сам му ово навео у преписци 1988, Дикин је одговорио: „Што се тиче моје пропартизанске оријентације, о њој се може стварно говорити после упућивања прве мисије Титу — у војничком смислу..." Дикин ми је такође саветовао да „што се тиче мојих гледања на догађаје у Југославији почетком 1943. књига Базила Давидсона не може се узети као јеванђеље."

Можда Дикин и није био толико одан партизанском покрету за време боравка у Каиру, како говори Давидсон, и можда је његова улога била ограничена на провођење Давидсонових инструкција. Међутим, такав утисак се не добија из Давидсонове књиге. Слике су ту дате јарким бојама, а Дикин се појављује у централној улози.

Изненађујуће је да у својој књизи *Планина у борбеном поретку (The Embattled Mountain)*, Дикин не помиње свој наступ код Черчила у прилог партизанске фракције у Каиру. Он помиње Черчилову одлуку да повећа број авиона за SOE, али нема ни једне речи о састанку са председником владе или о придобијању његове помоћи за овлашћење да се контактира с партизанима. Штавише, Дикин наводи да је одлука „да се остваре контакти на партизанској територији" донета у Британском штабу у Каи-

ру 23. марта и да се чак није ни знало где је смештен главни штаб партизанског покрета. Насупрот томе Давидсон прецизно наводи да је положај партизана био познат из прислушкивања SD-а.

Све је ту врло збркано. Дикинов јануарски састанак са Черчилом био је можда (нај)одлучујући фактор у одређивању будућности Југославије. Ипак, он није био достојан ни помена у његовој књизи. Зар таква скромност не иде предалеко?

Воду даље мути следећи одломак из Дикинове књиге: „Случајно сам, преко наше амбасаде у Каиру, послао личну ноту г. Черчилу, с којим сам пре рата радио као књижевни саветник, да се управо спремам за мисију у Југославију." Из контекста се види да је ова нота написана у мају, а не у јануару, и да је она представљала први Дикинов контакт са председником владе. То још више збуњује.

Ова лична нота је убрзала алжирски случај, који је показао да је изванредна ситуација настала после Черчилове посете Каиру и да је МО4 схватио да је добио одрешене руке.

По пријему Дикиновог писма Черчил, који се припремао за посету Северној Африци у јуну, затражио је да Дикин одмах дође у Алжир и да му рапортира о развоју догађаја у Југославији. Министар владиног кабинета морао је упозорити Алжир да је Дикин таман стигао у Југославију, али је искоришћена могућност да се упуте два меморандума — проистекла из МО4 — лично председнику владе. По Дикиновим речима ови су меморандуми „подразумевали јасан разлаз са постојећом политиком искључиве подршке Михаиловићу."

Међутим, и ово је чудна тврдња, јер је политика искључиве подршке Михаиловићу већ била напуштена у јануару заповешћу председника владе. То напуштање представљало је победу партизанске стране у каирском официрском рату.

Та два меморандума, позната само Штабу МО4 и министру владиног кабинета, ишла су много даље. Они су ударали у клин који беше постављен у јануару. Предложена промена даљње политике била је толико радикална

да је Дезмонд Мортон (Desmond Morton), премијеров саветник за обавештајну службу, стварно блокирао докумената пре него што су могла стићи до Черчила.

Овај је случај створио велику грају у Форин офису. Наведени случај је врло драматично показао независност Дирекције у Каиру коју је она преузела на оперативном нивоу као резултат неслужбеног „овлашћења" датог Киблу од стране Черчила и растегљивог тумачења тог овлашћења од стране МО4. Он је, такође, показао подршку коју им је, у овој акцији, дао министар владиног кабинета. Био је то одраз очитог Черчиловог мига министру из јануара, који је изразио премијерову личну жељу да помогне партизане и, ако буде потребно, игнорише ставове правих канала, то јест Форин офиса и војних шефова.

Порука председника владе да је његов пређашњи књижевни саветник у Југославији, појачала је његово занимање за ситуацију у Југославији и он је захтевао да буде редовно обавештаван о Дикиновом напредовању. Са своје стране, Дикин је почео да шаље сигнале у којима је славио подвиге партизана. Ови сигнали, или њихов главни садржај, ишли су на руке премијеру. Неминовно је дошло до наглог полета. Док се заслуга (или, боље речено, главна одговорност) за почетак и окончање партизанско-четничког рата у Каиру мора приписати Б. Давидсону, у овој фази Дикин је ефикасно преузео палицу. Делујући, претежно из позадине, он је постао кључна фигура у британској подршци партизанског покрета и на тај начин комунистичког преузимања власти у Југославији. Он је, такође, остао кључни ослонац безусловне подршке коју дају историјски и академски кругови у Енглеској машинерији београдског јавног мњења у њеном пропагирању митова и легенди које је створио Титов покрет.

Ване Ивановић, југословенски бродовласник, главни конзул Монака у Лондону и врло наочит човек, језгровито је приказао Дикинову улогу у признавању Тита као вође југословенског отпора и у стварању потоњег историјског мишљења. У својој књизи *Сећања једног Југословена* он признаје пријатељевање и изражава захвалност Дикину, с којим је похађао школу у Вестминстеру. Очито жели да буде крајње поштен. Говори да је Дикин био несумњиво

тај који је, у јануару 1943. одлучно наговарао Черчила да промени курс у политици и да додели независну мисију партизанима „без обраћања Дирекцији за специјалне операције у Лондону". Он даље наставља истичући да су се наредни Дикинови извештаји искључиво заснивали на партизанским изворима, изузев онога што је лично видео у борби на Дурмитору — „у којој се држао храбро". Ивановић даље наглашава да „ма каква била веродостојност Дикинове војне информације и процене, Меклин (Fitzroy Maclean) је прихватио у потпуности када је стигао у партизански штаб следећег септембра, јер тада, по сопственом приказу у *Приступ Истоку (Eastern Approaches)*, он лично није видео ниједну борбу."

Мање од три недеље после првог боравка међу партизанима Меклин је препоручио Черчилу не само да партизанима пружи огромну помоћ, већ да Савезници сасвим напусте Михаиловића.

О рапорту који је поднео Черчилу децембра 1943. Дикин је писао: „Док сам говорио знао сам да састављам елементе непријатељског садржаја који ће одиграти одлучујућу улогу у сваком будућем прекиду између британске владе и Михаиловића." Али Дикин је рапортирао Черчилу оно што беше сазнао из извора Титових партизана. Тито је, наравно, желео да Михаиловић буде напуштен и ликвидиран по сваку цену, зато што је он представљао праву препреку да Тито приграби власт после рата.

Ивановић даље пише: „Не могу, посебно пишући данас, да одбацим помисао да је таква војна процена Дикина и Меклина била, или могла бити, ЈЕДИНА основа за прихватање партизана као праве борбене силе. Цела ова операција подсећа на Рунсиманову мисију која је у Чехословачку послана пре Минхена 1938."

После повратка у Каиро почетком децембра 1943, где се поново сусрео са Черчилом, Дикин је постао шеф Југословенске секције у МО4, који је тада променио име у Сила 133. Касније се бавио југословенским пословима, саветујући нову, специјално формирану Балканску ваздушну силу под командом Британаца, радећи са политичким представником команданта Савезничких снага на Медитерану. Оперативни штаб Меклинове мисије, која се

тада звала 37. војна мисија, те Југословенска секција SOE такође су дошле под оперативну команду Балканских ваздушних снага у јуну 1944. Тако је Дикин увелике остао у средишту збивања у Југославији.

Доцније је Дикин отишао у Београд где је постао први секретар Британске амбасаде. Да поново цитирамо Ивановића:

„Мислим да је остао до краја 1945, ако не и дуже. Током овога периода новоформирана Титова влада оглушивала се о сва обећања дата Британцима и другим савезничким владама да дозволи народима Југославије да одаберу свој поратни устав или владу ... Можда ће документа Форин офиса, која треба да буду објављена, бацити светло на Дикинову улогу у Београду, у то време толико одлучујућу у консолидацији комунистичке власти.

Ниједан симпозијум или расправа у Великој Британији или другде није се одржао о улози SOE а да Дикин није учествовао, и то као ауторитет. У свакој расправи истицана је верзија победоносне пропартизанске фракције унутар SOE.

Ако икога треба одабрати као одлучујућег за пружање помоћи партизанима као герилским снагама, онда су то Черчил и Дикин. Тврдоглава и немилосрдна улога провођења ове политике све до горког краја припада Меклину."

Можда Ване Ивановић потцењује улогу Давидсона, доминантније личности и, према мом читању његове књиге, зачетнику каирског партизанско-четничког рата. У то време он је био и Дикинов претпостављени. Колико год да је Дикин утицао на Черчила и колико год Меклин играо немилосрдну улогу у каснијем периоду, Давидсону се мора — по сопственом приказу — приписати главна заслуга за све. Иронија је у томе да је Тито одао посебно признање Меклину. Дикин, који је — као што истиче Ивановић — много урадио за Титов режим, доживео је само делимично признање, а човек који је изгледа све закувао, Базил Давидсон, на последњем је месту међу овом тројицом.

Давидсон је провео око петнаест месеци на крајње напетом послу британског официра за везу у заиста опасном подручју. Дикин је провео неколико спектакуларних недеља у Дурмиторској бици, али је, осим те борбе, видео мало рата. А Меклинова књига открива да је он једва ишта од борбе видео боравећи с партизанима. Његов је посао, углавном, био на високом штабном нивоу. Терен за размишљање?

Клагман и његови канадски Хрвати комунисти

Џемс Клагман је похађао једну од мањих британских државних школа у Грешаму. Ту су још били Доналд Меклин (Donald Maclean), који ће касније постати издајник, и још два друга конвенционална, аполитична појединца. Први, Теренс Еари (Terence Airey), постаће генерал Сер Теренс, истакнути војник. Други, Арчи Џек (Archie Jack), само је овлаш повезан са школом у Грешаму, тако што је похађао припремну фазу ове школе, али је овде интересантно навести његово име зато што је он у септембру и октобру 1943, уз помоћ Михаиловићевих лојалиста, уништио пет железничких мостова, укључујући и сто тридесет седам метара дуги једнолучни мост преко Дрине код Вишеграда. Ова уистину важна саботажа догодила се у време када је Клагман у МО4 радио све да Михаиловића ослика као колаборационисту и да га замени са комунистичким супарником Титом.

После Грешама Клагман је два пута победио на такмичењу из савремених језика на универзитету у Кембрицу. Интелектуално је био бриљантан. Такође је био одани члан Комунистичке партије. Учланио се 1933. и остао у партији све до смрти 1977. Био је главни архитекта и организатор левокрилног студентског покрета, не само у Кембрицу. Са Гајом Бургесом (Guy Burgess) регрутовао је и чланове за комунистичке ћелије у Оксфорду. Био је и секретар Светске студентске скупштине са седиштем у Паризу и у тој улози био је укључен у регрутовање бораца за међународне бригаде, војне јединице формиране ради служења републиканским снагама у шпанском грађанском рату, а

обухватале су идеалисте и социјалисте, који су били под снажним упливом комуниста.

Клагмановим деловањем увелико су се бавили Ендру Бојл (Andrew Boyle) у *Поднебљу издаје (The Climate of Treason)*, Бери Пенроуз и Симон Фриман (Simon Freeman) у *Завери ћутања (Conspiracy of Silence)*, те многи други који су писали о друштву из Кембрица. Из њихових приказа јасно је да он није био само отворени комуниста, већ је био и централна личност у састављању тајне комунистичке организације која је продрла у британске обавештајне службе, па чак и у Министарство спољних послова. Он је деловао као регрутни наредник за Давида Хаден-геста (David Haden-Guest), доминантну фигуру у круговима крајње левице у Кембрицу. Блиско је сарађивао са Бургесом и тврди се да су заједно регрутовали Антони Еланта (Anthony Blunt), који је касније постао издајица. Клагман је такође био близак са Доналдом Меклином, како у Грешаму тако и у Кембрицу. Клагманова сестра Кити (Kitty) беше верена за Мориса Корнфорта (Maurice Cornforth), још једног познатог левичара, а прича се да је она била комунистички курир, брату преносећи поруке у гаћама. Међу многим другима које је регрутовао налазио се и Џон Кернкрос (John Cairncross) који је радио за Главни штаб везе на прислушкивањима и за SIS у југословенским догађајима. Клагман није био дилетант и није играо на комунизам из помодних разлога. Он је био професионалац који се потпуно посветио и веома много радио. Можда је био најбољи човек којег су Совјети имали, укључујући чак и Филбија, зато што није имао никаквих слабих места. Био је шармантан и друштвен, али тврд.

Клагман је доспео у Каиро као војник регрутован у инжењерију, помоћну радну снагу британске војске. Да ли га је отворено чланство у Комунистичкој партији спречило да буде раније позван није ми познато. Прича се да је пожар уништио службени досје који га је класификовао. У Каиру га је открио Теренс Еари радећи у специјалном одељењу обавештајне службе, који је увидео Клагманову изузетност и помогао му да буде позван у SOE у фебруару 1942. У мају 1943. унапређен је у чин капетана, а у пролеће 1944. у мајора, када је пребачен у Бари. Био је штабни официр који се бавио политиком, обавеш-

тајним радом и оперативним плановима и све време је остао у Југословенској секцији. Био је на кључном положају радећи са британским официрима за везу и њиховим сигналима, снабдевањем и извештајима. Пошто је Давидсон отишао августа 1943, мора да је Клагману било јако потребно да се саветује са вишим ауторитетом и да прави планове за врхунске меморандуме. Он је, са својим ненадмашним знањем и изразитим интелектуалним и лингвистичким способностима, био сидро секције.

Базил Давидсон, у приказу књиге Норе Белов, са подсмехом говори о теорији да је Клагман могао имати било какав утицај на доношење одлуке да се контактира са партизанима: „Да... је један поручник могао извршити било какав утицај у оперативном смислу готово да је једнако будаласто као да, рецимо, кључни људи буду умешани у субверзивну заверу.“ Али претходни став није уопште будаласт, будући да је сам Давидсон то лепо разјаснио у *Специјалним операцијама у Европи*. У овој епопеји о бирократском рату у Дирекцији за специјалне операције у Каиру, сусрећемо Џемса Клагмана већ на 83. страни, а следеће четири странице посвећене су ономе што се једино може описати као беседа у којој се величају интелектуална способност, политика и кључна улога Џемса Клагмана. Давидсон пише: „То се може чак звати Клагманов период који је много тога променио.“

Клагман се поново појављује на целој стотој страни, а потом на страницама 111, 112 и 114. Говори нам се о чудном пријатељству — с обзиром на разлику у рангу — између Кибла и Клагмана. На страници 122, поручника Клагмана гура у нужник генерал Кибл да би га сакрио од официра безбедности који га траже из непознатог разлога. Не може то бити прича о некоме без утицаја.

Осим што је био користан као извор свезнања, Клагман је био сасвим посебан зато што је он тражио канадске комунисте Хрвате. То је једна од мистерија SOE за коју сам се борио да је откријем без потпуног успеха. Британска политика до јануара 1943. била је чврсто везана за искључиву подршку лојалистичких снага генерала Михаиловића. Није постојало никакво овлашћење да се ради са

другим снагама све до Черчилове посете Каиру јануара 1943. и чак се није ни расправљало о помоћи партизанима пре половине 1942. године. Па ипак, при крају 1941. пуковник С. В. Бејли (S. W. Bailey), чича који је у Дирекцији за специјалне операције био од почетка и са организацијом која му је претходила био у Југославији пре немачке инвазије, одлази у Северну Америку и бива брзо укључен у програм регрутовања чланова Комунистичке партије, хрватског порекла, међу канадским рударима. На овом задатку сарађивао је блиско са Комунистичком партијом Канаде и њеним генералним секретаром Тимом Баком (Tim Buck). Специјални логор за обуку био је формиран под називом Логор X и ту су хрватски комунисти били обучавани за пребацивање у Југославију.

Требало је обучити стотину регрута. На крају их је око тридесет отишло у Каиро. Одмах су дошли под команду и непрестану бригу Џемса Клагмана. Давидсон каже да су Хрвати обожавали Клагмана.

Пуковнику Бејлију у Канади је помагао капетан Стјуарт (William Stuart). Он је службовао у Британском конзулату у Загребу пре рата. У Канади је регрутовао Хрвате за SOE. Пребачен је у Југославију заједно са капетаном Дикином. Погинуо је од бомбе, неколико дана касније. Од исте бомбе Дикин и Тито били су лакше рањени.

Стјуарта је крајем 1942. у Канади заменио други човек из SOE, мајор Роберт Летбриџ (Robert Lethbridge), по чијој је мисији названа и вила у Каиру где су хрватски комунисти били, касније, смештени. Ово друштво је надгледао Џемс Клагман, а помагала му је Диди Стјуарт (Didi Stuart), жена капетана Стјуарта. Под „Летбриџ" се такође воде досјеи SOE у Државном архиву, који су се ту мистериозно спустили преко канала Ратног министарства и на тај начин постали доступни јавности тек после тридесет година када су главни досјеи SOE већ били класификовани, а такви су и данас. Чини се вероватним да се овде ради о властитим Клагмановим примерцима. Почињу негде у септембру 1943, то јест баш у време када је Базил Давидсон отишао у мисију и када је Клагман напредовао у хијерархији Југословенске секције. Прилично су садржајни. Ако су ови досјеи стварно Клагманови, то потврђује да безбедност у МО4 не само да је била слаба већ

и да је Клагман био у апсолутно кључној позицији у Штабу МО4 од септембра 1943. даље.

Као што већ поменух, капетан Дикин је био у Њујорку у другој мисији почетком 1942, а Ване Ивановић у својим *Сећањима једног Југословена* тврди да је Дикин радио са Бејлијем и Стјуартом у Канади на регрутовању младих комуниста хрватског порекла. Изненађујуће је да ми је Дикин, у једном недавном писму, категорички негирао да је имао појма о „Канадском пројекту" док за њега није сазнао крајем 1942. у Каиру — иако се претходно срео са Бејлијем и Стјуартом у Њујорку.

Дикин је, по повратку из Њујорка, био у SOE у Лондону. Чудно је да ни у Лондону није ништа сазнао о регрутовању комуниста Хрвата у Канади. Но, цео посао био је толико стран службеној политици да се човек пита да ли је ико у Лондону за њега знао.

Први регрутовани стигли су у Логор X 22. јула 1942. Дозвољавајући да су односи успостављени са Тимом Баком, вођом Комунистичке партије, мора да је овај пројекат замишљен негде у пролеће 1942, ако не и пре. Заиста је 1941. постојао план у SOE у Лондону да регрутују бивше југословенске чланове интернационалних бригада који су престали да буду комунисти, да би их послали у мисију да открију ко је стварно Тито.

Но, такав план не би обухватио регрутовање Хрвата, комуниста. Ти људи нису служили у интернационалним бригадама у Шпанији. Беху то махом рудари који су емигрирали у Канаду. Надаље, они нису престали да буду комунисти. Баш напротив, они су остали ватрени чланови партије.

Иако је Клагман постао њихов старатељ у Каиру, одлука о њиховом регрутовању донета је негде другде, у Лондону или, наравно, у Канади, али сигурно је нису донели Клагман, Кибл или Давидсон. Кажу да је овај пројекат био тема тајног састанка 8. августа 1942, где су били представници SOE, Контраобавештајне службе и Форин офиса. Али регрути су били на помолу давно пре тога. Да ли је то неко негде планирао много раније? Ако је тако, по чијем овлашћењу? Сигурно је да није постојало ни-

какво одобрење преко службених канала да се регрутује цео брод комуниста у време када је Британска влада била обавезна да помаже лојалисте.

Геноцидни програми нове хрватске владе против Срба узроковали су 1941. године да питање српско-хрватских односа постане крајње осетљиво и унутар и ван Југославије. Михаиловићев покрет био је претежно српски. Регрутовање комуниста Хрвата потакло је експлозивно етничко питање у већ преосетљивој политичкој ситуацији. Ово је Бејли морао знати, као и SOE у Лондону.

Британска обавештајна служба деловала је, наравно, у строгој тајности. Она је била чиста обавештајна служба, привидно без политичких функција. Али су, у ствари, у њу били продрли комунисти и комунистички симпатизери. Југословенски деск у Обавештајној служби у штабу на лондонском Бродвеју, познат као Одељење за везу међу службама (ISLD — Inter-Services Liaison Department) беше заузео Џон Еналз (John Ennals). Каирски деск је држао Џемс Милер (James Miller). И Еналз и Милер били су у Кембриџу тридесетих година. Што се тиче Енализа, он је био врло директан о својој лојалности. Када је напустио посао у Каиру да би отишао у Југославију, рекао је да осећа да је његов задатак завршен. И заиста је био. Југославија је, до тада, већ била обезбеђена за комунизам.

Сасвим је схватљиво да је план за регрутовање Хрвата — било којег убеђења — био формулисан у Обавештајној служби, а касније се проширио и на SOE. Такође је схватљиво да је Бејли на свој збркани начин кренуо низ матицу да би на сопствену одговорност тражио Хрвате комунисте као најлакше за регрутовање. Бејлијеве лудорије и самовољна природа су шокантне.

Масовно регрутовање канадских Хрвата комуниста остаје загонетка и побуђује питања на која није одговорено. Ако то није био део опаког плана, онда је негде неко поред Бејлија био врло нетактичан. Ко је смислио план? Зашто? И ко га је одобрио? Та питања остају без одговора. Она су кључна зато што је случај Хрвата комуниста симптоматичан ради неоспорне пропартизанске атмосфере која је, изгледа, превладавала у МО4 чак и пре Дикиновог доласка код Тита. Чак и у случају да испадне

да се радило о хаосу, што би могло бити, нама је и зато потребна потврда. Историја захтева ту информацију од архива SOE.

Џемс Клагман је постао и господар и мајка за тридесет канадских Хрвата комуниста када су стигли у Каиро и, како ће се одмах показати, он беше идеалан човек на идеалном месту. Базил Давидсон нам такође говори о Клагмановом „бриљантном" руковођењу неотесаним хрватским рударима. Преклињем читаоца да испроси, посуди или украде примерак *Специјалних операција у Европи*, који ће му на врло питак, иако разуздан начин рећи све о овоме и још много тога. Мада се моја гледања на Југославију, на политику и вероватно на многе друге ствари, разликују од гледања Базила Давидсона, био бих срећан кад би ова књига постала обавезна лектира за студенте политичких наука и посебно за оне који проучавају успон и пад — као и етичност и моралност — револуционарне ослободилачке илузије коју су промовисали комунисти да би унапредили совјетски империјализам. То је врло занимљива тема у данашње време, када лепи али осетљиви цвет гласности провирује испод површине педесетогодишње баруштине стаљинистичког испирања мозга.

Кремљ је знао све о Хрватима комунистима, како је водећи члан ове групе изјавио „Борби", југословенским дневним новинама, после рата. Откриће да британске тајне службе регрутују комунистима наклоњене агенте, с пролећа 1942, мора да је била дивна музика за ухо Москве. Очито се радило о подстицању и охрабрењу за партизане у Југославији. Владимир Велебит, један од водећих чланова Југословенске владе у поратној Југославији и касније амбасадор у Британији, јавно је саопштио да је Титов најближи круг био задивљен бројем комуниста у британским тајним службама. Претпоставља се да није мислио само на канадско-хрватске рударе.

Вероватно није било случајно да у овом критичном тренутку — регрутовање Хрвата — Москва ускаче и почиње да шири протитовску и антимихаиловићевску пропаганду преко својих агената широм света. Како је

лепо објаснио Милован Ђилас, трећи човек у партизанској хијерархији, Руси су били веома пажљиви да не заплаше западне савезнике. До средине 1942. они су се трудили да покажу како ништа не знају о Титовом успону. Чак беху успоставили односе са Југословенском краљевском владом ширећи причу о упућивању мисије Михаиловићу. Међутим, у лето 1942. радио-станица Глас Слободне Југославије (такође позната као Радио Слободна Југославија) која се јављала из јужне Русије, почела је да напада Михаиловића.

Кад су већ једном комунисти Хрвати били регрутовани и послани у Каиро, требало их је и искористити. То је било очито. Такође је било очито да их њихово политичко убеђење чини подесним само за подршку једној групи отпора — Титовој. Одлука главних шефова у марту 1943. да се контактира „по могућности са некомунистичким" групама отпора била је изиграна. Убрзо су три екипе биле придружене Титовим партизанима. Шефови нису баш то желели. Али то су добили. Ови Хрвати су представљали оштрицу мача мисија упућених Титу. Неким чудом њиховим сигналима и извештајима, касније, се далеко више веровало него извештајима нас аполитичних британских официра додељених Михаиловићевим лојалистима. Изгледа да нико није узимао у обзир њихове политичке намере. Један од њих, Стив Сердар, касније је битно допринео досјеима, неосновано тврдећи да је Михаиловић колаборационист. Нико није ни помислио да се упита за Сердареву политику.

Дикинов преводилац (тумач) био је опет Хрват комуниста, извесни Иван (Џон) Старчевић. У *Планини у борбеном поретку* Дикин нам саопштава: „Био сам слабо образован у српскохрватском и он ми је био додељен као тумач. Ако је и имао других обавеза, ја их нисам никако открио. Много пута у наредним месецима био сам захвалан његовом присуству." Човек се пита шта му то значи „додељен". Такође се питамо зашто би неки неопуномоћени тумач имао „друге обавезе" које не би биле познате команданту мисије.

Ма ко да је дао одобрење и ма шта да су мотиви, одлука да се регрутују ови људи била је прекретница на путу за напуштање лојалиста.

Слобода дата Клагману да чита тајне сигнале МО4, да даје упутства агентима и да луња увече држећи политичке састанке са Хрватима регрутованим преко Комунистичке партије, зачуђујућа је. Још је изузетнија у светлу изрицања пресуде на седам година затвора поручнику Р. Н. Урену (R. N. Uren), млађем официру у Балканској секцији SOE у Лондону, за преношење тајне информације из архива Комунистичкој партији у Великој Британији. Овај драконски третман малог комунисте у чудној је супротности са скретањем које је допуштено Клагману, који ће играти све већу улогу, утицајну и опаку током остатка 1943. и 1944. године.

Клагман беше директно укључен у Југословенску секцију МО4 и у организацију која ју је наследила Силу 133, а потом и у 37. војну мисију, која је била главни штаб Меклинове мисије до краја рата. Он је, затим, отишао у Југославију радећи за организацију Уједињених нација за помоћ и обнову (УНРРА). После овог посла радио је у Лондону за Британску комунистичку партију у Лондону, организујући штрајкове у британској индустрији. Питер Рајт говори како је Џону Кернкросу пружена прилика да се врати у Уједињено Краљевство и да не буде гоњен ако натера Клагмана да за Британску контраобавештајну службу (МІ5) прича о комунистима из тридесетих година. Но, Клагман беше тврд и једноставно му се смејао. Јако доприневи Титовом грабљењу власти, окренуо се против Тита по совјетском наређењу и против њега написао књигу 1948. Касније, када су Совјети омекшали, он је све оповргао. Умро је 1977. док је писао књигу о британском комунизму. Био је потпуни режимлија.

Бејли: Енигма

Иако су Давидсон, Дикин и Клагман били три кључна официра у Југословенској секцији, овај приказ не би био потпун без увођења пуковника Бејлија. С. В. „Бил" Бејли био је стари припадник SOE који је у Северну Америку доспео из Истамбула и Јерусалима. Пре рата радио је за руднике у Трепчи, у Југославији, и течно је говорио срп-

скохрватски. Био је веома образован, а његови извештаји показују да је знао више о политици него о ратовању. Није било изненађујуће да је он, као доајен балканског контингента, именован за шефа мисије упућене Михаиловићу.

Бејли је енигма, човек мистерија, током целог чудноватог процеса када је Југословенска секција МО4 у Каиру била умешана у југословенски револуционарни покрет. Базил Давидсон, како сам каже у својој књизи, беше захваћен и понет матицом, и сам је битно доприносио изградњи овог покрета. Међутим, покрет беше почео раније, барем истовремено са канадским пројектом.

Како је Бејли могао да, са својим познавањем политичке и етничке ситуације, дозволи себи да буде умешан у масовно регрутовање хрватских комуниста — а камоли да га започне? То једноставно није имало смисла. Он је био војник који се повинује наређењима, али то није одговор на ово питање. Његова наређења издата 31. децембра 1941. укључила су избор и преглед регрута из балканских емигрантских група за обуку у субверзивном деловању у окупираној Европи. Досјеи показују да је Лондон имао са њим размену у вези са неким ранијим регрутима из Сједињених Држава и он је потврдио да је проверавао њихову личну прошлост са „национално-политичке тачке гледишта". Зашто, дакле, он прелази у Канаду, контактира са Комунистичком партијом и регрутује групу хрватских комуниста који сигурно не би прошли тест са ниједног „национално-политичког гледишта"?

Књига Виљема Стивенсона (William Stevenson — *The Man Called Intrepid*) *Човек звани неустрашиви* прича нам о „мирном Канађанину", сер Виљему Стивенсону који је био главна веза за операције Британске обавештајне службе и Дирекције за специјалне операције у Северној Америци и коме је Бејли био политички саветник. Стивенсон велича Титов покрет и бави се уопштено регрутовањем Хрвата и њиховом обуком у Логору X у Канади. Пре него што се Бејли преселио из Сједињених Држава у Канаду, агенти које је регрутовао успели су да дођу у контакт са „Дивљим

Биллом" Донованом, шефом OSS-а (Office of Strategic Services), Америчког одељења за стратешка питања, које је претеча ЦИА-е. Да ли је Стивенсон или Донован упознао Бејлија са агентом Коминтерне Николом Ковачевићем или са генералним секретаром Канадске комунистичке партије Тимом Баком, те да ли је Стивенсон пропустио да се консултује са Лондоном? Регрутовање комуниста на тако широком плану почетком 1942. једва да је могло да се догоди да је SOE у Лондону схватио шта се ради. Према досјеима Форин офиса Дирекција за специјалне операције и Форин офис били су изразито против помагања Титових партизана све до априла 1943.

У књизи *Ловац на шпијуне* Питер Рајт наводи да су Совјети имали један број агената унутар Британске безбедности у Њујорку. Једнога од њих назива Чарлс Елис (Charles Ellis), а био је Стивенсонов помоћник при Обавештајној служби за иностранство „већи део рата". Да ли је Елис кључ у овој мистерији? Да ли је Елис представио Бака и наговорио Стивенсона да одбаци Лондон?

Елиса, такође, много спомиње Чепман Пинчер (Chapman Pincher) у књизи *Предуго скривана тајна* (Too Secret for Too Long). Ова књига наводи да је он шпијунирао и за Немце и за Русе и да је уживао заштиту шефа безбедности, познатог Кима Филбија.

Владимир Велебит, Титова главна веза са Британцима за време и после рата, записао је у својим мемоарима да су канадски комунисти Хрвати били регрутовани преко „левих елемената у британским обавештајним службама".

SOE у Лондону, који је формално одговоран, руководио је сер Чарлс Хамбро (Charles Hambro) заједно са пуковником Џорџом Тејлором (George Taylor), мајором Питером Баугејом (Peter Boughey) и пуковником Пирсоном (Pearson). Познавао сам све осим Пирсона и могу да кажем да би било тешко наћи појединце који би се с најмање вероватноће могли описати као „леви елементи". Што се тиче Пирсона, из преписке Форин офиса је јасно да је он био најконзервативнији од свих њих. Дакле, ако „леви" нису били у SOE, где су се онда налазили?

Касније, у овој књизи, говорим о томе како Фицрој Меклин прича о сигналу који је из Каира достављен

председнику владе уз фалсификовани потпис генерала Вилсона, команданта Британских снага на Средњем истоку, када је МО4 покушавао да саботира Меклиново именовање за Титовог официра за везу. Да ли је неко од ултралевих елемената у Лондону фалсификовао сигнал под именом сер Чарлс Хамбро или Џорџ Тејлор, супротстављајући се Бејлијевим инструкцијама да се регрути погледају са „национално-политичког" становишта и тако га усмерио на комунисте? Ово може звучати невероватно, али како се прича развија видеће се да су у игри били далеко прљавији трикови.

Бејли је из Канаде пребачен у Каиро да би се придружио Михаиловићу и да би заменио мајора Била Хадсона (Bill Hudson), који се налазио у Југославији од септембра 1941. Било је планирано да се Бејли спусти у августу 1942, али је оболео од маларије и није отишао пре Божића. Човек мора да се запита: шта је о свему у Каиру између августа и децембра мислио Бејли? Како је помирио атмосферу у МО4, која се, по Давидсоновом приказу, своди на рушење „тог глупог старог јарца Михаиловича" у партизанско-четничком канцеларијском рату, са сопственом мисијом главном југословенском команданту?

Изгледа несхватљиво да Михаиловић није био свестан Бејлијеве активности у Северној Америци. Он је одржавао везе са владом у изгнанству, која је морала знати шта се догађа у емигрантским заједницама. Регрутовање и обука знатног броја Хрвата емиграната једва да су могли остати незапажени. Кремљ је то сигурно знао!

У књизи *Логор X (Camp X)*, Давид Стафорд (David Stafford) експлицитно наводи да је одржано неколико састанака између Бејлија и главних вођа Комунистичке партије у Канади. Када је запитан зашто је тражио само комунисте, Бејли је одговорио да су се само комунисти стварно борили. Можемо да замислимо тај смешни сценарио. Бејли упада у штаб лојалиста пар месеци касније: „Драго ми је, генерале Михаиловићу. Дошао сам да вам помогнем. Управо сам регрутовао комунисте за Тита зато што се они једини стварно боре."

Бејлијеви опширни извештаји након спуштања код Михаиловића јасно показују да он и Михаиловић никада нису рашчистили његов канадски подухват. Међутим, у Бејлијевим извештајима се заиста види да његови односи са Михаиловићем нису никада били другарски. Мора да је Михаиловић, који је сигурно знао за регрутовање Хрвата комуниста и Бејлијеву умешаност у то, био врло сумњичав од почетка, посебно када Бејли није успео да докаже да је чист.

Упркос томе, мора да је Бејлијев долазак побудио Михаиловићеве наде да ће добити праву подршку. За петнаест месеци од првог контакта са Британцима до Бејлијевог доласка, лојалисти беху примили мање од тридесет тона ратних залиха. Када је Бејли стигао, Михаиловић је имао све разлоге да буде оптимиста, посебно после страшног пропагирања његовог покрета од стране BBC-ја почетком 1942.

У ствари, BBC је у Британији направио више штете него користи зато што је побудио недостижна очекивања од велике оперативне активности лојалиста. То је такође било супротно инструкцијама које је Михаиловић добијао од владе, као и SOE да се избегну сукоби који би могли провоцирати одмазду све док не буде зрело време за општи устанак. Сасвим изричито Југословенска влада је — вероватно уз одобрење Форин офиса и Ратног савета — емитовала поруку на BBC-ju у новембру 1942. у којој се од Михаиловића тражи да чува снаге и енергију. Ово је било сасвим исправно становиште у светлу Хитлерове наредбе у октобру 1941. да се стреља 100 Срба за сваког убијеног Немца и 50 за сваког рањеног. Покољ из октобра 1941. у Крагујевцу укључио је све ученике месне средње школе. Немци су признали 2300 жртава, а југословенски извори наводе 7000. Укупан број Срба убијених у устанку 1941. прешао је 35000. Немци су чак узимали таоце унапред и чували их за стрељање када би се квота попунила.

Значајно је да је порука преко BBC-ја којој се саветује Михаиловићу да причува снаге, емитована у новембру 1942. баш у време када су се Кибл, Давидсон и чак Форин офис питали да ли се отпор може подстаћи. Можда се ради о томе да лева рука није знала шта ради десна.

Међутим, могло се радити о врло лукавом потезу левог крила у ВВС-ју и Ратном савету, које је форсирало емитовање поруке да би бацило сумњу на ефикасност лојалиста, у време када се пажња концентрисала на југословенски отпор.

Вероватно је значајно и то да је Гај Бургес имао саветодавну улогу у ВВС-ју и био је члан Савета од јануара 1941. до јуна 1944. Такође је имао слободан приступ у Министарство информисања и Ратни савет. Брендан Бракен (Brendan Bracken), министар за информисање, био је близак Черчилу и преко њега је Бургес могао да дâ неки миг на највишем нивоу.

У досјеима Форин офиса помиње се забринутост због става ВВС-ја према Југославији, а погрешно приписивање операција лојалиста у периоду септембар—новембар 1943. партизанима, учинило је неизрециву штету нашим односима са лојалистима, како сам и сâм искусио.

Да ли се радило о манипулацији са емитованом поруком или не, Михаиловић није добио никакву материјалну помоћ, упркос томе што је био херој отпора и министар рата владе у изгнанству. Тужно је да Бејлијев долазак није ништа променио, што је за Михаиловића морало бити веома велико разочарење.

Само две мисије су спуштене између католичког Божића 1942. и кобне свечаности крштења у Липову фебруара 1943, којој је присуствовао Михаиловићев штаб. Ова свечаност је представљала други значајан покрет на путу напуштања лојалиста. Као што је нормално у таквим приликама, сви су се добро нацврцали и Михаиловић је одржао контроверзан говор. Горко се пожалио на недостатак подршке и помињао је комунисте и усташе као најљуће душмане. То је било сасвим разложно. Усташе — оно што су код Немаца есесовци — су починиле прави геноцид над српском мањином у Хрватској. Тада су били у потпуном савезу са Немцима. Што се тиче комуниста, они су на крају освојили земљу и осудили на смрт Михаиловића лично. Говор је, очито, био и исправан и предсказујући.

Значајно је да је Михаиловић здружио усташе и комунисте. Усташе и комунисти су сарађивали пре рата када су и једни и други били илегалне организације које су се бориле за свргавање Југословенске владе — „тог версајског копилета", како су је звали комунисти. Титови људи задужени за јавно мнење увек су скривали ову историјску чињеницу. Ова предратна комунистичко-усташка веза олакшала је усташама промену стране и придруживање партизанима када је постало очито да ће Немци бити поражени.

Било је типично за Бејлија што је, место да тихо каже Михаиловићу да су му речи мало прејаке — или да чак преко свега пређе — написао опсежан извештај о овом инциденту, од којег је направио целу расправу. Приспевши у Каиро баш у тренутку када је пропартизанска фракција била код премијера, овај извештај је као дошао са неба. Дограбили су га, надували и копирали за државног секретара, за Форин офис, па чак и за владу. Оправдан, али недипломатски коментар представљао је кључну тачку. Од таквих се прави историја.

Звучи готово невероватно, али је као прилог непријатељском извештају послао захтев за обустављање помоћи. Овај захтев је био више козметички зато што је недостатак залиха био узрок гложења. Али психолошки то је било веома важно. Повлачење залиха одобрено је тек пошто је прекор Михаиловићу упутила Југословенска влада у Лондону. Ово је био само један од низа инцидената, неспоразума и проблема између Бејлија и Михаиловића.

У једном од Бејлијевих извештаја помиње се Михаиловићево инсистирање да без пет авио-товара залиха не може сматрати Британце озбиљним помагачима. Беше то поштен коментар. Вредно је забележити да је Михаиловић уопште давао коментаре. Када су помагали Тита, у грађанском рату који је уследио, Британци су, у једном тренутку, имали у ваздуху шездесет авиона залиха.

Током целог боравка у Југославији од Божића 1942. до почетка 1944. изгледа да Бејли никако није успоставио задовољавајућу сарадњу са Михаиловићем, иако је имао одличне квалификације. Како се овај приказ отвара приметићемо да је Бејли морао да се бори са шокантним

недостатком помоћи из своје базе као и са двосмисленошћу свог положаја. Међутим, проучавање архиве показује да је Бејли увек настојао да претерује и на тај начин погорша проблеме.

Срби су народ који живи тегобно, који воли да пије и који је храбар. Михаиловић лично био је професионални војник и жестоки традиционалиста. Срео сам га само једном у тужним околностима и не могу рећи да га лично познајем. Па ипак, из оног што сам чуо, верујем да би лојалисти лепше одговорили једном официру за везу који би био харизматска, жустра личност, некоме ко би могао да им распали машту и превлада неминовне сумње. На овом плану Бејли очито није успео.

Његов допринос била је велика маса политичких анализа и извештаја по којима се није никада деловало (због њихове дужине) пре догађаја. Човек осећа да се он више старао да остави утисак на претпостављене него да помогне Михаиловићу, или чак да убија Немце.

Овакво стање послова драматично се разликовало од ситуације у Титовом штабу у јуну 1943. Главнина партизанске војске од 15000 људи, која је покушавала да продре у подручје Санџака које су држали лојалисти, била је опкољена на Дурмитору у офанзиви сила Осовине, која је предузета против оба покрета отпора. Капетан Дикин је стигао сред окршаја — неочекивано за њега лично и за партизане. Према митском предању Дирекције за специјалне операције Тито и Дикин су се крвно побратимили када су обојица били лакше рањени бомбом која је убила Стјуарта. Тито, формално, није био ништа више од вође банде одметника, које је у тој фази осудила Југословенска влада и које Британци нису чак ни признавали, а помоћ им је стизала безусловно и с много одушевљења. По речима Бикама Свит-Ескота (Bickam Sweet-Escott) у књизи *Нерегуларна војска Пекарске улице (Baker Street Irregular)*, Дикин је „иако рањен... почео да шаље серију сјајних порука које нису остављале никакву сумњу у војничке вредности Титовог покрета."

Док је Бејли подигао прст претње на Михаиловића и обуставио снабдевање, Титу су пристизале поруке ох-

рабрења. Нико није ни помишљао да му саветује шта да ради а шта да не ради. Све су препреке уклоњене да би се с њим успоставио однос, упркос томе што је он отворено нападао службено признати покрет отпора. Наведена политика SOE била је да се контактира са другим групама отпора „које су вољне да се боре против непријатеља и *да не воде грађански рат*", али је МО4 у Каиру био, првенствено, заинтересован за консолидацију на пољу већ добијеног канцеларијског партизанско-четничког рата у Каиру.

Уистину, војничке вредности Титовог покрета биле су тада крајње сумњиве. По речима његовог сарадника Милована Ђиласа, Титова главнина у тој фази беше једва нешто више од руље која је бежала из Црне Горе, трпећи очајне губитке и бивајући присиљена да напусти рањенике. Са највећим напорима избегли су опкољавање и уништење. Велике су се речи употребљавале да опишу ову катастрофу. Покушаји сила Осовине да сабију у ћошак партизане описивани су хвалисаво као „Четврта" или „Пета офанзива". Бежанија је описивана као пробој. Но, то је било у стилу партизанске пропаганде.

Ни тада, ни касније, нису се британски представници усуђивали да инсистирају на Титовом прекиду борбе са Михаиловићевим снагама, легалном војском признате владе. Без карте у руци, у моменту када му је очајнички требала помоћ у наоружању и признање Савезника, Тито је одмах јасно дао до знања да је његов покрет суверен, да су Михаиловић и његови лојалисти непријатељи и да је његов циљ да их елиминише и освоји њихову отаџбину Србију. Британци су, од самог почетка, ово прихватили без протеста и тако су и наставили; временом су обезбедили средства да Тито испуни све своје амбиције, укључујући и ону главну — да победи у грађанском рату и успостави комунистичку диктатуру.

Упоредимо то са наступом према Михаиловићу. Ни у једној фази он није добио такво охрабрење. Са левим расположењем које је од јануара 1943. постојало у МО4, а да не помињемо владајуће ветрове у МІ6 (Обавештајној служби), у Ратном савету и обавештајном политичком врху, Михаиловић, вероватно, никада није имао шанси. Међутим, Бејли није успео да искористи окол-

ности и његови опсежни извештаји у потпуности су почивали на недостацима лојалистичког покрета. Они су одражавали његов сопствени неуспех да се ухвати у коштац са проблемима лојалиста, а снабдевали су правом муницијом оне у Каиру и Лондону који су били наклоњени партизанима.

Бејли је служио у Михаиловићевом штабу од Божића 1942. до краја 1943. И њега и Била Хадсона — првог британског официра за везу код Михаиловића — примио је, појединачно, председник владе с пролећа 1944. Обојица су, касније, изјавили да им је Черчил недвосмислено рекао да га је Савет Дирекције за специјалне операције обмануо у вези са неким аспектима развоја ситуације у Југославији. Ова би епизода могла бити и лажна. Ипак, до ње сам дошао из два поуздана извора. Надаље, откад сам завршио ову целу причу уверио сам се да ако је Черчил био заведен, то се догодило зато што је тада хтео да буде заведен и што је потицао своје штићенике да му кажу оно што жели да чује. Одговоран је главом и брадом. Касније су се ствари сасвим промениле и он је схватио да је направио своју највећу грешку у рату. Али његово потпуно преобраћање почело је тек када је Тито насамарио њега лично у касно лето 1944.

Када је у пролеће 1944. Бејли био у Лондону, изнео је сложен план за замену Михаиловића другом личношћу и за географско раздвајање ова два покрета отпора. Било је луцкасто и наивно поверовати да би постављање другог вође — чак и да је таква промена била могућа — ублажило Титов поход да целу Југославију подвргне комунистичкој власти. Верујем да су ову идеју намерно потурили комунисти да би поделили лојалисте и збунили Британце. У тој фази сваки план да се утиче на ток догађаја био је премали и стизао је прекасно. План је једино интересантан зато што нам говори о самом Бејлију: или је био сасвим наиван или врло дубок и подмукао.

У својим проучавањима сам разматрао то време и мислим да, уз пријатеља као што је Бејли, Михаиловић није требао никаквих непријатеља. А у изузетном контексту целокупних југословенских догађаја морам да се запитам: да ли је Бејли могао бити кртица?

Да будем искрен, морам нагласити да други који су били са Михаиловићевим снагама и који су Бејлија лично познавали, далеко боље него ја, сматрају такве сумње сасвим неоправданим. Надаље, његово писање као и одвећ глагољиви сигнали и извештаји имају карактер десничарског режимског бирократе. Политички, човек би очекивао да Бејли буде конзервативац — човек спреман на компромисе, конзервативац у данашњем смислу, ни десни ни леви радикал.

Колеге Кима Филбија у Форин офису одбиле су сваку могућност да је он био издајица. За мене Бејли остаје енигма. Ма шта да је био, нема никакве сумње да је Михаиловићу и лојалистима учинио неописиву штету.

Давидсон: „Истакнути партизански поборник"

Да се сада вратим на потпуно различиту и врло искрену личност у Каиру: Базила Давидсона. Он је зрачио шармом и на каирској сцени могао је да буде узет за штабног официра регуларне војске. Сушта супротност Бејлију, Давидсон није ни случајно могао бити сматран конзервативцем. У његовој књизи пише да је пре рата почео као новинар и да је узет у Одељење D, организацију која је била претеча SOE. Послали су га у Мађарску, где је руководио новинарском службом при Британској мисији, као камуфлажа за припрему саботажа после окупације. Када су Немци и Мађари напали Југославију, Давидсон је побегао преко Београда и Албаније. Заједно са особљем Британског дипломатског кора накратко је био интерниран у Италију и ослобођен. Вратио се у Уједињено Краљевство преко јужне Француске, Шпаније и Португала. Пошто је пребачен на Средњи исток, једно време је служио у Истанбулу, покушавајући да успостави везу са Мађарском. Потом је превозио експлозив између Палестине и Истанбула, пре него што је одређен да води Југословенску секцију у МО4 у Каиру, септембра месеца 1942.

Давидсон је водио секцију до августа 1943, када се спустио падобраном у Титов штаб у Босни са задатком да успостави везу са мађарским покретом отпора и да се

учврсти у Мађарској из базе у Бачкој. То се показало немогућим. Остао је с партизанима дуже од годину дана у Бачкој, западном делу Војводине који лежи између Дунава и Тисе. Овај се рат много разликовао од рата великих формација. Без великих планина и шума у које би се могле повући, мале јединице, за које се везао, боравиле су у низини крију̂ћи се у сеоским скровиштима у току зиме, и у кукурузним пољима у току лета. Провео сам неколико дивних сати читајући Давидсонове сигнале из ове мисије са шифрованим називом „Савана". Интензитет Давидсоновог ангажовања и његова опседнутост ослободилачком револуцијом просто ми не дају мира, као и његово безусловно прихватање сваког захтева партизана. Дивим се, међутим, његовој личној храбрости у операцији „Савана". Шта је постигао војнички, у односу на политичко деловање, није ми познато. Али, поседовао је велику храброст и издржљивост.

Владимир Велебит, Титов поратни амбасадор у Британији, писао је за Давидсона да је био новинар и писац са наглашеним левим симпатијама и да је био веома близак Комунистичкој партији.

Партизанско-четнички рат у штабу у Каиру јануара 1943, када је Давидсон руководио Југословенском секцијом, сигурно постаје схватљивији (али свеједно за велико жаљење) када човек проучи *Специјалне операције у Европи* и друге књиге које је, после рата, написао о Африци. Његово писање одражава његову филосо̂фију. Тужно је што су његови напори у Југославији били усмерени на погрешну страну. Није то, међутим, одраз његових личних особина. Доследно се борио за своје идеале. Волим такве људе. Био је исто тако и освежавајуће отворен у својим радикалним иступањима.

Ситон-Ватсон: Наметљиви саветник

У Каиру је, у то време, био и признати експерт за балканска питања Хју Ситон-Ватсон. Био је специјални саветник Дирекције за специјалне операције у вези југословенских и бугарских питања. Пре њега, отац му је био водећи експерт за Балкан. Ситон-Ватсон је дебело

искористио углед свога оца и његова реч о балканским питањима у Каиру је била јеванђеље. Верујем да је крај живота дочекао као конзерватиВац и заслужује велико поштовање за касниЈа размишљања о источним земљама и њиховим проблемима. Упркос томе, његови ставови као незавршеног студента беху ставови левог социјалисте, ако не и сасвим прокомунистички. Нема никакве сумње да је он у периоду између 1942. и 1944. још увек био крајње леви и да се отворено залагао за револуционарну авантуру у Југославији.

Заједно са Клагманом, с њим је био велики пријатељ, Ситон-Ватсон беше до краја укључен у енергично вођени али кобни подухват да се организује бугарски комунистички отпор преко оданог романтичног и регистрованог комунисте, младића по имену Франк Томпсон. Ова катастрофална мисија, под шифром „Клериц" описана је у књизи Стоверса Џонсона (Stowers Johnson) *Изузетни агенти (Agents Extraordinary)*.

Френк Томпсон и Ситон-Ватсон раније су били заједно у Винчестеру и беху прави пријатељи. Док за Ситон-Ватсона нисам видео никакав доказ да је стварно био члан Комунистичке партије пре рата, за Френка Томпсона (Frank Thompson) знам сигурно да је био, и он се шепурио својим политичким убеђењима.

Изгледа да је организација ове мисије и руковођење њоме из Каира био једини оперативни подухват Ситон-Ватсона. Јасно је да су он и Клагман играли важну улогу у планирању. Ту су биле две припремне мисије, које се у оперативном дневнику појављују под шифрованим називима „Индијска чорба" и „Мајмунска клешта". Мисија којом су они руководили спуштена је у Албанију у близини Охридског језера августа или септембра 1943. Службени план је био да се пређе Македонија и да се делује као група за прихват Френка Томпсона, који је требало да успостави контакт са Бугарским комунистима и тамо отпочне покрет отпора. Главна припремна мисија, под вођством мајора Мостина Дејвиса (Mostyn Davies), одважног официра са добрим везама, беше строго поверљива и дат јој је апсолутни приоритет.

Тито није желео да дозволи да се британске мисије шаљу партизанима у Србију пре његовог прекида са Ми-

хаиловићем крајем 1943. Мудро је, Тито, водио рачуна како ће Срби у срцу Србије примити партизане, а бојао се да би се британски официри за везу, с једне и друге стране, могли срести и довести до локалног примирја. То беше последња ствар коју је желео. Упркос томе, један од Титових главних следбеника — човек по имену Вукмановић-Темпо — састао се са Мостином Дејвисом у Македонији и ишао је са њим у Јужну Србију, нешто јужније од положаја моје мисије као и мени суседне, под командом капетана Роберта Первиса (Robert Purvis), која је такође била уз Михаиловићеве снаге. Оперативни дневник показује да су „Индијска чорба" и „Мајмунска клешта" имале такав приоритет у МО4 да је знатан део убацивања у Југославију, током последња три месеца 1943, извршен ради ових мисија. Беше то толико изузетно да се питам да ли је генерал Меклин у Титовом штабу знао шта се дешава. Нисам нашао сигнале између МО4 и Меклинове мисије који би показивали да јесте. Било да су Клагман и Ситон-Ватсон радили са Меклиновим знањем или не, велике испоруке оружја у Македонију нису имале никакве везе са стварањем отпора у Бугарској. То је могла бити исприка за првенство дато мисији Мостина Дејвиса, а сасвим сигурно била је изговор који је Каиро употребио када је жестоко негирао да мисија уопште постоји. (На невољу Каира, Дејвис је успоставио контакт са Робертом Первисом. Тај контакт је оповргао њихове тврдње.) Чињеница је да су ова масовна убацивања вршена да би Вукмановићу-Темпу омогућила да регрутује партизанске снаге из мешаног становништва Арнаута (Албанци муслимани који су живели у Србији) и неангажованих Срба у припреми за планирано освајање Србије. Ова је сила касније надирала са југа.

Верујем да је коришћење намераваног извиђања Френка Томпсона у Бугарској организовао Клагман по сопственој иницијативи; нема сумње да је генералу Киблу сплео лепу причу. Беше то велика помоћ комунистима у борби против лојалиста у Србији. Укључивање Ситон-Ватсона допринело је тежини овог плана и обезбедило предност Дејвисовој мисији.

Френк Томпсон је убијен у Бугарској. Његова је мисија била истраживачка и несхватљиво је да му је требало да транспортује толику количину оружја која је допремљена у југоисточни део Србије, који беху анектирали Бугари, а где је било мало бугарског становништва. Целокупна акција „Клерициз" /„Мајмунска клешта"/ „Индијска чорба" пружа додатне доказе слободе коју су уживали Клагман, Ситон-Ватсон и други у провођењу сопствене политике.

Није изненађујуће што писање Ситон-Ватсона, непосредно иза рата, потврђује његов положај у рату. Његови су ставови знатно допринели пропартизанској атмосфери у Каиру. Они су, вероватно, утицали на Министарство и на Команду за Блиски исток због његовог јединственог академског ранга. Да ли због трајног убеђења или зато да оправда самога себе, он је много учинио, после рата, да у црвено обоји *прихваћену мудрост*.

Један угао гледања на Ситон-Ватсона и његово држање открива се у дневнику Владимира Дедијера, Титовог блиског сарадника и Дикиновог друга у бици на Дурмитору. Дедијер је дошао у Каиро са делегацијом коју су водили Меклин и Дикин децембра 1943. У дневнику се бележи препорука дата једном члану делегације по имену Милојевић. „Хју, син Ситон-Ватсона, замолио је Милојевића да каже новинарима, који су управо хтели да га интервјуишу, да партизани заиста воде рачуна о животињама. Ако би се некако могле прибавити слике паса и мачака, придобили бисте много света у Енглеској, додао је Ситон-Ватсон." Тако је британско јавно мњење требало да буде насамарено. Због заслепљеног одушевљења партизанским тежњама нестао је чак интелектуални интегритет Ситон-Ватсона.

26. јануара 1943, за време канцеларијског партизанско-четничког рата и нешто пре придобијања Черчила, Ситон-Ватсон је објавио чланак у „Спектатору" („Посматрач") у којем напада Михаиловића. Па ипак се сматрало да је он објективни саветодавац, а Михаиловића беше именовала једна пријатељска влада за министра одбране. Да је ово учинио обичан официр попут мене одмах би био изведен пред преки суд. Међутим, његови ставови били су омиљени у МО4.

Ситон-Ватсон је био Клагманов близак сарадник. Он је очито упао у замку напуштања лојалиста. Не бих хтео да сугеришем да је био део совјетске уроте или да је, пре свега, био веран Совјетском Савезу као што је, несумњиво, био случај са Клагманом. Пре бих рекао да је, као интелектуални елитиста, могао бити готово бедаст у истеривању омиљеног политичког идеала без адекватног процењивања, или каснијег преиспитивања какве ће практичне импликације имати и какву штету нанети политика коју са таквим одушевљењем заступа.

Кибл: Клагманов шегрт и заштитник

Следећи кључни играч у сценарију МО4 био је генерал К. М. „Боло" Кибл, који је, при унапређењу у пуковника, био постављен за шефа оперативних одељења у МО4. У *Специјалним операцијама у Европи,* Базил Давидсон није баш дарежљив при описивању Киблових личних особина. Каже да је Кибл био развратник са надимком TIM (Touch I Must — Ја морам да додирнем), агресивног физичког држања, склоног свирепом и амбициозном маневрисању. Ма какви да беху његови мотиви, Кибл је очито био енергичан у одлучности да МО4 посади на мапу. Он је био војник из трупе и штабни официр. Пре тога је радио и неке послове везане за војну обавештајну службу. Дакле, његове су квалификације биле беспрекорне за претварање МО4 из полушпијунске организације у паравојну машинерију која ће снабдевати снажне герилске операције.

Долазак Кибла за оперативног шефа, следили су постављање лорда Гленконера за шефа Савета снага за специјално ратовање у Каиру и појачано интересовање војне команде на Блиском истоку за рушилачки потенцијал паравојничког отпора иза непријатељских линија.

У *Нерегуларној војсци Пекарске улице* Бикам Свит-Ескот описује ланац командовања у Савету Дирекције за специјалне операције (SOE). Оне су биле одговорне штабним официрима у Лондону, а за политику су одговарале Форин офису. Тамо где би се сукобили политички послови и војна стратегија, SOE се налазио између две ватре.

У Каиру је ситуација била сложенија и због тога што је SOE, био одговоран Лондону по оба основа. Теоријски, војне одлуке доносили су шефови лондонског штаба који су били саветници владе, а који су, са своје стране, примали савете од Комбинованог одбора обавештајне службе. Форин офис је контролисао политичке одлуке, а Ратни савет је имао утицај и у Лондону и у Каиру. Но, агенција Форин офиса у Каиру улазила је, све више, у игру као и Команда за Блиски исток, која је опслуживала МО4 техником, аеродромима и авио-искрцавањима.

Архива одражава бирократске компликације. Пишући беспрекорним стилом, анализирајући дугорочне и краткорочне последице порука које су пристизале са бојишта, службеници су се трудили да добију мишљења бројних канцеларија којих се све тицало. Знали су данима да расправљају о заслугама и о службеној одговорности поводом различитих одлука. Све је то веома далеко од герилаца који имају неудобан сан у планинама, под сталном претњом непријатеља који се иза њих шуња кроз маглу и снег, са гранатама и ножем у руци.

Сложеност организације МО4 морала је довести до оперативне парализе, што се у неким подручјима догодило. Међутим, готово потпуни недостатак контроле пружио је прилику МО4 за самосталну иницијативу и за њено оправдање, чак и када се радило о сукобљавању крајности са главним курсом.

Кибл је радио управо то. Када је Черчил примио његов меморандум, јануара 1943, који је предлагао подршку другим покретима отпора, чини се да је Кибл то схватио као потпуну слободу да иницира и проводи политику на оперативном нивоу без тражења одобрења од Лондона. Није довољно јасно у којој мери је Кибл тражио одобрење од свог шефа лорда Гленконера. Извесно је да је овај други прихватао одговорност за све што се догађало у Каиру, али је у његовој природи било да подржава своје људе или да их испраши; а њих двојица су отишли у исто време новембра 1943.

Кибл беше још један конзерватиВац који је дошао под сумњу као предани савезник левих. Ја могу да пишем само о догађајима у Југославији, али је он у својој над-

лежности имао и Албанију и Грчку, а извесно је да су се чудне ствари догађале у овим двема земљама.

У Југославији се дешавало сијасет чудних ствари. Пре свега, ту је тумачење Черчилових жеља које је уследило после судбоносног састанка у јануару 1943. Формално упутство било је сасвим јасно. Гласило је да се Михаиловић и његове снаге морају подржавати у Србији, али да се мора покушати успоставити контакт и са другим групама отпора, посебно у Хрватској и Словенији, које су према ономе како ми је Дикин писао 1988, „срећом организовали Хрватска сељачка странка и Михаиловићев командант за Словенију, Новак".

Ма какав да је био став Лондона, победници у каирском канцеларијском рату нису ни помишљали на „Хрватску сељачку странку или Михаиловићевог команданта у Словенији". Они су намеравали, као што Давидсон јасно каже у својој књизи, да контактирају са Титом, те су ускоро предузели кораке да то и остваре искрцавањем Клагманових Хрвата комуниста.

Као што сам већ писао, Хрвати су заиста контактирали са Титом у складу са намерама МО4. Тито се одмах сложио да прими британску мисију. За SOE одабран је Дикин, а за Британску обавештајну службу у иностранству (SIS) капетан Стјуарт.

Дикин је писао о својој мисији: „Таква се операција родила у директиви SOE коју је ова организација добила од својих шефова у марту 43, да се обавести о свим групама отпора у Југославији." У ствари, ова мисија је послата намерно да успостави везе са Титом.

Дикин је додао да је следећи разлог за ову формалну одлуку било обелодањено прислушкивање Немаца, као и слична Бејлијева информација да је Михаиловић увелике заглибио са Италијанима — и заједно са Немцима — био укључен у четврту офанзиву против Титових партизана.

Сада је овај коментар значајан у односу на Михаиловићево ангажовање против Титових партизана. Истина може да има и друго тумачење. Оно што се стварно догађало јесте чињеница да је Тито, са својом главнином, прешао из Босне у Црну Гору, делимично зато што су их Немци притискали у Босни, а делимично по плану: овај се покрет

уклапао у оквир Титове амбиције да освоји Михаиловићеву територију у Црној Гори и Санџаку и да се коначно усмери ка истоку у срце Србије и ка југу у Македонију. Није Михаиловић напао Тита, како наводи Дикин. Партизани су извршили покрет на Михаиловићеву територију. Надаље, био је то покрет који су, најпре, одобрили Немци, који су преговарали са Титовим представницима у Загребу. (Ово ћу касније детаљно приказати у поглављу о колаборацији). Доцније, када је Хитлер наредио да са бандитима нема преговора, Немци су покренули велику акцију чишћења против свих герилских група. Михаиловићеве снаге, које су поднеле прве жестоке нападе, једноставно су покушавале да бране своју територију. Оне у ову борбу не би уопште биле умешане да Тито није почео покрет ка Михаиловићевој отаџбини.

Изгледа да, за време Кибловог бављења у МО4, није било добре воље да се уопште пита да ли Тито жели да избегне грађански рат. Нимало. Како је Бејли обуставио испоруку наоружања и објавио Михаиловићев вербални напад на комунисте, изгледа да се МО4 у Каиру ретко питао да ли Тито има право да напада Михаиловића и његове лојалисте и да осваја Михаиловићеву територију како и када зажели; а свака Михаиловићева одбрана значила је „офанзиву". Очито Кибл беше одлучио да се Титу даје сва помоћ и да се та помоћ ничим не условљава. Ова одлука је неминовно водила у грађански рат. Ипак је Кибл, у међувремену, упућивао британске мисије лојалистима без обавештења шта се догађа у њиховој бази и како мало помоћи могу да очекују. Са задоцњењем од четрдесет пет година овоме једва да се може поверовати. То је заиста неопростиво.

На жалост, Државни архив не поседује досјее SOE за период до септембра 1943, па се морамо ослањати на додосјее Форин офиса ради службене информације за овај период. Због тога је имао на располагању само оно што су МО4 и државни секретар у Каиру сматрали подесним да иде у Форин офис. Под Кибловим вођством, вероватно су саопштавали Лондону оно што је највише одговарало њиховој пропартизанској политици и ништа више.

Кибл је командовао операцијама МО4 цело лето 1943. и тако је повећао углед енергичног команданта, који је већ уживао. Био је оперативни командант када је Михаиловићу послат, сада већ толико познати Гленконеров сигнал од 29. маја.

Овај сигнал беше следећа прекретница на путу уништења лојалистичког покрета. После инцидента на прослави крштења, Југословенска влада беше присиљена да грди Михаиловића. За прекор, и Михаиловићево прихватање истога, требало је око три месеца, па је у већем делу тог времена Бејли задржао залихе хране и оружја не достављајући их Михаиловићу. У току сређивања тих ствари МО4 је послао Бејлију сигнал да би га овај пренео Михаиловићу, а у име лорда Гленконера, који парафразиран гласи овако:

> „Генерал Михаиловић не представља никакву значајну војну силу западно од Копаоника. Његове јединице у Црној Гори, Херцеговини и Босни већ су уништене или иначе блиско сарађују са силама Осовине. Такође је тешко рећи да његове јединице постоје у Хрватској, Словенији и Славонији. Партизани представљају добру и ефикасну војну силу у свим деловима док само квислинзи представљају генерала Михаиловића ... саветоваћете генерала Михаиловића да одмах крене на Копаоник са свим својим верним официрима и војницима; ако је потребно мора да се пробије борећи се ... убудуће врховни командант ће сматрати да округи под његовом командом и утицајем, граниче на западу, са борбеним елементима који већ постоје на десној обали Ибра и према југу до Скопља."

Да би се схватило колико је био шокантан овај сигнал, морамо се подсетити да је још била на снази службена британска политика да се Михаиловићу пружа пуна подршка. Службено, МО4 је био овлашћен само да испита да ли друге групе отпора заслужују подршку — што је овисило о строгом предуслову да се ништа не предузима у сврху изазивања грађанског рата.

Сам Михаиловић није био обавештен о никаквом разматрању додељивања агената другим групама, а камоли

да им се помаже или их службено признају. Ипак, овде се појављује МО4 позивајући се на врховног команданта и саопштавајући Михаиловићу да своје снаге повуче на један делић Југославије а да остатак препусти групама које је он сматрао комунистичким одметницима.

Форин офис је био пренеражен. Даглас Хауард (Douglas Howard), шеф одељења за Југ, записао је у меморандуму од 15. јуна 1943:

„На овај или онај начин Дирекција за специјалне операције прекорачила је, о овом питању, своја овлашћења.

Најпре долази лорд Гленконер и шаље Бејлију свој телеграм који потпуно одудара од наше политике и од телеграма који смо ми упутили Михаиловићу пре недељу дана...

Предлажемо командантима штаба да се тај стравични телеграм анулира. Ако то не урадимо упропастићемо сваку шансу да склопимо било какав договор са Михаиловићем. Чак и ако се повуче већ до сада је проливено толико крви да ће бити веома тешко да се дође до споразума".

Бејли је, по пријему овог сигнала, протестовао код МО4. Упркос томе пренео је поруку Михаиловићу не чекајући одговор. Како је и очекивао, Михаиловићева реакција је била жестока. На крају је сигнал био анулиран, али штета већ беше нанета, као што Даглас Хауард беше предвидео.

Упоредите сав овај сценарио са ситуацијом после месец или два дана када је Форин офис предложио да се, преко Фицроја Меклина, Тито замоли да не напада лојалисте. Меклин је одбио да проследи сигнал под изговором да је Тито био јасан у накани да нападне Србију и ликвидира Михаиловића, те да би предаја овог сигнала нанела штету односима са њим.

Гленконеров сигнал, који је отправљен пар дана након Дикиновог покушаја да се придружи Титовим партизанима, био је очито део политике МО4 у Каиру да уздигне Тита. Вероватно је скрпљен на брзину да би се са партизана скинуо тактички притисак и да би им се сугерисала маршрута за пробој из немачког обруча.

Но, постоји ту још један занимљив угао. И Давидсон и Дикин тврде да је ово било заштићено од прислушкивања и тако се подразумева да спада у сигнале „Енигма". Постојало је строго правило да нико ко поседује такве сигнале не сме да дозволи да буде ухваћен. Па ипак је Дикин био убачен у веома опасну ситуацију. Само по себи ово представља енигму. Које објашњење можемо наћи за очито шегачење МО4 са тако строгим правилом? Да ли је Дикин заиста имао приступ строго чуваним тајнама или су фамозна прислушкивања, на којима се заснивала јануарска промена политике, била намештаљка? Ако је уистину имао увид у сигнале „Енигма", зашто је дозволио да га убаце у, несумњиво, најопаснију ситуацију у којој су се нашли партизани? Можда ћемо одговор на ово добити када се напише службена историја балканских операција.

Пука је случајност да је МО4 упутио моју мисију Михаиловићевим лојалистима у југоисточној Србији 2. јуна 1943 — само три дана након сигнала-бомбе који је Гленконер послао Михаиловићу. Наш долазак непосредно иза сигнала који саопштава вођи покрета, којем смо додељени, да су његове снаге „квислинзи" и да он није више persona grata, није био срећан потез. Надаље, наше убацивање се догодило само пар дана пре алжирског инцидента. У том изузетном догађају, који сам поменуо раније, МО4 је поново настојао да промени политику на штету Михаиловића. Тај исти МО4 је драговољно послао моју мисију и још осам других на територију која је била окупирана, а измицао нам је тло испод ногу одстрањујући Михаиловића. Ко је за то одговоран? Кибл је био шеф, без обзира ко му је био саветник.

Кибл је био на дужности шефа МО4 цело лето 1943, током којега је овај штаб био уздрман размирицама између левих и десних. У Грчкој је, захваљујући енергичном ставу краља и подршци коју му је пружао Черчил, политички налет комунистичких елемената био заустављен. Међутим, у Албанији која је била мање на виделу, политика МО4 сигурно је помогла комунистичком покрету Енвера Хоџе да освоји власт; напредак овог покрета увелике су помогла збивања у Југославији као и сам Тито.

Тешко је рећи у којој је мери Кибл свесно заступао леве. Вероватно им он није био лично наклоњен, већ је просто био захваћен левим гибањима у МО4. На њега је, вероватно, утицао и јануарски инцидент у којем је Черчил превеслао шефове одељења и дао благослов за нову политику према Југославији.

29. септембра Кибл је потписао изузетни меморандум у прилог одбацивању сваке помоћи националним или роја-листичким покретима и изграђивању левокрилних покрета, што је поставио као *ствар принципа.* То ће, говорио је, учврстити послератне републиканске владе — а у неким случајевима повратити уставне монархије — као супротност комунизму. Овај аргумент је био и луд и рђав. Није успео да истакне да су на Балкану леви покрети отпора били без изузетка комунистички и да предложени политички потези могу само да доведу до брзог преузимања Балкана од стране комуниста. Овај опаки документат, готово сигурно, је Клагман срочио за Кибла. Међутим, чињеница да је Кибл потписао тако разметљив марксистичко-лењинистички документат показује да је он, у најбољем случају, био прилично збуњен.

Кибл је смењен новембра 1943. у реорганизацији МО4, у којој се повукао и лорд Гленконер. Изгледа да је обарач повучен у гужви око Грчке у коју су биле умешане личности грчке делегације, која беше дошла ради консултација. Међу делегатима је било и комуниста који су искористили својих пет минута да би краљеву будућност довели у питање. Настао је русвај и SOE је био окривљен за фијаско.

Прича се, такође, да је Фицрој Меклин имао удела у Кибловом одласку, а прича како је „Боло" Кибл укрстио мачеве са Фицројем значајна је. Сопствени приказ сер Фицроја може се наћи у његовој књизи *Приступ Истоку (Eastern Approaches).* То је, такође, била тема реферата поднетог 1975. на Лондонском универзитету на симпозијуму под називом „Политика" према покретима отпора у Југославији и Грчкој — такозвани Аути-Клог симпозијум. Меклин каже да је у Каиру испипавао могућност да крене у Грчку. Рекли су му да ће га послати у Југославију и позвали га да се одмах јави председнику владе у Лондону. Беше то јула 1943. Черчил му је саопштио да сумња у

Михаиловићев допринос ратним напорима, да хоће да сазна о Титу и да Меклин открије „ко убија највише Немаца“ и како може да им помогне да их убијају више. Политика ту има другоразредни значај:

> „Желео је да командујем мисијом у рангу генерала, као и да будем његов лични представник при партизанској команди ... што је било врло важно требало је да будем убачен што пре. То ће се обавити под окриљем SOE, а он им беше дао инструкције за сву могућу помоћ.
>
> Сходно томе отишао сам у Пекарску улицу да ме прибележе и да затражим да ме првим авионом упуте за Каиро, што су они прихватили. Недељу дана касније назвао сам да упитам када крећем, при чему ми је одговорено да због лошег времена нема лета. Дан, или два, после тога послан сам у Даунинг стрит 10 да се сретнем са премијером. Показао ми је поруку коју беше добио од генерала Вилсона (Wilson), команданта за Блиски исток. У њој је писало да мене сматрају потпуно неподесним за тај посао. Мало ме је заболело зато што ми је генерал Вилсон случајно био стари другар ... Тада ми је Черчил показао одговор који је он преко приватне везе послао Вилсону. У њему је прилично оштро писало да командант треба да поступи по наређењу и да се не спори“.

Меклин наставља са тврдњом да су SOE у Лондону покушале да саботирају његов лет и да му је лорд Селборн, владин министар задужен за SOE, саветовао да положи заклетву на верност SOE и потурио му је наредбу као подстрек. Меклин каже да генерал Вилсон није ни послао поруку, већ ју је срочио неко други. Постоји очит наговештај да је то урадио Кибл. Меклин даље помиње сусрет са генералом Вилсоном у којем је дознао да су SOE задужиле пуковника Велакота (Vellacott) да о њему шири лажи; и опет постоји очит наговештај да је организатор Кибл.

Меклинов приказ прилично је поражавајући за Кибла, али по архиви Форин офиса чини се да Меклиново пам-

ћење првог дела приче није у реду. Архива показује да га је кући вратио Форин офис — не Черчил — а намера је била да добије упутства као политички саветник шефа мисије. Депеша од 26. јула из Форин офиса помоћнику министра у Каиру врло јасно наводи да Меклин треба да буде заменик команданта мисије SOE и политички саветник команданта који треба да подноси извештаје о политичким збивањима. У депеши јасно стоји да потпуковник Меклин и пуковник Бејли треба да буду политички саветници генерала који ће бити додељени Титу, односно Михаиловићу. У архиви, такође, стоји да је генерала Ора (Orr) већ именовао генерал Вилсон за рад са Титом и да су SOE имале још једног генерала као резервног кандидата. Ништа у архиви не потврђује Меклинову тврдњу да је позван у Енглеску да би руководио мисијом.

Међутим, он је заиста успео да се састане са Черчилом. Крајем јула провео је један викенд у Чекеру. 28. јула премијер је написао лични меморандум у којем показује да жели да Меклин обавља и политичке и војне послове у рангу генерала.

Лорд Селборн, министар ратне привреде и сер Чарлс Хамбро, шеф SOE у Лондону, залагали су се за првобитни план: да се политичка и војна функција раздвоје. Сер Орме Сарцент (Orme Sargent) из Форин офиса најпре се с њима беше сложио. Касније је писао:

„Након расправе са сер К. Хамбром прихватио сам његова аргумента, али сам се срео са пуковником Меклином којега су обавестиле SOE о новом току ствари и рече ми да је он лично за предлог председника владе. Његови разлози леже у томе што команданте на Блиском истоку стварно не интересује овај југословенски ризик и да SOE узалуд помиње њихова имена, при чему ова организација, у циљу јачања свог положаја, планира да пошаље известан број неспособних официра од којих би многи били старији од пуковника Меклина, па би тако њему било отежано да успешно ради. Он сматра да официри које SOE желе да добију са Блиског истока нису одабрани због њихове подобности за специфичан посао, већ су просто отпаци којих се команда жели да ослободи."

Ово је било прилично немилосрдно и сигурно је предсказало жестоке методе које је Меклин, касније, користио за помоћ Титу. Тако је учвршћена опозиција у Лондону.

Расправе су се наставиле још неколико дана, али је Стари, наравно, одлучио по своме и таква информација је пренета генералу Вилсону.

Изгледа да је Меклин касније усмерио своје напоре на снабдевање Тита ратном опремом и на давање моралне подршке. Сви политички задаци које је добио у првим упутствима били су очито заборављени. Они су укључивали и задатак који је изричито захтевао да се партизани не смеју борити против снага Драже Михаиловића, осим у самоодбрани. „Наш први циљ", писало је у упутствима, „јесте ... да настојимо да доведемо до координације војних дејстава генерала Михаиловића и партизана (и свих осталих група отпора у Југославији) под командом главног команданта за Блиски исток ...

У исто време, крајњи циљ владе Његовог величанства јесте настојање да све такве групе међусобно помири и да их убеди да све верске и идеолошке разлике подреде томе да се сачува југословенско јединство и да се омогући решавање политичких, привредних и уставних проблема који данас раздиру земљу, слободном вољом народа."

Заиста је жалосно да се несумњива енергија и дар Фицроја Меклина нису концентрисали на политичку страну и на покушај да се заустави југословенски грађански рат. Место тога, тај изузетни дар и стратосферска сила резултирали су у страховиту савезничку подршку Титу — и у јачање Титових амбиција. Титова главна амбиција била је да уништи, правим грађанским ратом, Михаиловића и Југословенску краљевску владу.

Ма шта да се догодило у Лондону, несумњиво је да су генерал Кибл и пуковник Тамплин покушали да блокирају постављање Меклина за војног и политичког шефа мисије. Меморандум који је Меклин написао 3. септембра (FO 371/37612) бави се сусретом Меклина и лорда Гленконера који би се, најлепше, могао описати као хладан. Лорд Гленконер беше сазвао овај састанак очито с намером да се покопају ратне секире. Било би, можда, мало духовито

казати да је састанак био успешан. „Лорд Гленконер је приметио да смо стигли до мртве тачке."

Овај русвај, скупа са оним везаним за грчку делегацију, који смо поминьали раније, натерао је Форин офис да дâ препоруку да се МО4 подвргне команди главног штаба за Блиски исток. Током времена то се догодило и МО4 је променио име у Сила 133. Без обзира из којег разлога, изгледа да је прихваћено да МО4, а можда посебно генерал Кибл, воде своју сопствену политику.

Права је иронија да је политика, коју је генерал Кибл водио од јануара до новембра 1943, припремила тло, створила атмосферу и отворила брану за Меклинов сјајно убачен програм тоталне подршке Титу. Кибл је, међутим, био несрећан случај. Био је то прави сукоб личности без икакве везе са политиком. Меклин је намеравао да сам води своју представу и да га нико не омета. У том сценарију није било места за сарадњу са динамичним и осионим Киблом.

Киблов пад се, у књизи Базила Давидсона *Специјалне операције у Европи,* приписује на сликовит начин његовом укрштању копаља са Фицројем Меклином, а посебно његовом упутству, које је под заклетвом дао пуковнику Велакоту, да свим важним људима, у најотменијим баровима Каира саопшти смишљену лаж да је Меклин непоправљива пијаница, активни хомосексуалац и ноторна кукавица. Давидсон је, вероватно, напабирчио ову причу из Меклинових записа. Међутим, необичан утисак који Давидсон оставља да је Кибл био одмах најурен — „а то је у приличној мери био Киблов крај ... то је у ствари било последње што се чуло за човека који је дошао до тајних сигнала и који их је искористио, да би после пар месеци био убијен" — не одговара чињеницама. Киблов досије показује да је, након још три месеца рада у МО4, био пребачен на други посао као командант штаба, задржавајући свој ранг генерала, за рад у SOE добио Орден Британског царства, да је остао у армији и умро 1948. у четрдесет четвртој години. Истина је тмурнија од Давидсонове сликовите „распре". Но, како бележи Давидсон, ништа за време Кибловог доба у SOE није било тмурно.

У једном другом сликовитом одломку *Специјалних операција у Европи* Базил Давидсон тврди:

> „Састанак на високом нивоу, који је сазвао генерал Вилсон, лансирао је још једно чишћење у SOE у Каиру и све препреке су биле уклоњене. Но, сада добро унапред обавештен, Меклин је предузео још један корак да добије рат. Имајући случајно добре везе, обезбедио се одвојеном радио-везом и по таласној дужини и шифри, и то између себе у Југославији и генерала Вилсона у Каиру, као и са председником владе у Лондону. Тако нам је рекао после тридесет година, када сам открио да Черчил не прима моје сигнале (из Титовог штаба) који су исправно слати (преко SOE у Каиру) и чији је пријем потврђиван, имао сам среће да му их у целости могу поновити другим (радио) каналом."

Баш лепа прича. Међутим, она такође верно осликава атмосферу и деловање SOE у Каиру 1943. Зато што је поседовао премијерово одобрење за штампу, Меклин је могао да одржава везу са MO4 и генералом Киблом. Али британски официри за везу код Михаиловића нису имали такво одобрење од Черчила. Били смо препуштени сами себи заједно са нашим домаћинима које је наш сопствени штаб обмањивао, издавао и проглашавао непријатељима. Наше молбе и депеше биле су игнорисане. Наши успеси приписивани су партизанима, а не нашим домаћинима, лојалистима. Док се данас можемо смејати режању MO4 на генерала Меклина, трикови MO4 нису уопште били смешни за нас британске официре за везу који нисмо имали апелациони суд нити последње уточиште. Сада бисмо, дакле, оставили Киблово доба у Каиру. Ма какво да је било у почетку, у јесен 1943. постало је доба отворене завере.

Остали

Било је, наравно, много других у MO4 у Каиру. Сећам се шармантног Естонца, Дениса Јонидиса (Denis Ionides). Био је добар млађи официр који се, пре свега, бавио администрацијом. Остао је у рангу млађег официра вероватно зато

што је био тако пристојан, али је видео све што се догађа. Умро је пре неколико година, баш након што је Давид Мартин (David Martin) објавио књигу *Родољуб или издајица: Случај генерала Михаиловића (Patriot or Traitor: The Case of General Mihailovich).* Није више могао да чита, али је његова жена забележила како је пригрлио књигу, срећан што је коначно неко проговорио.

Чак ако је ова причица и лажна, она се сасвим прецизно уклапа у целокупну представу и моје нежно сећање на Јонидиса.

Било је разних капетана и мајора, па чак и потпуковника у југословенској секцији у лето и јесен 1943, али они су долазили и одлазили, па је сасвим јасно да је честа промена кадра омогућавала онима који су били стални да одређују политику. Личности које су оставиле печат у МО4 у Каиру били су, наравно: Давидсон, Дикин, Клагман, Ситон-Ватсон и Кибл. Бејли није оставио никакав траг у Каиру, али јесте врло тајновит у Канади и самој Југославији.

А шта је са веселом, старомодном архиварком, госпођицом Фланери? Да ли је она стварно постојала или је била привиђење? Можете се сетити да се помиње на педесет задивљујућих страница Базила Давидсона о канцеларијском партизанско-четничком рату. Да ли је била стварна или митска? Било како било, лепа је то прича.

Од јуна 1943. надаље, било је очито — ако тако није било и пре — да ће Михаиловић пре или после бити срушен и да ће се подршка пружити партизанима. Када је Меклина поставио председник владе, почетком августа, постојао је само један начин одвијања ствари. Политика је попримила незаустављив ток. МО4 је одговоран за осветљавање пута који ће Титу обезбедити подршку савезника у његовој намери да окрутни јарам сила Осовине над југословенским народом замени још окрутнијим стаљинистичким јармом. Са могућим изузетком Клагмана, чланови момчади су у одушевљењу Титом пропустили да предвиде застрашујуће крвопролиће, беду и економску немаштину које ће комунизам донети Југославији.

ПОГЛАВЉЕ 2

Југославија

ЈУГОСЛОВЕНСКА ОТАЏБИНСКА ВОЈСКА: ЛОЈАЛИСТИ И ОСТАЛИ „ЧЕТНИЦИ“

Немци су напали Југославију 6. априла 1941. бомбардовањем Београда из ваздуха у којем је погинуло више од десет хиљада људи. Немачка офанзива је уследила после подмуклих политичких маневара у којима су Немци извршили велики притисак на југословенског кнеза намесника Павла и на владу да приђу силама Осовине. Под овим притиском југословенски председник владе потписао је протокол припајања Тројном пакту 25. марта у Бечу. То је довело до војног удара. Млади краљ Петар, који је био још малолетан, проглашен је пунолетним и постављен на трон. Удар је водио генерал авијације Симовић. Черчил је изјавио да је „Југославија нашла своју душу“. Нова Југословенска влада покушала је да умири Немце, али је Хит-

лер био одлучан да нападне Грчку и ликвидира Југославију као земљу.

Југословени су се нашли на погрешном путу. Нацистичка пропаганда успела је да наоштри Хрвате и Србе једне против других и то само за недељу дана. Влада и краљ су напустили земљу. Хрватска се отцепила од Југославије да би формирала нову државу под заштитом Немаца, а под вођством Анте Павелића и његових усташа. Хрвати које су заробили Немци пуштени су кућама, док је велики број српских официра и војника упућен у заробљеничке логоре. Упркос свему, знатан део војске избегао је заробљавање и пробио се кући или се склонио у планине. Многи су са собом понели оружје.

Земља је била раскомадана. Словенија, на северу, била је подељена између Велике Немачке и Италије. Независна Држава Хрватска (позната као NDH), коју су контролисале усташе, припојила је већи део Босне и Херцеговине, а сама је била подељена на италијанске и немачке зоне утицаја. Различити делови југословенске територије били су одузети, а припали су Мађарској на североистоку, те Бугарској и на југу Албанији, која се налазила под италијанском окупацијом, док је највећи део приобалне Далмације припао Италији. Главни део Србије — то јест делићи који беху преостали — дошао је под директну власт Немаца. Српској влади на челу са генералом Недићем беше додељена контрола администрације овог остатка у корист Немаца. За разлику од Анте Павелића, поглавника нове Независне Државе Хрватске, Недић уопште није био фашиста. Попут генерала Петена (Pétain) у Француској, он је био колаборационист родољуб, који је осећао да је то најбољи начин да се спасе нешто од земље и народа. Недић је формирао полувојну организацију, Српску државну гарду, да би одржавала поредак у Србији под немачком окупацијом.

Усташе су, претходно, били илегална терористичка организација, са главним уточиштем у Италији. Они су били одговорни за убиство краља Александра у Марсеју 9. октобра 1934. Ова организација је била изразито фашистичка по карактеру, а њене полувојне снаге биле су сличне есесовцима. Одмах по добијању власти у новој Независној Држави Хрватској ове су снаге отпочеле владавину терора.

Ова владавина је била првенствено усмерена против српске мањине са објављеном намером да се једна трећина протера, једна преведе из православне у римокатоличку веру, а једна убије. Сумњам да је програм покрштавања достигао проценат од 33%, али је сигурно велики део становништва отишао у збег, склањајући се у планине или у Србију. Дошло је до масовног геноцида. Процене броја убијених јако варирају; Срби сматрају да се ради о неколико стотина хиљада. Било је извештаја о рекама које дословно теку крваве. Усташки програм је увелике појачао историјске размирице између Срба и Хрвата и постао је један од главних фактора каснијих догађања.

Директна последица догађаја у Хрватској била је да су они који су се скривали у шумама и планинама Хрватске и Босне, па чак и саме Србије, у већини били Срби отерани са својих огњишта који нису могли да се врате. Срби, као народ, били су искусни у герилској борби после дуге историје ратовања против страног тлачења, а ове српске избеглице сачињавале су главни извор бораца за покрете отпора.

Тако је у Југославији постојао велики улог људске снаге коју су представљали Срби који су избегли заробљавање, избеглице из градова и српске избеглице испред геноцида у Хрватској. Овој групи (што је врло важно) треба додати избеглице због репресалија, што је узроковало да се редови људске силе сами пуне. Снаге отпора, које су биле мобилне, сударише су се са окупационим снагама. Када су окупационе снаге почињале са репресалијама, сељаци су бежали и придруживали се својим мобилним снагама. Тако је цео циклус почињао наново. Овај образац био је суштински за јачање партизанског комунистичког покрета. Сматрам да су га они прилично цинички користили да би, с једне стране, повећали број својих припадника, а са друге, уништили успостављени поредак на селу. Наравно да комунистичка елита није ни избегавала ни жалила због репресалија, већ је само причала племените приче о потребном жртвовању.

Међутим, ту су били и „четници". Цео четнички концепт — па чак и сам термин — увелике је компликовао слику отпора. Термин потиче од чета или група. Вековима

су села формирала овакве групе ради сопствене заштите од страних завојевача. По западноевропској терминологији био је то вид сеоских стража или милиције. Као резултат ове традиције, наоружане групе свих врста тежиле су да се називају неодређеним термином четници. Биле су ту групе различитих политичких боја, па чак и праве банде. Још више збуњује то што се овај термин користио у похвалном и погрдном смислу, зависно од говорника.

Због широке подршке четничких група Михаиловићев покрет постао је познат као „четнички"; и савезници су га увек познавали као таквог. Не знам да ли је и сам Михаиловић употребљавао тај назив, али су касније Михаиловићеве снаге себе називале „Југословенска војска у отаџбини". Мислим да је овај назив скован зато што су комунисти уочили и експлоатисали назив четник за све некомунистичке групе — без обзира на њихове политичке савезе — и онда оптуживали припаднике тих група за колаборацију. На тај начин је — по асоцијацији — Михаиловић оптужен за колаборацију.

Југославија је велика и веома разнолика земља са различитим народима: Словенци на северу са аустроугарском културом, Хрвати са аустроугарским слојем на словенској сељачкој подлози; затим Босна са претежно српским и муслиманским становништвом; у срцу Србије су Србијанци жестоког темперамента, Словени али наглашено индивидуални и посебни; Црна Гора је јединствено подручје са жестоким планинским српским типом који се понешто разликује од Срба из низине, све до Македоније где су се осећали грчки и бугарски утицаји. У овој папазјанији, која се спонтано ујединила реагујући на доминацију суседних сила и која је проглашена државом 1. децембра 1918. било је неминовно много култура, много групација, савеза и привржености. Није никакво чудо да је било толико различитих чета и четника, а неки од њих су морали бити колаборационисти.

Првенствено, али не и искључиво, због овог разлога ја називам лојалистима Михаиловићеве регуларне мобилне снаге и његове стациониране резерве. Овај термин одражава њихову припросту верност свом народу и свом краљу.

На жалост, како су се ствари одвијале у Југославији, Југословенска отаџбинска војска никада није прерасла у народни покрет, а за ово Британци морају да сносе значајну одговорност. Док се Михаиловић борио за успостављање контроле над четничким јединицама расутим од Словеније на северу до Македоније на југу, политика МО4 — о чијим се последицама никада није довољно размислило — била је да се официри за везу упућују само у Србију, где је Михаиловићев покрет већ био преовлађујући и добро организован. То значи да Михаиловићев покрет никада није добио помоћ која му је била потребна да би се развијао другде.

Надаље, МО4 је инсистирао да британски официри за везу подносе извештаје директно МО4 у Каиру. Они обично нису имали радио-везе са главним официром за везу у Михаиловићевом штабу. Овај недостатак централне контроле унутар југословенске територије, од стране Михаиловићевих британских официра за везу, проистекао је из политике SOE које су желеле да контролишу покрете отпора директно и да их, на крају, употребе као оружје војне стратегије. Оваква политика створила је Михаиловићу велике проблеме у контроли. МО4 је с једне стране покушавао да саветује његовим командантима — преко нас британских официра за везу — шта да раде, а с друге оптуживао Михаиловића за оно што дотична подручја раде а шта не раде. Слично томе МО4 је чак диктирао расподелу залиха тако да је Михаиловићева контрола својих потчињених била ослабљена и што је још горе, могло се видети како слаби. Поред тога МО4 је коначно користио свој директни контакт са британским официрима за везу у дотичним командама да би се прикупили докази против Михаиловића и да би се на тај начин створило цепање у покрету.

Вреди овде направити дигресију да би се размотрио утицај ВВС-ја и других радио-мрежа, те дезинформације уопште.

У почетку је ВВС веома хвалио Михаиловића и његове лојалисте. Његов покрет је био толико слављен да је побудио наде које није могао оправдати, а као последица дошло је до јачања немачких бруталних репресалија. Залажући се за уредничку слободу, као најважније начело, и прихватајући само туторство на општем плану, изгледа да

ВВС није схватао да се свака емисија може снимити, проучити и, евентуално, према њој деловати: у табору сила Осовине, у савезничком табору, те на самој југословенској територији.

Насупрот томе, свака немачка емисија вести била је планирана да служи специфичној сврси коју су одређивале војничке и политичке вође. Понекад је то рађено паметно; често не баш мудро, али војни и политички смер био је јасан. И то је превладавало. Тако није било код ВВС-ја. Међутим, програми радија Глас Слободне Југославије из јужне Русије од новембра 1941. били су мудро темпирани. Ове емисије, које су наводно долазиле из слободне и чисто југословенске станице биле су, у ствари, координиране између совјетског вођства и Тита и усмерене једино према изграђивању партизанског покрета.

До средине 1942. ВВС је са одушевљењем потицао родољубе — и опозиционаре — да се прикључују лојалистичком покрету. При крају те године емисије су постајале двосмислене, да би свесно, или несвесно, подржавале линију Слободне Југославије, а током 1943. леви заокрет је постајао све изразитији. Касније, када је децембра 1943. Британска влада коначно одлучила да појача ватру, ВВС је отворио баражну антимихаиловићевску и протитовску пропаганду. То што је стотињак савезничких службеника било у рукама лојалиста није одвратило ВВС.

У ствари, већ крајем лета и с јесени 1943. вести са ВВС-ија јако су се кариле. Да ли је то било због утицаја SOE у Каиру, државног секретара или Ратног савета, није ми познато. Службена политика коју су прокламовали команданти штабова јуна 1943, а посебно изражена у њиховом телеграму, који ћемо нешто касније цитирати, била је да се радио-пропаганда доведе у склад са подршком Михаиловића и других група које су се борile против сила Осовине.

Чак и тако постављену, левокрилни су је бесрамно кварили. У септембру 1943. велики мост код Вишеграда, вероватно највећи који су покрети отпора срушили на Балкану, дигао је у ваздух мајор Арчи Цек, којег су штитиле Михаиловићеве снаге, а надгледао британски официр за везу код Михаиловића, генерал Армстронг. ВВС је ово објавио као успех партизана. Слично томе, моју прву саботажу у ноћи 30. септембра 1943, која је укључивала уништење

главне пруге на линији Београд—Солун у дужини од једног километра, при чему је сваки спој био уништен и која је блокирала саобраћај између седам и десет дана, четрдесет осам сати након мог извештаја поднетог Каиру, ВВС је приписао партизанима. На тај начин је британска кампања у прилог комуниста увелике почела много пре децембра 1943.

Заиста је задивљујуће да је шест месеци након што су Британци отказали Михаиловићу и покренули велику пропартизанску кампању, највећи део Србије још остао потпуно под Михаиловићевим утицајем, одупирући се Немцима и Бугарима. Могли смо, у пролеће 1944, из наше оперативне зоне у југоисточној Србији прећи, у великој колони по светлу дана, до Прањана код Чачка ради евакуације са аеродрома у близини Михаиловићевог штаба, а да не наиђемо на ниједну партизанску јединицу.

Међутим, када смо стигли у Бари открили смо да карте у штабу SOE приказују подручја којима смо пролазили и где смо боравили као подручја која партизани чврсто држе у својим рукама. То је био графички приказ дезинформација у SOE. Дошло је и до инцидента у којем је један официр за везу, врло одговоран човек са лепим грађанским педигреом, био толико разјарен да је поцепао карту. Од тада надаље бившим Михаиловићевим официрима за везу био је забрањен приступ у картографско одељење.

Овде морам да се запитам: да ли су карте, које су биле припремљене из „најтајнијих извора" и за које се тврди да су биле одлучујуће у убеђивању Черчила да одобри контакте са Титовим партизанима приликом каирских састанака почетком 1943, могле бити тако погрешне као што се јасно видело на нетачним картама у Баriју јуна 1944?

Карте МО4 биле су одлучујуће једном другом приликом: критичног састанка 10. децембра 1943. у соби председника владе, на којем је он успешно напустио Михаиловића. Постоји меморандум који открива многе ствари (PREM 3 510/10 5), а који је Черчилу упутио његов саветник за обавештајне послове Дезмонд Мортон (Desmond Morton). Датиран је 2. децембра 1943. Он гласи:

„SOE Каиро ми је доставио за вас примерак СТРОГО ПОВЕРЉИВЕ КАРТЕ која показује распоред партизан-

ских и Михаиловићевих снага јутрос 2. децембра у осам сати... Ова карта показује њихов положај много боље од оне коју током дана примате у Лондону. По лондонској верзији Немци држе највећи део земље док се партизани скривају у неприступачним деловима. Оперативна каирска карта која се, током дана, исправља великим бројем телеграма који стижу са бојишта, показује готово обрнуту позицију. Немци држе све главне комуникације, али је већи део земље у рукама партизана. Каирска карта, такође, показује да Михаиловић држи врло мале делове."

Ако би даљњи доказ био потребан за то да се види да је неко у Каиру крајем 1943. кривотворио документа, овај је коначан. Лондонске карте су припремали објективни обавештајни официри служећи се различитим изворима, укључујући, наравно, и оне из прислушног одељења. Каирска карта је давала себи за право да се заснива на информацијама са бојишта. Међутим, стварне информације са бојишта показивале су да је практично сва Србија, сва српска територија припојена Албанији и Бугарској, а у тој фази и Санџак заједно са знатним деловима Црне Горе, па чак и са деловима Босне, била Михаиловићева територија. Могу ли ово да докажем? Наравно. Сва партизанска пропаганда у свету не може да избрише оперативни дневник у Државном архиву. У њему су садржани извештаји са ратишта на које се позива Дезмонд Мортон и сви они причају другу причу о снази Михаиловића. Што се тиче подручја која су заиста била под Титовом контролом, Каиро је добијао сигнале од само малог броја мисија, око пет, које су биле распоређене на великом простору, а британски официри за везу код партизана преносили су информације из партизанских извора. Та карта је била „скувана" и ту нема дилеме. Тако се догађа да је Клагман имао чист простор 2. децембра 1943, на дан када је Дезмонд Мортон први пут видео лажну карту. Кибл беше отишао 27. новембра, а Дикин није дошао до 9. децембра.

Дикин, који је затим преузео Југословенско одељење 13. децембра, беше дошао директно са бојишта и нешто пре тога једва се извукао када је његов авион бомбардован на

земљи. Притисци и припремање његовог познатог досјеа о колаборацији Михаиловића и његовим неделима очито су заокупили његову пажњу тако да није имао времена да проверава карте и ваља претпоставити да је карта на коју се позива Дезмонд Мортон коришћена на кобном састанку са председником владе 10. децембра 1943.

Што се тиче каснијег инцидента са картом у Баријy јуна 1944. радило се, у ствари, о мајору Џасперу Рутаму (Jasper Rootham), који је био лични секретар Невила Чемберлена (Neville Chamberlain) пре рата, а који је поцепао карту. Џаспер и Арчи Џек посетили су скупа картографско одељење и били су запрепашћени да се велика подручја, која су они непосредно пре тога покривали као официри за везу код Михаиловића, приказују као партизанска. Знали су да је то лаж зато што су се тамо слободно кретали и уопште нису наилазили на партизане. Одговорни официр у картографском одељењу рекао им је да су погрешно обавештени, при чему је Рутам стргао карту. Толико беху узбуђени да је Арчи Џек сазвао састанак Михаиловићевих официра за везу и инсистирао да Клагман буде присутан. Клагманово објашњење представљало је патетичну мешавину извињења: да одлуке стижу одозго и да им се морају повиновати; да постоји мањак добрих официра, мањак дешифраната и тако даље. Деловао је јако апологетски и помирљиво и официри су му поверовали. Тада још није била схваћена права Клагманова природа.

Каирска карта уручена Дезмонду Мортону састављана је на основу оперативних сигнала, па је партизанској ствари служила много боље од карата које су рађене у Лондону на основу свих извора, укључујући наравно и контраобавештајне. Ипак, претходна карта коју је МО4 потурио Черчилу — која је према Давидсону била кључна за одлуке донете у јануару 1943 — беше припремљена на основу контраобавештајних података до којих је Кибл приватно долазио. Све ово звучи као страшно селективно коришћење информација.

Дезинформације о ономе што се догађа биле су најважнији фактор у југословенском грађанском рату. Оне беху јако раширене у бази и на бојишту.

Од краја 1942, када је пуковник Бејли доспео код Михаиловића али није успео да обезбеди никакву материјалну подршку или охрабрење, мора да је и самом Михаиловићу постајало све јасније, а исто тако и његовим командантима, да Британци манипулишу њиховим покретом. Од средине 1943, када су британске мисије почеле да пристижу Титовим партизанима и да им пружају огромну помоћ, свима је морало постати очито да је лојалистички покрет и његов опстанак у опасности.

Посебно је невероватно и срамно да су SOE у Каиру почели да шаљу мисије партизанима и да их обилато помажу без икаквог претходног саветовања са Михаиловићем. Зар он није био приморан да сумња да су британске мисије, које су пристизале његовим командантима, у ствари обични шпијуни?

Михаиловићев покрет имао би велику моћ да је могао да привуче огромну људску силу одану краљу, а која је желела да се прикључи, посебно у Србији. Координацијом између Михаиловића, његових команданата и британских официра за везу, који би били правилно распоређени по целој земљи, његов покрет би удовољио свим захтевима Каира или Лондона за пажљиво планиране, темпиране и организоване саботаже. Штавише, они су могли координирати рад са командом Блиског истока далеко боље него Титове слабо покретне колоне, које су, у сваком случају, служиле другом господару — комунизму.

Да смо остали са Михаиловићем могли смо обезбедити потпуно распуштање Недићевих државних стража 1944, када је проглашен велики устанак. Савезници се нису бојали да преокрену француски Виши, сасвим истоветан случај. То би на савезничку страну привукло оружје и људе и етички би било знатно мање офанзивно него окретање и употреба Бугара против Срба, које је Тито извео уз помоћ Совјета при крају 1944.

Михаиловић је уживао велику подршку обичног народа. Ја могу да говорим само о сељацима у југоисточној Србији, а из оног што сам чуо, из друге руке, о осталим подручјима, подршка у самој Србији за лојалистички покрет, за краља и Михаиловића лично била је изузетно јака.

Трагедија је у томе што је Михаиловић био лош организатор — у ствари, прави мали бирократа — и што је имао слабе саветнике. Био је исто тако рањив и преко веза са владом у изгнанству. Као и у многим другим земљама, постојало је и јако језгро незадовољства са предратним режимом. Све ово не би било важно да су му Британци помогли да чврсто стегне своје снаге и да га нису грдили и коначно му забили нож у леђа.

Упркос непоузданом и девијантном ставу МО4 према Михаиловићевом покрету, британске официре за везу, лојалисти су, свуда, сматрали за савезнике и пријатеље. Не знам ниједан случај у којем се лоше поступало са неким британским службеником или да је на било који начин био ограничен у кретању по сопственој жељи. Многи од нас су путовали около по сопственом нахођењу и ја сам, својевољно, прелазио из једне јединице у другу зависно од могућности извођења саботаже. Одбеглим заробљеницима пружана је помоћ, као и посадама оборених авиона, а у замену се није тражило ништа. Исто је важило и за Југословене под формалном или неформалном заштитом британских мисија.

Укупно је било око 500, углавном америчких, чланова авионских посада, расутих, попут конфета, хиљадама квадратних километара, који су сигурно проведени од једног до другог лојалистичког села, до места за евакуацију. Било би фасцинантно упоредити број авијатичара које су евакуисали лојалисти са бројем оних којима су помогли партизани. Верујем да би такво поређење показало да је много веће подручје било у рукама лојалиста све до краја 1944. Мора се такође обратити пажња на начин третмана код ове две војске. Има много притужби Американаца на третман који су имали код партизана.

Михаиловић и његови команданти имали су сасвим коректно и пријатељско држање према британским мисијама све до нашег одласка крајем маја 1944. Ово је заиста значајно када се узме у обзир да смо ми повукли помоћ крајем 1943, а чак и пре тога бацили хиљаде тона залиха у руке његових непријатеља.

У светлу уљудног Михаиловићевог понашања према мисијама, и његовог високог поштовања према Југослове-

нима члановима тих мисија, човек, са осећањем срама, чита депешу у којој генерал Меклин, у Титовом штабу, планира поступак који треба провести у случају да Титове снаге заробе британске мисије код Михаиловића. Било је договорено да се британски чланови мисија проведу из земље, али, чланови југословенског порекла прво би били ухапшени а потом би се с њима поступило према нахођењу партизана. Сви добро знамо како би то изгледало. Ово се догодило када су Британци Тита снабдевали оружјем које је користио за напад на Михаиловића и када је службена политика шефова штаба још била да се партизанске јединице могу помагати само у случају да се обавежу да неће користити оружје против Михаиловићевих јединица.

Крајем лета 1941, око шест месеци након почетка југословенског отпора, дошло је до спонтаног устанка у Србији и Црној Гори, због чега су Немци предузели велике репресалије против цивилног становништва у Србији. Иако су његове снаге биле увучене у овај устанак, Михаиловић и краљевска влада у изгнанству, као и SOE у Лондону, у принципу су се супротстављали самовољном општем устанку, због тога што је то било неодрживо у тој фази рата и неминовно је морало довести до уништења нације, а посебно српског народа. Срби су много претрпели у Првом светском рату изгубивши милион и пô становника од укупно шест милиона, а опет су их касапили у програму геноцида који су изводиле усташе у Хрватској.

Као обучен војник и проучавалац тактике герилског ратовања — те као ветеран врло сурових искустава из Првог светског рата — Михаиловић је знао да општи устанак са слабо наоружаним, полуобученим герилцима може бити само штетан и непродуктиван. Он је пре поштено и страсно веровао да је прави курс: стварање бројчано јаке силе у планинама која би од Савезника добила наоружање и припремила се за општи устанак, који би се подударио са искрцавањем савезника на Јадранску обалу или у Грчку или — као што се стварно и догодило — уласком Црвене армије. У међувремену је осетио да сви

напади на силе Осовине или саботаже морају да се планирају појединачно у смислу њихове вредности у односу на вероватну цену која ће се платити у репресалијама.

У опредељењу за овакву политику Михаиловић није радио ни мање ни више од осталих европских покрета отпора, у чему је добијао савете из SOE. И SOE и краљевска влада у изгнанству посебно су га саветовали 1941. да следи овакву стратегију. У ствари, Михаиловићеве снаге изводиле су интензивне саботаже током 1941. и 1942. године. У савезничким круговима врло мало се знало о овој активности, делом због недостатка веза са Савезницима а делом због његовог тужно немарног држања у односу на јавно мњење. У овоме је био потпуно потучен од комунистичких дијалектичких материјалиста.

Немцима је, у ствари, више претила политика чекања него агресија која би текла насумце. Да су герилци изишли на брисан простор и повели борбу против регуларних немачких трупа, пораз и репресалије били би неминовни. Али претња герилаца из планина, распоређених на широком простору и способних да се појаве било где, везивала је за себе знатне снаге сила Осовине. Мора се забележити да је више непријатељских дивизија било распоређено у Југославији за чување градова, рудног блага и комуникација у периоду 1941—42. него крајем 1944. када Тито већ беше добио огромну савезничку помоћ. Разлог је, наравно, у томе што је Тито највећи део снага користио, не против Немаца, већ у грађанском рату.

Неодољиво се намеће да забележимо како ће историчари апологете покушавати да докажу како је у Србији било врло мало немачких јединица, посредно упућујући на то да лојалисти нису пружали отпор. Али када почну дискутовати о Титовом „ослобађању Србије", изненада немачки душманин постаје ниоткуд надмоћан. Као и увек, партизанске апологете могу све што желе.

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА ВОЈСКА: КОМУНИСТА ТИТО И ЊЕГОВИ ПАРТИЗАНИ

Партизанска организација потпуно се разликовала од лојалистичке. Она је, у суштини, имала друкчије порекло.

Михаиловићев покрет је настао спонтано и није представљао ништа више од савеза патриотских елемената који су међусобно били лабаво повезани у заједничкој жељи да се одупру нападачу. Насупрот томе, партизанска организација израсла је из предратног потајног комунистичког плана. Тито, Хрват Јосип Броз, провео је, дословце, цело доба зрелости као слуга Коминтерне. Током Првог светског рата служио је у аустријској војсци у Србији 1914. и Русији. Био је рањен и остао је у Русији оженивши се Рускињом, радећи тамо неко време. Вратио се у Југославију да би радио за Коминтерну, међународну организацију којом је управљала Москва. Због политичке активности једном је одлежао у затвору. Преживео је Стаљинове чистке крајем тридесетих година и постао је неоспорни вођа југословенског комунизма пре избијања Другог светског рата. Био је прави правцати стаљинистички комуниста.

По партизанској митологији партизански покрет је почео да се одупире Немцима чим су напали Југославију априла 1941, али то је специјална комунистичка одбрана. Партизани су проводили инструкције својих совјетских господара до задњег словца и нису се појављивали као браниоци и родољуби све док Немачка није напала Совјетску Русију. Уистину, Сава Боснић, познати историчар, недавно је поднео реферат у Канади у којем открива како је Гестапо помагао повратак југословенских комуниста из Шпаније током 1940/41. Немци су подносили комунисте до 22. јуна 1941, када су есесовци наредили хапшење комуниста претходно заштићених наци-совјетским пактом. Чак ни тада Тито није улетео у окршај. У ствари, требало је да га Москва подсети да 4. јула позове партизане да се придруже општем устанку (детаљније о овој теми погледајте у *Истраживању специјалних операција* Милана Дерока). У исто време југословенски комунисти одлучно су се супротстављали припремама за отпор или било какву антинемачку активност. У Србији су чак оптужили лојалистичке групе да желе „рестаурацију режима који је довео до ове пропасти" и да „организују спречавање радника и сељака да успоставе совјетску власт кад ситуација буде зрела". Саветовали су народ да ускрати подршку „тим британским агентима, капиталис-

тичкој клики, полицајцима и бедним официрима" (Зборник I, стр. 13, 14, Београд 1949).

Већ пре рата комунисти су имали мрежу ћелија широм Југославије. Њихови циљеви нису имали никакве везе са југословенским патриотизмом, иако су, да будемо поштени, многи југословенски комунисти, касније, показали велики патриотизам. Комунистичке ћелије требале су да кују заверу, да планирају и организују слом успостављеног поретка. Такође су морали да се повинују тактичким диктатима Коминтерне.

Титове идеје из 1941. јако су се разликовале од Михаиловићевих и оне су јасно записане захваљујући књигама које је написао Милован Ђилас, трећи човек у партизанској хијерархији и послератни потпредседник Југославије, те онима које је написао Владимир Дедијер, Титов лични биограф. Обојица су постали ревизионисти. Партизани нису били претерано забринути због репресалија над цивилним становништвом, што је јасно и гласно казано у Ђиласовим књигама. Жртве су биле само губици у „великој борби за слободу", како су обично, говорили. Тито је, пре свега, водио рачуна о томе да изађе у сусрет заповедничким захтевима свог господара Стаљина да крене у акцију, било какву акцију и то одмах да би на сваки начин олакшао притисак немачких армија које су нападале Русију и које су претиле Москви. Избегавање репресалија над својим земљацима било је споредно. Он је, наравно, бринуо и за припреме да угради власт.

Тита је, надаље, посебно интересовало повећање броја својих војника да би постигао надмоћ над лојалистима и да би проширио своју политичку базу. Као што сам већ писао, немачке репресалије повећале су долазак људи у шуме и планине. Ове избеглице настојале су да се прикључе партизанима зато што су ови поседовали покретне снаге које су се непрекидно кретале ван опустошених подручја.

Беше то битна разлика: Титове снаге су се непрестано кретале; нису имале сталну базу. Оне би заузеле неку територију и наставиле кретање када је притисак сила Осовине постајао превелик или када би њихови политички циљеви захтевали да пређу на другу територију. Извесну пустош остављале су иза себе, али исто тако су остављале

ојачану комунистичку политичку организацију куда год су се кретале. Себи у задатак су ставиле да униште цивилну управу и градску или сеоску архиву, те све потенцијалне политичке ривале. На тај начин, у правом марксистичко-лењинистичком стилу, партизани су у свакој прилици стварали хаос који се политички могао касније експлоатисати, чак и кад су морали да беже пред немачком војном акцијом.

Титова брига, од самог почетка, била је да свој покрет учини народним и да у целој земљи освоји власт. Код њега је то била опсесија, као што је био опседнут и његовим протеривањем из Србије после устанка 1941. Неопходност да се врати у Србију доминирала је његовом политиком. Мудро је свој покрет назвао Народноослободилачка војска, на тај начин подвлачећи несекташки карактер тог покрета.

Током 1942. термин „партизан", као и термин „четник" често се лабаво користио да опише било коју герилску групу. Групе отпора су се, у целом политичком спектру, називале партизанима. Резултат тога је погрешно разумевање британских служби и приписивање снажних лојалистичких дејстава у току 1941. и 1942. „партизанима", а онда по некој аналогији Титовим партизанима. Међутим, то не објашњава нити оправдава незаслужено поверење ВВС-ија партизанима у току 1943. До тада разлика је била сасвим јасна.

Титова главнина вукла се напредујући и узмичући из Ужица, у западној Србији, на запад кроз Босну чак до Бихаћа. Такође је марширала на југ кроз Херцеговину ка Црној Гори и онда опет натраг. Кретањима кроз Црну Гору био је циљ да униште црногорске четнике, а потом да крену на исток у Санџак и Србију. Партизани су се кретали у дугим колонама по један. Такав исцрпљујући поступак није био ни економичан ни продуктиван. Губици су били велики. Опште је правило било да се рањеници не могу оставити — традиционални герилски метод који је био омиљен код лојалиста — већ су морали бити ношени мучећи се док се не би опоравили или умрли или били напуштени. У познатом маршу са Дурмитора, који је комунистичка пропаганда прогласила победоносним пробијањем из пете офанзиве, Тито је био приклештен и успео је да се извуче само захваљујући напуштању ра-

њеника, одбацивању великог дела наоружања и препуштању знатног дела снага судбини, уз наредбу да штите партизански врховни штаб и главнину снага — који су бежали да спасу главу.

На подручјима Босне, Херцеговине и Хрватске где су се кретале партизанске снаге било је, наравно, честих судара са трупама сила Осовине. Вршене су саботаже на комуникацијама, али без икаквог стратешког плана. Оне су прекидане више ради заштите повлачења партизана. Надаље, подручје у којем се сав овај покрет догађао није, у ствари, било витално за силе Осовине. За Немце су биле важне главне железничке пруге и рудници — и то је функционисало.

Док су војне предности, које су проистицале из партизанског начина вођења операција, биле под знаком питања, политичке сигурно нису. Подручја којима су снаге пролазиле била су припремана првенствено за комунистичко преузимање власти. Када би непријатељски командант, на одређеном подручју, схватио да је завера отишла предалеко, он би кренуо на партизанске јединице. Из таквих односа настале су „друга", „трећа" и „четврта" непријатељска офанзива у партизанској пропаганди и митологији. Бедни транспорт измученог људства који се вукао иза партизана у бегу, био је разлог стварања партизанске легенде да „рањеници никада нису били напуштени". У ствари, били су напуштени, али све је одавало утисак великог мноштва и велике славе.

Оваква тактика је деловала и на прислушну службу. Ако читате историчаре партизанске школе и убеђења, добићете утисак да су прислушкивани немачки сигнали говорили о детаљима снажног партизанског отпора и о четничкој колаборацији. Ништа од тога. Тим сигналима су, углавном, преношени извештаји о праћењу „бандита" и покретима снага сила Осовине. Дуго времена Немци су целокупан отпор сматрали „дејствима бандита". Најчешће нису прецизно одређивали о коме се ради. Међутим, партизанске апологете су упорне у тврдњама да су сва „бандитска дејства" која се ту помињу партизанска.

Храброст партизана не може се порицати. Од ње је застајао дах. Но, то није имало никакве везе са Титом или комунистичком идејом. То је једноставно особина

Срба. Присиљени да беже од куће, шчепани и индоктринирани од стране комунистичке елите и добро вођени, често од ветерана из шпанског грађанског рата, засјали су пуним сјајем. Да је нама, британским официрима за везу, било дозвољено да наоружамо и пре свега потакнемо осећања према краљу великог броја Срба у срцу Србије, који су у потпуности били под утицајем Михаиловића, Југославија би данас била демократска.

Свирепост владајуће клике, која је манипулисала партизанским покретом и народом очитује се у Ђиласовим списима. Без обзира што је користио комесаре за индоктринацију нових припадника комунистичке идеологије Тито је осликао цели покрет као патриотски. Он га је усмеравао уз дебелу подршку Совјета из позадине. У својој књизи *Ратно доба* Ђилас нам саопштава како је Стаљин више пута говорио Титу да припази да западњаци не ухвате совјетско оркестрирање ситуацијом.

Тито је сјајно подстицао концепт интегритета целе Југославије без жртвовања посебности њених бројних националности и племена. Ова завера је одговарала теорији совјетске Коминтерне, омогућивши Титовим пропагаторима да Михаиловића и лојалисте прикажу као великосрпске фашисте чија су једина брига српски интереси и послератно јачање српске хегемоније.

Након разбијања устанка из 1941. партизани су изгубили упориште у Србији. Србија и њој суседни Санџак били су, са тачке гледишта отпора, Михаиловићева територија. Становништво Србије било је ројалистичко, патриотско и традиционално усмерено на одбрану од нападача. Била је то важна територија по томе што су главне пруге, у смеру север-југ, ишле долином Ибра и Мораве и повезивале Београд и Солун и зато била кључна железничка веза за пребацивање немачких трупа у Грчку и обрнуто. Србија је држала и рудно благо значајно за Немачку, па зато Србија није била само срце Михаиловићевог лојалистичког покрета, већ истовремено и стратешки најважније подручје целе Југославије.

Источна Босна, Црна Гора и Херцеговина беху територије за које су се отимали лојалисти и партизани, а то

беху и оскудна подручја у којима су се ове снаге повремено сукобљавале. Западна Босна и Хрватска биле су првенствено партизанске територије, без озбиљног присуства снага оданих Михаиловићу.

Далмација, на западу, и Словенија на северозападу беху две територије где су, у почетку, били присутни партизани и лојалисти. Развој догађаја на овим територијама илустративан је за разлику у организацији Михаиловићевих и Титових снага.

На почетку су лојалистички команданти у Словенији и Далмацији, Карло Новак и Трифуновић Бирчанин чврсто стајали. Нажалост, нису добили подршку ни охрабрење, а од Михаиловића су били далеко због географске удаљености и слабог одржавања веза. Насупрот томе, Титова организација показала је високи степен контроле над комунистичким ћелијама широм Југославије; задржана је изврсна комуникација. Комунистичка организација, која је постојала још из времена мира, деловала је особито добро. Са јасним циљем — коришћење ратних прилика за уништење целокупне комунистичке опозиције — и уз благослов знатне помоћи Савезника већ у јулу 1943, Титове јединице су савладале лојалистичке снаге у Словенији и Далмацији, које никада нису добиле нити један авио-товар од Савезника.

Поменуо сам подручје деловања — наравно само уопштено — да бих нагласио да је постојала природна географска подела простора између партизанске области и лојалистичког срца Србије. Тек када су се Савезници јавно одрекли Михаиловића и када су салетали лојалисте да се придруже Титу и када је огромна помоћ партизанима показала да се не ради о комунистичкој пропаганди, Тито је могао да озбиљно продре у Србију.

Титов најприоритетнији циљ био је освајање срца Србије, „ослобађање" од лојалиста. Трагедија је у томе што смо му ми Британци помогли да оствари тај циљ.

Изузев за сврхе обраћања јавном мњењу, партизански рат против сила Осовине имао је споредан значај. Силе Осовине окупирале су Југославију и било је тешко кретати се, посебно у великим колонама, а да се не натрапа

на Немце, Италијане или Бугаре. Али већину борби против сила Осовине партизани су водили у легендарним „офанзивама" — када су се налазили у бежанији и када нису имали избора осим да узврате ватру.

Наглашавам да овај део моје књиге није писан као историја, већ је једина намера да читаоцу предочим подлогу пре преласка на главну причу, која представља оно што сам лично видео у југоисточној Србији током 1943. и да дам приказ постепеног уништења Михаиловића и његових лојалиста.

Већ сам поменуо потпуну слободу коју су код Михаиловића уживали британски официри за везу. Код извођења саботажа били смо слободни да осматрамо, помажемо или да их водимо. Мајор Арчи Џек играо је главну улогу у операцијама рушења мостова које су лојалисти извели октобра 1943, а ја лично сам више пута од септембра до децембра 1943. постављао експлозив на пруге заједно са лојалистичким јединицама. Чак и после прекида са Михаиловићем када смо очекивали да нас евакуишу и када су га Савезници формално и јавно напустили дигао сам у ваздух још два воза. Иако ми у те две задње прилике нису помогли (само зато што им нисам рекао шта ћу да урадим) лојалистичке снаге нису ништа урадиле да ме омету, нити су протестовали код неких мојих „одговорнијих" колега којих су се, вероватно, бојали да ће ме осудити. Ипак смо их ми, неколико недеља раније, јавно преко ВВС-ја прогласили колаборационистима. Каква колаборација!

Упоредите овај третман са оним који су официри за везу имали код партизана. Мислим да је поштено рећи да их је било мало који су се кретали без присмотре. Тамо где им нису били потребни тумачи, имали су чуваре. Ово су ми причали Американци при повратку из мисија, а Британце сам чуо да то потврђују. Често су их држали под контролом у окршајима, а посебно на маршевима и, нажалост, при „ослобађању" Србије. Па ипак, морам још да читам о британским официрима за везу, како их партизани воде или чак прате њихове групе за рушење у саботажама, мада су неке од њих биле показне. За извештаје о саботажама морали су добити одобрење партизана. Кроз њих су партизани слали своје

сигнале. Нису сви идентификовали ово као рекла-казала.

Насупрот томе, Британци у служби код лојалиста могли су да буду очевици догађаја и да извештавају истинито и објективно. У случајевима кад би нешто одвећ експлицитно записали у тренуцима фрустрације, њихове извештаје хватали су SOE у Каиру и државни секретар као оправдање за њихов негативан став према Михаиловићу. Након поновног читања лично мојих депеша са бојишта и сећајући се тих прилика, срамота ме је што сам толико гунђао. Моје притужбе су биле муниција која је, у знатној мери, коришћена као антимихаиловићевска пропаганда.

Пуковник Бил „Марко" Хадсон и пуковник Бил Бејли (Bill Bailey) при Михаиловићевом штабу обезбеђивали су посебно вредан материјал за критичаре. Њихови извештаји били су прилично дуги, са много детаља и понекад врло компликовани. На тај начин могли су се селективно употребљавати било за шта. Ми, наравно, нисмо знали да ће наше газде у Каиру једноставно узети наше поруке онакве какве су и да неће узети у обзир притисак којем је сваки живи човек изложен на непријатељској територији. Штавише, морам да нагласим да лично нисам имао појма да Каиро свим срцем не стоји иза Михаиловићевог покрета. Тек седам месеци по спуштању мисије у партизански штаб сазнао сам за ту чињеницу. А да се МО4 озбиљно креће ка прекиду са Михаиловићем било је сасвим незамисливо.

На партизанској страни било је сасвим друкчије, и много једноставније. Партизански команданти наређивали су паљбу, а савезнички официри са својим јединицама изгледа да су углавном служили у смислу давања помоћи. Изгледа да нису имали никакав удео у стратегији или тактици. Одлуке је доносио Тито са својим потчињенима.

Држање партизана према Британцима најбоље се очитује у Титовом одбијању дозволе спуштања мисија партизанским јединицама у Србији. Он је, очито, желео да избегне могућност да неки својеглави британски официр за везу ступи у контакт са официром код лојалиста и да чак организује локално примирје, како сам ја покушао да урадим у једној фази са Михаиловићеве стране.

Потом је, с јесени 1944, настало изненадно погоршање партизанског држања према британским официрима. То се види у многим извештајима које сам читао и догодило се непосредно после Титовог — како рече Черчил — „хватање магле" за Москву да би координирао „ослобађање" Србије са Русима. Тито је нестао из штаба на Вису у току ноћи, а да чак није ни обавестио — а камоли консултовао — британску мисију и одлетео је совјетским авионом или боље речено авионом који су произвели Американци, а којим је руковала совјетска мисија на Вису.

Негде у то време, или нешто касније, британској мисији је саветовано да се официри за везу, при нижим партизанским јединицама, морају повући, а да остану само мисије при главним командама. То је, наравно, било време у којем су се партизани припремали да задају главни ударац лојалистичким снагама и мора се претпоставити да је овај потез одражавао потребу да се од Британаца сакрију свирепи поступци који беху планирани према лојалистима и свим другим могућим противницима.

БРИТАНСКО ПОДСТИЦАЊЕ ГРАЂАНСКОГ РАТА

Различито држање ова два покрета према британским мисијама било је логична последица њиховог различитог карактера. Лојалисте су, углавном, водили редовни официри који су следили традицију и уљудност Срба који су деценијама били савезници Британаца. Иако, у ствари, беху понижени њихова природа им је налагала да наставе да Британце сматрају савезницима и да се тако с њима и опходе. Лојалисти су, надаље, служили својој влади у изгнанству и краљу који је био под британском заштитом.

Михаиловић није имао револуционарних амбиција. Политички циљ његовог покрета био је да земљу ослободи од окупације, да је спаси од комунистичког преврата, и да, потом, одржи демократске изборе уз помоћ западних савезника. Желео је да рестаурира легитимну власт под монархијом и на крају да врати част војске после срамног пораза из априла 1941. У провођењу овог концепта општег отпора, покрет је био спреман да сарађује и да

прихвати упутства Савезника, под условом да су његове вође задовољне и да се с њима не манипулише или тражи да свој народ подвргну репресалијама без вагања последица.

Насупрот томе, партизани су се поставили као суверена држава са националном армијом. Они су играли на овај статус чак и онда кад нису били ништа више од обичне руље одметника који беже из обруча у обруч. Нису дозвољавали никакво мешање и претварали су се да војнички делују на основу војних команданата према командантима друге стране, а политички на основу владе према влади.

Разлика у овим деловањима била је стварно смешна. Михаиловић је био министар одбране легитимне владе иако је била у изгнанству. Он је био водећа политичка личност и командант снага у српској отаџбини. Па ипак су га у МО4 сматрали лакејом. Тито се почетком 1943. тетурао у маршу са слабим снагама које су биле мање од Михаиловићевих и са резервама које су, у поређењу са лојалистичким, биле заиста мале. Ипак је МО4 радио на подизању Титовог покрета без иједног озбиљног напора да постигне било какав степен контроле.

Док је Тито стицао самопоуздање и постајао агресиван, шта се психолошки догађало са Михаиловићем? До јуна 1943. ако не и пре, мора да је јако сумњао: да савезници, у најбољу руку, желе да га оставе изван Србије, а у најгору руку да су лојалисти продани Русима у некој стратешкој нагодби великих сила. Живео је по планинама и шумама више од две године под непрестаном претњом, са одговорношћу за свој покрет и у ствари за сав југословенски народ. Можда је био недовољно пажљив, можда је био бирократа, можда је био много тога, али је био веома одговоран човек и пун осећања. Видео је да све што је покушао да уради некако измиче и да га Британци, за које је био васпитан да их поштује, варају и да с њим поступају као са лакејом, а да при том чак ни не оправдавају своје акције.

Суштински различити карактери ова два покрета отпора огледали су се у суштинским разликама у приступу британским официрима за везу. „Марко" Хадсон покушао је да посредује између Тита и Михаиловића чак

1941. и Михаиловић га је изгрдио за те покушаје. Бил Бејли је морао да преноси Михаиловићеве поруке које су, повремено, биле неразумне, а понекад сасвим непријатне. Он се суочио са Михаиловићевим бесом — који није био безразложан — више пута, нпр. као у прилици везаној за италијанску дивизију „Венеција" у време италијанске капитулације — шокантан инцидент о којем ћу говорити мало касније.

У нашим мисијама настојали смо да спречимо лојалисте да ступају у окршај с партизанима. У мом подручју релативна слабост партизанских снага довела је до компликација зато што су моји команданти долазили у искушење да их очисте пре него што буду појачани. Највише захваљујући притиску мисија то нису урадили. Окршаји које смо имали са одредом партизана смештених на планини Радан, близу Лесковца, дешавали су се само онда када су улазили у наше подручје или када су нас сачекивали у заседи док смо пролазили долином да нападнемо пругу. Моја сопствена група за саботажу упала је у заседу два пута. Нисмо им се светили.

И други британски официри покушавали су да одврате лојалисте од напада на партизане, али изгледа да су британски официри код партизана прихватили сасвим другачију филозофију. Да ли је то проистицало из њихове иницијативе, из упута МО4 или због притиска партизана, није ми познато.

Службена политика која је захтевала да се ова два покрета не боре међусобно види се у телеграму који су послали команданти (PREM 3 510/13) Савету за одбрану Средњег истока, а који је датиран 27. јуна 1943. Ево неколико погодних цитата:

> 6. . . . Морамо наставити помагати Михаиловића под условом да он прихвати последњу директиву Владе Њ. В.
>
> 7. Хрватски герилци и комунистички партизани морају одмах бити снабдевени ратном опремом, али партизанима који дејствују у близини Михаиловићевих снага треба поставити захтев да против Михаиловића не изводе операције изузев у самоодбрани.

8. Ова ће се политика моћи поново разматрати у светлу ваших препорука.

9. Никакве територије неће се додељивати различитим групама отпора уз став да ћемо их помагати само у тим окрузима, али свим могућим групама отпора треба помагати где год да су способне да предузимају операције против сила Осовине, у складу са параграфом 7.

10. Наш крајњи циљ мора бити уједињење свих група отпора у Југославији. С обзиром на ово, упуте се шаљу преко канала SOE Бејлију и другим британским официрима за везу да припреме, ако је могуће, политички уговор о ненападању између Михаиловића и партизана.

11. Радио-пропаганда ће кренути, а публицитет ће се проширити на све групе које се боре против сила Осовине чим партизани и Михаиловић буду дали гаранције за оно што се тражи у параграфима 6 и 7...

Параграф 7 је недвосмислен у подршци партизанима под условом да британским официрима дају гаранције да неће почињати сукобе са Михаиловићем. Оперативни дневници SOE за тај период нису доступни у Државном архиву, али у архиви Форин офиса нема никаквих доказа да су те гаранције добијене. Постоје, у ствари, често понављана подсећања Форин офиса канцеларији државног секретара у Каиру у којима се захтева да се такве гаранције добију и истовремено жали што то није већ урађено. Одговорност за неуспех у добијању гаранција од партизана — или чак у тражењу истих — везана је за Каиро. Било да се ради о SOE у Каиру или о државном секретару у Каиру, или о оба фактора. Одговорност исто тако припада и британској мисији код Тита.

Политика Форин офиса врло јасно је саопштена 22. јула 1943. у документу под насловом „Упута за пуковника Меклина". У њој се каже:

„ ... Наш први циљ јесте да покушамо довести у координацију војна дејства генерала Михаиловића и партизана (и свих осталих елемената отпора у Југо-

славији) под руководством главног команданта за Средњи исток.

Штавише, по нашем мишљењу, преговори за остварење политичког разумевања између тих различитих група не требају се пожуривати уколико локална ривалства не би постајала тежа."

У исто време, крајњи циљ Владе Његовог величанства јесте да се све такве групе настоје међусобно помирити и убедити да томе подреде све верске и идеолошке разлике које их раздвајају, тако да се сачува југословенско јединство, а да се политички, привредни и уставни проблеми, који данас раздиру земљу, могу средити слободном вољом народа.

Влада Његовог величанства такође се нада да ће се краљ вратити као уставни монарх и верује да се преко њега и уз његову помоћ могу остварити циљеви владе Његовог величанства.

Када је Меклин приспео у Југославију 17. септембра 1943. беше прошло осам недеља током којих је могао да проучи ово упутство. Почетком октобра примио је сигнал од генерала Кибла из SOE у којем му се налаже да се приближи Титу са ставом да се прекину сукоби између два покрета отпора. Меклин је одбио да преда препоруку под изговором да су Тито и партизани одлучни да „ликвидирају" Михаиловића и да би уручивање препоруке Титу узроковало погоршавање односа у тој раној фази његове мисије.

Када је Дикин стигао до Тита крајем маја 1943, партизански покрет је био у погибељним приликама. Једва су извукли живу главу из обруча у близини Дурмитора. Очајнички су им требали оружје и опрема. Зар таква помоћ није могла бити условљена ненападањем Михаиловића? Била је то службена владина политика и једина часна за Велику Британију у њеној обавези према лојалистима.

Три месеца је дуг период за рат и ако овај план није никако изнет пре Меклиновог доласка 17. септембра, очито је Меклину тада било мало теже. Али долазак старијег шефа мисије и стварно признање које је тиме дато, морало је Тита учинити попустљивијим за дискусију. Упркос

јасним упутама Меклин је, изгледа, одабрао да не врши притисак.

Не знамо тачно шта се догађало између Дикина и Меклина с једне стране и Тита са друге. Надаље, не знамо да ли су Дикин и Меклин примали тајне упуте од Черчила. Знамо, међутим, шта је била службена политика владе. Зар нису Дикин и Меклин требали отворено рећи Титу да прихвати помоћ под условима Савезника или да је одбије? Тако су Бејли и Армстронг поступили код Михаиловића.

Титу су Савезници били далеко потребнији него он њима. Немци већ беху одбили његово напредовање у пролеће 1943, а Руси му тада нису могли помоћи. Тито није имао излаза. Па ипак британска мисија није успела да од њега ништа добије, у том тренутку; или боље речено, никада ништа није ни добила, колико је видљиво из историје и досјеа.

Дикин је био академски грађанин, не бизнисмен, и према томе није био ни политичар од власти. Али Меклин, са искуством које је стекао у Русији пре рата, сигурно је био погодан за такав задатак. Његов велики утицај у британским политичким и војним круговима уистину је показао да је способан да примени притисак тамо где треба. Зашто, забога, није искористио тај дар, тај полет, ту снагу да Тита одврати од грађанског рата и зашто је, забога, игнорисао упутства Форин офиса? Могло се десити и да не успе, али не нађох ни један знак да је покушао. Чини се да све говори у прилог томе да је мало утицао на Тита. Притисак, када је до њега дошло — а био је заиста велик — је ишао у сасвим супротном смеру: притисак на британске службе да се Титу дâ све што пожели.

Како сам већ говорио, Бикам Свит-Ескот у књизи *Нерегуларна војска Пекарске улице* саопштава нам да је Дикин, одмах по доласку у Југославију почетком јуна, почео да шаље серију телеграма у којима хвали моћ Титовог покрета. Меклин је, са своје стране, стигао код Тита 17. септембра и већ до 6. новембра срочио је веома опсежан извештај који је дивно продао партизанску причу — на основу партизанских чињеница и бројки. Многе „чињенице“ биле су тенденциозне. Многе цифре биле су лажне. Брзина којом је овај материјал срочен апсолутно је искључила било какво проучавање ситуације на терену или

било какву координацију са пуковником Бејлијем при Михаиловићевом штабу, што је, у упутству, захтевано од пуковника Меклина.

Међутим, овде се мора поставити велико питање које сам натукнуо: Да ли су се ствари догађале мимо хијерархије и ван службених канала? Да ли је политика била утемељена на неслужбеној основи мига када је Черчил посетио Каиро јануара 1943. и одржао судбоносне састанке са Дикином, Киблом и државним секретаром? Архивска грађа несумњиво показује да је капетан Меклин био враћен из Каира у Форин офис ради упута и именовања за политичког саветника генерала који ће постати шеф војне мисије која се упућује Титу. Но, Меклинове сопствене књиге и реферат на Оти-Клоговом симпозијуму изричито нам кажу да га је вратио председник владе да руководи мисијом. Све је то врло збркано и збуњујуће. Оно што је сигурно јесте чињеница да је следећег викенда у Чекерсу, председник владе написао лични меморандум (FO 371/376 10) секретару за спољне послове:

„Господин Фицрој Меклин, члан Парламента, веома је смео човек са парламентарним статусом и искуством у Форин офису. Он треба да иде у Југославију и да ради са Титом за SOE. Замисао је да се генерал пошаље касније и преузме команду. По мом мишљењу морамо гласати за Меклина и прогласити га шефом мисије о којој сада размишљамо и морамо му дати доброг официра који ће му бити потчињен. Са тим тврдим герилцима које лове треба нам храбар амбасадор-вођа.

Ако се сложите, молим вас да у том смислу делујете код Ратног уреда и SOE, а можете употребити и мој утицај, јер вреди труда.

28. 7. 43."

Овај је меморандум, вероватно, диктиран у глуво доба ноћи и куцан на лицу места. Био је неуредан и очито је да је велики човек покушавао два-три пута да се потпише, тако да се потпис појављује у виду дрхтавих иницијала који се појављују једни поврх других. Можда је био превише уморан. Но, овај је меморандум установио образац за оно што ће се догађати у Југославији.

У *Приступу Истоку,* Меклин нам саопштава да је он почетком децембра у Каиру упозорио Черчила да је Тито отворени комуниста и да ће послератни систем неминовно бити према совјетском моделу и оријентисан према Совјетском Савезу. Према Меклиновом приказу, Черчил је тада упитао: „Намераваш ли ти да живиш у Југославији после рата?" „Не, господине." „Ни ја. И будући да је тако, што мање бринемо о облику владавине који ће имати, то боље за нас, на њима је да одлуче."

Овај Черчилов коментар је значајан зато што је у то време јавно радио све да се краљ врати у Југославију и да се обезбеде слободни избори за народ Југославије после рата. Наредних месеци предузети су разни дипломатски кораци да се Тито и прихватљиви политичари повежу, уз став да се добије мање екстремна влада и слободни избори. Ипак, изгледа да Черчил није био превише загрејан за то да, ако његова примедба није била претерано цинична, пуним срцем у том учествује.

Овај редослед догађаја присиљава човека да се запита: да ли се још нешто догодило у Чекерсу те ноћи 28. јула? Док је секретару за спољне послове саветовао да гласа за Меклина, да ли је Меклину промрмљао: „Пази, Меклин, желим да гласам за подршку Титу, ма какве биле последице, а ти мораш да ме кљукаш аргументима за правдање таквог курса у Парламенту?" Нешто слично овоме објаснило би многе ствари. Објаснило би готово све. Постоји прича, можда и лажна, али за коју постоји запис у архиви BBC-ја везаној за програме SOE. У њој се каже да је постојао и други разлог за именовање Меклина уместо Вилсоновог кандидата, генерала Ора, а тај је да је овај био вољан да за своју мисију употреби Рандолфа, Черчиловог непослушног сина.

Значајно је поменути да је Меклин инсистирао на томе да има директну везу не само са командантом за Средњи исток већ и са премијером. Генерал Фицрој Меклин је у много чему још са нама, будући да се појављује на телевизији и да пише фасцинантне коментаре о путовањима и политици. Да ли ће једног дана рећи све? Неки би од нас толико желели да *у потпуности* сазнају шта се, заправо, догодило те судбоносне ноћи у Чекерсу.

Приступ Истоку говори о Меклиновом првом сусрету са Титом и даје нам импресиван доказ о неуспеху британске мисије да ишта предузме или да на било који начин искористи јединствену прилику да спречи грађански рат. Меклин говори како је Тито сасвим јасно одредио свој положај према Михаиловићу и лојалистима. Тај положај, укључујући и тврдњу да је Михаиловић био колаборациониста, одражавао је партизанске „чињенице" и тумачења пласиране у дезинформационој кампањи коју су водили Совјети, а која је трајала већ више од годину дана. Меклин није морао да се спусти у Босну да би то чуо. Међутим, књига *Приступ Истоку* не говори ништа о успостављању ставова или политике западних савезника, *као ни о захтевима за гаранције или условљавање допремања залиха овисно о налажењу начина за живот са Михаиловићем. Тито је изнео своје гледиште. То је било све.*

Одражавајући потпуно различит став који је прихватила британска мисија код Михаиловића, дошао је сигнал од Бејлија у којем он извештава, преносећи још једну оптужујућу поруку Михаиловићу — сигнал за који је тврдио да стиже из Главног штаба за Средњи исток, иако га је, у ствари, он направио. У поруци се наводи цела листа притужби, од којих су неке могле бити реалне, али су неке сигурно биле измишљене. У каталог тих жалби укључио је и нека моја гунђања. Ту се радило о разним плановима за саботаже код којих су локални лојалистички командири били сметња или нису претходно примили упуте од Михаиловића. У стварности, вероватно се ради о томе да су се проблеми јављали због тога што су недостајале везе између Михаиловића и његових потчињених, између енглеских официра и њиховог шефа у Михаиловићевом штабу, те због огромног закашњења у дешифровању сигнала британских официра које су слали у Каиро.

Бејлијев сигнал је посебно говорио о мајору Радославу Ђуришу, Михаиловићевом команданту у југоисточној Србији „са три хиљаде људи које су Британци наоружали у четири последња месеца, а који су сада ангажовани у борби против партизана на његовом подручју а на штету савезничких напора".

Ђурић није никада имао три хиљаде људи које су Британци наоружали. Службена статистика, коју сам нашао на другим местима, показује да је целокупни лојалистички покрет добио довољно оружја само за хиљаду и пет стотина људи између јуна и новембра 1943. Бејли је морао бити свестан тога да је његов сигнал обмањујући. Знао је то и Михаиловић.

Ту се, такође, наводи да је за Михаиловића било планирано четрдесет авио-дотура, али да се ниједан неће испоручити ако се са Михаиловићеве стране не буду дала категоричка и недвосмислена упутства за поправљање положаја, што ће потврдити локални команданти.

Кад извештава о уручивању ове поруке Михаиловићу у име Главног штаба за Средњи исток, Бејли наводи: „Могуће је, али не и вероватно да ће Михаиловић одбацити ултиматум и прекинути односе, али, за сада, не напредујем. Зато сматрам да је боље да дође до прекида пре (понављам *пре)* доласка бригадног генерала, тако да се будућа линија може одредити на највишем нивоу, али у консултовању са њим лично.“ Бејли је дивно наставио да би предложио да ће овај „прекид“ помоћи у будућим односима између генерала и лојалиста. Такође је сугерисао да би Михаиловић могао навести Американце против Британаца. Ово је личило на привидни аргумент који је искоришћен у Каиру јануара 1943, да се партизани морају помагати а да би се предухитрили Руси и Американци.

Није изненађујуће што реакција Форин офиса није била повољна. Постојао је и знатан гнев Бејлија када је говорио у име Главног штаба за Средњи исток. Ултиматум је повучен.

Међутим, штета је била већ учињена. Још једном је Михаиловић био обманут. Док Форин офис није потписао или подржао Бејлијеву иницијативу, изгледа да је неко следио Бејлијева упутства и обуставио пошиљке, јер нема никаквог доказа да је Михаиловић у септембру добио четрдесет авио-товара. У ствари, само су два или три приспела у југоисточну Србију. МО4 не би, ни у ком случају, пропустио такву прилику да саботира Михаиловића. Ни опортуни Кибл ни опаки Клагман.

Међутим, убрзо потом стигао је генерал Армстронг и са собом донео врло охрабрујуће писмо од генерала Вил-

сона, главног команданта за Средњи исток. У овом званичном писму Михаиловићу се прилази дипломатски са уверавањима да су Британци у позицији да му дотуре адекватне пошиљке. Михаиловићева реакција била је да ће сарађивати у рушењу моста које су изводили Арчи Цек и генерал Армстронг. Стотине Бугара и Немаца беху убијени. Све је ишло доста добро док Михаиловић није био поново шокиран променом која је уследила после Меклиновог доласка Титу и престанком дотурања помоћи лојалистима. Дошавши тако брзо после инцидента, који је укључивао и дивизију „Венеција", при чему су лојалисти били лишени свог ратног плена, ово је разочарење јако разбеснело Михаиловића. Доза је превршила меру када је ВВС Михаиловићеве акције приписао партизанима. Михаиловић је ово морао протумачити као Перфидни Албион на делу.

Инцидент са дивизијом „Венеција" посебно служи као откровење у општем контексту. У септембру 1943. жељно се очекивала капитулација Италије, а пуковник Бејли, код лојалистичких снага, контактирао је са италијанском дивизијом „Венеција", која је заузимала Црну Гору. Неколико дана раније, да би доспео у Беране, где је дивизија била стационирана, ова лојалистичка сила заузела је Пријепоље, убивши при том око двеста Немаца. Пуковник Бејли је присуствовао бици. Лојалисти су предложили да разоружају дивизију и однесу оружје, али је Бејли захтевао да он сам разговара са италијанским генералом.

Бејли је изишао са преговора и дао до знања да ће Италијани задржати оружје и координирати акције са лојалистима. То су, наравно, желели Италијани. Лојалистима се то није уопште допало: они су желели оружје. Нерадо су се повиновали Бејлијевом захтеву. Чињеница да су то урадили симптоматична је као знак поштовања и вере с којима су се лојалисти односили према британским официрима. На жалост, то је значило њихову пропаст.

Каиро је био у потпуности информисан о Бејлијевим покретима, намерама и акцијама. Уистину, заузеће Пријепоља о којем је Каиру послат извештај, објављено је на радију пре инцидента у Беранама. По уобичајеном обрасцу

објављено је као велики успех југословенског отпора и приписано је, не лојалистима већ њиховим непријатељима, партизанима. Каиро је знао да су Бејлијеве снаге преговарале са Италијанима који су се предали. Зашто је Бејли спречио лојалисте да их разоружају? Да ли је то урадио по сопственој иницијативи, а ако јесте, зашто? И зашто је италијанског генерала одвукао на страну да их не би чуо командант лојалиста? Да бисмо вероватност довели у равнотежу, морамо размишљати о томе да је он наређења добио из Каира. Уистину, његов сигнал од 14. октобра 1943. гласи: *„по вашем потицају* (подвукао аутор) пуковник Бејли је успео да наговори Михаиловића да не разоружа Италијане у долини Лима."

Оно што се догодило у Беранама од велике је важности за југословенски грађански рат. На срећу су доступни италијански извори, посебно књига Стефана Ђестре, која је написана у кооперацији са Историјским одељењем Италијанске војске, *La Divisione italiana partigiana: Montenegro 1943—45. (Италијанска дивизија: Црна Гора 1943—45).* Доминик Флесати, (Dominic Flessati) продуцент BBC програма о SOE и аутор биографије „Марка" Хадсона, сажето ми је приказао књигу.

Ова књига показује да се италијански генерал, по имену Оксилија (Oxilia), понашао врло достојанствено и храбро. Када је проглашена италијанска капитулација он је одлучио да раскине са Немцима и да своје снаге стави на располагање Савезницима. Са другим снагама које беху придошле, имао је врло јаку, добро опремљену дивизију са пратећим наоружањем — далеко најјачу самосталну италијанску силу на југословенском копну. Његова је дивизија, такође, владала подручјем Црне Горе према југу до Албаније и Македоније и источно до Санџака који је био на путу у срце Србије.

Бејли и четници беху ушли први, тако да су Беране и околно подручје били лојалистичка територија. Лојалисти су преузели цивилну управу над Беранама, а 23. септембра одржана је заједничка југословенско-италијанска свечаност. Тито се тада покренуо убацујући у Беране комплетан корпус једног од својих генерала, Пека Дапчевића, потом део снага другога, Коче Поповића, а све силом оружја. Јавио је Дапчевићу: „Мој план је да се први корпус

и твој други корпус концентришу у Санџаку и Метохији, да би се у правом моменту покренули према Србији и Македонији."

Генерал Оксилија покушао је да убеди партизане и лојалисте да сарађују и да се заједно боре против Немаца. Постојала је велика шанса, по његовом мишљењу, да се предузме снажна офанзива према Подгорици и према мору. Но, Дапчевић је одбио и рекао Оксилији да се окане југословенских унутрашњих ствари.

Од 23. септембра до 10. октобра одвијала се борба за срца и душе Италијана, која је била праћена партизанским нападима на терену. У политичкој и психолошкој борби партизани су, као и обично, надмашили лојалисте, кунући се да они представљају Савезнике. У томе су имали чврсту подршку од њима додељеног британског официра мајора Хантера (Hunter), а податак да им се управо беше придружио британски генерал (Меклин) био је веома речит. Исто је било и са ВВС-јем и његовим лажним тврдњама којима је успехе лојалиста приписивао партизанима. Једна истурена италијанска јединица беше прешла партизанима и заједно су напали лојалисте. ВВС је ускочио својим проценама називајући лојалисте „непријатељима" што је постепено импресионирало Италијане. На крају је Тито натерао партизанске снаге да навале на Михаиловићеву територију — уз подршку коју је имао од Британаца — тако да је генерал Оксилија бацио коцку на страну партизана. Ипак је инсистирао да се мање лојалистичке снаге пусте неоштећене при повлачењу.

Бејлијево понашање и даље је било чудновато. Био је уз лојалисте у њиховом успешном јуришу на Беране. Интервенисао је да би спречио лојалисте у разоружавању дивизије „Венеција". Остао је тамо само два дана, а онда се вратио у Михаиловићев штаб. Зашто? Чини се да је желео да буде тамо да би дочекао генерала Армстронга, који је стигао 24. септембра. Међутим, било је и других који су могли исто тако дочекати Армстронга. Даље, Армстронг је одмах по доласку отишао на операције рушења мостова, а нико није ни помишљао да оде у Беране да укочи генерала Оксилију и подржи јадне лојалисте који су, у ствари, заузели град. Беране су биле чиста лојалис-

тичка територија са јаким контингентом снага. Овим инцидентом те снаге су биле уништене.

Документа такође показују да су Армстронг и Бејли инсистирали, крајем септембра, да се Михаиловић суздржи од даљњег слања лојалиста на запад ради супротстављања офанзиви Пека Дапчевића. Тако су Британци, а посебно Бејли, задали Михаиловићу најодлучнији ударац који је претрпио у југословенском грађанском рату. Да ли је Бејли манипулисао ситуацијом да би фаворизовао партизане — било по сопственој иницијативи или по упутствима из МО4 — или је он једноставно био улизички бирократ који је јурио натраг да би импресионирао новог шефа?

Изузетно је важно прибележити да су доласком Армстронгове екипе у Михаиловићевом штабу били: генерал Армстронг, пуковник Хауард (Howard), његов нови начелник, пуковник Бејли, пуковник Хадсон, мајор Гринлиз (Greenlees), мајор Џек (Jack) и мајор Соли-Флад (Solly-Flood) — седам виших официра. Пропуст да нико није послат у Беране није била Армстронгова грешка. Он, Хауард и Џек беху управо дошли, а он се одмах запутио на акције рушења. Сигурно је, међутим, да су Бејли, Хадсон или Гринлиз могли бити одвојени за тако виталан проблем који се решавао у Беранама, да би подржали лојалисте са генералом Оксилијом.

Беране су биле стратешко место од којег је требало коначно отворити пут према обали, а имале су употребљив аеродром. Зар Бејли није видео њихов војнички значај? Да ли је о томе икада разговарао са МО4?

Овај је инцидент од великог значаја. Он је, пре свега, показао покоравање лојалиста британским захтевима. Показао је да је британска мисија манипулисала са лојалистима, без обзира ко је био одговоран за то, Бејли или Каиро, као и свирепи опортунизам партизанске команде. Показао је да британска мисија код партизана није предузела ништа да би спречила партизанску агресију на лојалисте; о тој теми се вероватно није ни расправљало. Још једном се показало искривљавање вести на некој од карика информисања преко SOE у Каиру, канцеларије државног секретара, Ратног савета и BBC-ја, што је, на неки начин, резултирало непрестаним приписивањем лојалистичких успеха партизанима. На крају, он поставља врло озбиљна

питања о Бејлију, његовим компетенцијама и држању према лојалистима којима је био службено додељен.

Михаиловић је био бесан. И морао је бити, зар не? Вести су неопростиво искривљаване, што је била заиста суштинска разлика у односу на догађаје. Затим, изгубио је оружје дивизије „Венеција" — оружје и опрему за 10 до 15 хиљада људи — што је представљало петоструку количину оружја које су лојалисти добили током целог рата. Исто тако изгубио је и Црну Гору. Беше то највећа катастрофа, прекретница на тлу Југославије.

Било је још много примера једног аршина за Михаиловића, а другог за Тита. Два су посебно значајна. Како сам већ причао у првом, папазјанија британске мисије са Ђурићем, Михаиловићевим подручним командантом за југоисточну Србију и моје сопствено наивно причање Каиру, резултирали су Бејлијевим обустављањем допремања резерви Михаиловићу.

А други: новембра 1943, пуковник Бил Коуп (Bill Cope) и мајор Руперт Ро (Rupert Raw), који беху наследили Џона Семера (John Sehmer) као официри за везу, нису говорили српскохрватски и нису успели да правилно разумеју Ђурића због лошег тумача, или их је пак Ђурић намерно обмануо. Они су „разумели" да је Ђурић добио упутства од Михаиловића да сарађује директно са Немцима; упутили су хитан сигнал да о овоме известе МО4. Михаиловић, у ствари, беше наредио да се траже млади добровољци и да се шаљу на српске државне страже генерала Недића, као шпијуни, да би се, потом, одметнули и пришли лојалистима, према упутама, доносећи са собом оружје, опрему, па ако је могуће да доведу и још одметника. Од лојалистичких јединица се захтевало да се одупру партизанском мешању на лојалистичкој територији у Санџаку. Погрешно тумачење Каиро је једва дочекао и канцеларија државног секретара упутила је подробан извештај Форин Офису. Одатле је ишао директно секретару за спољне послове, а од њега председнику владе. Овај га је послао америчком председнику и председницима влада Комонвелта. Господин Роуз (Rose), службеник Одељења за југ Форин офиса рекао је да је пуковник Коуп (Cope), вероватно,

имао лошег тумача. Тако је заиста и било. Но, нико није желео да послуша господина Роуза. У таквој атмосфери овај инцидент је дошао као богомдан да би поткрепио оправдање планираног рушења Михаиловића. Током времена, државни министар је схватио да је учињена грешка, али није послао сигнал „задржати". Неко је само написао врло припросто писмо у којем исправља грешку, писмо које није успело да допре до првих ешелона. Очито то није било ни планирано. Такве су се ствари Михаиловићу догађале све време.

Међутим, тако нешто се никада није догађало у Британској мисији код Тита. Изгледа да расположиви сигнални саобраћај показује да се мисија није бринула за ствари као што је провера: да ли партизани нападају лојалисте и да ли покушавају да их зауставе. Лојалистичке снаге биле су главни непријатељ Титових партизана, а Британска мисија је партизане сматрала потпуно независним, сматрала их је савезничком армијом дајући им веома ефикасну помоћ са пуно одушевљења.

Бил Дикин је записао да је материјал који је о Михаиловићу прикупио од партизана достигао „непријатељско упутство" када је слао извештај председнику владе у Каиру 10. децембра 1943. По мом мишљењу неоспорно је да је Дикин упао у извесне невоље да би прикупио информације које би подржале партизанску тврдњу да је Михаиловић колаборациониста.

У следећем поглављу бавим се колаборацијом уопштено, али човек се овде мора запитати: какав је ефекат на Тита и његов штаб имала овако ревносна збирка доказа против лојалиста?

Службена политика владе била је да и Михаиловић и Тито охладе; да одбаце грађански рат и да се концентришу на борбу против сила Осовине. Политика владе била је да се настави признавање Михаиловића као министра одбране и да се дâ пуна подршка његовом покрету. Па ипак, ту се појављује британски официр који прикупља информације од комуниста да их употреби против нашег савезника. Ако и није питао, он је барем слушао и записивао.

Зар није могао да каже Титу да га то не занима? Да је Михаиловић наш савезник и да Тито лепо заћути и настави рат против сила Осовине? Такво држање имали су

британски официри за везу код Михаиловићевих команданата. Но, по мом мишљењу чини се да је све крајње очигледно из стварних догађаја, па чак и из записа британских официра, који беху забринути за то да њихови ставови не обесхрабре Тита у настојању да се њему помаже и да му се гарантује да ће Британци издати своје савезнике. Током времена Британци су урадили баш то.

ИЗГУБЉЕНА ГОДИНА И ПО

Михаиловић је основао свој штаб на Равној гори 1941. Неуспели устанци у Србији и Црној Гори 1941, који су изазвали толико тешких репресалија били су пропраћени релативно мирним периодом. Пошто су контакти остварени преко курира и радиом са Малте, капетан Бил „Марко" Хадсон убацио се подморницом на црногорску обалу септембра 1941, где се прикључио групи комуниста међу којима је био Ђилас. Много се писало о Хадсоновим авантурама и невољама и ја не планирам да улазим дубље у то подручје. Веома добар и поштен приказ може се наћи у књизи Милана Дерока *Истраживање специјалних операција,* која је недавно објављена. Ипак, овде ћу нагласити нека места која су релевантна.

Хадсон је течно говорио српскохрватски и добро је познавао земљу, јер је тамо боравио пре рата где је радио као рударски инжењер. На путу из Црне Горе задржао се краће време у Титовом штабу, а онда је прешао Михаиловићу. Овај га је очекивао и био је љут због одлагања Хадсоновог доласка, као и на сумњиво друштво у којем се налазио. Тешко да се радило о Хадсоновој грешци, али беше то злокобан почетак.

Хадсонов долазак случајно се подударио са погоршањем односа између Михаиловића и Тита, и мада је он чинио велике напоре да их уједини, догађаји су га спречили. Хадсон, као и ми који смо дошли касније, имао је сталне проблеме са везама. Цела поглавља су исписана о ономе шта се догодило и шта се није догодило његовим радио-апаратима који су били различито камуфлирани или су их крали или посуђивали други. (За читаоце рођене у ери електронике да кажем да су апарати бежичне телеграфије,

у Другом светском рату, били тешки двадесет килограма, а имали су величину кофера и били су радио-предајници — пријемници који су користили Морзеову азбуку — не гласовне сигнале. Напајали су их огромни акумулатори тешки тридесет килограма. Понекад су и радили.)

Хадсон се беше поново вратио Титу када су Немци изводили свој највећи напад. Следећи једну препирку са Титом о томе када ће Тито престати да бежи и на којој ће се чуки зауставити и борити се, Хадсон је отишао са гнушањем. Покушао је да се поново прикључи Михаиловићу, да би само открио да је и овај одмаглио.

Хадсон се колебао између партизана и Михаиловића. У почетку су га више одушевили партизани, али када је напустио Тита да би се прикључио Михаиловићу, то је урадио зато што је осетио да је овај боља перспектива. Историчари *прихваћене мудрости* увелико се баве оним што се догодило са Титом, Михаиловићем и Хадсоном 1941. Покушавају да докажу да је прекид био Михаиловићева грешка, али заташкавају Хадсонов слободан избор Михаиловића, као бољу варијанту.

Иронично је да су у Форин офису сматрали да Хадсон политички нагиње левом крилу. Значај његове одлуке да се поново прикључи Михаиловићу не би смео да се умањује. У другим извештајима Хадсон се показује као врло поштен и хуман. Посебно су га погађале репресалије са свим ужасима, што, наравно, није бринуло партизане.

Прича даље тужно тече, јер се Хадсон нашао у улози одбаченог просца. Михаиловић га није желео натраг, тако да је провео тешку самотну зиму 1941—42, при чему је помоћ добијао од сељака или од никога. Када му је Михаиловић дозволио да се поново прикључи његовом штабу крајем пролећа 1942, није поседовао средства везе и није могао да извештава Каиро редовним путем. Капетан Робертсон (Robertson), југословенски комуниста који се издавао за британског официра, додељен му је као везиста у јулу 1942, али је његов долазак створио далеко више проблема него што их је решио. Сигурно је да између британске мисије, Михаиловића и МО4 није било редовних разговора. Бејли је требао да стигне и да замени Хадсона у августу због недостатка праве везе са њим, и због његове претпостављене исцрпености. Међутим, Бејли је на-

вукао маларију и није полетео до Божића 1942. До тада прљаве чарке каирског канцеларијског партизанско-четничког рата беху већ почеле. Чланови штаба МО4, све до мистериозне али задивљујуће госпођице Фланери, већ су клеветали свог лојалистичког савезника као „тај глупи стари јарац Михаџелович" и припремали су се да одбаце њега и лојалисте.

Тако су Британци, а посебно ВВС, почетком 1942, поздрављали Михаиловића као јунака, иако, практично, нису са њим контактирали и практично га нису снабдевали ама баш ничим. Укупна помоћ Михаиловићевим снагама, између јесени 1941. и Бејлијевог доласка петнаест месеци касније, износила је, према једном извору, шеснаест авио-терета, према другом двадесет, а сваки је био тежак пар тона. А без британског официра који би био у вези са Каиром, Михаиловић једва да је знао шта Каиро од њега тражи. Ни Каиро, вероватно, није знао шта од њега жели, толико је било бабица које су порађале дете.

Већ у јесен 1941. постојале су разлике међу Британцима. Када се Хадсон сукобио са Михаиловићем, поводом услова које треба да постави Титу, претпоставља се да је обуставио допремање помоћи — према једној историјској верзији. Према другој, помоћ није стизала из техничких разлога. Било како било, то је навукло његову мржњу.

Ово је само један од целе серије инцидената који су довели до затегнутог односа између Михаиловића и Хадсона. Напетост је остала током целог Хадсоновог боравка у Југославији. Хадсонови извештаји, који су слати после Бејлијевог доласка за Божић 1942, били су јасно прожети овим несрећним приликама. Међутим, критични делови били су узапћивани и дограђивани другим елементима у британским службама које су желеле да помажу комунисте. Партизански симпатизери и агитатори у Каиру и Лондону нису могли да верују толикој срећи.

Les absents ont toujours tort! (Одсутни су увек криви!)

Пуковник Бејли је стигао на Бадње вече 1942, потпуно опорављен од маларије. То ће променити ствари, мислили су Срби. Нема сумње да је, као и девет месеци касније када је дошао генерал Армстронг, настало славље у Ми-

хаиловићевом штабу. Точила се шљивовица, а зашто и не би? Вероватно су осећали да сада могу да се ухвате укоштац са стварима, да могу да се договарају о ставовима и политици, прихватају дарове пале с неба... или, можда, да праве саботаже без страшних репресалија — то јест, ако им дају муницију да Немце натерају да два пута размисле пре него што предузму репресалије.

Међутим, тако није било. За два дуга месеца стигла су само два авиона. Потом је дошла та грозна свечаност крштења, пијанка, гневни Михаиловићев говор — узгред да кажем да он уопште није био галамција већ промишљен и затворен човек а сколастик Бејли је обуставио и месечну помоћ. Следећа три месеца ништа није стигло у Михаиловићев штаб.

На жалост, много су се избрбљали чланови Британске мисије из Михаиловићевог штаба. Бејли је барем имао радио-опрему и даваоце сигнала. Много опреме и много људи. Опширни, глагољиви сигнали сливали су се у Каиро. Један од првих био је извештај од двадесет или тридесет страница који беше написао Хадсон у новембру — до тада невиђен начин извештавања — а следила је још дужа порука у којој је Бејли коментарисао Хадсонов извештај. Но, сва та бирократска папазјанија није допремала залихе, нити доводила до узајамног разумевања или акције.

Она је заиста масом материјала снабдевала Форин офис и SOE, да могу сецирати, прежвакавати, пробављати и расправљати, а архива у Државном архиву сигурно показује да су се халапљиви ухватили за ову шансу.

Невоља је у томе што Бејли није оценио да овим извештајима копа гроб Михаиловићу и снабдева муницијом партизанску фракцију у Каиру. Касније, много касније покушао је да ток ствари окрене у супротном смеру, али је тада, у пролеће 1944, било прекасно.

Но, морам да се запитам: да ли је Бејли у потпуности знао шта ради и да ли је његова иницијатива из 1944. произишла из потребе да покрије сопствене трагове?

У једном од тих извештаја, што је типично за Бејлија, он се анегдотски односио према Михаиловићевој одлуци да пређе на зачеље колоне када би био у немилости. Моја реакција на то је оваква: какав ли је он човек био кад је то дозвољавао? Никакво чудо да је био у немилости. И

никакво чудо да он и Михаиловић никада нису ускладили мишљења, иако се у својим порукама претварао да јесу.

Како сам раније забележио, ембарго на дотурање залиха није скинут пре оног познатог Гленконеровог сигнала од 29. маја који је омео послове. Затим је, након кратког мира између Британске мисије и Михаиловића, Бејли послао познату поруку, за коју му је, касније, наређено да је повуче а на интервенцију Форин офиса. Како сам већ писао, за ову поруку, коју је у ствари срочио Бејли, наводило се да је дошла из Главног штаба, а да ју је Бејли искористио с предумишљајем да би проузроковао још једну свађу са Михаиловићем. До времена повлачења поруке помоћ намењена лојалистима већ је била пребачена партизанима.

Прихваћена мудрост, тј. пропартизанска пропаганда каже да су се Британци одрекли Михаиловића зато што није радио ништа упркос њиховој помоћи. Истина је, међутим, да никада и ни у једној фази није било ефикасне помоћи Британаца лојалистима; да је Михаиловић примио мање авио-товара, на простору целе Југославије, у току две године, него што су партизани примили на једном месту, за пар ноћи, када је на њих дошао ред; да није било никакве моралне подршке осим несрећног претеривања ВВС-ја почетком 1942, што је било и превише и пребрзо; и да Михаиловић није имао ниједну британску мисију са правим везама, која би му саопштила шта МО4 жели све до Божића 1942, када је добио једну која је с њим била непрестано у неспоразумима.

Шта се у том периоду дешавало с партизанима? Ту причу нам говори Ћилас. Она је једноставна. Бавили су се својим послом, баш како беху планирали од почетка. Док је Михаиловић, трудећи се да избегне репресалије, са нејасном политиком сопствене владе у избеглиштву и без сталног и чврстог вођства Британаца, заузео дефанзиван положај очекујући догађаје, партизани су радили на свом дугорочном циљу политизације на што широј територији, припремајући се за преузимање власти.

Михаиловићева прекоморска веза беше његова избегличка влада у Лондону, чији су чланови били горко подељени после усташких зверстава. Влада у избеглиштву није

могла да уради ништа за њега, а доводећи у очај своје британске домаћине урадила је много на његову штету. Насупрот томе, партизани су за везу са иностранством имали Совјете, а сада је сасвим јасно да су те везе, према партизанским писцима Ђиласу и Дедијеру, биле попут оних које су постојале између КПЈ и Коминтерне пре рата, али са важном разликом што се Стаљин лично више интересовао. Врло лукаво је Стаљин ударао такт за Тита да камуфлира совјетску оркестрацију. Штавише, у саобраћању са Форин офисом Руси су се претварали да једва знају ко је Тито.

Совјетски међународни апарат жестоко је радио на припреми терена за Тита. Кампања дезинформација против Михаиловића и лојалиста која је вођена преко левокрилних медија у западним и неутралним земљама, прерасла је у акцију у лето 1942. Нема никакве сумње да су кртице у британским службама, посебно у MI6/SIS (Обавештајна служба за иностранство) биле поткупљене. Левокрилни у другим службама, као што су Ратни савет и BBC, било да су били политички инспирисани совјетским контактима или да су само проматрали како се леви медији повијају, следили су исти поступак. Целокупна клима мишљења била је потхрањивана и припремана.

Није било акције која би се супротставила или ублажила те леве дезинформације. Није постојала служба која би се борила за идеале лојалиста. Мада су SOE у Лондону биле одане службеној политици подршке лојалистима, радило се о тајној организацији која није запошљавала агенте који би јавном мнењу продавали идеје. Штавише, у атмосфери русофилије која је тада постојала, сви који су се супротстављали лаковерности губили су битку.

Нема никакве сумње да су партизани добили тиме што нису имали илузија да би могли тражити помоћ од западних савезника. За Совјете је било немогуће да им шаљу помоћ. Тако су партизани били присиљени да се појаве и да силом одузимају оружје где год могу, од сила Осовине, Недића, усташа или домобрана — или четника. Они нису имали осећај мучнине када су узимали храну и друге потрепштине, са или без добре воље становништва. Нису добијали никакву помоћ, али су имали јасан

шиљ. Непобитно је да је нужда ојачала партизане и помогла им. Ма како да су биле подле амбиције њихових вођа, они у окршајима нису били трапави.

Када су Савезници једном с њима успоставили контакт, готово да им је било неугодно што примају тако велику помоћ. Али, будући да су иза себе имали тешка времена, трудили су се да је не изгубе. Тако велика помоћ партизанима била је могућа због повећаног броја авиона у лето 1943, а у мањој мери због укидања помоћи Михаиловићу.

Само пар месеци након што је МО4 почео да шаље обилну помоћ партизанима, шеф америчког OSS (Канцеларија стратешких служби, претеча CIA-е) у Барију, пуковник Хуот (Huot) одлучио је да превазиђе Британце прекоморском помоћи и допремио је шест хиљада тона разних резерви. Британци, да не би били надмашени, пресекли су његов адут и пре краја 1943, партизани, на копну и острвима, су добили укупно осамнаест хиљада тона у року од шест месеци — у поређењу са Михаиловићевих двадесет до тридесет тона за годину и по, после првог контакта са Британцима. Сигнал (WO 202/145) од 20. децембра 1943, показује да су лојалисти добили само 653 пушке, 625 лаких митраљеза, 51 противтенковску пушку, 4 противтенковска митраљеза, 18 минобацача, 3346 граната и 14,6 тона експлозива између јуна и новембра 1943. То је било довољно да се наоружа максимално 1500 људи, а укупна тежина износила је 30 тона. До јуна 1944. партизани су добили 5000 авио-терета са укупном тежином од 6900 тона плус 22000 тона допремљених морем, и то само из британских извора — за девет месеци.

Ово поређење је нужно да би се историја ставила у праву раван. *Прихваћена мудрост*, заснована на партизанском виђењу, сасвим је мутна у хронологији и ослања се на мутне генерализације. Чак и у време кад је ово писано, 1988, сер Фицрој даје интервјуе у којима бљутаво наводи да је Михаиловић био, колаборациониста... био колаборациониста... био колаборациониста. Само то и ништа више. Међутим, историја не може да се пише плакатима и етикетама.

Занимљиво је забележити да постоји горопадни телеграм генерала Меклина, који беше открио Хуотово само-

вољно понашање када је стигао на обалу из Титовог штаба. У динамичном стилу сложио се са Титом да ће савезнички кадар, који се појављује у Југославији без претходног рашчишћавања са Меклином, ухапсити партизани, а да ће, с друге стране, све партизане који се појаве у Италији без рашчишћавања са Титом, ухапсити Британци. Мора да је Тито био одушевљен. Као и обично, добио је на обе стране. Чињеница да су партизани могли да хапсе савезничке кадрове, подразумевала је службено признавање. Британци су били обавезни да хапсе партизане који долазе у Италију. Термин „партизани" могао је да покрије много тога — укључујући, вероватно, и лојалисте. То је Титу одговарало.

Британска влада је одлучила да напусти Михаиловића и сву помоћ усмери Титу, убрзо после Техеранске конференције три велике силе којој су присуствовали Черчил, Стаљин и болешљиви Рузвелт. Иако су се Черчил и Стаљин касније, у Москви, сложили о подели Југославије на основу пола-пола, ма шта да је то значило, Техеран по мом мишљењу није био претеча погодбе и прекретница у југословенској историји, као што неке присталице лојалиста и владе у избеглиштву беху склоне да поверују.

У Техерану се догодило то да је донета одлука о широкој подршци покрету отпора у Југославији. Али позиција, с обзиром на лојалисте, није тада формално одређена и вероватно тројица вођа о томе нису ни расправљала. Стаљин је одлично знао шта се догађа; он је вукао конце. Одлуку да се напусти Михаиловић донео је Черчил и нико други. Оваква одлука правдана је оптужбама о колаборацији, али је донета на Титово инсистирање и Черчилову неспремност да Титову обману назове правим именом. Ова два покрета отпора могла су коегзистирати да смо ми имали воље да их на то натерамо, а према Совјетима није било таквих обавеза које би искључивале помагање оба покрета.

Досјеи Форин офиса показују да је, већ у пролеће, вођен жесток разговор о томе да ли се одлучити за Михаиловића или Тита. Сер Орме Сарџент, виши службеник Форин офиса, вратио се на ову тачку више пута,

наводећи да се радило о избору између „краткорочне" политике у смислу ратних догађања која је фаворизовала Тита и „дугорочне" политике која је фаворизовала лојалисте због послератне демократије и одржања монархије. Концепт да постоји потреба за помагањем само једног покрета био је, по мом мишљењу, погрешан и вероватно је био главни узрок коначних одлука. Тај концепт је форсирала партизанска фракција, а посебно Тито лично.

Да ли су га саветовали симпатизери у британским службама или не, Тито је, од првих контаката дао јасно до знања Британцима да помоћ за њега мора бити: све или ништа, да он намерава да ликвидира лојалисте и да компромиса неће бити, да могу да прихвате или одустану. Очито су Дикин и Меклин, без икаквог поговора, саветовали Черчила да прихвати.

Или је Тито био мудар да разабере да с овим може да успе, или су га, можда, саветовали Совјети или симпатизери из западних служби да игра на тврђу варијанту. Вероватно никада нећемо сазнати одговор. Неоспорно је да је он играо бескомпромисно и да није тајио ниједан свој план.

Такође је јасно да је став Британске мисије према таквом старом лисцу, био знак да тера непрекидно напред. Запните момци, Британци су претурени. Тако су Британци одабрали „краткорочну" политику и осудили целу Југославију на комунизам.

Да ли је „краткорочна" политика стварно донела војничку превагу? Моје лично искуство у југоисточној Србији, куда су пролазиле кључне комуникације сила Осовине, уверава ме да није.

Ово питање отвара велико подручје за које нисам довољно квалификован да га детаљно коментаришем, зато што обухвата целу 1944, док је моје искуство ограничено на прву половину године. Сигурно је, међутим, да је огромна количина војне опреме доспевала у Југославију крајем 1943. и током целе 1944. године. Велики део скупих авио-дотура Тито је искористио за сврхе грађанског рата. Стратегију и тактику унутар Југославије одређивали су Тито и његови команданти. Британци су само давали подршку — упућивали и допремали оружје и друге залихе и изводили ваздушне нападе, где је и када је то од њих

тражено. Тито је сматрао да британске мисије не треба да резонују зашто нешто раде, већ само да то извршавају или да умру. Углавном су тако и радили — служећи Титу као интеданти и канали за провођење његове пропаганде.

Теоријски, Тито је доносио одлуке о општој стратегији Англо-америчке команде за Средоземље. Практично, радио је све што је хтео, да би на крају чак претио инвазијом на Венецију Ђулију и Трст, у којој авантури је спречен брзом акцијом генерала Фрајбурга (Freyberg) и Новозеландске дивизије, а не акцијом његове Британске мисије. Он је дао моралну и практичну подршку успешном комунистичком преузимању власти у Албанији и неуспешном комунистичком отимању за власт у Грчкој. Ђилас у својим записима наводи да су албански комунисти признавали Тита за свог гуруа и вођу.

Такође је истина да су Немци наставили да оперишу главним комуникацијама, железничком пругом од Солуна да Београда; Дунавом, осим када је био миниран, из ваздуха; исто тако радила је и већина рударских компанија, све док се Вермахт није повукао пред надирањем Руса. Ово немачко повлачење изведено је у пристојном реду баш кроз Титове пределе. А Београд је ослободила Црвена армија, мада уз помоћ партизана. Надаље је истина да је Титово „ослобађање" јужне и југоисточне Србије од Немаца, од Недићевих државних стража, те од лојалиста који су се још држали у планинама, било материјално потпомогнуто од бугарске армије. Бугарски шакали беху се 1941. прикључили Немцима и на тај начин су извршили припајање знатног дела југоисточне Србије. Они су Немцима помогли у заузимању и заштити комуникација на анектираној територији и у делу Србије под немачком контролом. Но, 1944, су се отргли и укрцали на вагон Црвене армије. Њихову помоћ Тито је одмах поздравио. Није било ни говора о суђењима ратним злочинцима типа Нуремберга. Бугари, дојучерашњи љути непријатељи, постадоше велики другови. Бугарска војска учествовала је у великом комунистичком савлађивању лојалистичких џепова који су се још држали.

Како рекох, ово је велико подручје историје и на ниједан начин нисам квалификован да га у потпуности

истражим. Упркос томе морам да кажем да је ћутање, инспирисано партизанском пропагандом, заглушујуће. Ако припадате школи која је веровала — и за дивно чудо још полемише — да је савез из нужде са Совјетском Русијом после извршења плана „Барбароса" 1941. узроковао потпуно напуштање дугорочних савезничких интереса и прихватање свега што Стаљин жели, укључујући његове континуиране напоре да врши субверзије на Западу, онда је „краткорочна" политика вероватно била у реду.

Међутим, ако у све то верујете, онда морате веровати и у кућне духове.

Шта би се догодило да је Влада Његовог величанства мирно проводила и настављала политику која је службено била на снази током целе 1943. све до 10. децембра? Шта би било да је влада обављала део контроле, да је пружала подршку обема странама које су овисиле о Михаиловићу и Титу одлажући грађански рат или бежећи од њега; да је одредила више циљева за саботажу и обезбедила опрему и кадар да их уништи? Шта би се тада догодило?

У југоисточној Србији, далеко ефектније саботаже комуникација сила Осовине могле су се изводити јасним давањем до знања да Британци подржавају лојалисте, који су у потпуности владали тим подручјем током 1943. и који су могли да покрену велике резерве српских сељака. Политика напуштања и клеветања лојалиста била је морално и политички погрешна. Она је, надаље, ефикасно зауставила, у зачетку, нашу саботажу на виталној прузи Солун—Београд у долини Мораве, баш кад смо хтели да је изведемо.

Ништа на тој прузи није урађено против сила Осовине током већег дела важне зиме 1943—44, док су се партизани концентрисали на прикупљању снага и њиховом опремању британским оружјем у циљу преношења грађанског рата у Србију.

КОЛАБОРАЦИЈА

Шта је колаборација? Овај се термин веома широко употребљава, а значи оно што одлучи онај ко га користи. Одувек у рату постоји колаборација. Свако примирје пред-

ставља колаборацију за оне који га таквим означе. Неслужбена ускршња примирја у рововима Фландрије, када су немачки и савезнички војници напустили ровове и разменили честитке, слаткише и цигарете, комунистички дијалектички материјалисти несумњиво би назвали „колаборацијом империјалистичких сила".

У марту 1943. Титови емисари одржали су низ састанака са вишим немачким официрима. Ове састанке детаљно је описао Милован Ђилас у својим записима. Ђилас и још две водеће партизанске личности Владимир Велебит и Коча Поповић провели су неколико недеља са вишим немачким официрима уживајући провођење под заштитом, превоз и смештај, које су им обезбедиле силе Осовине у Сарајеву и Загребу.

Све донедавно партизански историчари су тврдили да су ови састанци одржавани ради разговора о замени ратних заробљеника. Међутим, никада ни партизани ни Немци нису били у преговорима о размени заробљеника на високом нивоу. Немци су убијали „бандите" сматрајући то сасвим нормалним, а партизани су исто тако убијали своје непријатеље, чак и када би их заробили. Свака таква размена обављала би се на нивоу вода или чете — не на нивоу Ђиласа и виших немачких официра.

Сврха састанака била је, наравно, расправа о ситуацији која је, у то време, поставила пред партизане самртнички проблем. Они су очито знали из међународне комунистичке шпијунске мреже — ако не од Клагмана у SOE у Каиру или Филбија у MI6/SIS или Бургеса (Burgess) у Форин офису, који је играо улогу у Ратном савету и BBC-у да команда за Средњи исток беше расположена да „потакне" активности покрета отпора са повећаним залихама.

У тој фази партизани нису били на листи могућих прималаца, док су Михаиловићеви лојалисти били, по свој прилици, на самом врху. Надаље, појачане активности покрета отпора биле су логична претходница некој инвазији на Средоземљу — можда на Јадранској обали Југославије или у Грчкој. Совјети су, међутим, очајнички настојали да задобију поратни утицај на Балкану и да обезбеде за себе неку Јадранску луку.

Тито и Стаљин морали су да се забрину због инвазије западних савезника преко Грчке или преко Јадранске

обале, а уз помоћ већ планираног устанка Дражиних група, које су представљале песницу његове политике, која би комунистима онемогућила успех у плановима за устанак, грађански рат и коначно преузимање власти.

Постојало је ту чак и нешто више. Ови су преговори представљали један од најбриљантнијих Титових потеза. Његове снаге су биле суочене на Неретви са Станишићевим и Ђуришићевим црногорским четницима који су спречавали партизанске покушаје да продру у Санџак и уђу у јужну Србију. Надаље, Немци су га гонили. Преговарањем са Немцима и пристанком да не врши саботаже на прузи Загреб—Београд, а ни на другим комуникацијама, он је добио одлагање које му је било потребно да концентрише целокупне мобилне снаге против добро организованих црногорских четника. Био је то инспиративан тактички потез, али срамнија колаборација са Немцима од свега онога за шта је Михаиловић био икада оптужен.

Ово овде и нису нова открића. Валтер Р. Робертс (Walter R. Roberts) у књизи *Тито, Михаиловић и Савезници 1941—1945 (Tito, Mihailović, and the Allies 1941—1945)* бави се овим догађајем. Исто то ради и Валтер Хаген (Walter Hagen) у књизи *Тајни фронт* (*Die Geheime Front*), те Милован Ђилас у *Ратним временима,* али са малим камуфлирањима. Међутим, постоје снабдевачи *прихваћене мудрости* који битку на Неретви сликају као нешто херојско. У ствари, био је то прљави маневар грађанског рата.

Партизански снабдевачи мудрости такође игноришу чињеницу да су ти исти четници у првој фази наредне немачке операције чишћења, били интернирани у логоре за ратне заробљенике у Грчкој. Од 12. до 15. маја било је опкољено, заробљено и интернирано 5000 Станишићевих и Ђуришићевих четника код Колашина и 2000 четника у Санџаку. Када су склониле њих, немачке снаге су кренуле на партизане и опколиле их у кањону Сутјеске око 28. маја. Другим речима, позната Пета офанзива из партизанске легенде почела је против лојалиста. Ипак, ти снабдевачи мудрости хоће да ми поверујемо да су Немци искористили лојалисте у офанзиви против партизана.

Ђилас, Поповић и Велебит развукли су преговоре неколико недеља да би партизане ослободили немачког притиска. Разговарало се о предлогу, како признаје Ђилас, да партизани преузму Санџак као своју признату територију и да подрже Немце у држању обале против Савезника. Тек у априлу Хитлер је одбацио погодбу под изговором да не жели да преговара са бандитима.

Партизански преговарачи су се лепо проводили у Загребу. Велебит је посећивао родитеље, Ђилас се вратио старој љубави. Коча Поповић, са француским образовањем и готово параноичном англофобијом, испробавао је вештину говорења француског са исто тако ватреним немачким официром који је говорио француски.

Можда је највећа ирониja Титов лични и приватни мотив за мартовске преговоре. Немци су држали Херту Хас, Титову другу жену и мајку његовог детета. Тито је, у ствари, беше напустио када је она, иако носећа, побегла са једним његовим другом, који је био од њега млађи двадесет пет година. Упркос томе Тито је договорио ослобађање Херте Хас као награду код ових преговора. Будући да их је партизанска пропаганда намагарчила тврдњом да лојалисти сарађују са Немцима, а не партизани, већина британских проматрача прогутала је Титове речи да су Михаиловићеви војници женскароши, превиђајући чињеницу да је Тито током целог рата био у друштву другарице.

Мартовски преговори, у ствари, нису били први такве врсте између Тита и Немаца. Нешто површнији контакти почели су августа 1942. када су партизани заробили инжењера Ханса Ота у западној Босни близу Ливна. Преговори су обновљени 17. новембра, а даљњи разговори настављени крајем јануара 1943. Тито се чак сложио да се састане са усташким преговарачима Анте Павелића 23. јануара 1943, али је немачка офанзива против „републике" у Бихаћу то спречила. Ханс От (Hans Ott) је постао Титов блиски пријатељ, а Тито га је користио као редовну везу са Немцима; остао је с партизанима до краја рата. Тито је с непријатељима сарађивао без резерви. Имао је, међутим, добар осећај за камуфлажу и за одвлачење пажње са сопствене колаборације пуштајући у оптицај пропагандну кампању о колаборацији лојалиста.

Такође је сматрао мудрим да Ханса Ота ликвидирају после рата.

Доказ о партизанској колаборацији марта 1943. пружиле су београдске власти. Тито се све више бринуо због гласина које су кружиле о преговорима с Немцима из марта 1943, па је службени војни историчар Мишо Лековић био овлашћен да истражи овај шкакљиви предмет до краја. Објавио је књигу после Титове смрти, године 1985. Ова књига представља праву потврду и оптужбу интензивне партизанске колаборације и показује огромну корист коју су од тога имали. Она такође показује да је Титова једина брига био грађански рат против четника. Ово је необориво. Лековић је сасвим чист: службени партизански историчар који објављује у Београду. Сава Боснић је објавио сјајан приказ књиге у „Јужнословенским новинама", што у потпуности уништава лицемерје *прихваћене мудрости* везано за колаборацију.

Узгред да кажемо, било је исто тако интензивних преговора између есесоваца и Титових партизана у Словенији јула 1944. Њих је водио Титов каснији лични секретар, др Јоже Вилфан, док је сам Тито живео на Вису под британском заштитом. Ови су преговори били полиса осигурања против савезничког искрцавања у Венецији Јулији. За ову књигу нису значајни, јер је до јула 1944. Тито већ добио подршку од Британаца за своје циљеве у грађанском рату, а преговори беху усмерени против западних савезника, а не против српских лојалиста. Вредни су помена зато што наглашавају лаковерност оних који су веровали у лажне оптужбе о колаборацији Михаиловића.

У светлу свих ових доказа Дикинова опседнутост Михаиловићевом колаборацијом била би смешна да није довела до тако трагичних резултата. Имам у виду јако важан састанак од 10. децембра 1943, који је резултирао Черчиловим напуштањем Михаиловића. Тај ћу састанак касније подробније анализирати. Овде желим да се, укратко, осврнем на улогу Дикина који је присуствовао том састанку.

У својој књизи *Планина у борбеном строју* Дикин се сећа како га је председник испитивао готово два сата

„као официра кога интересује тумачење доказа који су извучени из заплењених немачких и четничких докумената који су се односили на везе Михаиловића и његових команданата са Италијанима и Немцима". Он пише: „Док сам говорио, знао сам да састављам елементе непријатељског досјеа који ће одиграти одлучујућу улогу у сваком будућем раскиду између Британске владе и Михаиловића".

У погледу тумачења Михаиловићеве колаборације Дикин, пред председником владе, преузима пуну одговорност. „Заплењени документи" дошли су, међутим, у највећем делу од партизана. Од њих су једино и могли доћи, зар не? Исти ти партизани сигурно ће их протумачити веома агресивно, зар не?

Важно је забележити да Дикин, изгледа, подразумева да је његова парница против Михаиловића — његово тумачење докумената које су поднели партизани и који говоре о колаборацији — била врло опипљива, можда и одлучујућа у доношењу коначне одлуке да се Михаиловић денунцира. Ово је важно зато што је тог истог 10. децембра Черчил одлучио да „склони" Михаиловића до краја месеца.

Питање неоснованих тврдњи о колаборацији четника лојалиста било је предмет обимних истраживања и записа. Ово једва може да изненади, јер се нешто морало ископати да би се оправдало цинично напуштање Михаиловића, владе у изгнанству, лојалистичког покрета и коначно краља. Било је готово немогуће дозволити Државном архиву да саопшти истину, да су, наиме, Британци напустили своје савезнике зато што је било пробитачно. Зашто је било пробитачно? Због тога што је Тито рекао: „Ја ћу ликвидирати Михаиловића, без обзира да ли ћете прихватити или не", а Британци нису приметили да Тито блефира; или је све припремано од каирских састанака јануара 1943. кад је Черчил, више-мање, био донео одлуку, а све остало било је само шарада.

Више од двадесет британских официра служило је у Михаиловићевим снагама. Успут, готово сви су му додељени после састанака јануара 1943. Било је исто толико,

или више, подофицира. Затим неколико стотина оборених авионских посада, британских и америчких, које су спасавале, помагале, превозиле и евакуисале Михаиловићеве снаге. Срео сам готово све британске официре. Већина нас били смо заједно евакуисани са већим бројем ваздушних посада. Прочитао сам изјаве 500 Американаца датих под заклетвом. Ако би их човек запитао, „Је ли Михаиловић био колаборациониста?“ одговорили би одрешито и јасно: „Не“.

Па ипак је био осуђен и напуштен због снажног Дикиновог тумачења доказа, без икаквог консултовања неке одбране или присуства било којег пријатељски настројеног заступника. По мом мишљењу, *Планина у борбеном строју* и Дикинови сигнали и извештаји у Државном архиву, непобитно показују његово потпуно прихватање партизанских ставова о лојалистима. Уз то знамо, из сигнала и извештаја Фицроја Меклина, да је Тито дао јасно до знања да је његов непоколебљиви циљ да „ликвидира“ Михаиловића и да му се ништа неће испречити на путу. Ипак, Титови „докази“ безусловно су прихваћени. Зар то није смешно?

Немци, којима је било у интересу да потичу грађански рат и на тај начин одвраћају војне напоре који су, иначе, могли да буду употребљени против њих, учинили су много да промовишу теорију да лојалисти с њима сарађују. Чак су и поделили фотографије пријатељских четничких група југословенској штампи да би поткрепили своју тврдњу и дискредитовали истинске лојалистичке снаге у очима цивилног становништва.

Надаље, постојали су такозвани „легални“ четници. Они су, делом, потекли из намерног и легитимног Михаиловићевог потеза из новембра 1941, када је у прераном српском устанку морао да распусти своје мобилне снаге и да се повуче у шуму са малим штабовима. Многе своје људе послао је кући. Друге је потицао да се инфилтрирају у Недићеве снаге које су дејствовале под заштитом Немаца. Они су требали да буду спремни да на позив дођу у планине носећи са собом оружје. Током 1943. и Арчи Џек и ја користили смо такве људе да нам помогну при извођењу саботажа. Ти људи су били агенти, а не

колаборационисти, што је била дивна излика за Титове пропагаторе.

Ту је био и Коста Пећанац, четнички јунак из Првог светског рата који је подигао четничку силу и пришао силама Осовине. Он није био део Михаиловићевог покрета и Михаиловић је наредио да га убију. Ипак су партизани интензивно користили његово име да би по инерцији клеветали Михаиловића.

Југословенска ситуација била је типична за сценарио отпора. Таква ситуација је постојала и у другим земљама, можда најкарактеристичније у Француској, али је била природна и за Балкан. У Западној Европи припадници покрета отпора су, преко дана, радили за окупаторе, а ноћу су постајали илегалци. Иако SOE нису схватале варљиви интензитет онога што се догодило у Југославији пре 1943, потенцијал је био познат и потицан. Био је то идеалан сценарио за припрему устанка, када би се неких пола милиона српских ратника, по старој традицији, у правом моменту дигло да протера окупатора, координирајући своје потезе са нападом Савезника, било са запада или са истока.

Овај је план могао да функционише. И одлично би функционисао да није било једног Јосипа Броза, алиас Тита и његове немилосрдне амбиције да освоји власт само за себе, и да, при том лаже и клевеће колико му драго. Као сваком варалици од поверења, њему су требале само лаковерне жртве. Нашао их је, посебно међу Британцима.

Готово од самог почетка постојао је јасан компромис између четника, који су били у лабавом савезу са Михаиловићем, и Италијана. Ово је, углавном, било у Црној Гори, али и у Херцеговини и Далмацији. Била је то колаборација „живи и пусти да живим". Италијани су били срећни да имају мало мира, а четници су се припремали да искористе овај компромис кад дође до пада Италије. Епизода са дивизијом „Венеција", о којој смо раније говорили, потврђује ово гледиште. Овај је компромис био посебно познат SOE, који га је, од самог почетка, одобра-

вао, а то јасно показује извештај пуковника Џорџа Тејлора од 11. марта 1943, који је он срочио, после дуже посете Дирекцији за специјалне операције у Каиру и темељитог проучавања југословенске ситуације. Пуковник Тејлор је био шеф штаба SOE у Лондону и на тај начин претпостављени лорду Гленконеру у Лондону. Капетан Нељељко Плећаш, југословенски ваздухопловни официр, кога су Британци доделили Михаиловићу 1942, касније је писао о политици SOE опраштајући такву колаборацију које се и сам држао.

Упркос томе, када је крајем новембра или почетком децембра 1943, Форин офис намирисао да председник владе води политику која води потпуној подршци Тита и напуштању лојалиста, и да се он не може више одвратити од таквог курса те да ће Министарство морати да оправда ову промену политике, министар спољних послова Ентони Идн (Anthony Eden) почео је да осуђује првотну колаборацију у Црној Гори и да оглашава њене лоше стране, потпуно игноришући чињеницу да су је претходно подстицали Британци и то због разлога који су за сваку похвалу.

Када је одлука, да се напусти Михаиловић, коначно донета и када је Черчил, без икакве сумње, настојао да ту одлуку рационализује пред сопственом свешћу, написао је 2. јануара 1944. министру спољних послова (PREM 3511/2):

„По мом мишљењу нема никакве сумње да је Михаиловић у колаборацији са непријатељом. Ово су потврдили не само људи као Дикин, који се вратио од Титових снага, већ и многи официри који сада служе на Михаиловићевом подручју. Аргументи људи које познајем и којима верујем, убедили су ме да је Михаиловић жрвањ повезан око врата малог Краља који нема шанси док га се не ослободи.

Као пример лудости у које је Краљ увучен, Дикин ми је показао фотографију једног од Михаиловићевих команданата којег забавља италијански генерал, против кога је требало да се бори, а на банкету на којем му се додељивало одликовање Краља Петра и Југословенске владе."

Док је Черчилу показивао фотографију из досјеа о Михаиловићевој колаборацији, Дикин је очито пропустио да га упозна са позадином коју смо управо навели — са чињеницом да је тактички компромис са Италијанима у Црној Гори био познат Дирекцији за специјалне операције и да га је овај одобравао од почетка. Надаље, тврдња председника владе да су многи официри који су служили на Михаиловићевом подручју потврдили његову колаборацију, гротескно је лажна и лицемерна. Ниједан официр за везу није долазио да поднесе извештај. Бедасто погрешно схватање Коупа-Роа упутстава која је Михаиловић упућивао Ђурићу, те апсурдна тврдња да она чине колаборацију с Немцима, беше исправљено. Могуће је, наравно — у ствари, готово сигурно — да та исправка није стигла до Черчила ни од МО4 ни од министра државног уреда.

Један „строго поверљиви" извештај који је датиран 10. децембра 1943, који је, очигледно, припремило Југословенско одељење за састанак са премијером тог истог дана, наводи „исечке из извештаја британских официра код Михаиловићевих снага — од 15. новембра до 10. децембра 1943". Беху то скраћивања састављена селективно из више сигнала. Она садрже изјаве капетана Мора (More) и Вејда (Wade) и (још једном) пуковника Коупа. Односе се на хипотетично ценкање са недићевцима о коначној сарадњи против партизана, те лична схватања Коупа, Вејда и Мора у погледу ставова лојалистичких команданата. У светлу Титове најављене намере да ликвидира лојалисте и партизанске офанзиве, која је тада већ текла у Санџаку и западној Србији, ничег изненађујућег није било и ничега на шта се с разлогом могло пожалити у овим исечцима. Они су сачињавали субјективно посматрање и мишљења фрустрираних официра за везу, од којих су се сви ослањали на тумаче. Нама је познато да је Коупов тумач ствари погрешно схватао. Ипак је Југословенско одељење уградило ово блебетање у велику погодбу. Сваки прави обавештајни официр бацио би их у пепео. Била су чак и три сигнала од капетана Харгривса (Hargreaves) у којима се жали на низак четнички морал и недостатак помоћи његовој мисији. Интересује ме кога

треба окривити за ово. Каиро, или самог Харгривса? Врло тешко лојалисте који су знали да их издају.

Ф. Х. Хинсли (F. H. Hinsley), сада сер Хари, признати је ауторитет Британске обавештајне службе из Другог светског рата. Он говори о извештајима који критикују Михаиловића, а које је слао „капетан Робертсон". Хинсли очито нема разумевања за то да је „капетан Робертсон", право име Драги Радивојевић или Бранко Радивојевић, био комунистички шпијун кога је контролисао Клагман, а у Михаиловићев штаб га послао МО4 с намером да шпијунира и Михаиловића и главног британског официра за везу, капетана Хадсона. Целу његову причу рећи ћу касније. Можда је МО4 предочио Робертсонове извештаје Черчилу. То би био типичан Кибл-клагмановски „прљави трик".

Черчилово разјашњење одлуке да се напусти Михаиловић од 2. јануара 1944. било је поспешено сигналом (PREM 3 511/2) министра спољних послова од 29. децембра 1943, чији пети параграф каже: „Колебам се да ли да саопштимо Титу да смо спремни да више не радимо са Михаиловићем, прво зато што ми овде још немамо непобитне доказе о његовом рђавом држању."

Међутим, без консултовања са министром спољних послова, Черчил је одлучио да се ослободи Михаиловића, па је чак и Тито био обавештен „о општем смеру у којем се ствари крећу", а посебно да су британски официри за везу добили инструкције да пређу партизанима. Низ сигнала PREM-а у Државном архиву, за овај период, показује да је премијер у вези са Михаиловићем био обрађен у сасвим заједљивом стању мисли, па је о њему писао готово као о чудовишту. Данас је готово невероватно читати о томе како је Тито успешно протурао пропаганду, а да никада није напустио свој штаб у Југославији.

Између Иднове поруке од 29. децембра и Черчиловог разјашњења од 2. јануара постојала је још једна интригирајућа промена. 30. децембра Черчил је писао: „Све што су Дикин и Меклин рекли и сви извештаји које смо примили показали су да је активно сарађивао са Немцима." Идн је 1. јануара одговорио: „Што се тиче Михаиловића, не сећам се никакве одлуке из Каира која би

захтевала његово одбацивање пре краја ове године. Можда је то одлучено након што сам ја отишао."

Потом је дошла Черчилова порука од 2. јануара, коју сам већ цитирао. Ево још једног одломка из те поруке: „Још осећам да је једина шанса за Краља да отпусти Михаиловића и запуши његову антититовску пропаганду. Само на тај начин он може да са себе отараси нарастајући антагонизам. Кад Михаиловић једном буде отпуштен верујем да ће Меклин и Рандолф (Randolph) (Черчилов син) имати прилику да делују на Тита ради повратка Краља у његову земљу."

У светлу ових сигнала мора се проматрати Михаиловићева колаборација. Тито беше убедио Меклина да Михаиловић мора да оде. Председник владе беше повио кичму пред Титовом уценом у нади да ће краља вратити натраг у земљу. Тада се императивно наметнуло оправдавање одлуке да се напусти Михаиловић и ма шта да је садржавао, Дикинов досје морао се сматрати као оптужујући. Била лаж или не, тврдња Југословенског одељења да смо ми британски официри код Михаиловића извештавали о његовој активној колаборацији са Немцима, морала се прихватити. Погрешно протумачени Михаиловићев сигнал Ђурићу, који је Каиру пренео Коуп, морао се сматрати ваљаним, а исправка се морала забашурити. Ето како је једноставно кренула оптужба о колаборацији.

Иако је министар спољних послова заузео лицемеран став о Михаиловићевом компромису са Италијанима када је Черчилова апсолутна одлучност да жртвује лојалисте постала очита, он никад није био задовољан том одлуком, као што се види у његовом меморандуму упућеном сер Орму Сарценту (FO 371 44275) 20. јуна 1944. Писао је: „Овај извештај сматрам јако узнемирујућим. Генерал Армстронг не износи често понављану причу о Михаиловићевој колаборацији са непријатељем. Ипак је он све време био с њим, зар не? Никада нисам схватао на каквим доказима она почива, иако сам питао двадесетак пута."

Партизанска кампања тенденциозних оптужби против Михаиловића била је увелико потпомогнута пропартизанском атмосфером која је, све више, владала у британским обавештајним службама. Почевши у SOE у Каиру, чврсто хватајући упориште у кабинету државног секретара у

Каиру, она се проширила — ако већ и пре тога није била тамо присутна — у Ратни савет и Политички центар обавештајних служби, да би коначно стигла и у команду за Средњи исток. Тако су по оној како ветар пуше, партизани ускочили у прави воз, а четници, који су треснули о зид, постали су главни предмет шегачења у Југословенском одељењу у Италији током 1944. године.

Како сам раније поменуо, неке од наших порука слатих у тренуцима фрустрације, вађене су из контекста и коришћене у Каиру где беше одлучено да се минирају лојалисти. Очито је такво представљање стизало до премијера. Упркос томе, сигуран сам да ниједан од британских официра за везу неће рећи, осврћући се натраг, да су лојалисти били квислинзи.

Немци су, упркос кампањи да четнике осликају као пријатеље, сматрали Михаиловића свачим пре него пријатељем и сарадником. Били смо кљукани тврдњама о ухваћеним сигналима за које се претпоставља да су подржавали партизанску ствар, али за њих нисмо добили никакве детаље. Ипак је 17. јула 1942. Хитлер рекао једном од својих заступника: „Основ сваког успеха у Србији и целој југоисточној Европи лежи у поништењу Михаиловића." Деветог фебруара 1943. један ухваћени сигнал неког немачког генерала гласио је: „Покрет генерала Михаиловића остаје на првом месту с обзиром на команду, наоружање, организацију и активност."

Крајем фебруара 1943. Хитлер је писао Мусолинију: „Ваша Друга армија треба да сматра Михаиловића и његов покрет бескомпромисним непријатељима сила Осовине." Ипак је, баш у то време, Черчил био убеђиван од Дирекције за специјално ратовање у Каиру, да су Титове снаге од много веће важности. Како је до овога могло доћи? Сер Хари Хинсли наводи да у августу 1943: „Енигма није нимало сумњала, барем на највишем нивоу, да су Немци намерни да униште Михаиловића."

Партизани и њихови публицисти направили су велику драму од немачког плаката са фотографијом Тита и наградом од 100 000 марака у злату за онога ко га ухвати, жива или мртва. Просто су напали ум својих читалаца,

изрезавши слику Михаиловића која је била на истом плакату уз раме Титу, са истоветном наградом за његову главу. Било је типично за то време и понашање да су многи партизански савезници у британским службама заслужили увреду тиме што су прогутали ову превару. На једном суду такав луцкасти трик уништио би цео случај. Тако се није десило са *прихваћеном мудрошћу*. Титоисти су наставили да употребљавају само Титову слику, трудећи се да направе што више галаме да би створили титоманију.

Велика пропаганда се прави и од тога да су се лојалисти борили против партизана, док су њихови противници били Немци. То је, можда, најтенденциознија од свих тврдњи. Такве су се драме готово увек догађале када би Немци кренули на партизане, а ови су, бежећи, упадали на Михаиловићеву територију. У познатој дурмиторској бици, на пример, партизани су напали Михаиловића на његовој територији, када су им Немци и Италијани били за петама. У тој дурмиторској офанзиви Немци су најпре заробили главнину снага црногорских четника.

Мора се нагласити да партизани нису тајили своју апсолутну одлучност да униште лојалисте пре него што униште силе Осовине. Они су се неминовно сударали у исто време.

Носиоци Титове пропаганде вешто упрошћавају догађаје, посвећујући мало пажње хронологији. У јесен 1944. напади партизана, неукусно названи „недеља пацова", на Србију изведени уз практичну и ваздушну помоћ Британаца, потисли су неке преживеле лојалистичке јединице дословно у руке непријатеља, понекад у непријатељске ровове. Тада је то приписано „четничкој колаборацији" и третирало се као да се догађа непрекидно од 1941.

Шта је требало да лојалистиураде? Да изврше самоубиство?

Да је био колаборациониста као Недић, Михаиловић би 1945. побегао са Немцима. Он то није урадио и мада је био у ситуацији да се „скрива у нигдини" — као губитник — позвао је на устанак у септембру 1944. против Немаца који су се повлачили. Могло се претпоставити да

нема много шанси, скоро годину дана пошто су га напустили западњаци и пошто је остао сам. Али је, свеједно, поступио тако и успоставио контакт са Црвеном армијом, која је хитно предала лојалистичке јединице на „располагање" партизанима. Официри су, наравно, стрељани.

Колико извора и колико доказа човек мора да изложи да би показао да Михаиловић није био колаборациониста?

Ипак је Дикин, увелико се ослањајући на документе из комунистичких извора и на „доказе" из порука британских официра за везу, које су партизански симпатизери у МО4 селективно извлачили, предочио Черчилу двочасовни непријатељски резиме. Нико из мисије уз Михаиловића није био присутан да предочи друго гледиште. Тај састанак је запечатио Михаиловићеву судбину. Он је помогао да се српски ратнички народ поцепа. Права трагедија.

Као што сам писао на почетку овог дела, у ратовима, у педантном смислу, до колаборације долази повремено — код герилског ратовања то је још изразитије. У Југославији пре децембра 1943. партизани су сарађивали са силама Осовине много интензивније и пробитачније од било чега за што је Михаиловић био оптуживан. Михаиловић је презирао начин општења са јавним мнењем у смислу прављења случаја од партизана, а Британци нису ништа урадили да му помогну да то уради. Насупрот томе партизани су користили своју надмоћну машинерију да фабрикују случај Михаиловић. Британци су то прихватили и објављивали зато што им је требало оправдање за одлуку да напусте Михаиловића. Врло једноставно.

ВЛАДА У ИЗБЕГЛИШТВУ И КРАЉ ПЕТАР

Прича о краљу Петру и Југословенској влади у избеглиштву представља књигу за себе. Нисам квалификован да пишем о овој сложеној теми и зато ћу се ограничити на неколико општих места која су кључна за тему ове књиге.

Када је одлучио да напусти лојалисте крајем 1943, Черчил је писао да су га убедили аргументи „људи које познајем и којима верујем" да је Михаиловић „жрвањ свезан о врат малога краља." Верујем да би било поштеније рећи да је избегличка влада „Малога краља" постала

тежак крст за Михаиловића и лојалистички покрет. Разлози су били различити. Прво, несумњиво је постојало неслагање између Срба и Хрвата у влади а које је произлазило из праћења зверстава и геноцида што су их усташе проводиле над српском мањином у Хрватској. Затим, изгледа, да су словеначки елементи у влади ловили у мутном. Сигурно је словеначки заменик премијера Миха Крек допринео ширењу партизанских гласина о Михаиловићевој колаборацији 1941. међу британским обавештајним службама.

Разлике, проблеми и распре у избегличкој влади доводиле су Британце до очајања, као и махинације перспективне маћехе младог краља Петра. Слично томе, одлука краља Петра да се ожени у време када су други осећали да би требао више мислити на свој народ и на проблеме своје земље, нашкодила настојањима лојалиста у круговима британске владе.

Одржавање веза са владом мора да је Михаиловићу одузимало претерано много времена и јако га обеспокојавало. Овоме треба још додати и проблем самих веза у физичком смислу. Када је уз помоћ Британаца успео да добије радио-везу, преко такозване серије „Вила Реста", његови сигнали су пролазили преко Дирекције за специјалне операције у Каиру, те британског амбасадора за избегличку владу у Лондону, сер Џорџа Рендела (George Rendel), пре него што би стигли на одредиште. Био је то јако спор процес, па су чак, на почетку, ови сигнали имали мали приоритет. Да буде још горе, сер Џорџ је сам одлучивао шта може, а шта не може да дође до Југословенске владе. Тако су Британци цензурисали Михаиловићеве сигнале. Ово је стварно било недопустиво понашање према једној савезничкој влади.

Међутим, касније је превладавала још изузетнија ситуација. Сигнали за Михаиловићев штаб су долазили и одлазили из SOE у Каиру. Долазећи сигнали су затим прослеђивани кабинету државног секретара у Каиру, који беше попримио улогу амбасаде избегличке владе, када су краљ Петар и његови министри прешли у Каиро крајем лета 1943. Док је сер Џорџ Рендел у Лондону био пријатељ чланова Југословенске владе и, колико се може видети из архиве, имао поштен и исправан став у улози цензора,

чини се да је кабинет државног секретара у Каиру био унапред расположен да фаворизује пропартизанску линију већ од почетка 1943. Овај је кабинет заузео један став који се граничио са отвореним непријатељством према Михаиловићу. Михаиловићеви сигнали влади и краљу постали су подложни окрутној и деспотској цензури. Надаље, МО4 их је третирао на безобзиран начин.

У Државном архиву постоји читав низ веза (досије WO 202/144) између Британске амбасаде за Југославију и МО4 у Каиру за октобар 1943. Они откривају да је МО4 дозвољавао да се сигнали „Вила Реста" скупе „до стотињак или више у два наврата последња три месеца". Једно писмо које је упутио службеник Амбасаде по имену Филип Брод, МО4 датирано 22. октобра 1943, наводи: „. . . прилажу се примерци даљих порука „Вила Реста". Напомињем да је једна од њих датирана 29. децембра 1942, док су оне најкасније датиране 1. јула ове године. Очито бисмо запали у ужасне невоље са Југословенима ако бисмо их сада њима проследили. Мислим да је за нас најбоље да Југословени открију пукотину и нападну нас у стилу да ли бисте ми, молим вас, могли рећи зашто су ове поруке доспеле тек сада?" "

26. октобра Брод наводи: „Као што сам поменуо раније, за нас не долази у обзир да их сада проследимо."

Истог дана пуковник Давидсон из МО4 (не Базил Давидсон, већ његов наследник) узвраћа: „Кад би се старе поруке уручиле Југословенској влади, сигурно би дошло до вриске. Ако добијемо захтеве, ја ћу срочити одговор."

Иако запетљано, ово је више камуфлажа него конспирација. Но, сигурно је да је овде поново на делу Перфидни Албион.

Објективно читање досјеа Форин офиса у Државном архиву износи на видело разлику између ставова нашег амбасадора код Тита с једне стране и нашег амбасадора код Југословенске владе са друге стране. Наш амбасадор код Тита био је Фицроj Меклин и чини се да је он постао Титов тумач код Британске владе пре него тумач Британске владе код Тита. Био је нерасположен да уручи поруке које Тито није желео да чује, али је био увек спреман

да Тита саветује како да своја хтења предочи Британцима. У свом легендарном извештају, после прве посете Титу, под називом „ваздушна бомба у Форин офису", Меклин је Тита приказао са толико истицања и луцидности. Може звучати анегдотски, али кажу да је, обично, помагао Титу да обликује своје поруке Черчилу.

Толико бих волео да знам да ли је он обликовао Титову поруку у којој се на веома неумерен и диктаторски начин жали на ВВС, поруку која је послата само неколико дана по Меклиновом доласку. Иако је та порука била директан изазов Британској влади, беше написана у најлепшем стилу Форин офиса. Тешко би такав стил човек очекивао од неког међународног револуционара.

Насупрот томе, амбасадор код Југословенске владе у везама са Форин офисом и држањем према Михаиловићу, узроковао је да Даглас Хауард, шеф Одељења за југ и сер Орме Сарџент, његов претпостављени, коментаришу у меморандуму да је изгледало да секретар у Државном уреду у Каиру „не жели да се са Михаиловићем склопи споразум".

Изгледа да је, у пракси, амбасада при Југословенској влади много више водила рачуна о помагању Меклину и Титовим партизанима него влади којој је била додељена и њеном министру одбране Михаиловићу. Овај је парадокс био даље наглашен изузетним организационим аранжманом под којим је кабинет државног секретара у Каиру деловао као задња карика за мисију код Тита, по политичким питањима, док је, у исто време, обезбеђивао амбасадора код Југословенске владе у Каиру. Са Титовом заклетвом да ће ликвидирати владу Михаиловића, требало је наћи Соломона да ова два задатка изведе истовремено и како треба; а Ралф Скрајн Стивенсон (Ralph Skrine Stevenson) и Филип Брод (Philip Broad), иако изванредни и искусни службеници Форин офиса, сигурно нису били чудотворци или Соломони. Био је то неумесан и глуп став. Михаиловић је био у замци, са обавезом да се обраћа својој влади преко МО4, при чему је амбасада вршила цензуру и задржавала сигнале. Надаље, ти су сигнали пролазили кроз дешифрантско одељење, које је било отворено за официре МО4, укључујући међународног комунистичког гуруа и доајена из Кембрица, Џемса Клагмана.

Било би наивно не узети у обзир могућност да су сигнали били, не само изложени цензури амбасаде и безобзирном третману у дешифрантском одељењу МО4, већ да су могли процурити и партизанима преко комунистичке службе у Каиру, с којом је Клагман сигурно био у контакту.

Колико би Михаиловићу било боље да није било владе у избеглиштву којој је морао подносити извештаје! Био је подређен власти која је озлојеђивала Британце и која их је гњавила, и са чијим неуспесима, стварним и имагинарним, Михаиловић беше повезан. С друге стране, колико би Михаиловићу било боље без британске мисије и британских сигнала?

II ДЕО

Акција

●

ПОГЛАВЉЕ 3

„У шуму“

Путовали смо неким спорим возом од Каира до Дерне, где беше лоциран аеродром МО4. Било је вруће, а ја сам био прехлађен. Имали смо срећу да лет није одложен и, мада тада нисам о томе ништа знао, мора да смо се са Дикином мимоишли баш на аеродрому. Можда сам путовао истим „халифаксом“ на његовом следећем путовању. Сећам се да су те ноћи само два била у функцији.

Не само да ништа нисам знао о Дикиновом лету, већ ја нисам знао ништа о било каквој британској мисији прикљученој партизанима. Из наших упута сећам се само да смо требали снабдевати лојалисте и припремати саботаже на главној прузи север—југ. Било је некаквих наговештаја о могућим партизанским бандама у Македонији, али само успут. Није било ничег актуелног, ничег хитног.

Бубњићи су ми пуцали и ужасно ме болели од запаљења које беше узроковано прехладом у „халифаксу“ без контроле притиска. Након шест-седам часова било ми је

драго да чујем члана посаде, који нам беше шеф, да пролазимо Приштину; убрзо затим отворио је вратанца. Заструјао је свеж ваздух. Поставио сам се иза отвора на поду насупрот „Томију" Томлинсону. Томи је требао да буде мој заменик. Засветлело је црвено, затим зелено светло, а ја сам већ падао пре него што је пилот замахнуо руком и викнуо „Сад!"

Како сам испао из отвора, ваздух тихе ноћи, влага у атмосфери након прашине и сувоће у Дерни, одмах су деловали на моја чула. Били смо избачени на великој висини а спустио сам се у подножју стрме клисуре после дугог боравка у ваздуху. Нашао сам се поред неке стазе и пошто сам прогутао да прочистим бубњиће, осетио сам олакшање и ужитак будући да сам коначно чуо жуборење брзог планинског потока испод мене.

Месец је сјао, а клисура је лежала у питомом планинском пределу који беше одевен у букову шуму, местимично испресецану храстовима, која је сезала докле је поглед могао да допре. Беше запањујуће лепо.

Врло брзо сам успоставио контакт са групом за пријем, који је организовао мајор Џон Семер, који се беше спустио неколико недеља пре. Он беше додељен мајору Радославу Ђурићу, подручном команданту за Јабланицу североисточно од Приштине, а то подручје се ширило на исток до старе бугарске границе, на југ до Врања, које се налазило у подручју анектираном од Бугара, те на север до равничарског подручја Ниш — Лесковац.

Ђурић је под својом командом имао више команданата на подручју Јабланице. Под својом командом имао је 3000 потпуно мобилних бораца плус 10 000 или више сељака резервиста, од којих је, отприлике, једна трећина била наоружана. Ђурићево подручје ширило се даље на запад и север, али је Јабланица била подручје које је мене интересовало, пошто су се моји први планови морали променити, а што је уследило после несреће која се убрзо догодила нашим мисијама.

Мајор Ђурић био је професионални војник, четрдесетих година. Био је висок са прилично равним цртама лица као код народа Централне Азије, а био је и мало дебљи. Иако

је био пријатељски расположен, није у мени побудио поверење од самог почетка. Поред свега тога деловао је сасвим командантски док смо се скупљали у реону спуштања, где сигналне ватре већ беху угашене, а раније исечено бусење враћано је тако да се трагови сакрију.

Џон Семер био је патуљастог раста, висок око сто шездесет сантиметара. Носио је кицошке јахаће панталоне, сако од свечане униформе и запањујуће оригинални опасач „Сем Браун", који је користио да се окити муницијом и гранатама, те српску сељачку капу поврх свега. Његово округло дечачко лице беше украшено тек пуштеном ријом брадом, а кратковидо је жмиркао кроз наочари челичних оквира. Пушио је лулу стиву и носио планинарски штап. Он је, у ствари, пореклом, делимично, био Немац, што му је говорило и презиме, а тако је и изгледао. Са Ђурићем је разговарао на прилично течном немачком, али са тешким акцентом. С времена на време прелазио је на француски, али са исто таквим акцентом. Његов српскохрватски био је томе налик. Но, добро се уклапао, а нити је очекивао нити тражио комфор, па је спавао на поду и делио ваши с нама осталима. Иако је направио неке грешке које су много коштале, био је добар човек и погодан за герилски начин ратовања. На жалост, касније је био заробљен и убијен у мисији у Чехословачкој.

Семера је пратио капетан Хоксверт (Hawksworth), за кога мислим да је био официр у Краљевској инжењерији и који је исто тако овде приспео нешто раније. Хоксверт је био тамнопут, продорних очију и прилично конспиративних манира. Хоксвертову улогу никада нисам схватио до краја: да ли је био Семеров стручњак за саботаже или је командовао неком подмисијом. У складу са његовим манирима било је романтично мењање мисли, тако да је у једном моменту затражио лук и стрелу за убијање стражара, црне униформе да би формирао јединице за специјалне задатке и гумене маркице са црним соколом за обележавање лица убијених стражара. Сећам се да сам чуо да се прича о тим плановима и био сам одушевљен када сам у Државном архиву, четрдесет година касније, пронашао сигнале који о томе говоре. Те идеје су биле забавне и нешкодљиве и барем су изражавале оно за што смо дошли, да убијамо Немце. Хоксверт је био забаван

друг. Верујем да је извео више операција против сила Осовине. Сећам се да сам чуо за веома смели напад на железничку станицу северно од Лесковца који је, делимично, успео, а вероватно је предузимао и друге акције за које нисам чуо.

Семерова и Хоксвертова група укључивала је двојицу радио-оператера, наредника Блекмора (Blackmore), наредника Лебана, који је био Словенац, те два Новозеланђанина, нареднике Линдстрома и Харвеја (Harvey). Моја група имала је у саставу поручнике Томлинсона и Смита, који беху новоименовани официри Краљевске инжењерије као експерти за експлозив, те водећи авијатичар Томпсон, изврстан радио-оператер и, како сам за неколико дана открио, изузетно пријатан човек.

Поручник Смит беше послат да се прикључи Семеру, док су Томлинсон и Томпсон требали да прате мене у Македонију јужно од Скопља, где је требало да заменимо мисију мајора Моргана. Моргана беху заробили Бугари убрзо након његовог спуштања наслепо у то подручје. Војвода Трбић, организатор отпора јужно од Скопља беше пре тога у вези са Ђурићем и дошао је у подручје Јабланице да моју групу поведе на југ.

У зони спуштања беше грозничава активност. Остали чланови моје групе беху се сакупили и размењивали су приче о спуштању. Томлинсон беше лакше повредио леђа, али се осећао добро, а друга двојица су били сасвим добро. Сељаци одевени у широке чакшире и сакое равног струка, све сачињено од домаћег сукна, носили су десетак сандука избачених из халифакса и утоварали их на воловске тањиге. Њих су терале жене и чим су обавили утовар, тањиге су отандркале у таму. Ђурић је објаснио да се све ради ужурбано зато што се место спуштања, пре тога, већ два пута користило и постојала је бојазан да би бугарске окупационе снаге могле за то сазнати.

Мој први утисак био је да је организација одлична. Никога није било у близини без посла. Сви су, изгледа, знали шта им је задатак и како да га изврше, иако су сви имали времена да нас поздраве и загрле, желећи да нам дају до знања да смо добро дошли. Неколико мобилних

рница које су чувале зону спуштања биле су, углавном, евене у сеоску одећу, иако су неки носили војничке узе. Официри су, већином, носили југословенску војчку униформу и опрему, а били су наоружани шмајсема; сазнао сам да је поседовање шмајсера било знак естижа. Све у свему, лојалисти су били шарено друштво по одећи и по опреми.

Оно што ме је највише изненадило било је интегрисање ьака са овим четницима лојалистима. Сељаци, од којих један део носио дуге старе пушке набачене преко леђа, овали су као курири, обезбеђивали су таљиге и трансрт, доносили су храну и пиће. Неки од њих, очито лоше воће, разговарали су са Ђурићем и његовим официма на равној нози. Није било сервилности, али ни непријатељства. На том пропланку видели смо нешто од ских обичаја који израстају из српске историје. Прорали смо традиционалну чету на делу, чету налик ма које су се бориле у другим ратовима са другим паторима, Немцима, Бугарима, Турцима. Све је делоо тако природно и човек је осећао да то траје дуго.

ом пределу нежних планина и шума, које су се миа простирале са само понеком пругом, где није било рмисаних путева, сељачка имања су често била прена јаругама које су могле бити дуже од миље. Та аљина могла је изискивати два-три сата марша са им, два или можда три успона и спуста чак и до сто ра. Свако имање је било самостално и довољно само Обично се узгајао јечам или кукуруз и сточна храна. и су говеда, понегде овце, мале издржљиве коње и ретко мазге. Прасад и пилад трчали су по мајурима, ло лето годило је паприци и другом полуегзотичном ћу. Пасуљ је представљао главни прехрамбени арти-Није било имања без шљива за прављење јаке шљиче, а на многима су исто тако расле крушке и ја-Жене су, са мушкарцима, обрађивале земљу, а после ња јела ткале су све што им је било потребно на веним ткалачким становима; правиле су и одећу, од је нека била лепог квалитета, изгледа и дизајна.

Обућа се правила од правоугаоника сирове коже омотане око стопала, познате као опанци.

Куће су грађене од блата и имале су кровове од домаћег црепа. У планинама су редовно биле приземљуше. Кућа на спрат сматрала се знаком озбиљног престижа и богатства и могла се наћи само у подножју и низинама. Али чак и у планинама већина кућа имала је подрум који је служио виталној сврси, чувању ракије. Димњаци су били реткост; дим са огњишта на средини пода пролазио је кроз отвор на врху крова. У кући је, обично, био само један кревет, резервисан за брачни пар. Деде и баке, деца и остали спавали су на простирачима на поду, где ћемо им се ми ускоро придружити. Од намештаја су, углавном, имали ниски округли сто са троношцима, те ткалачки стан и ништа више. Залихе меса, углавном сувог, висиле су на кукама са стропа.

Мајури су били једноставни. Имања су била ограничена само количином земљишта коју су чланови домаћинства могли физички да обрађују; између сваке насеобине била су велика подручја неексплоатисаних шума. Породице су се углавном могле саме издржавати. Неки производ носио се до десет, петнаест или више сати — просечна удаљеност до најближег села или парохије — и продавао да би се купиле игле, шећер или со, артикли који су се највише тражили. Док је живот био суров и напоран, горштаци у том подручју били су горди и жестоко индивидуални и волели су своја имања. Док их је служило здравље имали су све што желе, и под условом да имају добру жену која ће им родити снажног сина, проводили би старост размишљајући о прошлости и пробајући лањску шљивовицу. За човека ту рођеног са потребном крепкошћу беше то идиличан живот. Ту у Југославији одлучио сам да, пред крај живота, купим земљу и одем на село.

Свуд око себе човек је осећао историју тих горштака. Могло се схватити зашто су формирали своје чете да би заштитили куће. Задивљивало је колики пут су преваљивали да би се нашли заједно; и у току текуће године био сам, увек изнова, задивљен начином преношења вести који је аутоматски функционисао, без званичне организа-

шије. Свака би фамилија послала курира следећој да пренесе било какву вест и све се одвијало дословце у трку.

Ови сељаци су имали врло мало новца и практично никаквих вредности изузев имања и стоке. Нису имали машина и земљу су обрађивали углавном дрвеним плуговима које су вукли волови. Ипак су живели јединствен живот и нигде у тим планинама нисам наишао на жељу за променом. Желели су да задрже то што имају и да живе као њихови преци. Били су спремни да се за то боре попут њихових прадедова, а у планинама јужне Србије било их је стотине хиљада. Они су сачињавали изузетан потенцијал за герилску војску.

За годину дана у тим планинама нисам ниједном чуо да сељаци изражавају подршку комунизму или партизанима. Сви до једнога су били ројалисти; и клели су се да су свим срцем уз Чичу — Дражу Михаиловића. Ствари су се касније могле променити. Али када смо напустили то подручје у марту 1944, ништа се не беше променило. И никаква ме пропаганда неће убедити да се то, уопште догодило.

Ти Срби су се супротстављали сваком нападачу. Човек се осећао сасвим безбедан путујући тим планинама без водича. Сва територија је била пријатељска; народ је знао ко смо; специјална тркачка телеграфија сигнализирала је наш долазак, а ти курири су обавештавали нас шта се другде догађа и где се налази непријатељ. Када смо ми били тамо „нападач" је значило не само трупе сила Осовине, већ и партизанске групе које су повредиле дотичну територију. У самим планинама то се ретко догађало, али у пар наврата, када су наишле партизанске патроле, сељаци су им јасно дали до знања да ту немају шта да раде.

Могућности терена за сигурну базу четничких герилских дејстава биле су фантастичне. Њима је једино требала подршка — оружје и опрема. Релативно благи нагиб планина нудио је, на широком простору, дословце неограничене могућности за зоне спуштања.

На истоку је лежала долина Мораве. Од Врања, у југоисточном делу јабланичког командног подручја до Грделице на северу, пруга и пут су, већим делом, пролазили кроз планине, спуштајући се у долину Мораве. У том делу долина је била уска и окомита. Према северу се отварала

и прерастала у лесковачку равницу. Према западу пружале су се миље и миље шума све до ибарске долине.

У лесковачкој равници на северу мењали су се и предео и живот. Спуштајући се у подножја, ретко насељене шуме и планине, уступале су место сеоцима окруженим богатим пољима. Мајури су постајали сеоца. Цркве, далеко од планина, подизане су у већим селима. Јечам, зоб и жито на планинама замењивао је кукуруз у равницама, а хлеб се правио од кукуруза и био гњецав. И људи су били другачији, али не толико у сеоцима у подножју брда; но, човек је осећао да га друге очи гледају и друге уши слушају и да не може да буде сигуран у привржености.

Идући даље равницом наилазили смо на већа села, која су још овисила о пољопривреди али са већим имањима, од којих су нека била веома напредна. У тим селима осећао се утицај градова, политичара и пролетаријата. И наравно, ту је окупација била приметнија и патроле су редовно пролазиле. Да, у низини је било другачије.

Беше друго јутро после нашег доласка када се догодио изненадан напад. Прву ноћ смо провели на сељачком мајуру и прикључили смо се главној групи следећег дана, на другом пропланку, где су се делиле намирнице. Беше стигла вест да се приближавају бугарске и немачке колоне и било је јасно да почиње операција чишћења сила Осовине. Трбић је саветовао да не крећемо према југу преко бугарске границе, а део радио опреме смо закопали. Тркачи су стизали саопштавајући нам кретање непријатељских колона и повукли смо се даље у шуму са Ђурићевим пратећим водом од тридесетак људи.

Био је почетак јуна и подударио се са опкољавањем партизана на Дурмитору, далеко на западу, где су Дикин и Тито поделили крхотине исте бомбе. Беше то генерално чишћење свих планинских подручја која су држали герилци, како од партизана тако и од лојалиста. Партизанска митологија, међутим, прича да су у том чишћењу лојалисти сарађивали са силама Осовине. Следећих неколико дана нисам уопште осећао да су силе Осовине на мојој страни. Бомба која је малко ранила Тита и Дикина по-

стала је вест земљотрес. Оно што се догодило британским официрима код Михаиловића није заслужило ни белешку.

Провели смо дан у шуми слушајући гласине. Доживели смо гадан увод у жестину крваве борбе, када је наредник Лебан, радио-оператер словеначког порекла, саопштио да су три Хрвата, које су Немци послали као шпијуне, ухваћена и заробљена, те мирно смакнута када се непријатељ примакао и њихово чување постало теже и несигурније. Било је то доста логично, али узнемирујуће за наше западне умове. Нас је још више узнемирио начин њиховог смакнућа: били су заклани. Међутим, тек ћемо искусити много горе ствари.

Касно увече повукли смо се у сеоце које је имало само два мајура и у којем није било никаквих јединица, и сместили се да преноћимо. У зору су нас пробудили повици сељакове жене: „Иди брзо. Брзо. Бугари су ту." Један вод бугарске претходнице, коме је био јасан наш положај, беше припремио напад и поставио митраљез који је покривао кућу. Пре него што стигох да обујем чизме, бљувао је ватру.

Живот ми је, вероватно, спасила брзина којом је Радослав Ђурић излетео. Изашао је први и не помишљајући на своју команду, а иза себе је оставио касу у којој се налазило много златника које ја бејах донео. По природи сељак и ципија, када је новац у питању, није ми се заиста свидела идеја да ми Бугари заплене те златнике. До момента док сам обио браву касе, која је била претешка за ношење и док сам извадио врећицу са златницима био сам сам у кући, а рафали су пролазили кроз зид. Кроз прозор сам приметио други митраљез који су таман постављали. Семер и остали беху отишли са Ђурићем или иза њега. Није се видео нико други. Морао сам прећи тридесетак корака брисаног простора да бих стигао до сигурности шуме. Када сам се у пуном трку приближио заклону, Бугари су ме приметили и једва сам избегао рафал, прескочивши тело једног Србина који је имао мање среће.

Нисам приметио никакав знак живота док нисам налетео на Семера. Он беше готово сигуран да су други мало напред у две групе: једна са Ђурићем и друга са његовим ађутантом Владом. Продужили смо даље и ухватили при-

кључак са Ђурићем, који је са собом имао шесторицу људи, а с њима беху и Харвеј и Лебан из наше групе. Остатак моје момчади је недостајао. Он нас је уверавао да су с Владом. Нисам био одвећ задовољан његовим одговором, али он беше самоуверен. Гледајући унатраг сада дубоко жалим што нисмо покушали противнапад, али исто тако знам да Ђурића нисам могао присилити да то уради; а чак и да смо покушали Бугари су имали два митраљеза. Видео сам их постављене пре него што сам побегао иза куће, а ми нисмо имали ништа да им се супротставимо. Ђурић је имао аутомат марке шмајсер, а ја марке стен, а остатак људи само пушке. Дакле, не бисмо имали шанси; а Бугари су били добри пешадинци.

Свеједно...

Касније смо сазнали да су се Бугари дочепали других чланова британске екипе кад су трчали за Ђурићем и Семером према шуми. Поручник Томлинсон, мој заменик, беше рањен у руку али се извукао у шуму. Томпсон, радио-оператер, убијен је одмах. Још тројица беху погођена: поручник Смит, један од стручњака за експлозив, наредник Блекмор, Семеров радио-оператер и Линдстром, један од Новозеланђана. У Линдстрома и Смита Бугари су пуцали на земљи. Блекмор, са четири метка у грудима, беше се онесвестио. Пошто су им узели чизме и драгоцености, Бугари су их оставили верујући да су мртви. Повратили смо Смита и Блекмора, али су обојица умрла после пар дана.

Ђурић се гадно понео. Стража није била одговарајућа, а он је побегао први. Био је подмукао човек, а у наредним месецима често смо имали разлога да му не верујемо. Када је Бил Коуп преузео мисију од Семера, Ђурић је изманипулисао њега и његовог заменика Руперта Роа, користећи, више пута, њихово непознавање српскохрватског. Сасвим је могуће да их је, на пример, намерно завео у вези са сигналом о Михаиловићевој „колаборацији". Зашто би се Ђурић тако понашао није јасно, али је могуће да је он хтео да код Британаца замени Михаиловића. Михаиловић му никада није веровао и између њих је долазило до неспоразума и у другим приликама.

Ма каква била истина, Ђурић је постао растројен због нечег личног, што га је, очигледно, притискало. Посветио

се познатој бившој шпијунки Гестапоа, предратној комунисткињи Вери Пешић, која је била љубавница једног немачког генерала. Била је заробљена и довели су је Ђурићу да је испита и убије. Уместо тога постала је његова љубавница. Ова се веза наставила неко време, па је МО4 наредио Руперту Роу да види о чему се ради. Он је срочио један забаван и мастан извештај, који се може наћи у Државном архиву са осталим извештајима британских официра за везу (WO 202 162).

Убрзо по повлачењу британске мисије, у марту 1944. Михаиловић је наредио једном од Ђурићевих командира, Јови Стефановићу, да ухапси Ђурића и да га под пратњом пошаље у његов штаб. Стефановић га је заиста ухапсио, али је, на жалост, направио велику грешку, прихвативши његову часну реч да неће побећи и дозволивши му да изађе из зграде ради нужде. Међутим, помало сумњајући у искреност свог заробљеника, Стефановић га је натерао да изађе без панталона. Није то био најмудрији потез. Ђурић је тако голог дупета побегао. Прешао је партизанима.

Савремени читалац можда неће разумети истинску обавезујућу природу часне речи једног официра у то време. Дати часну реч најпре је било нешто изузетно. Поћи — значило је нешто незамисливо. Но, Ђурићев стил је био другачији.

То, наравно, није Ђурићева прича. Он тврди да је Михаиловић наредио да га ухапсе зато што је он желео да се прикључи партизанима, али да је, будући да му није одузет шмајсер, украбио прилику и побегао отворивши ватру. Нормално је очекивати овакву причу од њега, зар не? А да ли је нормално да Јово Стефановић буде толико племенит и наиван да му дозволи да задржи аутомат?

Ја прихватам прву верзију. Не зато што је то лепа прича, већ зато што је истинита. Милован Ђилас, Титов блиски друг, подржава ову верзију у својим списима, иако би имао све разлоге да подржи Ђурићеву верзију, будући да је Ђурић одмах дугим и страственим говором преко радија из партизанског штаба, позвао четнике да пређу партизанима. За свој труд Ђурић је одмах именован за вишег официра и никада се више није осврнуо натраг испод црвеног барјака. Као Бугари и многе усташе постао

је користан друг. Умро је недавно као поштовани пензионисани виши официр.

Фицрој Меклин је писао о Ђурићу: „Док сам био у Србији морао сам се срести са Радославом Ђурићем, донедавно једним од Михаиловићевих најбољих команданата, а сада командантом штаба једне партизанске дивизије. Овог забавног, а помало циничног човека, партизани су, изгледа, прихватили оберучке иако је одувек био познат, чак и међу четницима, по свирепој бруталности којом је ратовао против њих. И други британски официри су писали о Ђурићу у својим извештајима. Изгледа да их је он импресионирао као забаван човек градских манира. За мене је он био нешто најогавније.

Јово Стефановић је био мој велики пријатељ и у мојој књизи *Извођење специјалних операција* описујем га као правог центлмена. Но, требало је да уради нешто друго, а не да прихвати Ђурићеву часну реч. Михаиловић је боловао од исте невоље; и он је био центлмен. На жалост, није било места за господу у овом сукобу. Грађански рат је најжешћи и најгори рат, а оно што се збивало у Југославији био је грађански рат са ратом против сила Осовине као шлагом. Британски властодршци никада нису јасно разумели ову ситуацију, па је *прихваћена мудрост* негира или је пређуткује. Ни нама то није било јасно јуна 1943.

Иако су морали знати или сумњати више него ми, наши домаћини четници лојалисти — у тој фази — исто тако нису проценили пуни интензитет комунистичке одлуке да преузму Југославију. Месец дана пре тога комунисти су били у обручу сила Осовине и врло близу потпуном уништењу на Дурмитору у Црној Гори. Како су Британци бацали мисије у Србију попут конфета на свадби, четници лојалисти нису могли веровати да ће бити напуштени за рачун комуниста који су напуштали британске мисије као таоце судбине, којима гркљан може да буде пререзан.

Када сам читао и ишчитавао добро упеглане странице 83-136 књиге Базила Давидсона *Специјалне операције у Европи,* на којима се описује канцеларијски четничко-партизански рат у Каиру; када сам читао убеђење шефа Југословенског одељења МО4 да ослободилачки покрети мо-

рају бити револуционарни да би били плодни; када сам на страни 109 прочитао како шеф тог истог одељења описује себе као „истакнутог партизанског симпатизера"; када данас сазнајем све о умешаности шефа операција МО4 и Давидсоновог газде генерала Кибла, те о запањујућем утицају очеличеног вође из Кембрица и комунистичког гуруа Џемса Клагмана; када видим да се према Титу с поштовањем односе као „том дивовском герилцу"; када прочитам тај опаки меморандум у Државном архиву са Кибловим потписом, ма ко да га је срочио, од 29. септембра 1943, у којем препоручује подршку само револуционарним покретима широм Балкана; и када знам, као што сада заиста знам, ставове у МО4 у јуну 1943 — могу проклето добро да схватим шта се спремало нама британским официрима у следећих дванаест месеци. Међутим, у то време нисам ништа могао ни да назрем.

Док сада схватам зашто се то догодило и да се са тако расположеним Каиром *морало* догодити, не могу да опростим или да заборавим запањујући цинизам који нас је невине увукао у ту ситуацију и који је искористио британске мисије да вежу очи лојалистима у том критичном периоду.

Ми официри британских мисија код Михаиловића у незнању смо скривили монструозну подвалу. Они које смо самим својим присуством преварили, укључујући ту и моје пријатеље Стефановића и Андрејевића, временом су били масакрирани, готово сигурно од својих српских земљака у партизанским униформама, а које су снабдевали Британци чије су метке користили — или су их, вероватније, убили ножевима британских командоса.

Постоје две технике: пресецање гркљана као кад се коље свиња. И друга са више самилости. Нож се зарива изнад грудног коша са стране врата те напред и према доле у срце. На жалост, она прва се чешће користила.

Надаље, не могу да опростим или заборавим двоструке аршине: готово хистеричан начин на који нас је МО4 заклињао да спречимо лојалисте да се боре против партизана — чак и у одбрани сопствене територије; молећиво преклињање Форин офиса из Лондона којим тражи уверења од МО4 да партизани неће нападати лојалисте, а што

је МО4 обично игнорисао, као и британска мисија код партизана, а без икакве сумње код Тита је изазивало нападе смеха — то јест, ако му је икада било предочено.

Да се вратимо на бугарски масакр. Најгоре од свега је што смо Семер и ја изгубили добре радио-оператере, Блекмора и Томпсона. Са убијеним Томпсоном и са Томлинсоном који се опорављао од ране уз негу сељака лојалиста, те са операцијом чишћења сила Осовине у пуном јеку, моје планирано путовање на југ са Трбићем није долазило у обзир. Семерова радио-техника беше уништена на дан масакра и једино беше остао комплет који сам закопао, мали ручни генератор и акумулатор. За рад са тим имали смо само Словенца Лебана који је био само приучени оператер, темпераментан и невичан нашој специјализованој опреми. После неколико дана очајничког рада са ручним генератором, коначно смо успели да успоставимо везу са Каиром и да објаснимо наш положај. За Семера су стигла наређења да продужи са Ђурићем, који се кретао на североисток, а за мене да кренем ка подручју западних падина Кукавице и да са собом поведем Лебана. Преживели Новозеланђанин Харвеј такође је пошао са мном да помогне док се Томлинсон не опорави. Трбић се већ беше вратио на југ, а мисију за Скопље брисао је Каиро. Ја сам требао да останем на подручју Кукавица — — Барје — Оруглица и да се припремим за саботаже на прузи Ниш — Скопље у долини Мораве.

У подручју Оруглице биле су три активне или полумобилне бригаде. Највећа и најпокретљивија била је Летећа бригада под командом ваздухопловног официра, капетана Боре Манића. Ова је јединица била смештена на самој Кукавици, великој планини која се са запада надноси над долину Мораве.

Врањска бригада, као што говори само име, допирала је до Врања и укључивала је цело подручје с друге стране нове ратне бугарске границе. Овом бригадом командовао је капетан Јово Стефановић, официр Краљевске коњичке гарде.

Трећа бригада, којој сам се често прикључивао, била је Лесковачка бригада поручника Миле Андрејевића, која

је заузимала подножја и низине које су се простирале на север и запад према Лесковцу и Лебанама.

Биле су још две бригаде формално укључене у подручје Јабланице: Јабланичка бригада под командом капетана Илије Јанковића, која беше стационирана у планинама на западу и Гњиланска бригада под командом поручника Јошка Поповића која је поседала подручје преко нове границе у оном делу Србије који беше анектиран Албанији. Беше то земља Арнаута, чудног и често непријатељског народа муслиманске вере и албанског етничког порекла.

У нападу Бугара, Поповић, још један официр, беше рањен у глежањ. Ја сам му скинуо чизму и повезао глежањ чију кост беше пробио метак. Цео тај и следећи дан Јошко је маршевао с таквим глежњем. Био сам запањен храброшћу и издржљивошћу тог човека. Храброст Срба и њихова физичка способност да издрже патње заиста су изванредни. Те су особине, наравно, допринеле жестини грађанског рата у којем су се Срби борили на обе стране.

Месец јун и део јула провео сам са Јовом Стефановићем. Јово је био официр. Родитељи су му били прилично богати сељаци. Био је одличан ђак и уписао се у војну академију одакле је произведен у официра Краљевске коњичке гарде. Имао је брата лекара и другог брата који је био службеник. Јово је био сасвим пристојан човек. Режим и земља који су омогућавали да сељачка породица напредује на овај начин нису уопште могли бити тако рђави, као што су леви револуционари и гуруи настојали да докажу.

Јово беше формирао део тајне групе официра који су 27. марта 1941. збацили владу. После капитулације Немци су га заробили, али је успео да побегне и врати се кући. Михаиловић га је позвао да се прикључи лојалистима и поставио га је за команданта бригаде.

Средњег стаса, помамних бркова, жилав и згодан, Јово је био оличење правих српских официра који су се тако добро држали у Првом светском рату. Као сви припадници његовог сталежа био је природни савезник Британаца и било ми је, а још и данас јесте, незамисливо да би он могао постати колаборациониста. Знам да су га убили пар-

тизани негде крајем 1944. пошто смо ми отишли, да ли у борби или у покољу не знам. Свет је сиромашнији за српске официре и центлмене какав је био Јово. Био је храбар и добар војник, омиљен код војника и поштован код сељака који су са уживањем служили као резервисти. Имао је отворене идеје и ставове. Није тврдио да је све у Југославији, пре рата, било дивно или најбоље, али је веровао да је живот у Србији био довољно добар за већину становништва и да се, након година патњи, кроз које је земља пролазила не треба олако све одбацити.

Јово је био огорчен, као и сви Срби, због патњи својих земљака у Хрватској и Босни, где су Срби били подвргнути усташком терору и геноциду, али није позивао на свети рат против Хрвата. Пре је, као и већина Срба, осећао да се, у случају повратка старог облика Југославије, морају смислити начини да се обнови Хрватска сељачка странка Влатка Мачека, као најбоља брана против фашистичке и комунистичке идеологије.

На много начина Јово Стефановић, са својом отаџбином Србијом, са својим сељачким пореклом и официрским образовањем, оличавао је супротстављање хрватским усташама и другом тоталитаризму у Југославији, комунистичком фронту у настајању. Комунисти беху регрутовали главнину својих припадника међу Србима избеглицама од геноцида у Хрватској, Босни, Херцеговини, те међу избеглицама из градова, посебно из индустријских центара и наравно, међу Хрватима и Словенцима. Врло малу подршку имали су међу српским сељацима у правој Србији, а дословце никакву у југоисточном делу Србије где је становништво било изразито национално и верно краљу.

Овај југоисточни део обухватао је виталну железничку везу за Солун и то је било подручје мојих операција.

У лето 1943. једина партизанска јединица у нашем делу земље беше смештена на Радан-планини, западно од Лесковца, а тада је бројала само око двеста људи. Иако су комунисти уживали извесну ограничену подршку у самом граду Лесковцу који је био значајан индустријски центар, у селима, чак и у низини, осећања су била претежно пролојалистичка. Чак и по преласку британске пропаганде на страну партизана, ширење партизанског по-

крета, иако агресивно потпомагано, било је споро. Но, у то време, лета 1943, разлика је била чак и већа: две стотине партизана према три до пет хиљада покретљивих четника, само на јабланичком подручју. А Јабланица је била само делић Србије као целине, као и делић Михаиловићевих укупних снага.

Чим сам сместио мисију у Оруглицу, Харвеј и ја кренули смо, заједно са Јовом Стефановићем, сви прерушени у српску сељачку одећу, да извидимо мостове на прузи од Врања до Грделице. Беше то дуг и напоран марш који је трајао готово недељу дана. Носећи тешке опанке од сирове коже први пут, стопала су нам ужасно трпела и много пута сам их остављао и ходао бос. Испитивали смо железничке мостове прилазећи им близу, а када је требало да пређемо мостове на друму, који су често били чувани, мешали смо се са сељацима.

На повратку смо, Јово и ја, морали проћи кроз село које беше претворено у бугарски логор. Морали смо да идемо право главном улицом са чије обе стране су се налазили војници, који су се одмарали седећи. Други војници су били заузети бављењем кухињом. Неки су нас гледали са знатижељом. Јово ме мирно узео за руку и шапнуо ми да само наставим да ходам. Успевао је да остане сасвим хладнокрван, што сам и ја морао да показујем, али у себи то нисам осећао. Поздрављајући главом бугарске војнике у смеђим блузама и кратким хлачама морао сам да се питам да ли су то они исти који су ми хладнокрвно, поубијали рањене пријатеље две недеље раније.

По повратку у Оруглицу преко границе, добио сам јак напад маларије. Била је то прилично опака врста која је владала у том делу Балкана. Озбиљно сам се разболео и понекад сам упадао у бунило, а нисам имао ни кинина ни атропина ни било којег лека против маларије. Грозница ми се враћала више пута, тако да ме само добра физичка кондиција одржавала на ногама.

Крајем јуна и почетком јула 1943. имали смо проблема због жестоких распри између Стефановића и Боре Манића. Манић је био сасвим различит од Стефановића.

Млађи човек, можда двадесетосмогодишњак, претходно је био поручник авијације а пре доласка у тадашњу јединицу служио је у Михаиловићевом штабу. Био је висок човек, атлетске грађе и веома леп, иако су му његове лепе црте, истренирано тело и мала окрутна уста давали пруски изглед. Био је изузетно свадљив и сећам се да сам, понекад, мислио да је од оних типова који постају или пуковници или покојници. Није био човек који може отићи у пензију после мирне каријере и узгајати руже.

Бора Манић је сплеткарио и манипулисао и стварао ми проблеме, али је био чврст карактер и био би велики герилац да смо га могли подржати. Веома ми је жао што се нисмо поново срели да разменимо приче. Сигуран сам да би овом приказу много допринео. Сећам се да је осећао посебно жестоку мржњу према партизанима, а такође је сматрао Ђурића безвредним, чак и пре него што је овај издао. Мислим да га је Манић прозрео. Он не би веровао његовој часној речи. Манић је био циник.

Моји проблеми са Манићем настајали су због његове страсне љубоморе на Стефановића, који је био старији по чину. Манић је жарко желео да формира Јабланички корпус у који би ушле све бригаде са тог подручја и чији би командант он био. Тада су Британци били обећали помоћ и с поверењем се она очекивала, а са великим људским потенцијалом од лојалистичких сељачких резерви могла је то постати моћна сила.

Између Манића и команданта треће бригаде Миле Андрејевића владало је пријатељство. Овај други није био нимало свадљив. Благ на речима, низак и редак створ, био је беспрекорно одевен и у најтежим приликама; зрачио је тихом снагом и великим разумом и толеранцијом. Био је активни официр као и Стефановић (у његовом случају инжењерац подређен гардијској дивизији); он и Јово били су блиски пријатељи. Понекад је играо улогу миротворца када би се Манић и Стефановић готово потукли, или када би готово пуцали један на другога.

Проводио сам време са све три бригаде. Без обзира и оклевања хушкао сам команданте једног против другога да бих могао изводити саботаже, упркос мојој немогућности да обезбедим предвиђену и обећану помоћ. Путовао сам

слободно и често, готово увек, сам. Одлучивао сам којој ћу се команди прикључити и која ће се акција предузети. Сумња да ми могу прикачити чувара или да ми могу одређивати шта да радим, а шта не, била је неодржива. Ни за тренутак се нисам претварао да српски команданти добијају наређења од мене. Они су поштовали мој интегритет и независност, а ја њихов. Морао сам преговарати у вези са мојим жељама и често, у ствари обично али не увек, моје су амбиције, у вези са акцијама, испуњаване делимично, а понекад нимало. Али није се уопште сматрало да сам ја под њиховом командом.

Коментарисао сам разлике нашег односа према лојалистима с једне стране и британских официра према својим домаћинима партизанима с друге стране, не зато да кажем да су лојалисти били у праву због слободнијег става, или да су партизани грешили, већ зато да нагласим да смо ми извештавали о ономе што се догодило, а не о ономе што су нам рекли да се догодило. Закључке смо доносили на основу онога што смо видели сопственим очима. Нису нам их саопштавали наши домаћини.

Размирице између Манића и Стефановића почеле су са мојим првим планираним дотурањем. Био сам са Стефановићевом бригадом, а Манић је упозорио на немачки напад који, преко Кукавице, иде према њему. То упозорење, које је дошло непосредно после бугарско-немачке операције чишћења, учинило ме опрезним и ја сам отказао помоћ. Касније сам имао разлога да сумњам да је Манић измислио ту причу да би спречио Стефановића да добије помоћ.

Приликом следећег дотурања помоћи, које су заједнички организовале све три бригаде, дошло је до инцидента у којем је Манић хтео да пуца у Стефановића, тако да сам ја морао да оборим Манића. Тако нешто никада пре не бејах направио ниједном официру, а камоли припаднику страних савезничких трупа. Када сам се касније вратио у базу наивно сам поменуо тај инцидент, тако да је брзо био уклопљен у митологију *прихваћене мудрости* као пример „пијаног и неодговорног понашања“ лојалистичких официра.

Човек је морао страшно да пази шта говори или пише и какве извештаје шаље. У то време за то нисмо знали

и нисмо, на жалост, били пажљиви; а пропартизански „зидови који имају уши“ обично су све бележили.

До овог момента нисам имао разлога да се жалим на услуге које сам добијао од МО4. Проблеми наших веза јавили су се због губитка радио-технике у бугарском нападу, а кад смо везу једном успоставили МО4 је брзо реаговао. Прво дотурање помоћи сам лично брисао, МО4 није био уопште крив, а следећа два авиона стигла су веома брзо иза тога. Гледајући документа, четрдесет година касније, занимљиво је да сам открио да је то био период меденог месеца између Михаиловића и Бејлија. Тај медени месец је уследио након формалног повлачења познатог Гленконеровог сигнала од 29. маја и трајао је до следећег сукоба између Бејлија и Михаиловића, који беше зачет извештајима са нашег подручја да Ђурић одбија сарадњу. У овој расправи Бејли је рекао Михаиловићу да обуставља дотурање помоћи „по наредбама из Главног штаба“. Изгледа очито да је МО4 искористио прилику и ухватио Бејлија за реч.

Но, тада сам, захваљујући периоду меденог месеца, добио два авиона у току једне ноћи. Можда су постојали и други разлози, али овај изгледа логичан.

Закључак да је МО4 искористио Бејлијев глупи, провокативни и учитељски демарш појачава тврдњу коју је пуковник Вудхаус (Woodhouse), бивши британски официр за везу у Грчкој, изразио на Аути-Клоговом симпозијуму 1973: „Оно што овде желим да нагласим јесте да је средином 1943. Михаиловић био у мишјој рупи и зато му није био одобрен ниједан авион, а Тито још не беше засјао као звезда.“

ПОГЛАВЉЕ 4

Саботаже са лојалистима

Негде крајем јула или почетком августа 1943, примио сам сигнал у којем ми се каже да урадим све да бих прекинуо железничку везу на линији Београд—Солун, а мислим да је то било у вези са догађајима на Сицилији или у Италији. Циљ је био рушење већег моста преко Мораве код Владичиног Хана. Овај мост сам претходно извиђао с Јовом. Био је одлично чуван и релативно близу гарнизона у Врању, из којег су појачања могла брзо да стигну друмом. Мораћемо заузети стражару код моста и то што брже. За то ће ми требати знатне снаге са десет до дванаест митраљеза и, по могућности, минобацач. Стефановић није имао довољно покретних јединица на располагању. Манићева бригада беше мој избор.

У то време нижи команданти нису имали овлашћења да изводе саботаже без Михаиловићевог пристанка, али током дуге ноћне расправе, са много ракије и обећања о помоћи за његову бригаду — што сам искрено осећао у том мо-

менту — приволео сам Манића и он је пристао да ми помогне не чекајући одобрење од Михаиловића или Ђурића. Одмах смо се бацили на припреме и Манић је лепо сарађивао и био врло ефикасан. Операција ће бити значајан подухват, укључујући укупно око 150 људи. Кренули смо на дуги приступни марш преко Кукавице и морали смо да пређемо бугарску границу. Са тако јаким снагама и са коњима који су носили митраљезе и минобацач, овај марш је представљао проблем. Манић га је решио уводећи у игру командира Недићеве Државне гарде.

Како сам раније писао, ова је гарда била полувојна, полуполицијска сила која је подржавала Недићев режим основан под заштитом сила Осовине. Као таква била је до краја колаборационистичка. Њен локални командант је, једно време, желео да дезертира и прикључи се Михаиловићу, али су га лојалистички бригадни команданти замолили да остане с Недићевим снагама док га не позову на устанак, или док му положај не постане несносан. Идеја је била да у правом моменту пређе лојалистима доводећи своје људе са пуним наоружањем. У међувремену, обавештавао нас је, колико је могао, о покретима осовинских трупа. Оваква политика показала се, овом приликом, исправном јер прелазак границе, са оваквим снагама, био би дословно немогућ без помоћи Државне гарде. Када би једном били примећени, напад на мост био би немогућ. Међутим, уз координацију са командантом гарде све нам је било веома олакшано. Не само да су гардисти пристали да намерно не примете шта се догађа, већ је наш пријатељ обећао да ће Бугаре са друге стране позвати на рунду пића и тако обезбедити да граница буде слободна у договорено време.

Командира гардиста сам добро познавао — толико добро да сам у књизи *Извођење специјалних операција (Special Operations Executed)* употребио фотографију на којој смо он, ја и Јово Стефановић. Да ли сам због тога и ја колаборациониста? Ова епизода је типична за оно што се догађало не само на Балкану већ, дословце, у свакој окупираној земљи. Ствари се нису могле процењивати терминима црно-бело. Било је много нијанси сивог. Само се за Југославију користила црно-бела техника и то једино зато да се оправда британска промена фронта.

Мајор Арчи Џек ми је рекао да су њему лично помагале Недићеве снаге код извиђања циљева за саботажу. Једном приликом неки Недићев наредник провео га је кроз немачке страже право до моста који је хтео да извиди. Да ли је и Џек био колаборациониста? Ако је тако, ја сам до краја за колаборацију.

Још смо планирали операцију када је мој радио заћутао. Ово сам сакрио од Манића. За неколико дана били смо спремни да кренемо. Неколико часова пре него је требало да кренемо на приступни марш, Томи и ја смо се купали у потоку испод Манићеве куће када су се појавила два британска наредника без упозорења. Они беху изненадно појачање мисије: наредник Феитфул из корпуса за обуку, који је претходно био падобрански инструктор и који је послат да помогне где буде могао, те наредник Џонсон, радио-оператер и механичар.

Док је Џонсон био посебно добро дошао да замени Словенца Лебана ако би и када би поново почели радио-емитовање, нови комплет и батерија би били подеснији и добро дошли. Више би одговарали тренутку. На жалост, то није било све. Наредник Феитфул (Faithful) је донео изненадну али једноставну поруку од Џона Семера из Ђурићевог штаба. База му је јавила да ме обавести да одустанем од операција на железничкој прузи до следеће обавести. То и ништа више.

После озбиљног повлачења Бугара који нас беху напали само тридесет шест сати након нашег спуштања, после губитка пола мисије, после наше принудне промене планова, која је уследила иза напада сила Осовине на наше подручје, после обављања смелог и детаљног извиђања железничких циљева, после мешања у сукоб Манића и Стефановића, после мојих неколико напада маларије, после и упркос свим тим проблемима бејах успео да формирам нападачку силу за минирање великог моста на најважнијој прузи на Балкану. Надаље, у то време, Немци су журно пребацивали трупе из Грчке да појачају гарнизоне у Италији. Беше то велика шанса да се зада значајан ударац силама Осовине.

А онда стиже та нагла порука да се „одгоди“ операција на железничкој прузи до следеће обавести. Данас нимало не сумњам да је то највећа грешка у мом животу. Послушао сам Семерову наредбу. Била је то поданичка реакција младог официра обученог у традиционалном војничком духу. Војник извршава наређења, а касније се жали. Али, нисам могао да се пожалим. Нисам имао радија.

Била је то грешка за жаљење. Минирање тог моста од толиког значаја на кључној прузи, у важном тренутку, сигурно би имало утицаја на креирање политике у Лондону, ако не у Каиру.

А да ли би? По доласку генерала Армстронга, крајем септембра, укупно пет мањих мостова је дигнуто у ваздух, а урадили су то Михаиловићеви лојалисти под вођством Арчија Џека и у присуству Армстронга, да би се на ова разарања само осврнуло у једном двонедељном извештају за Лондон. А мост код Вишеграда, важан и велики мост на Дрини који је Арчи срушио уз помоћ лојалиста, према извештају ВВС-ија срушили су партизани! И ова лаж је пренета у историју. У својој недавно објављеној књизи *Валдхајм: Године које недостају, (Waldheim: The Missing Years)*, Роберт Едвин Херцштајн (Robert Edwin Herzstein) пише: „Доприносећи збрци, партизани су дигли у ваздух кључни мост који је премошћивао Дрину код Вишеграда.“ Можда су доносиоци одлука 1943. били преварени као и ВВС.

Само је прва, међу мојим наредним саботажама, заслужила помен у извештајима из Каира Лондону, иако је већина њих била јављена сигналима које је Дирекција за специјалне операције у Каиру потврдила, и то у кратком периоду септембар—октобар, када је мој радио био у функцији пре поновног квара. Међутим, до тог времена, са Меклином код Тита, Каиро је био чврсто усмерен на курс који је водио напуштању Михаиловића и било му је потребно оправдање за издају. Саботаже лојалиста на пругама нису се уклапале у тај сценарио.

Иронија је да сам своју герилску каријеру завршио у Дирекцији за специјалне операције и то тешко рањен у нападу на штаб немачког корпуса у северној Италији и да сам оптужен, грђен за извођење овог важног и успешног напада супротно наређењима. Међутим, никада нисам при-

мио супротна наређења. Нити сам, у ствари, руководио нападом, иако сам дао идеју, планирао га и извршио извиђање.

Не можеш да победиш.

Не очекујем ни да победим данас. Неки савремени титофил у борби да ојача *прихваћену мудрост* упркос свим доказима који се гомилају, несумњиво ће тврдити да је обустављање саботажа на тој пруги било нужно у вези неког „већег стратешког плана обмане". Али ти исти специјални адвокати рећи ће у истом даху да су лојалисти били „колаборационисти који нису желели ништа да ураде".

Под пуном опремом и спреман за покрет, Бора Манић је слушао радио када сам га посетио. Кад сам му саопштио вест, окренуо је дугме тако да могу да чујем пренос. Након неколико уводних напомена чули смо: „Партизани јављају да су прикупили много доказа о четничкој колаборацији са непријатељем." Манић се смркнуто осмехнуо: „Савезници су упорни, па макар само у мењању мишљења."

Жалосно је да архива доступна у Државном архиву показује једино сигнале који су ишли ка и од мисије негде с почетка септембра, тако да нисам могао да нађем многе поруке које су морале да се размене између Дирекције за специјалне операције и Семера. Нашао сам, међутим, свој сопствени сигнал дешифрован 15. септембра, серија 25 број 34, где се наводи: „Али ја сам био на путу са Манићем да срушимо мост без наредби Ђурића када сте нас ви зауставили. Ђурић је сада послао другу наредбу против саботаже и биће тешко наставити против наређења. Ако желите да наставимо, молим вас да ми јавите и урадићу све што могу. Мајк."

17. септембра Каиро је одговорио: „Извини, погрешно разумели ваш 34 од 15-ог и нисмо имали намеру да вас зауставимо у извођењу саботаже. За вашу информацију јача наређења биће на путу за Михаиловића да ускоро нареди потчињенима да предузму акције. У међувремену извуците се и покушајте извести саботажу."

И поново су се извињавали другим сигналом. Очито се неко побринуо да не би изгледало да се нешто чудно догађа, да они не би били прекоревани ако се нешто чудно догоди.

Како сам у сигналу обећао, заиста сам урадио све што сам могао. Сигнал „Фуга“ 69 од 4. октобра 1943. гласи: „Дигао 1 км Источне пруге ноћ 30-ог. Посао урађен са 25 људи у групи под енглеском командом и без српског официра или наређења Ђурића. Пруга неће функционисати десет дана. Пругом је пролазило педесет возова дневно, трупе, тенкови, наоружање за Грчку, углавном оружје“, настави Мајк... „сваки воз око четрдесет вагона. Одмах морам добити пет авиона један експлозива четири оружја, тачка Барје. За саботаже обећани авиони, обећања се морају одржати.“

Колико сам наиван био!

У вези са операцијом мост, ратни дневник мајора Семера, поднет крајем маја 1944, а сада доступан у Државном архиву (WO 202/162) наводи:

„Лиз је поднео извештај да је један од српских командира био спреман да почне саботаже на железничке пруге без наређења Ђурића или Михаиловића. Писац није желео да доводи у сумњу никакве планове који резултирају из Виксовог (Армстронговог) доласка; од Каира је затражено да ли жели да Вej (Лиз) настави или не. Резултат је био низ порука, Да, Не, Да, Не итд. Пре него што је Вej добио коначно одобрење, бејах отишао за Козјак када је једна од првих порука које сам примио забранила све акције које немају одобрење Михаиловића или Ђурића. Писац је примио сигнал средином септембра у којем добија извињење што се тако дуго налази у мраку у вези са саботажама и да се акције не понављају без Михаиловићевог одобрења.“

Дакле, није ли то чудно? Из Каира ми 17. септембра саопштавају да не намеравају да ме спречавају у саботажама, а у исто време јављају Семеру да морамо имати одобрење. Исто тако оптужују лојалисте да не изводе никакве акције.

Мој сопствени извештај (WO 202/162) концизнији је од Семеровог: „Мајор Семер је послао наређења да се уздржимо од минирања моста који сам претходно извиђао. Ђурић није дао дозволу и он је (Семер) касније наредио мени да уступим.“

Изгледа, дакле, да се „неспоразум" састојао у томе што је Каиро рашчистио са том операцијом, али је касније сигнализирао Семеру двосмислено о рашчишћавању акција са Михаиловићем или Ђурићем, а Семер је узео на себе да заустави моју операцију зато што је знао да ми немамо Ђурићеву или Михаиловићеву дозволу. Но, он је то унапред знао. Он је то знао већ онда када нам је први пут послао инструкције Каира да урадимо све што можемо да бисмо блокирали пругу.

Какав начин да пруга ради. Или боље, какав начин да се пруга дигне у ваздух.

Можда је у томе објашњење. Можда је негде неко у ланцу командовања био против тога да минирамо тај мост, вероватно зато што није било пожељно да се поремети план обмане или можда због безочнијих мотива или разлога: да ништа не би омело напуштање лојалиста ради потврђене несарадње.

Некакав неспоразум. Нека зверка, опаки трик или завера?

Прихваћена мудрост каже да су лојалисти били колаборационисти и да су одбијали да учествују у акцијама. Али у овом и другим случајевима они нису ништа радили по наредбама Каира и захваљујући умешаности Каира.

Можда је и то било намерно, зато што се сада померамо према периоду у којем је све већи број људи у МО4 био мање заинтересован зато да лојалисти ратују против сила Осовине него за налажење разлога да се они денунцирају и да буду напуштени.

Да бих Андрејевића заштитио од могућих невоља са Ђурићеве стране, саопштио сам Каиру да су велико оштећење пруге изазвале снаге под мојом командом без присуства српског официра. Очито је због тога Каиро одабрао да моју операцију укључи у свој двонедељни извештај Лондону. На тај начин се доказивало да лојалистички официри нису били расположени да учествују у саботажама. У истраживању архивске грађе нисам успео да нађем друге извештаје о мојим успешним саботажама које је Каиро помињао Лондону.

Политика Дирекције за специјалне операције била је да врши директну контролу над покретима отпора. То је била основа. Замисао — врло добра — била је да се управ-

ља саботажама као допуном савезничке стратегије. Али рад са групом герилаца на окупираној територији и избегавање операција чишћења сила Осовине, те предузимање већих војних операција није нешто што би било подложно колебањима у стилу Да-Не-Да-Не-Можда.

То је био још један фактор у прилог Титовим партизанима. Михаиловић је таквом третману био изложен код ратника-фотељаша у Каиру, често и не размишљајући о својим највећим интересима. Тито је, насупрот томе, инсистирао на суверености и с њом је напредовао.

Двострука мерила. Штаб Дирекције за специјалне операције МО4 прихватио је Титов, али не и Михаиловићев ултиматум.

Чекали смо авионе који никада нису долетели. Лепо време је потрајало, па је Манић, у почетку уљудно, а касније оштрије желео да сазна шта то мучи Савезнике. Најпре су обећали помоћ а онда ништа није стизало. Најпре су поздрављали Михаиловића као великог јунака покрета отпора, а на ВВС-ију су све више говорили о партизанима. Манић је непрекидно понављао да су Савезници истрајни једино у промени мишљења. Једном је жестоко говорио: „Срби су националисти. Ми волимо краља. Можете ли да замислите наше сељаке у једној комунистичкој држави? Овде сваки човек има своју својину, своје парче земље, своју стоку, своју ракију. Он је господар у својој кући. А ја сам показао вољу да вам помогнем. Док не будете могли да ме уверите да залихе стижу не могу да вам дајем своје јединице."

Тако је он рекао своје. Мени војска није требала у таквој ситуацији, зато што сам имао упутства да не предузимам акције. Није било никаквог смисла да останем и даље са њим на Кукавици. Прекардашио сам све границе добродошлице. Вратио сам се на Оруглицу, Јови Стефановићу. С њим сам се још добро слагао, а он се није жалио на недостатак подршке од Савезника. Било му је драго и био је поласкан што сам се вратио од Манића. Још једном је писао Михаиловићу молећи за дозволу да почне операције.

Затим је, изненада, поново стигла порука од Семера у којој се каже да база жели да пресечем пругу уз додатак:

„Ђурић одбија да се покрене." Никаквог објашњења зашто Ђурићев вето више не представља препреку. Чудно. Али задовољавајуће.

Стефановић, одувек прави војник, не би деловао супротно наређењима, али се Андрејевић сложио да помогне, под условом да он прими целу следећу пошиљку кад стигне. Стигла је те исте ноћи. Мора да је био опчињен.

Добили смо залихе. Имали смо чак и генератор. Џонсон (Johnson) је био изврстан оператер, а Јово Стефановић је дошао да ми саопшти да су Софију бомбардовали Велингтонови авиони и да је избио пожар на железничким станицама. Те авионе смо чули док смо чекали наше. То је био морални подстицај за све нас. Метафорички речено чаша нам је била пуна, и лојалисти су то благо приметили. На крају крајева, према партизанској пропаганди они су били женскари и пијандуре. Међутим, једина жена у нашој близини била је Ђурићева љубавница, иначе шпијунка, а она је тек касније постала некакав фактор.

Тако сам наставио даље. Није било времена да се припреми операција за неки други мост, а ја сам у сваком случају био сигуран да Манић неће поново у игру. Мој највећи недостатак јесте понос, а нисам желео да будем рибан. Било како било, он беше ћудљив човек и пребацивање задње пошиљке Андрејевићу није му се уопште допало. Тако сам избегао крајње компликације и узео тридесет људи из Андрејевићеве бригаде, те сам, заједно са Томлинсоном, кренуо да лично пресечем пругу.

Имали смо дуги приступни марш од Оруглице до Барја да бисмо прикупили Андрејевићеве војнике и онда наставили преко врха Кукавице. Држали смо се српске стране границе и, задржавши се у шуми, кренули смо даље кад је пао мрак и спустили се у ливаде поред пруге, баш на месту где је она избијала у Лесковачку низину према северу.

Било је око поноћи и Месец још не беше изашао. Командир Андрејевићевих војника био је извесни Пешић у рангу нашег наредника, а као вођа изврстан и агресиван. Узевши њега и још двојицу, успузао сам се уз насип ради извиђања.

Чули смо писак воза и подрхтавање шина. Под светлима локомотиве видели су се стражари у сеоској одећи и

без оружја, распоређени по двојица на сваких стотињак корака уз пругу. Заштићени клопарањем воза скотрљали смо се натраг и придружили групи.

Једну групу бораца послао сам на насип око петсто метара према северу да постави митраљез који ће нас штитити и да покушају да опколе стражаре на том делу пруге, пре него што успеју да дају узбуну. Друга група кренула је према југу са истим задатком.

Слично томе, група за рушење је раздвојена на два дела, од којих су оба била под Томијевом командом. Пешић и ја кренули смо доле да проверимо да ли је чиста почетна тачка, а Томи је ускоро кренуо са својим људима. Требало је да развуку кабл који ће упалити експлозив на обе стране. Било је укупно око стотину пуњења желигнитног динамита 808, од којих је свако тежило, отприлике, једну фунту (пола килограма). Требало их је утиснути уз сваки спој и једне и друге шине и повезати кратким каблом за онај главни, тако да до детонације дође на свим тачкама истовремено.

С леве стране чуо сам повишен глас, потом благи удар, а онда тајац. Очито је неки стражар нешто опазио.

Групе за рушење брзо су развлачиле кабл и причвршћивали експлозив. Чинило се да све штима првих неколико минута. А онда зачух звоњаву. Стражар нас беше опазио пре него што су га опколили и ударао је у шину — стандардни сигнал упозорења.

Потом настаде пальба, а ја сам могао разабрати дубоки раздирући звук наших шпандауа. Беше то диван звук. И сада га чујем. Волео сам шпандау; као и остало немачко оружје био је дивно израђен.

Потрчао сам према северу и видео ватру која је допирала из мале грађевине, неколико стотина метара даље уз пругу. Радило се о караули чија је сврха, очигледно, била чување пруге. Група Бугара је из ње изашла и чинило се као да хоће да крену ка нашој почетној тачки, и то пољем са даље стране насипа. Потрчао сам према Томију и открио да је јужна група већ развукла сав кабл и поставила пуњења.

Чекајући још пар минута да бих северној групи дао времена, дунуо сам у пиштаљку, знак за повлачење од пруге и враћање на зборно место одакле смо кренули. На тренутак смо причекали да се сви повуку од пруге, а онда

је Томи кренуо
рогорећи
Петљао је
минута
пут је
насип са
им, потрчали
присутни.

Фитиљ је
петнаест
Бугари
сам јако.

А онда је
светлосна
500 метара.
летећих
јатељске
о чему се
како горе
дужином, а

Више
брже могли.
вила
претраживали
је била већ

На одступ
брегова ка
намером да
селу у
римо и
низини су
а људи су
од двадесет
ускоро смо
порцијама

Сви смо
солутно
десет дана
колосек,
Балкану.
ћених

је Томи кресну шибицу да упали фитиљ. Био је то спорогорећи штапин који је палио детонатор главног фитиља. Петљао је и псовао покушавајући да га упали, а после два минута затражио је нож да поново пререже штапин. Овај пут је ухватио, али док је горео позвали су нас они уз насип са севера и Бугари су отворили ватру. Одговарајући им, потрчали смо од пруге ка зборном месту. Сви беху присутни.

Фитиљ је требао да гори три минута. На два минута и петнаест секунди почео сам да бринем, јер сам чуо да му се Бугари примичу. На три минута и петнаест секунди бринуо сам јако. Шапнуо сам Томију: „извади други штапин".

А онда је грунуло. Удар нас је запљуснуо по лицу, а светлосна муња је обасјала поприште у полупречнику од 500 метара. После снажне експлозије уследило је звиждање летећих металних комада и вриска неких чланова непријатељске патроле који таман беху приспели да испитају о чему се ради. Био сам срећан што видим дрвене прагове како горе после експлозије. Требаће заменити шине целом дужином, а и многе прагове. Био је то велики успех.

Више нисмо губили време већ смо кренули што смо брже могли. Иза нас су се чули оштри звиждуци и наставила очајничка пальба, док су рефлектори оклопног воза претраживали место рушења. Када се Месец подигао пруга је била већ далеко иза нас.

На одступном маршу ишли смо долином и подножјима брегова ка северном делу планинског ланца Кукавица, с намером да доспемо у Андрејевићев штаб у Барју. У неком селу у подножју брда, Пешић је предложио да се одморимо и нешто поједемо. Била је то добра идеја. Села у низини су била богатија и могла су да понуде бољу трпезу, а људи су били уморни, будући да беху маршевали више од двадесет часова. Становници су били гостољубиви и ускоро смо уживали у величанственом оброку и обилним порцијама жестоке лозоваче, специјалитета ових низина.

Сви смо били веома расположени. Рушење је било апсолутно успешно. Пешић је израчунао да ће требати пуних десет дана да се пруга поправи зато што има само један колосек, иако се ради о најважнијој железничкој вези на Балкану. Због тога ће бити отежан рад на чишћењу оштећених шина и прагова и довожењу нових. На сваком са-

ставку смо поставили пуњење и пруга је морала да буде разнета потпуно у том делу. Она је била веома оптерећена саобраћајем, који ће се сада гомилати ка северу све до Београда и ка југу Солуна. После искрцавања у Италији Немци су журили са пребацивањем трупа у Грчку, вероватно предвиђајући следеће искрцавање у тој земљи. Не знам зашто, али су радили тако.

Срби, из групе за саботажу, су били веома задовољни што су урадили нешто против нападача. Пешић је уживао у испуњењу задатка.

Како смо сада били далеко од пруге, надали смо се да смо ван домашаја немачке или бугарске потере, па сам ја посудио коња да бих групу водио јашући до Барја да бих се укључио у подневни извештај преко радија. Међутим, једва да сам почео да радим у Барју кад нас је прекинула пальба из правца из којег сам управо доспео. Андрејевић је, на брзину, сакупио људе и упутили смо се натраг мојим трагом. Није нам дуго требало да се сретнемо са групом коју је предводио гневни Томлинсон са једним рањеником у колони. Колона беше упала у заседу убрзо по напуштању села, а нападачи нису били припадници сила Осовине већ партизани.

Ови су партизани били из одреда од 200 бораца који су имали базу на Радану са друге стране Лесковачке котлине насупрот Барју, северно и западно од Лесковца. Овај одред је вршио политичко врбовање у великим селима котлине. Дању су се скривали у виноградима и кукурузним пољима, а ноћу се ушуњавали у села ради набављања хране и држања политичких састанака на којима су ширили комунистичку идеологију.

Према нашим информацијама политичка кампања — која је, наравно, у потпуности била усмерена на добијање подршке за партизански покрет и клеветање Михаиловићевих лојалиста — имала је слаб утицај на сељаштво. Они су желели да буду остављени на миру и да узгајају летину, а били су спремни да се придруже лојалистима у устанку. Они су јако замерали партизанима који су сматрали да је њихова дужност да производе храну без накнаде. Лојалисти су увек плаћали храну коју би узели и због тога су били омиљени код сељака, чак и без природне наклоности напредног сељака — а у Лесковачкој котлини заиста

су били напредни — према групама које се супротстављају комунизму. Баш зато што су котлине биле напредне, партизани су ово подручје користили као извор залиха за своје групе, уместо да потроше само онолико колико им је потребно приликом политичких посета.

Надаље, одред са Радана имао је и известан број Арнаута, као и Македонаца југозападно од Скопља, а њихово присуство стварало је пизму код Срба, који су унутрашњу политику сматрали својим послом а не послом муслиманских „нападача".

Партизани из одреда са Радана били су за нас мука и невоља зато што су њихове набавке у котлинама стварале додатну компликацију за наше саботаже. У сваком случају, до пруге је требало обавити дуг и напоран марш. Ипак, било је сасвим изводиво у једном дану напустити планину, стићи до пруге по мраку, дигнути је у ваздух, или оштетити, и вратити се у току исте ноћи. Међутим, било је мало времена за извијања у току марша или за задржавања у чаркама с партизанима, уз могућност да буде рањених који би успорили напредовање. Њихово присуство нас је присиљавало да водимо већу групу него што би, иначе, било потребно. Касније, када су Британци раскинули са Михаиловићем, ја сам лично одлазио сам на пругу настојећи да се сретнем са партизанима, али то је друга прича.

Око осам дивних недеља, током септембра, све до 24. октобра имао сам некакву радио-везу, иако је радио на батерије ускоро покварен, па смо се вратили на онај са ручицом. Претходним дотуром беше стигао радио са ножном педалом, али се показао као фијаско. Готово одмах је цркао и био је, дословно, неупотребљив.

Имао сам могућност да поново прочитам многе моје сигнале из оперативних досјеа у Државном архиву. Досјеи су далеко од комплетних, али се, мање-више, подударају са периодом у којем је мој радио функционисао, па су заједно са мојим извештајима, као и извештајима других британских официра за везу, освежили моје памћење.

Једна епизода, коју сам очито заборавио приликом писања претходне књиге *Извођење специјалних операција*, 1949—50. јесте моја авантура у Албанији. Пре експеди-

ције за пресецање пруге прешао сам нову албанску границу, која се налазила југозападно од нашег подручја, и дошао у контакт са Арнаутима. Беше то група деснокрилних зогуиста — следбеника прогнаног краља Зогуа и изгледало је да поседују знатан потенцијал. Дали су ми до знања да желе да формирају герилску групу и испипавали ме да ли бих им помогао. Чекала ме група од 150 наоружаних људи. Рекли су ми да могу позвати још хиљаду да им се прикључе за пар дана ако бисмо нешто предузели и да су потенцијалне резерве заиста велике; помињали су чак 4000 у току пар недеља, а крајње резерве и до 40 000. Иако су ове бројке биле израз жеље или пропаганда на коју се бејасмо навикли, схватио сам да се ради о значајном окупљању, па сам малко путовао и посетио низ састанака.

Врло је значајно да су муслимани већ били наоружани. Сваки је човек имао пушку, а многи су имали и бомбе. Углавном су били сељаци, и живели су више у сеоцима и селима од оних на нашем српском подручју. Куће су, иако муслиманске по изгледу, биле лепше од српских планинских сеоских кућа и богатство се више осећало. Жене су држане по страни, а наше редовне ракије није било. Већина се придржавала муслиманског обичаја суздржавања од алкохола. Атмосфера је некако била прилично опака, али није било сумње у прави герилски потенцијал народа с којим сам контактирао.

Нисам знао ништа о локалној политици. Наравно да нисам имао никаквих упута из Каира о албанским герилцима, па чак ни о томе шта је Арнаут. Срби су били непријатељски расположени према Арнаутима, а мени уопште није било јасно где су се ту етнички Албанци уклапали у слику. Међутим, био сам сигуран да је група искрена у жељи да формира покрет отпора.

Тек сада схватам да је овај покрет могао бити првенствено мотивисан жељом да се заштити од албанског комунистичког покрета Енвера Хоџе који је настајао и од Титових партизана у Југославији. Ниједан од ових покрета није могао да буде успешан на подручју Косова, у то време, али су сигурно представљали претећи облак за становништво тих предела који су још били слободни од

продора комуниста. Мислим да би сељаци Арнаути били још несимпатичнији комунистичкој пропаганди од српских сељака. То ме се, међутим, није тицало и та је политика била изнад мене у тој фази. Видео сам је прилично поједностављено, са војничке тачке гледишта. Ту беше група да ствара покрет отпора, група већ наоружана пушкама, група без политичке секире, група која само тражи вођу. Шта је више требало да тражи МО4?

Арнаути су само желели контакт са западним савезницима и мисију да се види да их признају; у том случају били би спремни да се окупе у мери у којој се од њих тражи.

Верујем да историја није довољно нагласила важност коју су на Балкану придавали признањима западних савезника. Сви ти различити народи, све те различите етничке групе — од којих су многе биле међусобно непријатељске, збуњене и забринуте за будућност — пре свега су тражиле да их воде западни савезници. Далеко више него ми на Западу, они су били свесни опасности од комунизма. Сви су се бојали да ће Црвена армија прва стићи на Балкан, али су се у овој фази још надали да ће доћи до искрцавања западних савезника пре тога. Свака група која је могла показати да је признају западни савезници била је у веома повољном положају да регрутује нове снаге и да се формира.

Мој захтев за пошиљку одражавао је ситуацију. За прву пошиљку — тражио сам само један авио-товар — желео сам аутоматско оружје заједно са одећом и цигаретама. Цигарете, које би биле производ британске армије или америчке „Lucky Strike", биле су боље од било каквог пропагандног материјала, а два-три сандука цигарета — по могућности десет у кутији, не двадесет — могле су се поделити на великом подручју и имати огроман психолошки утицај.

Но, ови су људи намеравали озбиљно да се боре, због чега су тражили аутоматско оружје. Пушке им нису биле потребне. Њих су већ имали у изобиљу, а знали су баратати са аутоматским. Провео сам неколико дана с том групом и осведочио се какви су у акцији против Бугара, који беху чули да се нешто догађа па су прешли границу

и ушли у албанску зону ради чишћења. Моји пријатељи су се држали изврсно. Бугари су, касније, још два пута покушавали да уђу на то подручје и оба пута без успеха.

Остао сам у контакту са групом и покушавао да средим за један авио-товар, који је могао да допринесе почетку једног важног покрета отпора. Преживели сигнали у Државном архиву показују размену порука између мене и Каира. Каиро ми је два, или три, пута обећао пошиљку, али је сваки пут била одложена због лошег времена или се нашло неко друго оправдање. Ова је шарада почела негде у августу или почетком септембра и наставила се до краја октобра, када је мој радио коначно заћутао.

Мој сигнал од 18. септембра 1943. гласи: „Албанска ситуација првокласна. После капитулације Италије тамо без окупационих трупа. Бугари покушали три пута да уђу и поражени. Имам групу до седам стотина наоружаних људи који чекају и непосредне резерве до четрдесет хиљада, сви наоружани. Само морам дати један авион ради пропаганде и имати три пута више људи него на целом Ђурићевом подручју. Искрцна листа 133 390330. Датум мора бити 25. Врло хитно одговорите хитно Мајк."

Сигнали у досјеима SOE о истовару и обећањима и извињења у односу на моје Арнауте настављају се отприлике до 25. октобра. Гледано унатраг, била је то глупа ситуација. Због једног авио-товара Каиро је дозволио да један значајан покрет отпора испари. Но, гледајући поново неколико сигнала у оперативном дневнику који су стигли од Фугове мисије, застрашујуће на мене делује откриће да смо толико изгубили због неуспеха МО4 да пошаље можда пола туцета таквих товара.

После наше акције на рушењу пруге 30. септембра, послао сам сигнал 4. октобра: „Планирам напад на Лесковачку централу и требао би бити спреман да то брзо изведем. Централа даје светло и струју за фабрику, авион и тенкове. Да ли то желите. Ако ми дате тражене авионе могу повести групу да нападне и гарантујем успех. Ако не добијем авионе отићи ћу сам прерушен али под тим околностима не могу гарантовати успех. Молим вас пошаљите упуте хитно." У одговору су обећани авиони следећег дана и рекли су ми да не дејствујем у цивилној одећи.

Авиони нису стигли. Не следећег дана. Ни следеће недеље.

Што се тиче тајанствене поруке да не дејствујем у обичној одећи, у таквој сам одећи дејствовао већ четири месеца. Како сам, иначе, могао извиђати мостове? У сваком случају били смо у таквој оскудици да смо морали често користити локалну одећу и обућу.

У том контексту има један забаван, прилично хистеричан брзојав у досјеу датиран 7. новембра 1943. од мисије зване Неронијан, која је била главна мисија на Ђурићевом подручју. Најпре је шеф био Џон Семер. Потом га је заменио потпуковник Коуп и мајор Ро. Они су послали сигнал: „Овде су ствари врло неизвесне. Након месец дана чекања са снегом и мразом у задњих неколико дана ви још негирате наше постојање. Авиони овамо упућени дебело ће се исплатити. Ми Енглези овде живимо као невољници без одеће да се заштитимо од студени, без праве хране, без новца. Ако не пошаљете помоћ пре 20. овог месеца онда једино подржавате немачку пропаганду која каже да се Британија не може борити са зимом. За љубав Мајка и Свих светих учините нешто да ме овде помогнете. После 20. нећу бити одговоран. Скоро очајан."

Крик из срца. МО4 је био спреман да поткопава лојалисте, али су могли да ураде нешто за своје сопствене људе.

16. октобра послао сам сигнал да се спремам да нападнем мост и тражио сам експлозив и пет авиона које сам обећао Андрејевићу да бих га приволео да ради на саботажама. Такође сам јавио да ми је цркао генератор и да ми је један радио у квару. Од тада до 25. октобра, када су моје везе прекинуте, моји сигнали су постајали све очајнији. Али ја сам, за разлику од „Неронијана", кукао због недостатка подршке ради моје преданости лојалистима и прибору битном за саботаже и комуникације.

Моји захтеви нису били неразумни и нису били због одеће, хране и новца. Желео сам тих пет авиона само зато да испуним обећање дато Андрејевићу. Обећање беше дато верујући у разумевање из Каира, да ћу имати подршку МО4. Саботаже бејасмо отпочели без дозволе Ђурића или Михаиловића и тако смо извршили неки свој мали пробој.

Мени су само требали фитиљи, сигналне лампе за маглу, детонатори и експлозив. Такође ми је био потребан моторни генератор. Једино што сам тражио за нас лично јесу шињели за мисију. У оперативном дневнику има толико захтева са свих страна у којима се траже свакојаке ситнице. Партизанска мисија (мисија код партизана) добијала је све, обично, за пар дана.

Оперативни дневник показује да ми је генерал Армстронг био доделио пет авиона као приоритет за мисије код Михаиловића. Дакле, тражио сам само оно што сам обећао, што је мени било обећано и што је било очекивано. Но, тих пет авиона није стигло. Обећање није испуњено. Саботажа на лесковачкој централи није изведена и са неиспуњеним обећањем није, ни у ком случају, долазила у обзир помоћ локалних команданата за велику операцију минирања моста код Владичиног Хана.

Сви смо ми, до тада, знали да *некакви* авиони стижу партизанима, али сам тек четрдесет година касније могао да прочитам у оперативном дневнику у Државном архиву да су авиони до тада, у ствари, долазили непрестано, у великом броју, британским мисијама код партизана, да су нас, из ноћи у ноћ, обавештавали да време спречава наше пошиљке, а партизани су примали авионе, да би петнаест пошиљки било бачено током новембра и децембра одмах јужно од нас и то за мисију чије је постојање Каиро негирао и чији је главни циљ био припрема партизанског напада на наше подручје.

Као круна свему овоме дошла је Андрејевићева жалба да је ВВС демолирање пруге, које сам ја обавио са његовим људима, приписао партизанском одреду са Радана. Колико ја знам тај одред није извео ниједну саботажу осим што је запалио дрвени мост између Лесковца и Лебана да би спречио моторизовану потеру коју су Бугари из Лебана предузели против њих, чиста дефанзивна акција. Њих нису интересовале офанзивне акције против Немаца. Њихова је активност била политичка и усмерена на поткупљивање свих које је било могуће поткупити у циљу одвајања од лојалиста. Поставили су заседе нашим групама за саботажу у два наврата, а у октобру су, код Барја, напали наше положаје да би запленили опрему коју смо добили у једином дотуру тих недеља.

Партизани са Радана нанели су нам веома велику штету својом пропагандом. Иако су сви на том подручју знали да су они бројчано безначајни, они су ширили гласине да Британци напуштају Михаиловића. Ширили су гласине — барем смо ми британски официри за везу веровали да се ради о гласинама — да Тито добија огромну помоћ од Британаца. Наравно да су били у праву и то је више од свега забрињавало наше пријатеље лојалисте. Надаље, лојалисти су далеко више знали о величини помоћи коју Тито добија него ми.

Није било лако. Али кад смо једном почели са саботажама, ја сам водећи групе лојалиста између 30. септембра и 13. децембра извео и друго демолирање пруге у дужини од хиљаду метара и четири избацивања воза из шина. Да томе додам да су два избацивања воза извели Срби сами, које су послали моји командири, а ја им дао упутства. Детаљи су јасно наведени у извештају о мојој мисији који сам поднео, преко пуковника Коупа, за време евакуације. Општи извештај о овим активностима сачинио је и мајор Питер Соли-Флад (Peter Solly-Flood), обавештајни официр из штаба генерала Армстронга који нас је посетио, почетком децембра, и остао целу зиму у штабу моје мисије.

Пре губљења веза, око 25. октобра, поднео сам извештај о три избацивања воза и првом демолирању пруге сопственим сигналима; о даљњем избацивању возова и другом демолирању пруге у новембру извештај је у наше име поднео „Неронијан" (Коуп и Ро) преко њихових сигнала. Не може бити никакве сумње да је Каиро знао да смо врло активни на тако важној прузи, а ја сам лично навео у сигналима да смо способни да пругу непрестано држимо пресечену ако нам се пошаље одговарајућа помоћ. Сигнали у којима се налазе извештаји о мојим разним акцијама и о овој тврдњи налазе се у досјеима оперативног дневника у Државном архиву (WO 202/131, 139, 140, 143 и 145).

Роберт Первис, који је водио мисију нешто јужније од мене, имао је врло слична искуства. Поднео је веома живописан и занимљив извештај о својим авантурама на

врло тешком и опасном подручју између Врања и Скопља на планини Козјак, источно од пруге уз стару бугарску границу у делу Србије припојеном Бугарима. Непрестано се налазио у бегу изложен препадима Бугара чији су припадници били у свим селима, а за два месеца је, од нешто скрпљених јединица, формирао силу од 700 људи под командом два изврсна команданта Крстићем и Ђорђевићем.

Первис је извео две успешне операције на железничкој прузи. Прва је била 15. октобра, када је минирао пругу на шездесет пет места у размаку од седам километара. Била је то другачија техника од моје, али вероватно исто тако ефикасна. Потом је, почетком децембра, извео врло амбициозан напад на железничку станицу Куманово. Извештавајући о овим акцијама Каиро, Первис је дао до знања да чак и под условом ограничених пошиљки ми можемо држати пругу непрекидно ван функције. Намеравао је да шаље групе једном недељно.

Первис је добијао још мању подршку него ја. И он је често био одсечен са везама, такође због проблема са генератором. И њему су били потребни фитиљи и детонатори. Овај недостатак било је лако отклонити. Команда за Средњи исток је потицала покрете отпора на саботаже. Ипак смо ми у јужној Србији, са добро обученим младим британским официрима који су предводили групе герилаца спремне да се боре, били задржавани због мало прибора.

У извештају мисије у Државном архиву PRO WO 202/ 162 од 1. јуна 1944, Первис каже о свом нападу на железничку пругу (око) 15. октобра: „Минирали смо пругу на шездесет пет места у размаку од седам km. План је био да Олден избаци воз у средини, али га је стража приметила и он је дао знак за узбуну. Минирали смо је између Бујановца и Прешева и, према исказима сељака, возови не пролазе четири дана. На повратку смо однели 600 метара телефонског кабла нове линије између немачких штабова у Врању и Куманову. Био је то почетак и сви су били одушевљени.“ Али сада долази ударни редак: „Наставили смо да чекамо обећану пошиљку од 18. ОКТОБРА. Није приспела до 28. НОВЕМБРА.“

Извештај се наставља описом готово свакодневних акција против Бугара. Первис је очито био врло активан. Затим извештај тече овако:

„ОКО 2. ИЛИ 3. новембра чуо извештај о британским официрима које су заробили партизани. Помислих можда је то посада АМЕРИЧКОГ авиона који се срушио близу Врања у октобру. Послао поруку преко сељака предлажући начин бежања и обавестио КАИРО. Добио одговор од капетана Мостина Дејвиса који је био са групом АЛБАНСКИХ ПАРТИЗАНА на путу за Бугарску. Јако им је недостајао сав прибор, беху изгубили генератор и батерије беху истрошене. Покушао договорити састанак. Добио уверавања од ГОРГЕВИЦА (Ђорђевића) да његова група неће бити нападнута. КАИРО је одговорио да нема ништа с њима будући да су сасвим посебна мисија. Кад је контакт већ успостављен и стање његове мисије већ познато покушао да добије батерије за пуњење и обавестио КАИРО о свом положају тражећи гаранцију приликом прелаза. Мора да је ПАРТИЗАНСКИ командир постао нервозан док су се кретали и изгубили смо контакт."

Питам се чему недостатак поверења које је код КАИРА присутно у односу на своје британске официре за везу кад нас не упозорава на могућа кретања кроз наше подручје. Осећања су била наглашено против ПАРТИЗАНА и могло је доћи до напада пре него што смо могли интервенисати.

Касније Первис извештава: „Пошиљка стигла те ноћи (28. новембра). ДЕЈВИС је такође добио пошиљку исте ноћи само 5 km даље и могли смо видети сјај његових ватри. Осећања на висини. Рекао да КАИРО не може одржати гаранције и мора да иде даље."

То је заиста јако занимљиво. У ствари, као што другде објашњавам, прича о албанским партизанима била је лажна. Био је то алиби. Прво и најважније, то се лепо уклапало у прибављање великих количина наоружања за Македонце, Србе и албанске партизане који су требали да нападају југоисточну Србију са југа. Једног од његових најближих сеиза Вукмановић-Темпа послао је лично

Тито да командује овим подухватом и да створи партизански покрет јужно од Скопља, иако је вероватно да Тито није знао за мисију Мостина Дејвиса. Била је то „строго тајна" улога, коју је разрадио, вероватно, Кибл под вођством Клагмана. Друга улога Мостина Дејвиса, исто строго тајна, била је да изврши прихват Френка Томпсона, младог декларисаног и преданог комунисте, који се, под штитом Клагмана и Ситон-Ватсона, инфилтрирао ради организације партизана у Бугарској.

Није само мисија Мостина Дејвиса била са дефинитивно непријатељском улогом у односу на лојалисте, већ су му и залихе непрестано пристизале. Сигнали из оперативног дневника показују да је, до краја новембра, добио укупно петнаест дотура, а у књизи Стоверса Џонсона *Изузетни агенти* тврди се да је само у току једне ноћи у јануару примио двадесет четири товара. У тој фази партизани са Мостином Дејвисом нису покушали никакве саботаже против сила Осовине.

Дотле смо Первис и ја трпели у нашим покушајима саботажа због мањка дотура залиха. Штавише, да су ми били додељени обећани авиони и још пар више, извршио бих више саботажа на тој прузи него што су партизани учинили следећих девет месеци.

28. новембра, као што смо видели, Первис је коначно добио следовање. 5. децембра „Дипер", још једна мисија под командом једног Аустралца, која је покушавала да продре до планине Црна Гора јужно од Скопља, такође је добио залихе. Первис је наставио да пише:

> Примивши још фитиља у ова два авиона, кренули смо на нашу другу операцију у ноћи 8. децембра.
>
> План напада био је да ОЛДЕН са наредником ВОКЕРОМ, цивилом ОПАТОВСКИМ и стражаром дигне у ваздух мост на цести 10 km северно од Куманова. Група ДИПЕР беше га прешла и известила да је дрвени. Сходно томе сачињена су пуњења. Када је ОЛДЕН стигао открио је, међутим, да је у подножју јако ојачан челичним носачима и бетонским стубовима. Одлучио је да нема смисла ништа покушавати са прибором који смо имали. Мотив за рушење овог моста био је да се камуфлира наш напад на железничку станицу

15 km северно од КУМАНОВА. Ова станица се користила као маневарска од бомбардовања СКОПЉА.

Ја сам, са своје стране, био задужен за минирање јужно од станице. Ово би било успешније да воз није био заустављен сигналом за који нисам знао, тако да сам се налазио управо испод подвожњака када је прошао сигнале за маглу. Ниски теретни отворени вагони су склизнули, али мислим да су некако пребродили рупе. Машиновођа је додао пару и покушао да воз цима даље. Мислим да је већина вагона склизнуло, јер се чула ужасна бука и после стотињак корака склизнула је и сама локомотива. Кад сам се приближавао прузи приметио сам воз у даљини, воз у станици. На жалост, кренуо је баш кад сам се приближавао прузи и морао сам да се сакријем под један мали мост када је преко њега прелазио. Беше то велика штета, будући да се радило о возу који је превозио есецовце и који је јурио ка мојој тачки напада. Воз који сам избацио из шина био је само теретни, али је блокирао пругу два дана.

Избацивање воза из шина био је сигнал за ЂОРЂЕВИЋА и његову бригаду да нападну станицу где се случајно нашао трупни воз. Они су извршили минирања северно и јужно од станице. Уништена је и велика ложионица. Док се ово догађало они су отворили паљбу на трупни воз. Следећег дана сељаци су извештавали о четири погинула и о великом броју рањеника који су превезени друмом за СКОПЉЕ. У каснијим извештајима говорило се о четрдесет погинулих, али то може а и не мора бити тачно.

Непријатељ је осуо паљбу светлећим зрнима, направивши прави ватромет који је трајао и кад смо ми били већ у брдима.

Трупе нису пролазиле пругом барем два дана. Обавештајни извештаји касније су нам дали до знања да су те СС трупе ишле за АЛБАНИЈУ.

После тога смо планирали да шаљемо мале групе за минирање сваке недеље на различитим местима, али је *15. децембар* то зауставио.

У последња два одломка Первис пише:

„Овај је прекид за све нас био велико разочарење,

будући да смо од 50 дошли до добрих 700 људи са којима смо увек били у најлепшим односима. Такође није долазило у питање извођење саботажа, за што су увек били врло расположени. Да смо добили праве залихе, сигуран сам да смо могли бити шкодљивији и да смо стицајем искуства могли савлађивати веће циљеве. Нисмо се бојали репресалија, будући да су поред пруге била углавном АЛБАНСКА или мешовита села.

Да се радило о било каквом НЕМАЧКОМ повлачењу из Грчке, ми бисмо били у кључној позицији покривајући пругу и друм према Бугарској преко *КРИВЕ ПАЛАНКЕ*, које су НЕМЦИ често користили."

Тај је извештај написан из срца. Је ли то извештај официра колаборационистичких трупа? И јесу ли то трупе које нису ништа радиле? Да ли би они који су седели у фотељама или који су чинодејствовали своје марксистичке тезе у задимљеним каирским просторијама били способни да се придруже Первису и његовој групи у току оних напорних недеља узмицања од Бугара и узвраћања ударца?

Из оперативног дневника сазнајем да сам први пут пресекао пругу око две недеље након разарања исте. Сазнали смо да је пруга била ван функције недељу дана према једном извештају, а једанаест дана према другом.

За пресецање пруге повео сам са собом Харија Лезара. Он је био аустралски наредник који је био заробљен на афричком фронту и који је успео да побегне са воза који га је, преко Балкана, возио у заробљенички логор. Узели смо Пешића и Владу (наредника из Андрејевићеве бригаде) и шездесет људи зато што Андрејевићу беше стигао извештај да се у Мирошевцима, селу на путу кроз котлину, налазе јаке партизанске снаге. До пруге смо стигли пар сати после смркавања. Тада, у октобру, ноћи су биле дуже и имали смо више времена, али је Месец већ био изронио и то пун. Влада је командовао групом која нас је штитила. Она се развила са обе стране места које сам, из даљине, одабрао, тамо где је пруга благо завијала и где сам желео да дигнем воз. Група за подршку имала је

наређења да се уздржи од паљбе све док воз не излети из шина.

Група за рушење састојала се од Пешића са пушкомитраљезом, мене са главним пуњењем и Хари Лезара са резервним пуњењем. Ја сам био одлучан да лично обавим кључни посао. Нисам желео никаквих грешака и да је ишта кренуло како не ваља могао сам кривити само себе. Били смо на месту које на карти није било обележено. Инструктори у Палестини беху нас научили како направити пуњење. По теорији је требало користити пола килограма пластике и пресећи пругу на завоју — тако су тврдили у школи — да би воз који јури напред направио остали део. Сумњам да је ико испробао теорију. Такав систем је захтевао воз који заиста јури и место на прузи које заиста представља завој. Извесна подударност.

Ја сам пажљив човек и хоћу да будем сигуран. Дакле, направио сам пуњење од два и по килограма и Лезара задужио са другим. Планирао сам да једно поставим на унутрашњи део спољне трачнице, а друго на спољни део унутрашње. Било је то нагађање, али сам сматрао да ће бити добро ако се употреби малко дејство полуге.

Код демолирања пруге научили смо да ће пруга бити чувана и да ће цивилни стражари бити густо распоређени, те да ће ударати у шине ако ишта примете. Дакле, нисмо могли просто сићи и поставити пуњења. Пошто сам послао Владу да размести групу за подршку на стотињак корака од пруге, Пешић, Лезар и ја кренули смо пузећи јарком који је водио према завоју и скрасили се чекајући да воз наиђе. Знајући да возови често пролазе, планирао сам да један пропустимо да бисмо испитали терен.

Нисмо морали дуго да чекамо. Зачуо се писак и клопарање, а онда су светла локомотиве обасјала околину.

И све смо видели. Поцинкована гвоздена колибица са двојицом војника испред. Смештена таман са друге стране завоја који бејасмо одабрали. Такође смо видели војнике и цивиле који беху распоређени уз пругу. Међутим, ништа за то; ми смо морали напред ка том месту. Покушати се повући и сићи на неком другом месту било је одвећ рискантно. Кад бисмо једном били опажени, те ноћи не бисмо више имали шансе.

Отправник возова био је љубазан. Није нас држао дуго у неизвесности — после само десетак минута наишао је други воз. Имали смо довољно времена да проценимо раздаљину до пруге. Чекали смо педесет корака удаљени од пруге док се воз није добро видео. Учили смо све време; светла су нам показивала понашање најближих стражара. Они су се сви окретали да гледају у локомотиву, величанствену машину са великим браником на предњој страни. Стражари ће, очито, тако поступити без размишљања. Била је то велика помоћ и важна лекција.

Сад! Потрчали смо. Ја сам водио, а Лезар је био одмах иза мене. Заборавити стражаре; заборавити стражару. Концентрисати се на посао. Уз насип на пругу. Поставити пуњење са унутрашње стране и причврстити га каменом. Узети друго пуњење од Лезара и поставити га са спољне стране. Оно је повезано наранџастим брзогорећим штапином (тридесет метара у секунди) за друго пуњење. Све брзо проверити.

До тог момента воз је био можда на сто корака удаљености. Скочити и дивље потрчати. Бежали смо од пруге. Ниједан стражар није отворио ватру. Сви су гледали воз. Међутим, приметио нас је машиновођа, гледајући пругу испред себе. Нагазио је кочнице и искочио из кабине. Прекасно. Воз је управо налетео на пуњење експлозива. Довикнуо сам Пешићу и Лезару да легну и... грунуло је.

Воз је склизнуо са шина, али је још неко време остао на прузи. То је, у ствари, било добро зато што је оштећен већи део пруге и били задовољни коначном гомилом. По теорији је требало да воз, на завоју, искочи као из катапулта и да се свали низ насип. То се није догодило. Ипак, обавили смо посао. Избацили смо воз. Урадили смо прави посао, али ћу о техници морати још размислити.

Размислио сам. И развио сам технику код које сам користио јако пуњење са брзогорећим штапином који се активира са задршком и може да избуши предње точкове малог теретног вагона чак и на пружном правцу ако се воз креће споро. Ова је техника, верујем, касније постала стална пракса. Изучавала се у школи за борбену обуку код Монополија у јужној Италији. На конференцији о италијанском отпору одржаној 1985. на Болоњском универзитету са занимањем и уживањем слушао сам како два Британца,

који су током рата били у северној Италији с италијанским партизанима, објашњавају начин на који су инструисали друге и преносили ове методе. Сумњам да су знали да сам их ја развио.

Но, о овој техници ћемо касније. Сада смо код железничке пруге неколико миља од Лесковца године 1943. са Владином групом за подршку, која жестоком ватром засипа зглајзани воз; запаљиво зрно погодило је котао који је експлодирао, а свуд около био је диван призор масакра.

То је довољно. Кренимо. Путовање кући било је срећно. Кад смо се вратили у Барје видели смо да је коначно стигао авио-товар, један од два које сам у то време добио. На жалост, није било моторног генератора, а партизани су напали преко реке Ветернице покушавајући да се дочепају плена. Били су одбијени, али смо претрпели мање губитке. Дан беше лепо почео, али је лоше завршио.

ПОГЛАВЉЕ 5

Тито узима све

Негде у то време, у октобру, покушао сам да склопим локални договор с партизанима. Идеја ми је пала на памет приликом прве заседе када смо се враћали после демолирања пруге 30. септембра. Ако смо већ морали изводити редовне саботаже у низини било је битно да се елиминише фактор партизанске заседе. Такође ми се чинило да и МО4 и Ђурића могу да ставим пред готов чин: ако партизани пристану на локално примирје, мораће ми послати авионе у ту част. Ако партизани одбију примирје, или моји команданти одбију сарадњу, барем ће јасно бити назначена одговорност.

Постајао сам све сумњичавији о улози коју је играо Ђурић. Најпре је дошло до инцидента са мостом у којем је његово држање било крајње неконструктивно и које је било штетно када су Семер и Каиро укрстили копља. Потом, када је стигао Армстронг, било је наговештаја да је Михаиловић од много веће помоћи својим ставом према

саботажама. Ипак је Ђурић наставио да уноси збрку, најпре задржавањем вета на заштиту, а затим ограничавањем одобрења на мање саботаже и избацивање возова; велике саботаже као мост нису долазиле у обзир.

У то време знао сам само оно што су ми саопштавали локални команданти и што сам чуо од других Британаца који су туда случајно пролазили, путујући из мисије „Неронијан" у друга подручја. Каиро нам није давао никакве информације. Ово је било и добро, зато што смо ми са ограниченим везама могли примати и слати само кратке поруке. Било нам је потребно сво разположиво време радио-емитовања за хитне сигнале који су се односили на места спуштања, план ватри, те наше захтеве.

У мисији „Неронијан" Џона Семера најпре је пратио мајор Руперт Ро а затим мајор — касније потпуковник — Бил Коуп. Док је Семер прилично добро комуницирао са Ђурићем граматички неправилним, али релативно течним немачким или српскохрватским — и уживали су у размени мисли — ни Коуп ни Ро нису знали ни једне речи српскохрватског. Морали су да користе било каквог тумача, а доброга нису могли ни случајно наћи. Руперт Ро, гардијски мајор а касније истакнути цивилни службеник и саветник Енглеске банке, имао је снажних политичких склоности. Бил Коуп, поприлично типичан пешадијски официр, очајнички је желео да уради нешто да удовољи захтевима за акцијом који су долазили од његовог пријатеља и претпостављеног, генерала Армстронга. Проучавајући досјее после четрдесет година, открио сам да је све ово довело до низа прилично бизарних догађаја.

Био је ту познати Коупов сигнал, о којем сам већ говорио, а који је преко Дирекције за специјалне операције и Министарског кабинета доспео до министра за спољне послове, до председника владе, па чак и до премијера Комонвелта и америчког председника. У том сигналу се тврдило да је Михаиловић наредио колаборацију са Немцима. Михаиловић, у ствари, беше наредио, прво, одбрамбену акцију против партизана који су тада настојали да, кроз његове положаје у Санџаку, продру на запад и друго, подстицање млађег света да се прикључи Недићевим снагама, да би по наредби Михаиловића дезертирали под оружјем.

Овај сигнал, који у Лондону није никада исправљен, био је главни фактор прекида са Михаиловићем. Или би, можда, било исправније казати да он није био фактор, већ је искоришћен као оправдање.

Затим је из мисије „Неронијан" долазила прича да Ђурић склапа локалне погодбе с партизанима у време када с њима није одржавао никакве личне контакте. У ствари, такав контакт је први пут остварио када је побегао гологуз кршећи часну реч, пошто га Стефановић беше ухапсио маја 1944, непосредно по нашем одласку.

Из мисије „Неронијан" такође су стизале гласине да Ђурић треба да смени лично Михаиловића, што је било подметање кукавичјег јајета, будући да је Михаиловић, за разлику од Ђурића, у Србији био много поштован. Све ове приче и извештаје ухватили су партизани, а Титови протагонисти у британским службама су их преувеличали и претворили у „доказе" против Михаиловића.

Познати Коупов сигнал о „колаборацији" састојао се од два дела. Датиран је 21. новембра 1943. и налази се у фасцикли WO 202/143. У првоме делу се дају упуте Михаиловићу о „колаборацији" које Коуп погрешно предочава. У другом делу пише да је партизански штаб у Србији навео да са Ђурићем није могућа никаква сарадња пре него што он отворено не денунцира Михаиловића. Партизани су били вољни да сарађују са сваком националистичком групом која би сменила Михаиловића. По Коуповом мишљењу, Михаиловић лично, био је камен спотицања за било какав споразум с партизанима. Као војник (говорио је Коуп) Ђурић би извршавао Михаиловићева наређења све док краљ Петар и Југословенска влада отворено не смене Михаиловића као министра одбране. Ђурићев положај је био отежан чињеницом да су неки његови команданти имали директну радио-везу са Михаиловићем. Ђурић је изјавио да би ишао у Каиро кад би то било могуће.

Убеђен сам да је Ђурић намерно играо све улоге које су водиле у неку крајност да би профитирао лично, без обзира у ком смеру ће се политика одвијати. Међутим, Коупов извештај је био материјал за оптужбу Михаиловића као колаборационисте у Бејлијевом довитљивом плану да смени Михаиловића лично.

14. септембра
202/131) послао
зација против
локалне команданта
ради подршке
тек 21. септембра

15. септембра
подлистак 13): „
и ојачава моју
Ђурићу зато што
путу да сруши
вили. Ђурић је
тажа и биће

Касније у
послао сам
интересује да се
нашим интересима
дајући се да ће
Могао би нам
жели. Од велике
Или вршење
(Семеру) које
за све ово, па

Све ово се,
Коуп почео да
када сам читао
ужаснут откривши
контекста и да су
листи са мог
У ствари, истина
команданта
позвао Ђурић.
Као млад и
да ће моји
ћени да докажу
вали, нити
мером да упозори
помоћ и да
локалне
тим, моји су
и лојалиста

14. септембра 1943, под серијом „Фуг" 18 бр. 31 (WO 202/131) послао сам сигнал: „Данас овде општа мобилизација против партизана командује Ђурић. Наговорио све локалне команданте да се не боре. Морам добити авионе ради подршке моје контроле." Овај сигнал је дешифрован тек 21. септембра 1943. — целу недељу после.

15. септембра 1943. послао сам сигнал (WO 202/131 подлистак 13): „Ово трвење је за мене од велике користи и ојачава моју власт над њима. Сви су они лојални Ђурићу зато што га се плаше, али је Манић већ био на путу да сруши мост без наређења, кад сте нас ви зауставили. Ђурић је сада послао другу наредбу против саботажа и биће тешко наставити овако без наређења."

Касније у истом дану (WO 202/131 подлистак 14) послао сам сигнал: „Даље о Ђурићу. Њега далеко више интересује да се бије с партизанима него да се повинује нашим интересима. Убеђен сам да се овако држи надајући се да ће, после рата, заузети високи положај. Могао би нам јако помоћи кад би хтео, али не жели. Од велике помоћи било би његово смењивање. Или вршење притиска на њега. Све информације ЈЕЗЕРУ (Семеру) које даје Ђурић непоуздане су. Имам доказе за све ово, па чак и више."

Све ово се, наравно, догађало пре него што је пуковник Коуп почео да делује. После више од четрдесет година, када сам читао досјее у Државном архиву, био сам ужаснут открившн да су ови моји сигнали чупани из контекста и да су искоришћени за оптужбу да су лојалисти са мог подручја жарко желели сукоб с партизанима. У ствари, истина је била на другој страни. Моја три команданта уопште нису били одушевљени када их је позвао Ђурић. Сигнали беху написани са правом надом. Као млад и поштен војник нисам могао да претпоставим да ће моји сигнали бити вађени из контекста и искоришћени да докажу нешто што сасвим очито нису изражавали, нити подразумевали. Моји сигнали су писани с намером да упозоре на Ђурићеве махинације, да затраже помоћ и да покажу да бих уз помоћ Каира могао усмерити локалне команданте у смеру савезничке политике. Међутим, моји су сигнали употребљени против Михаиловића и лојалиста као целине. Досјеи показују да су у Ми-

нистарству спољних послова (Форин офис) касније размишљали о Ђурићу као Михаиловићевом заменику. Ово је за највећу осуду, јер је Михаиловић у то време показивао стварну одлучност да помогне, а у складу са пријатељском поруком генерала Вилсона коју му је донео генерал Армстронг.

Понављам да су моји сигнали били усмерени против Ђурића. Они нису били усмерени ни против Михаиловића ни против лојалиста уопште, а изнад свега не против мојих локалних команданата, који су до тада показивали сваку жељу да са мном сарађују под условом да немају невоља са Михаиловићем или Ђурићем.

Ђурић је — упркос каснијем „преласку" у комунизам — био много више бесан на партизане него, на пример, Стефановић или Андрејевић, али се Коупу друкчије представио и то са извесним успехом.

Ситуација је постала далеко тежа када се Ђурић повезао са Вером Пешић, која беше заробљена 10. септембра 1943. Она је имала знатан утицај док је, негде у новембру, није протерао из свог штаба, заједно с њеном мајком, у нижу команду, а све под притиском потчињених. Извештај Руперта Роа (Досје WO 202/162) показује да је она била активни комуниста пре рата и да је постала агент Гестапоа и привремена љубавница једног немачког генерала. Цело време је остала у лепим односима са партизанским вођом Миливојем Перовићем, још једним предратним комунистом. Ђурићеви контакти с партизанима — ако их је имао — ишли су преко Вере Пешић.

Кад је Вера Пешић једном кренула у авантуру са Ђурићем, више није могло бити сумње у његову непоузданост као официра, појединца и родољуба. На жалост, Стефановић је, будући џентлмен попут Михаиловића, прихватио Ђурићеву часну реч. Наивко.

Начин на који су партизани дочекали ову прилично подлу креатуру кад је побегла и начин на који су је искористили и промовисали, показује не само подмитљивост Ђурића лично, већ и апсолутну безобзирност партизанских принципа.

На жалост, Ђурић је завео пуковника Коупа и мајора Роа, упркос томе што су знали све о Вери Пешић. Њихо-

ви извештаји Каиру, везани за Ђурићево тенденциозно погрешно предочавање Михаиловићевих наређења, постали су главни саставни елемент оптужбе Михаиловића за колаборацију о којој се трубило у Каиру.

У извештају Руперта Роа помиње се сигнал из Каира по којем ће испоруке бити обустављене за мисију „Неронијан" зато што се Ђурић бори против партизана. Ро је одговорио да ће требати обуставити слање залиха свим мисијама у јужној Србији ако се обустави снабдевање Ђурићевог штаба. (Код таквих пријатеља сигурно нам нису били потребни никакви непријатељи). Што се мене тиче, обавестио сам Каиро да могу да контролишем своје команданте. Мора да се Клагман смејао све време на путу у своју канцеларију журећи да се сложи са Роовим предлогом. Све се то, међутим, заснивало на претпоставкама. Ми нећемо добити снабдевање из сасвим других разлога, као што ћу изнети касније.

Тројици лојалистичких команданата нимало се нису допале моје идеје о примирју са локалним партизанима. У то време, почетком октобра 1943, још је постојао само одред од око 200 људи на Радану и неколико безначајних група у подручју Јастрепца, Козјака и Скопске Црне Горе. У светлу њихове интензивне политичке активности и гласина о подршци коју партизани добијају од Британаца, уз антимихаиловићевски тон са ВВС-јем постојало је сасвим разложно размишљање међу лојалистима које је заговарало чишћење партизана пре него што ствари постану теже. Без нашег присуства и утицаја локални команданти би предузели офанзиву на Радан. Верујем да су их лојалисти, у тој фази, могли потпуно очистити — пре него што је одреду приспело британско оружје. Тако смо у још једном случају били несвесно оруђе за уништење Михаиловићевог лојалистичког покрета.

Најпре сам разговарао са тројицом мојих локалних команданата о мојим идејама о примирју које су уследиле одмах након заседе коју нам беху поставили после демолирања пруге. Манић је био непопустљив; са своје стране он не би пристао на пакт с комунистима ако они не би хтели да се ставе у потпуности под команду лојалиста.

Беше то логичан став; али ја сам знао да тај захтев неће бити прихваћен у том облику и обратио сам се Јови. Но, овај пут он је, мада то није отворено рекао, био склонији Манићу, а Андрејевић је размишљао на исти начин. Након дуге расправе убедио сам их да ублаже своје захтеве. Сложили су се да неће инсистирати на томе да партизани дођу под њихову команду, већ само на престанку целокупне леве пропаганде.

Остали смо на томе да Андрејевић успостави контакт из свог штаба у Барју. Међутим, с нашом припремом за прво избацивање воза из шина и с његовом забринутошћу због тога што је ВВС наше демолирање пруге приписао партизанима, није урадио ништа. Мислим да су се њих тројица договорили да не покажу отворено супротстављање мојим идејама, али да неће изићи у сусрет. Сходно томе, одлучио сам да лично договорим састанак.

Послао сам једног сељака, брата газде куће у којој се налазила наша мисија, у Мирошевце, село које су партизани често посећивали. У поруци вођи који нам је био познат као Црни Марко, предложио сам да се састанемо. Одговор сам добио врло брзо. Био је написан на енглеском и предложено ми је да дођем у Мирошевце следеће вечери у шест часова. Иако тада бејах наиван, нисам био толика будала. Повео сам нашег домаћина, Драган се звао, и обећао му прилично добру награду ако буде урадио оно што тражим. Томија сам обавестио о плановима и дао му упутства шта да ради ако се не вратим. Ако ме партизани киднапују, готово је сигурно да ће покушати да ме одведу на Радан у њихов штаб. Ако се догоди тако Томи треба да каже Андрејевићу и Манићу да се брзо покрену и затворе им пут. Одредили смо нека места где треба да постави групе које ће бити спремне да ми помогну у случају бега.

До тога није дошло. Рано смо се спустили до брежуљка близу Мирошевца са којег се видело село. Затим сам послао Драгана да крене у кратку куповину, а замисао је била да причека док стигну партизани и онда се врати да би ми саопштио колико их је и како изгледа ситуација.

Није нам била потребна Драганова информација. Одмах по његовом одласку наишла је партизанска колона.

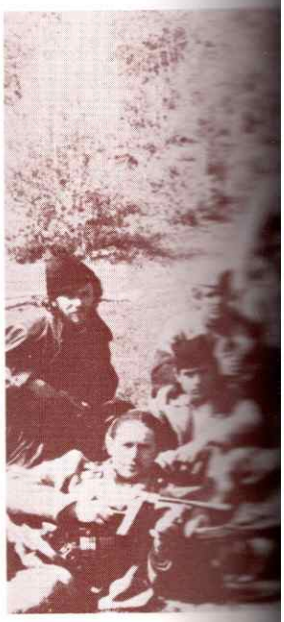

Михаиловић

Михаи

Михаиловић са капетаном Вуком Калајтовићем, лето 43.

Михаиловићев штаб, Бјеласица, мај 43.

Михаиловић врши смотру Кесеровићевог корпуса у мају 1943. У групи су Драгиша Васић, пуковник Бил Бејли и мајор Драгутин Кесеровић

Парада лојалиста за америчку мисију, новембар 43.

Аутор (кап. [illegible]
Стефановић[illegible]

Аутор (кап. Мајкл Лиз) са капетаном Јовом Стефановићем и командантом Недићеве гарде

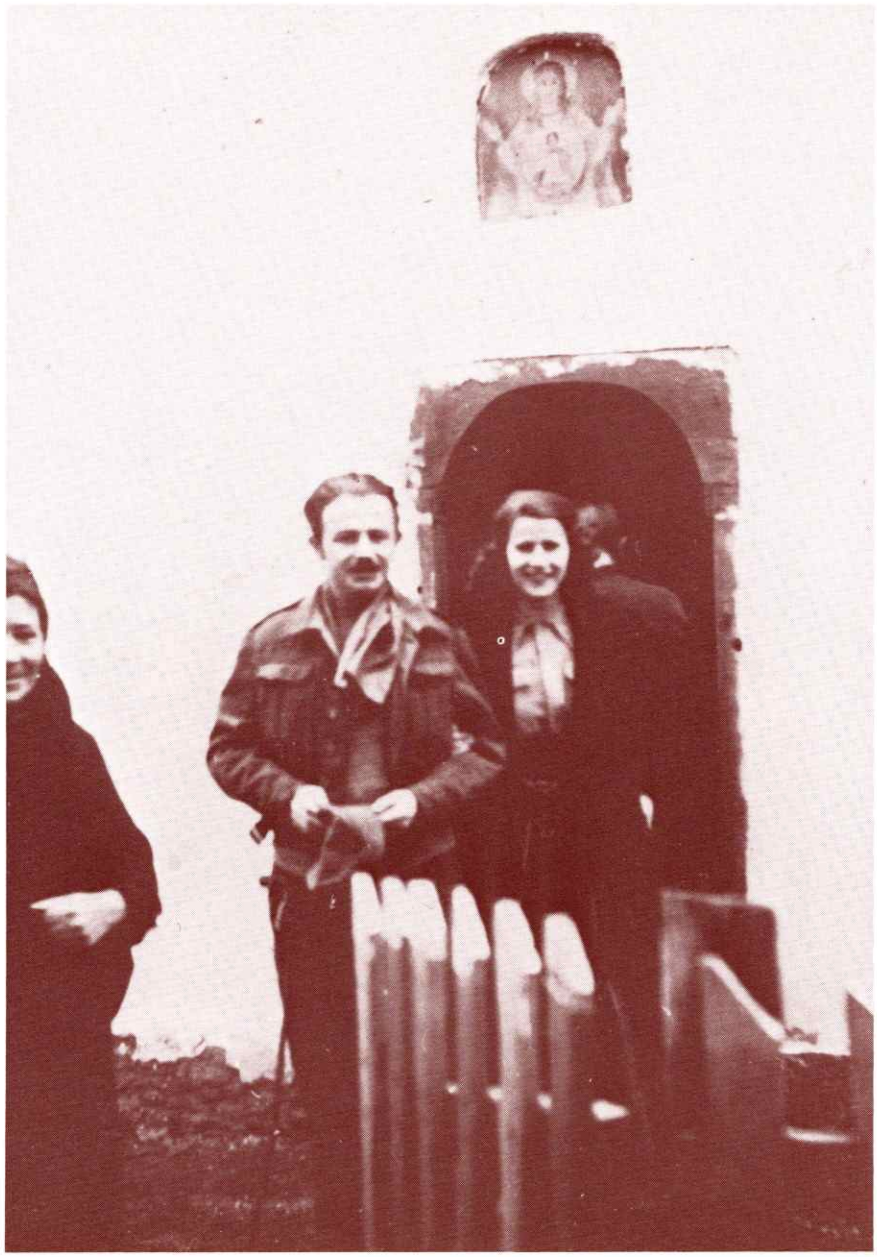

Венчање поручника Јошка Поповића

Британско-

Предњи ред
(ОСС),
Армстр
Соли-Фл

Задњи ред
Херлихај,
кап. Бора

Британско-америчка војна мисија у Михаиловићевом штабу, Јабланица 28. 9. 43.

Предњи ред *(слева на десно): потпуковник Ал Зајц (ОСС), потпуковник Берт Хауард, генерал Чарлс Армстронг, пуковник Бил Бејли, мајор Питер Соли-Флад, потпуковник Бил (Марко) Хадсон, каплар Грин.*

Задњи ред *(слева на десно): наредник Халет, редов Херлихај, мајор Кенет Гринлес, мајор Арчи Џек, кап. Бора Тодоровић, кап. Валтер Менсфилд (ОСС).*

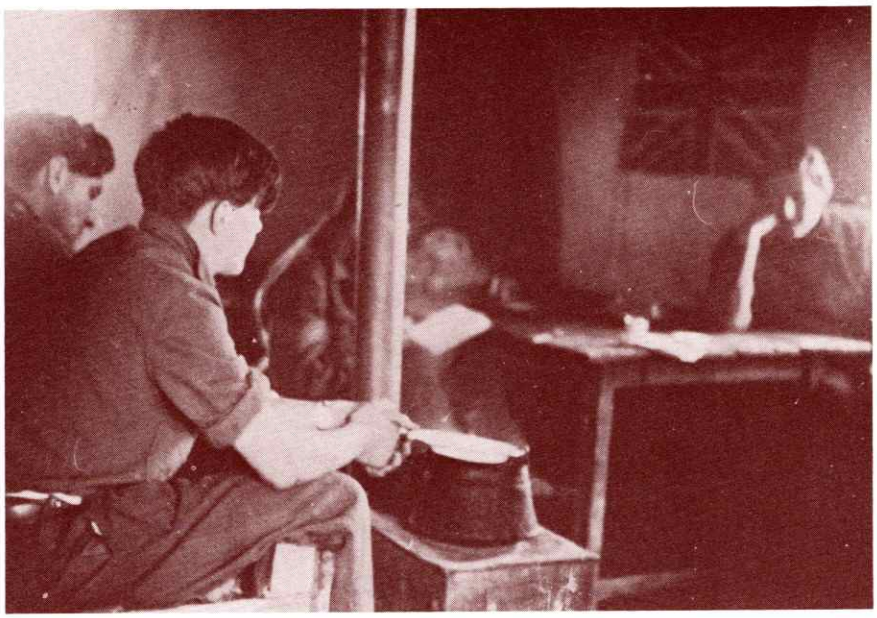

Зимски штаб у Оруглици (Мисија Хенбери/Фуг: поручник Томлинсон, наредник Хари Лезар, капетан Мајкл Лиз)

Пуковник Бил Коуп и мајор Арчи Цек

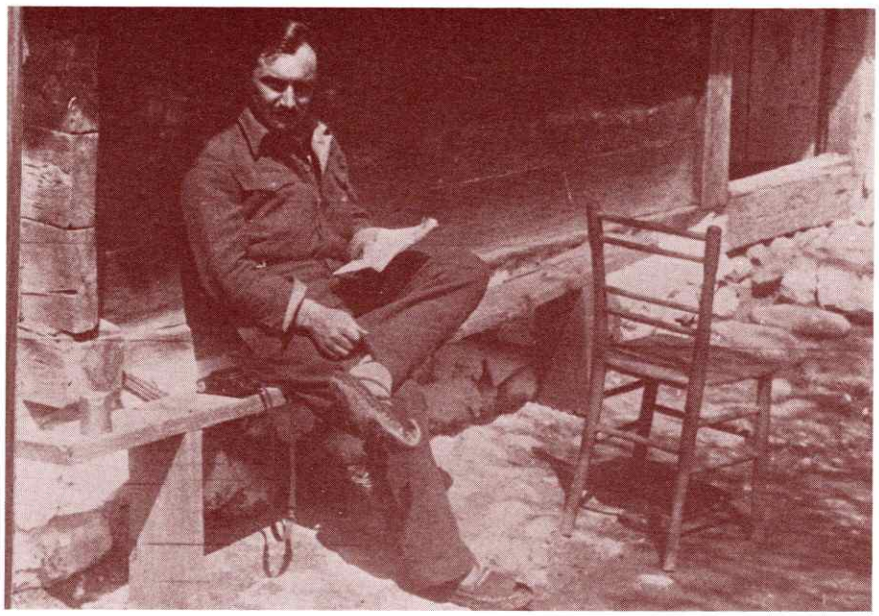

Мајор Арчи Џек

Капетан Бора Тодоровић, пуковник Берт Хауард, мајор Ерик Гринвуд и генерал Чарлс Армстронг

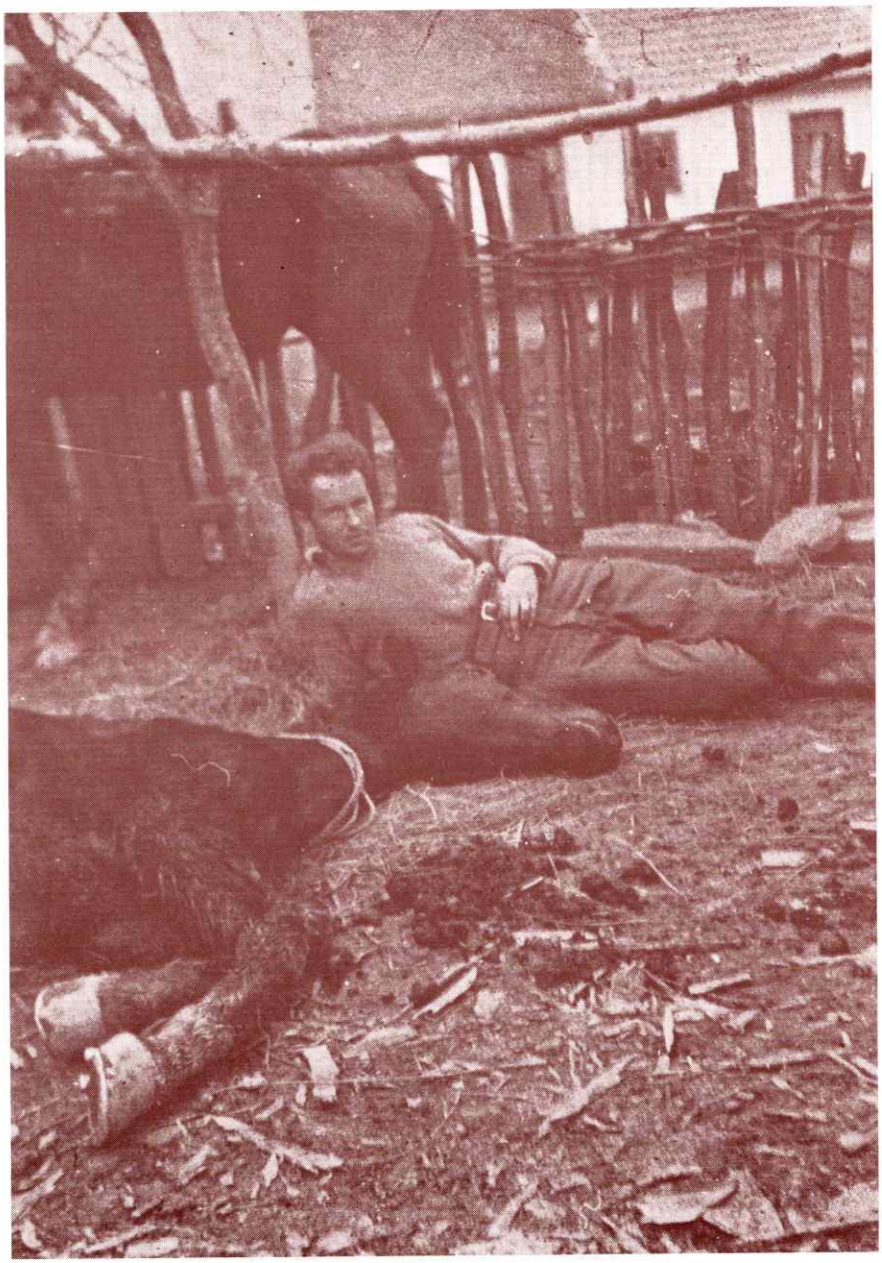

Мајор Питер Соли-Флад

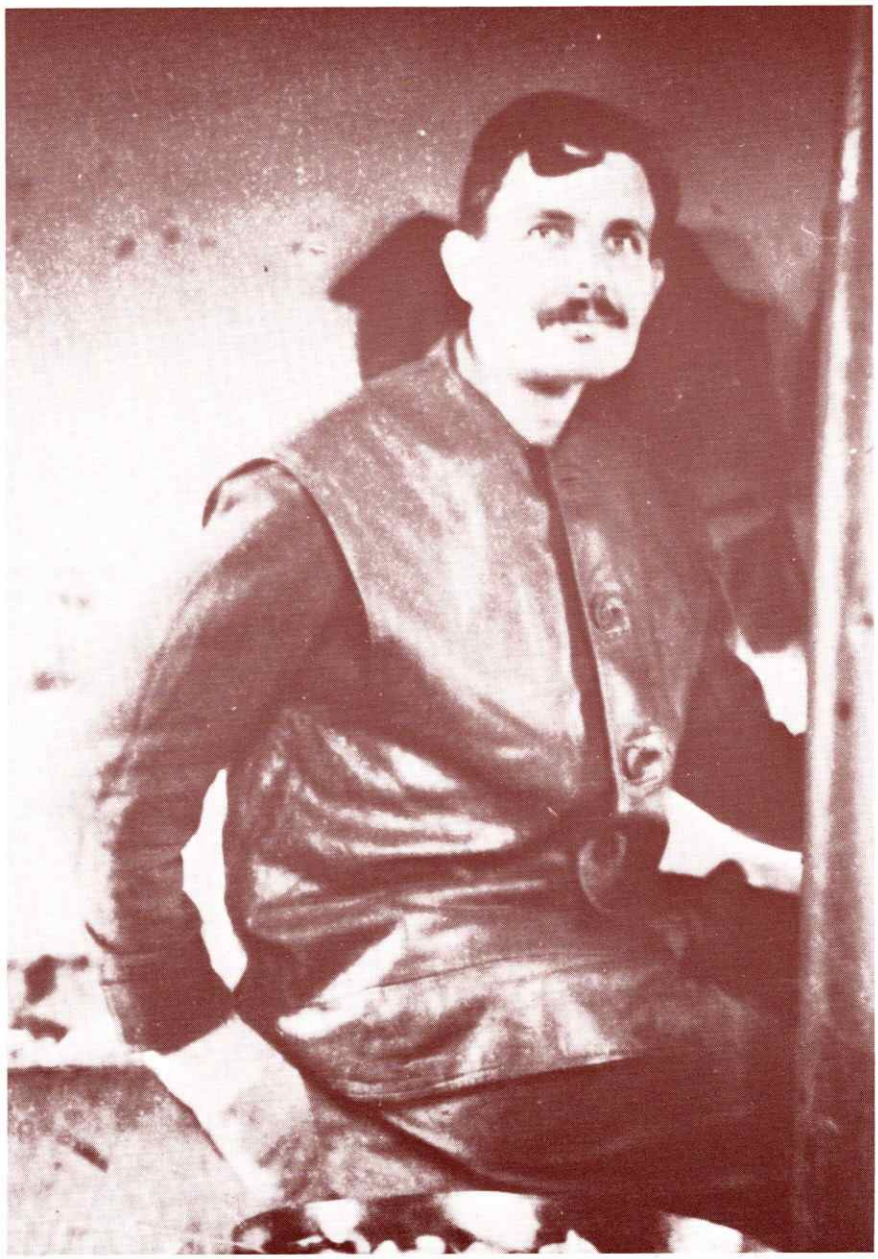

Капетан Роберт Первис

Капетан Јово Стефановић

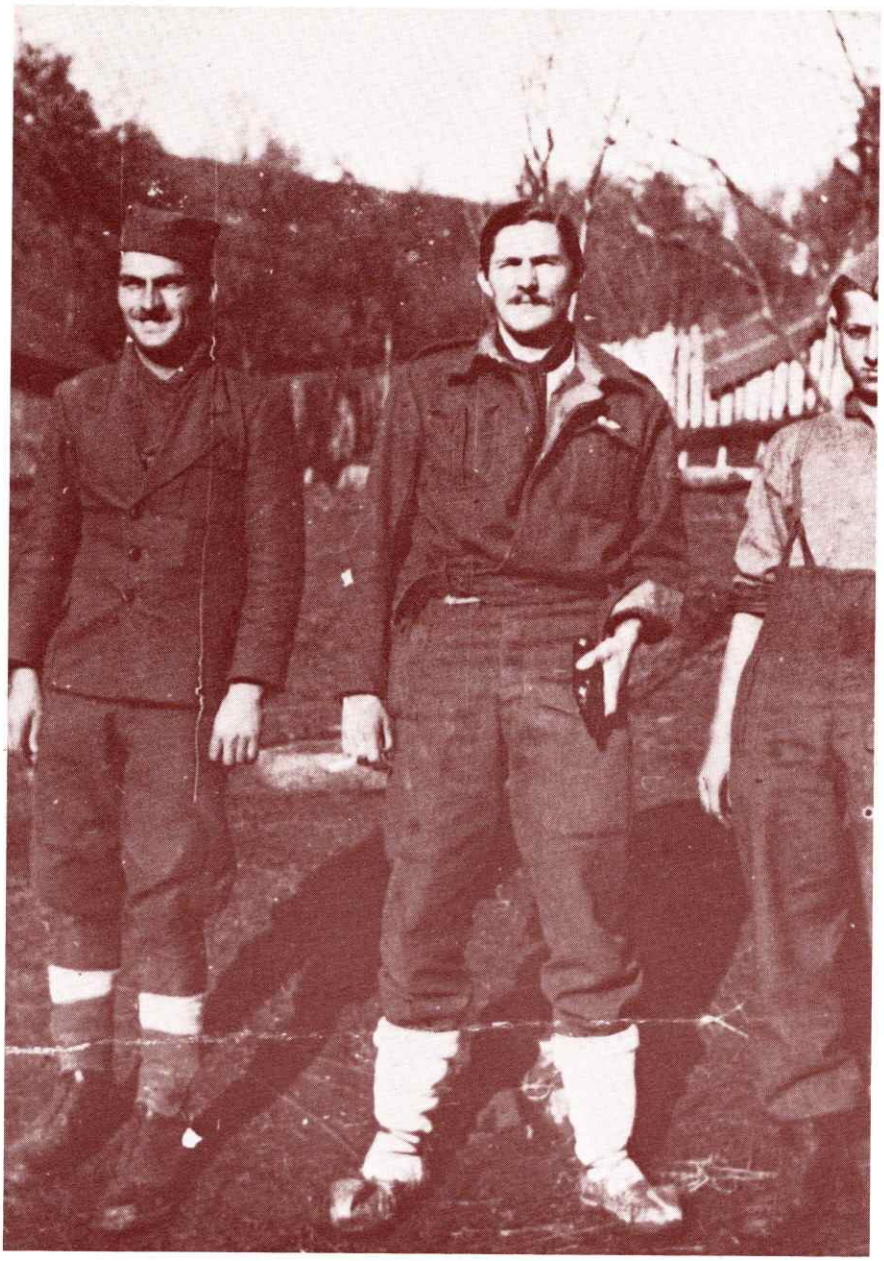

Аутор (М. Л.)

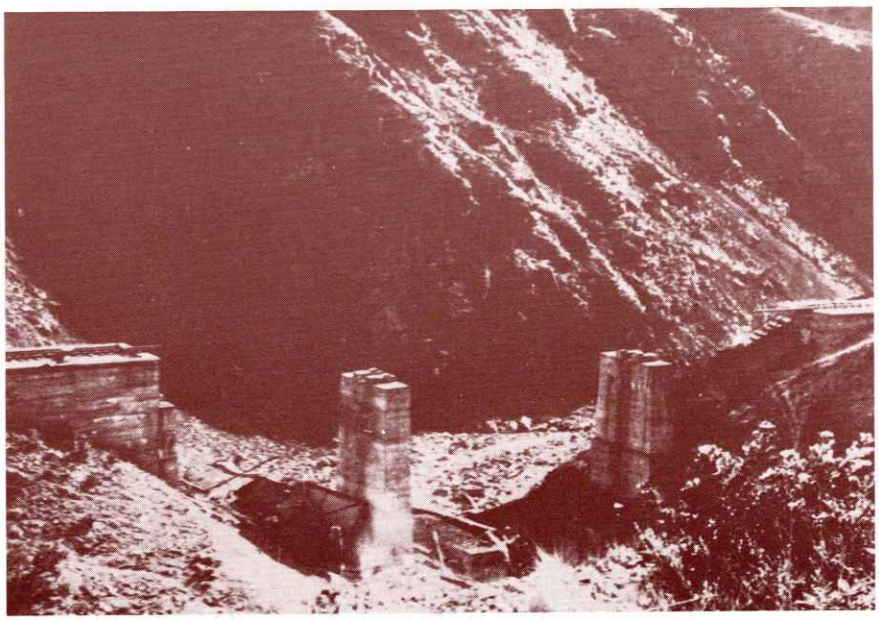

Железнички мост код Мокре Горе пре саботаже октобра 1943.

Железнички мост код Мокре Горе после саботаже октобра 1943.

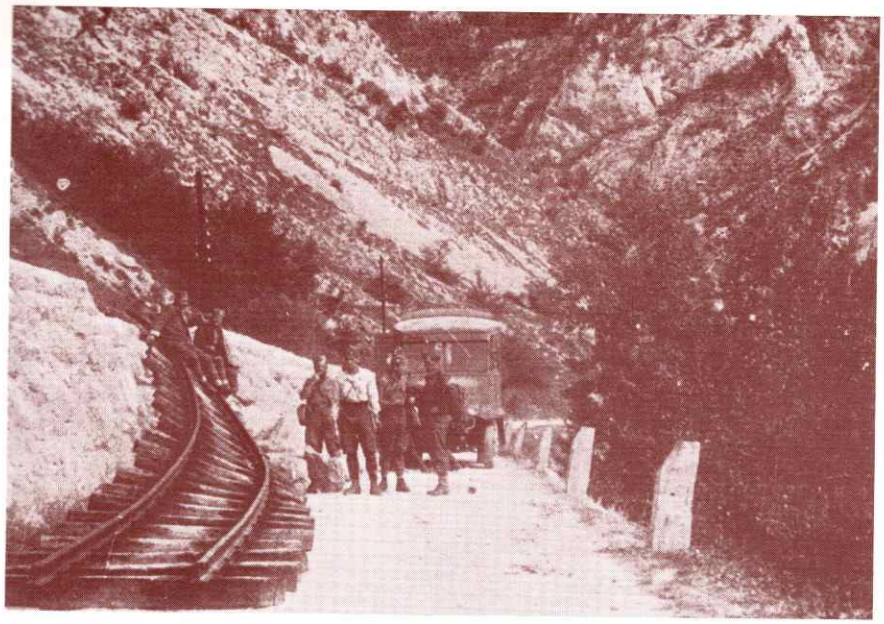

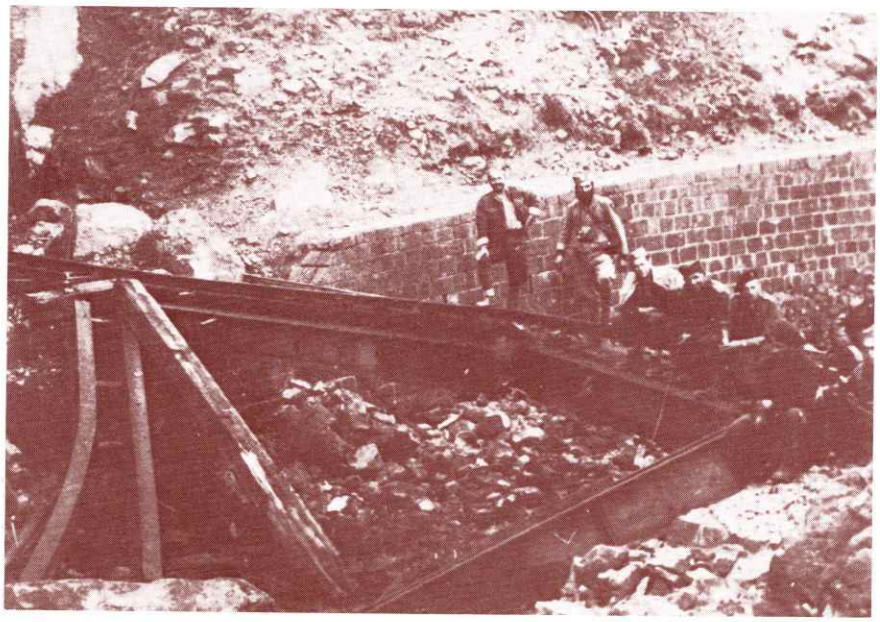

Саботажа на прузи код Мокре Горе коју су извели лојалисти

Група за саботажу са генералом Армстронгом код Мокре Горе

Аутор и „Хитлер“

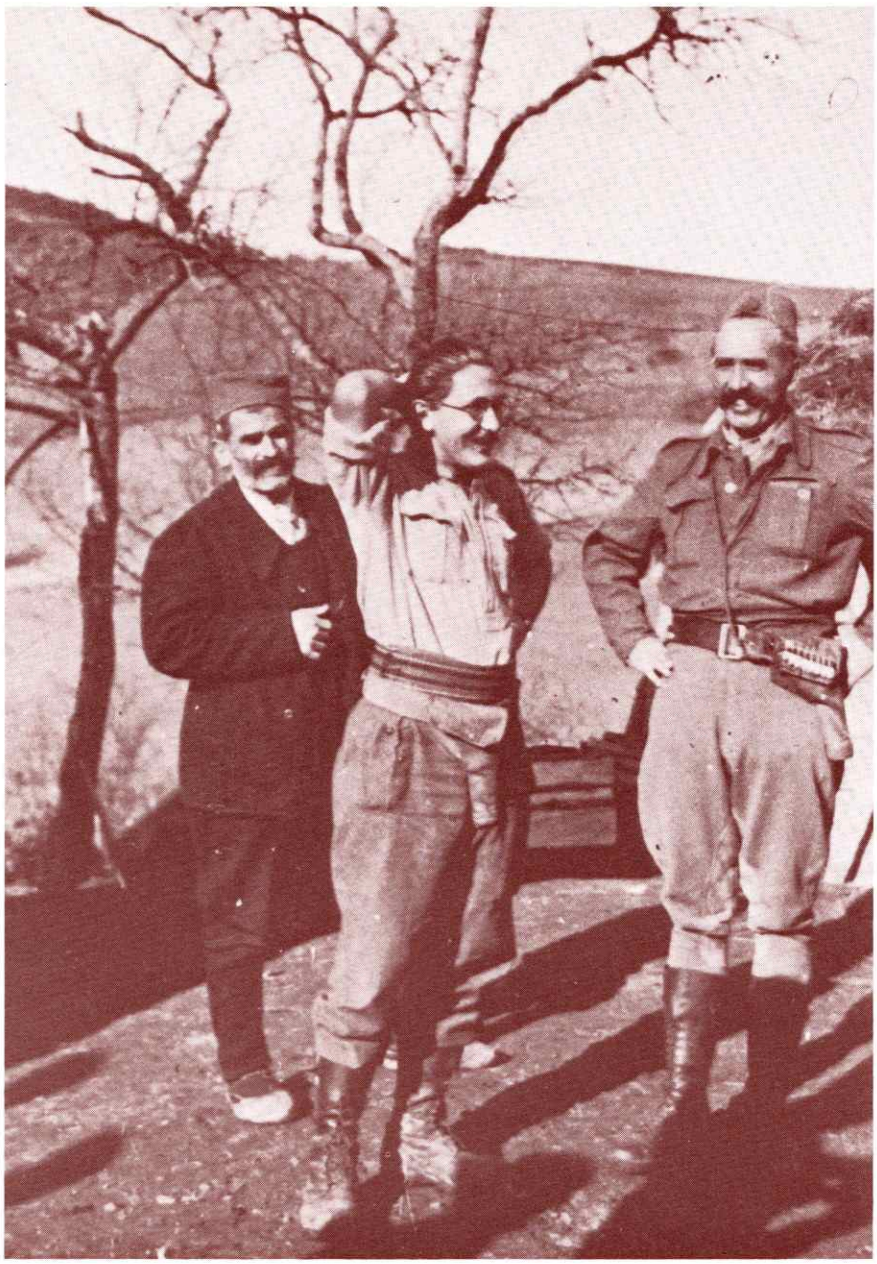

Капетан Гринвич и мајор Радослав Ђурић

Зимски штаб и Мирко (са шљивовицом)

Милунка и Загорка (Миркове кћери)

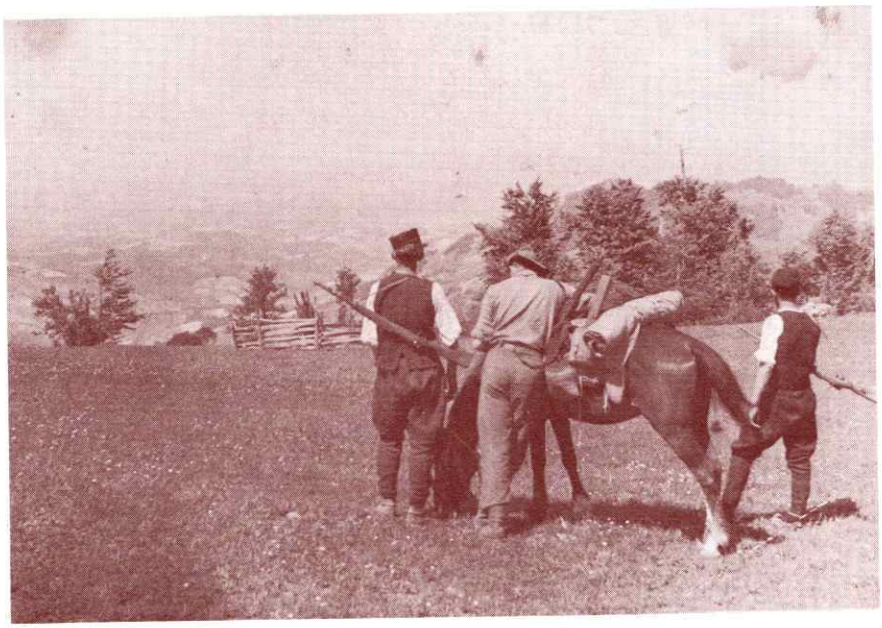

Лојалисти, у покрету

Постављање експлозива на мост преко Дрине код Вишеграда пошто су лојалисти заузели град октобра 1943.

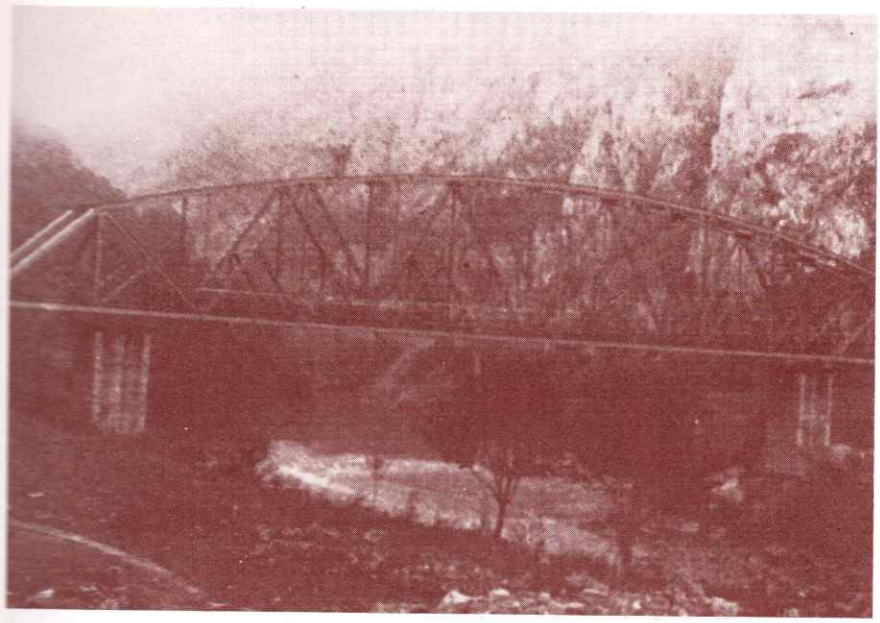

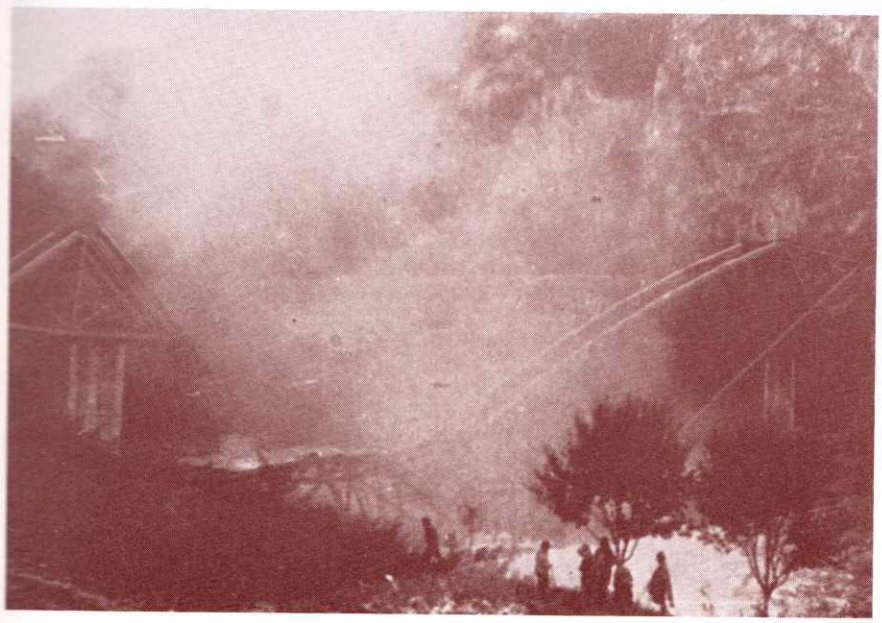

Мост преко Дрине код Вишеграда пре саботаже

Мост преко Дрине код Вишеграда за време рушења

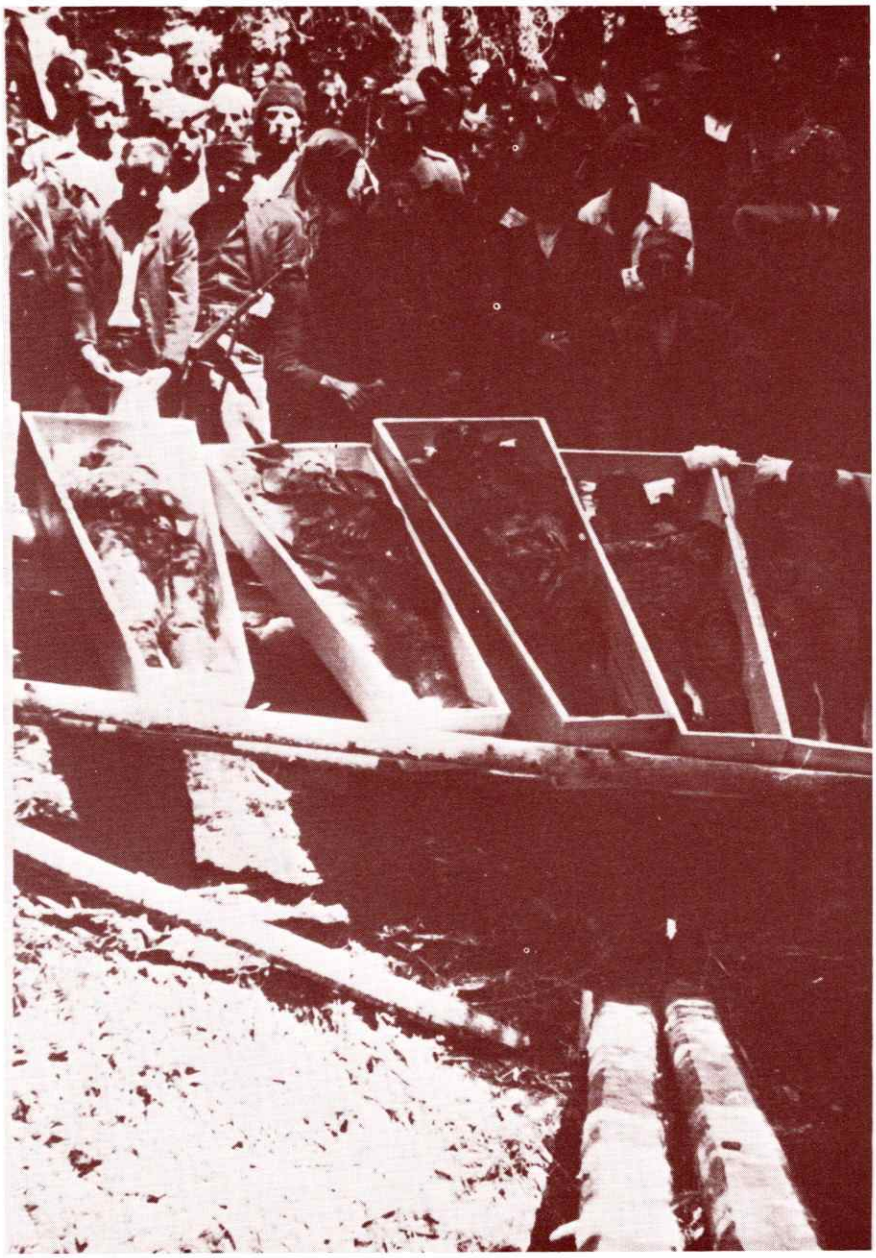

Тела лојалиста које су побили партизани у Црној Гори 1941/42, извађена из јаме у Коврембе ради хришћанског погреба

Влада и поручник Миле Андрејевић

Капетан Дени Бун и мајор Питер Соли-Флад

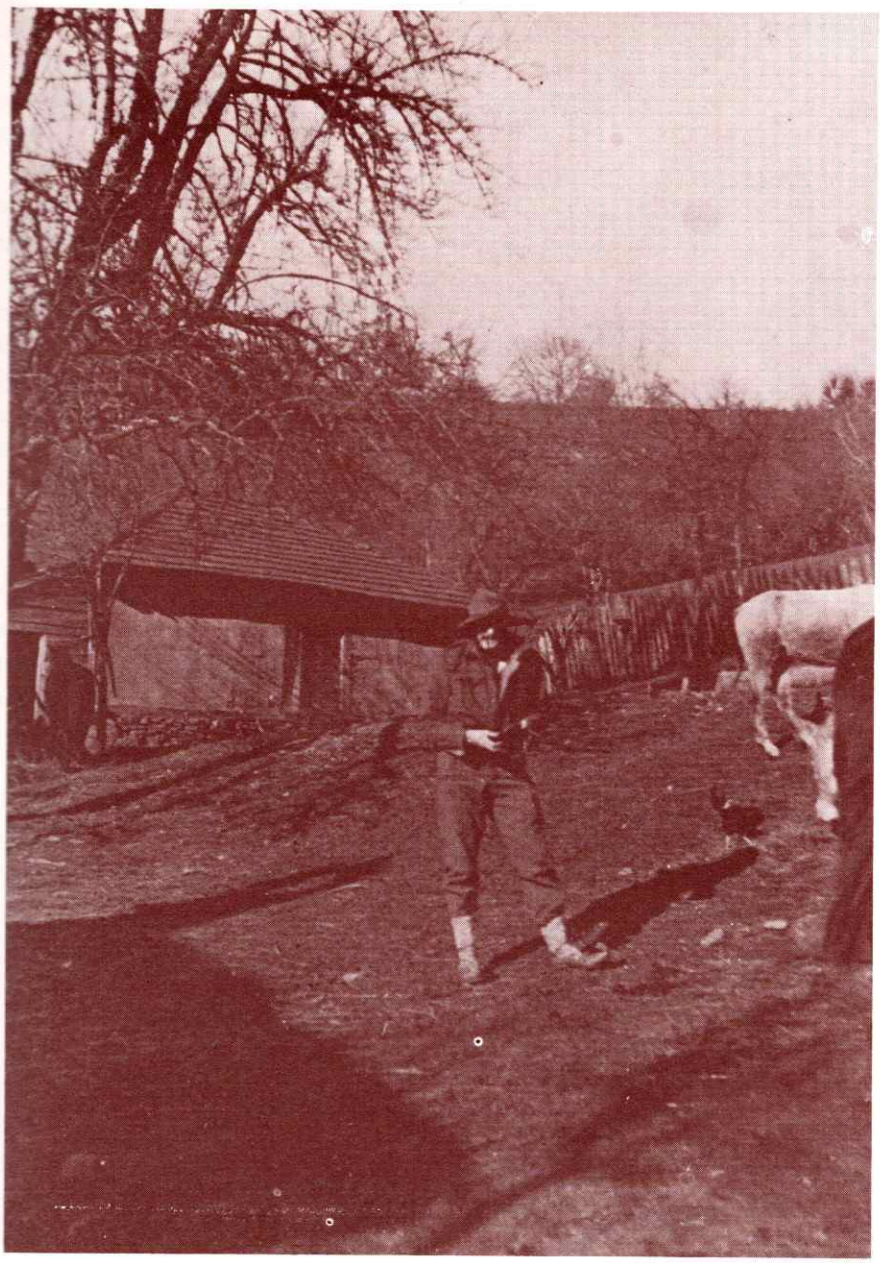

Аутор у српском селу

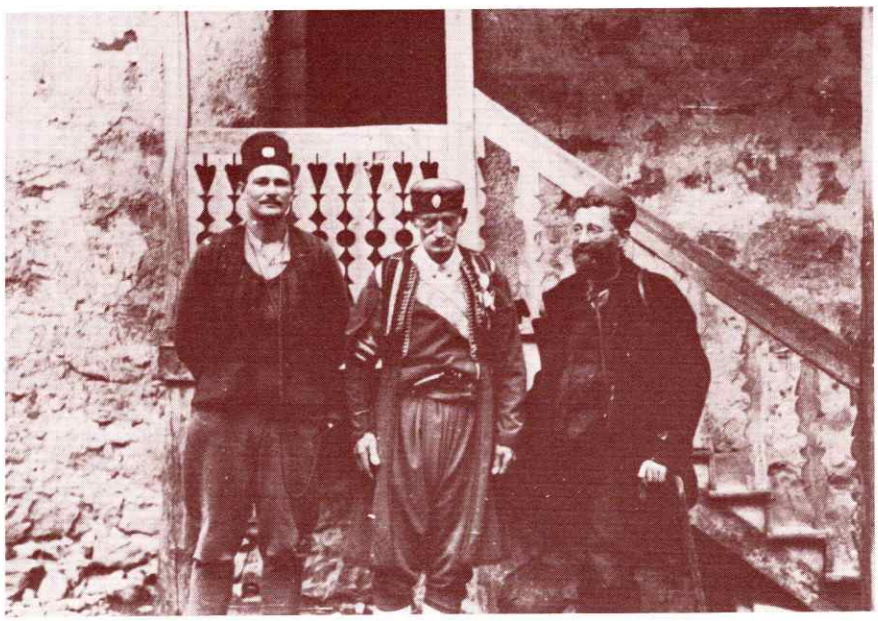

Генерал Дража Михаиловић са групом сељанки

Мајор Бил (Марко) Хадсон са Михаиловићем и ветераном са Солунског фронта.

Крупан човек са пушком преко рамена сакупио је групу око себе и издавао наређења. Разврстали су се у више групица и кренули у више праваца, стављајући кордон око села. Скрили су се у бусије, остављајући само један правац слободан, пут за Барје.

У својој поруци сам обавестио Црног Марка да долазим без пратње и да и он тако поступи. Овај кордон је могао да значи само једно: намеравали су да ме отму. Још није било пола шест. Да сам дошао у договорено време место два сата раније, упао бих директно у замку. Вратили смо се у Барје. Драган је стигао тек следећег јутра и рекао нам је да је био закључан целу ноћ, не зато што су на њега посебно сумњали, већ зато што је био из планине. На срећу, беше купио нешто свиле за жену и то им је показао као доказ да је био у куповини. Свеједно су му одузели свилу. То га је болело.

Партизански вођа је очито био збуњен и распитивао се за мене и за британску мисију, као и за снабдевање које нам пристиже. Заборавио сам на то да сам покушавао да склопим локално примирје. Човек с таквима не може да преговара.

Сада верујем да је овај инцидент у вези са прилично опаким човеком кога су различито приказивали као Драгог Радивојевића из Уба у Србији и као Бранка Радивојевића из Ваљева. За њега кажу да га је регрутовао капетан Дикин у Њујорку, а према том приказу он је био бродски радио-оператер с којим је контакт успостављен преко Ване Ивановића. Има много непознаница у причи о овом човеку, јер други кажу да га је регрутовао Бил Стјуарт преко Ковачевића, вође југословенских комуниста у Канади.

По мишљењу енглеских радио-оператера у Каиру, морао се обучавати радио-телеграфији од почетка. Ово се не би слагало с тим да је био бродски радио-оператер, јер су они, у већини, били обучени. Изгледа вероватно да је Радивојевић или Радојевић био доведен да регрутује бивше југословенске чланове међународних бригада из шпанског грађанског рата који су престали да буду

комунисти, да би их пребацио у Југославију и открио ко је стварно Тито.

Сигурно је да је био у Шпанији и да је престао да буде комуниста. Неки кажу да је био троцкиста — не стаљиниста — али то је друга непознаница и не од велике важности. Сигурно је да је тврдио да се разочарао у црвене. Када је дошао у Каиро у пролеће 1942, план је био да га убаце да шпијунира партизане, задатак за који је изгледа био сасвим погодан.

Али није баш тако испало.

Између 1. априла и 25. јула било је осам неуспелих покушаја да га убаце у Хрватску. „Виша власт" је тада изгубила стрпљење, обукла га је као Енглеза, капетана Чарлса Робертсона и убацила га у Михаиловићев штаб. Његова прича је била да треба да помогне капетану Хадсону, шефу британске мисије, у вези са сигналима — веома важан задатак. Његов тајни задатак из МО4 био је да проверава и извештава о Хадсону, те да преко Михаиловићевих чланова штаба прикупи информације о партизанима.

Зачудо, Робертсон је имао потпуно овлашћење да сам одабере да ли ће напустити Михаиловића и прећи партизанима. Такође му је саветовано да с лојалистима разговара на француском и да не открије да зна српскохрватски.

Причу о Робертсону саставио сам из различитих извора, али ово горе наведено јасно је и недвосмислено записано у досјеима Државног архива (FO 371/59469 белешка 11677/Г). Нажалост, у белешци се не прецизира ко је „виша власт". Нити нам каже ко је Робертсону дао срамно упутство да обмане Хадсона и Михаиловића, који су у то време уживали апсолутну британску подршку.

Белешка Форин офиса такође нам саопштава да је Робертсон са собом понео тајне мапе израђене невидљивим мастилом, на којима се видело где су, по мишљењу МО4, смештене партизанске јединице. Џаспер Маскелин (Jasper Maskelyn) из породице познатих лондонских мађионичара Маскелин Девант (Maskelyn Devant), радио је за МО4. Он ме упутио у примену невидљивог мастила, као и многе друге ствари. С њим сам провео неколико

очаравајућих сати. Можда је Маскелин обучио и Робертсона.

Михаиловић и његови официри посумњали су на Робертсона, јер су брзо схватили да није онај за кога се издаје, већ прави комунистички шпијун. Надаље, Робертсон је нервирао Хадсона, правећи му проблеме слањем денунцирајућих сигнала иза његових леђа: знао је да рукује радиом, а Хадсон није.

Већ сам раније помињао да се историчар сер Хари Хинсли осврће на извештаје „још критичније о Михаиловићу од југословенског официра који се недавно прикључио Хадсону пошто није успео да се повеже с партизанима". Овај коментар, без сумње пореклом из *прихваћене мудрости,* не успева да помене витално важну позадину коју сам приказао. Робертсон није никако био „југословенски официр". Он је био југословенски комуниста обучен као британски официр, па није никакво чудо што је слао извештаје у којима је критиковао и Михаиловића и Хадсона. Недавно ми је Хадсон рекао да је једног дана Робертсона избацио кроз прозор са спрата. То му је и требало. Ипак су Робертсонове лажи постале прворазредна историја.

Упркос великим сумњама, Михаиловић није због поштовања Британаца предузео никакве акције против Робертсона док овај није побегао из једне његове јединице водећи са собом поштеног британског официра, мајора Нила Селбија (Neil Selby). Ова двојица су напустили лојалистичког команданта Драгутина Кесеровића на Копаонику августа 1943, упознавши о свему Бејлија. То су урадили потакнути од МО4, вероватно да би покушали да склопе погодбу с партизанима. Робертсон је успео да се пребаци до партизана на Јастрепцу, али су мајор Селби и његов радио-оператер били заробљени. Селбија су касније стрељали гестаповци при покушају бега. Партизани су покушали да потуре тврдњу о лојалистичкој издаји Селбија, али нису предочили ниједан доказ. По простој логици јасно је да је издајица могао бити Робертсон, ако је издаје било, да би на крају своје шпијунске мисије дискредитовао лојалисте за рачун комуниста ради повратка у њихов загрљај.

Ову верзију подупире још један чудан догађај у Каиру, који се догодио пре Робертсоновог убацивања. Једне ноћи су га тукли. О томе постоје разне верзије. Једна је да је био жртва Југословена појалиста који су мислили да је комуниста. Друга је да су га тукли комунисти зато што је био отпадник. Међутим, тада у Каиру није било, бар не јавно, југословенских комуниста. Највероватније је да су га тукли да би ојачали његов алиби, а то поткрепљује његов педантно срочени извештај који је послао пуковнику Џону Бенету (John Bennet), главном официру. Оно што је заиста важно јесте чињеница да је његова „врховна мајка" — његов чувар — у Каиру био наравно, Џемс Клагман, а подмукло упутство да се обману британски шеф мисије и Михаиловић било је типично за Клагманово духовно дете.

Моја истраживања записа из 1943. недавно су ми открила да је 24. августа 1943. Робертсон писао капетану Буну, британском официру за везу близу мог штаба, да су Селбија покупили недићевци код Малог Јастрепца. Робертсон није рекао зашто њега нису покупили. Све ово се не слаже са колаборацијом Михаиловић—Недић и настојањем Недићевих стража да зажмуре. У другим извештајима наводило се да су Селбија заробили љотићевци, али у Робертсоновом писму изричито је стајало да се радило о Недићевим стражама. Коначно, на моје запрепашћење, налазим да у извештајима мајора Роа у Државном архиву (WO 202/162) пише да је Робертсон мени упутио поруку у којој ме моли да успоставим локалну радио-везу да бих с њим контактирао и на тај начин био веза између њега и Каира. У то време мој радио је био у квару. Ово што помиње мајор Ро потврђује да је у октобру 1943. Робертсон био још жив и да је после неуспеха да принуди Буна (Boon), покушао да мене увуче у своју паукову мрежу.

Имао сам више среће од Селбија. Често се питам шта би се догодило са мном да сам успоставио тај контакт. Да ли бих и ја нестао? Да ли би и у мом случају биле потуране тврдње да су ме убили лојалисти?

Други случај се догодио с мајором Теренсом Атертоном (Terence Atherton), чији је нестанак створио другу ноторну мистерију коју је искористила партизанска пропаганда. Атертон је слетео на југословенску обалу 1942. с наредбом да се придружи Михаиловићу. Као и Хадсон, најпре је успоставио контакт с партизанима и они су га одвели у Титов штаб у Босни, где је стигао почетком марта 1942. Атертон је био новинар који је раније живео у Југославији и који је одлично познавао то подручје. Неко време је остао с партизанима, али их је напустио без упозорења да би се придружио четницима. Никада није стигао. Убијен је. Партизанска пропагандна машинерија створила је димну завесу о томе како су Атертона убили четници. Била је то само димна завеса. До дана данашњег ни по чему није сигурно да га нису убили партизани да би га спречили да се прикључи Михаиловићу. То је логичније објашњење.

Неки историчари тврде да је Атертона убио неки самостални четнички полубандит да би му узео новац. Ове тврдње не поткрепљују никакви докази и све више постају сумњиве када се тај убица повезује са лојалистима ради пропагандних циљева. Чак је 14. фебруара 1988. сер Фицрој Меклин изјавио у једном интервјуу „Санди тајмсу" да су Атертона убили „четници", при чему се јасно подразумева да је ту мислио на Михаиловићеве четнике лојалисте. То нису тврдили чак ни партизани.

МО4 је знао да Селби ремети везу партизана с Робертсоном. Ја нисам саопштио Каиру ништа о мојим плановима да се повежем с партизанима на Радану, ни пре ни после. Можда сам имао среће што сам изоставио Каиро. Изгледа да све указује на то да су у Каиру постојале очи и уши — ма чије да су биле — које су за лојалисте биле злоћудне, а према нама Британцима чак непријатељске.

Има још један интересантан угао из којег се могу проматрати ови инциденти. Све док Черчил није напустио Михаиловића 10. децембра 1943, Тито је инсистирао да се ниједан британски официр не сме прикључити партизанским јединицама у Србији. Малим партизанским јединицама на Радану и Јастрепцу веома би користило да су имале неког британског официра. Тито је био осетљив на

тежњу британских официра за везу да уједине два ривалска покрета, извесност коју би Британско министарство спољних послова поздравило. Последње што је Тито желео било је примирје између локалних група које су биле српске, под заштитом Британаца. Он је желео да се грађански рат води до краја. Нема никакве сумње у погледу Титове политике и она се сасвим добро слаже са уништавањем британских официра који су покушавали да склопе примирје, као што су били Селби или Атертон — или ја.

Интересантно је размишљање да је чак и Робертсон ликвидиран због овог разлога.

Када је генерал Армстронг приспео, 24. септембра, да преузме команду над свим мисијама, са собом је донео пријатељско и охрабрујуће писмо од генерала Вилсона, команданта за Средњи исток, за генерала Михаиловића. У важној реченици из тог писма пише: „Сада је постало могуће да Вам шаљем војничко снабдевање у много већем обиму." Упркос претходним искуствима о британској дволичности, очито је да је одлука о слању једног генерала у пратњи пуковника и других, уз писмо од генерала Вилсона, морала оставити снажан утисак на Михаиловића. Сигурно је да појачана лојалистичка дејства и обезбеђивање снага за рушење мостова код Мокре Горе и Вишеграда, осветљавају поверљивији и конструктивнији став са Михаиловићеве стране. Верујем да су моја три локална команданта ово осетили или су до њих допрли неки знакови и да је проблеме на нашем подручју правио Ђурић и само Ђурић.

Међутим, инцидент са дивизијом „Венеција", када је Бејли интервенисао да спречи лојалисте да разоружају Италијане, и да пусти партизане да узму ратни плен, очито је нанео голему штету. Да ли је неко из МО4 ово намерно покренуо, ми који немамо приступа главним досјеима Дирекције за специјалне операције не можемо рећи. Можемо једино да сумњамо. Као и код Гленконеровог сигнала којим се наређује Михаиловићу да се 29. маја повуче источно од Ибра — што беше очито планирано за отварање пута за повлачење приклештеног Врховног штаба и Пратећег батаљона — не можемо изричито

тврдити да је обмањивање Михаиловића била намера и да цео случај са дивизијом „Венеција“ није био пука случајност. Али, ако се радило о случајности онда су у питању биле врашке случајности.

Међутим, са Михаиловићеве тачке гледишта, ови су инциденти били очита издаја. И како су недеље пролазиле после Армстронговог доласка „војничко снабдевање у ширем обиму“ које је изричито обећао генерал Вилсон, није се материјализовало. Мора да је Михаиловић постајао огорчен. Од својих агената на партизанском подручју добијао је извештаје о све већој помоћи партизанима која је уследила Меклиновим доласком 17. септембра. Као да ни то није било довољно, добијао је непрекидно извештаје о партизанској пропаганди која је саопштавала народу да Тита признају Британци и да ће ускоро уследити напуштање лојалиста. Поред осталих, Милован Ђилас је о томе држао говоре. Одговарајући на Бејлијево питање о овоме, преко Каира, мајор Дикин у Титовом штабу једноставно је написао да не може бити одговоран за оно што партизани причају. Надаље, BBC је сада отворено подржавао партизане и у својим емисијама успехе лојалиста приписивао партизанима.

У то време Михаиловић се морао не само питати да ли ће саботаже изазвати репресалије, већ и да ли може имати довољно муниције која ће му требати у самоодбрани против све јачих напада партизана на његове положаје. Био је то врло важан фактор.

Кад гледам унатраг, задивљује ме како смо могли да живимо са лојалистима, уживајући потпуну слободу, и како смо могли да добијемо њихову подршку за акције које смо изводили. Што нисмо могли да добијемо довољну подршку за предузимање већих операција током октобра и новембра 1943, што ме је тада ужасавало, сада ми је потпуно схватљиво.

Из прве руке могу да пишем само о ситуацији на мом подручју, а донекле и о подручју Роберта Первиса, јужно од мене. Из Первисових извештаја врло је јасно да су његови команданти били изузетно расположени и спремни, можда чак више од мојих. Западно од нас на подручју

Кесеровићевог корпуса, капетан Џорџ Мор (George More) извео је низ малих рушења, а радећи чак из Ђуришевог штаба, капетан Хоксверт напао је железничку станицу северно од Лесковца. Потом је, наравно, постојала значајна активност Арчија Џека из Михаиловићевог штаба и познати, делимично успешан, покушај блокирања Дунава хомољске групе. Све у свему било је много активности током месеца октобра 1943. Ипак је баш у то време дотур залиха пресушио и постало је сасвим очито да се наши авиони скрећу некуд на другу страну.

Прегледајући сада оперативни дневник у Државном архиву, пронашао сам сигнал који све то саопштава. Био је упућен малим Михаиловићевим мисијама и искључиво њима. Датиран је 22. септембра 1943. и гласи овако:

„Програм летења овог месеца није организован због
1) Захтева да се наши авиони употребе у друге сврхе, захваљујући ‚Паду Италије'.
2) Лошег времена у почетку.
3) Врло лошег почетка у Бизерти, чије ће се последице осетити у накнадном снабдевању.

Схватите деликатност свог положаја и учините све да ниједна мисија не претрпи превише. Избегавајте да некога случајно изгубите у преосталом периоду. Веома нам је жао."

Дакле, такав је сигнал упућен британским и америчким мисијама код Михаиловића. Једини изузетак је била „Каверна", шифровани назив за пуковника Хадсона. Достављање њему било је брисано, очито због његовог сигнала који је послао пар дана раније и у којем је просто експлодирао због лошег снабдевања, јер је он био први на вези више од годину дана. Очито је неко у Каиру мислио да је боље њега оставити у мраку и избећи добијање још једног сигнала који би био увредљивији!

Но, овај сигнал који нам је, у ствари, саопштио да смо стављени ван акције, није послат ниједној мисији које су биле код партизана. Баш напротив, учесталост сигнала упућених њима показује повећање дотурања.

А зашто? Службена политика је била јасна: пуна подршка Михаиловићевим јединицама, под условом да

се оружје не употребљава против других група отпора. Нико није могао да тврди да су лојалисти тако користили оружје, зато што се у извештајима о сигналима генерала Армстронга, који се налазе у оперативном дневнику, посебно препоручује да се не врши дотур у близини партизанских јединица, што показује педантно придржавање овакве политике са Михаиловићеве стране.

Све ово се догодило баш у моменту када је Армстронг уручивао подлачко писмо генерала Вилсона у којем се каже да „је сада постало могуће да Вам шаљем војничку помоћ у много већем обиму". И шта је дао?

Сада схватам да је то генерал Меклин доставио Титу 17. септембра и већ је захтевао да се снабдевање партизана хитно појача; без обзира што је главни командант, генерал Вилсон, управо послао писмо у којем обећава знатно повећање помоћи Михаиловићу; без обзира што је Михаиловић коначно одобрио својим командантима да могу да учествују у саботажама; без обзира што су сопствене Михаиловићеве снаге заједно са Армстронгом и Арчијем Џеком учествовале у минирању мостова; без обзира што смо категорички тврдили да можемо редовно дизати у ваздух пругу и избацивати возове на виталној саобраћајници кроз Моравску долину ако нам се достави опрема за такав посао и што сам могао извршити и већу саботажу као што је мост код Владичиног Хана, под условом да ми се достави помоћ коју сам обећао лојалистима као подстицај; без обзира што сам почињао да успостављам нову групу отпора преко албанске границе и што ми је требао само један авион ради признавања и пропаганде. Све то беше заустављено.

Главна нит водиља налази се у Меклиновом сигналу од 20. септембра у којем извештава о „вечери са Титом" коју је имао одмах по доласку. Овај сигнал (FO 371/37612 бр. MA/9) почиње детаљним приказом партизанских успеха и даје прву наруџбу пристрасне партизанске статистике и територијалних захтева. У вези са овим Даглас Хауард, шеф јужног одељења Форин офиса, забележио је у фусноти на партизанско полагање права да држе Сплит „нема више", а „то је сасвим несистематска тврдња" на навод да „партизани сада имају значајне снаге у Србији, укључујући Вардарску долину и Срем који

се стога не могу више сматрати Михаиловићевом територијом".

Невероватно је да је Меклин, само два дана по доласку у земљу, наводио такве „чињенице" које су се једино могле заснивати на ономе што су му саопштили партизани. Но, затим долази оно најгромогласније: „Што се тиче снабдевања, рекао сам Титу да може да рачуна на минимално шездесет авио-товара следећег месеца. Он је рекао да количине које су му обећане нису у правој сразмери са онима које су му дотурене, а то и друга питања даље су се компликовала очитим одсуством сигурних веза са Каиром. Ја сам му одговорио да је шездесет поуздана цифра и да се чине напори за успостављање задовољавајућих веза."

Било је то 20. септембра. Порука у којој се обећава снабдевање свих Михаиловићевих мисија послата је 22. септембра. Одоше наше пошиљке обећане за саботажу, које би сигурно биле гарант за боље резултате да су нам биле испоручене. Одоше и Первисови и моји моторни генератори. Моторни генератор за који је Каиро, касније, тврдио, да је упућен мени, а који није никада стигао, очито је био повучен и упућен мисијама код партизана да би се изашло у сусрет Титовим захтевима за бољим везама.

Били смо у непобедничком положају. Каиро беше примио поруку. Тито је био Черчилов „велики герилац", а Меклин је од Черчила добио миропомазање. Чим је Меклин захтевао приоритет, добијао га је. Без обзира што је генерал Вилсон, главни командант, обећао Михаиловићу појачано снабдевање.

Након више месеци расправа које су текле овако и онако, након разматрања на високом нивоу у Форин офису и код шефова краткорочне и дугорочне политике, након што је свака британска служба учествовала у расправи, беше одлучено да се неко од генерала упути и Михаиловићу и Титу, да потом поднесу извештај — и да се онда ти извештаји размотре.

Армстронг беше прикључен Михаиловићу и у тој фази ствари су изгледале коначно нешто повољније након низа препирки и намештаљки између МО4 и Михаиловића — а препирке су, као што сам већ показао, биле у

суштини конструкције Британаца. Армстронгови напори пуни обећања били су сасечени у корену пре него што је уопште успео да крене.

По чијем су наређењу Михаиловићеве мисије добиле обрнут третман, чак пре него што је Армстронг имао времена да проучи ситуацију и пошаље извештај? По чијем овлашћењу је донета одлука да се ефикасно парализује брза лојалистичка акција против сила Осовине и да се све оружје и залихе њима намењени пребаце партизанима, који су отворено били против британске политике избегавања грађанског рата? Да ли је ово преметање било по наређењима главнокомандујућих које је саветовао Форин офис? Да ли је то урађено по наређењу генерала Вилсона, који управо беше обећао Михаиловићу појачано снабдевање? Или је урађено тихо у потаји у МО4? Досјеи у Државном архиву не откривају ништа. Чудно и опако.

Поново читајући оперативни дневник приметио сам ужасна закашњења порука од Михаиловићевих мисија због дешифровања. Кад се ради о мом сопственом случају, постоје две хитне поруке од „Фуга" у вези са сигналима за распознавање и ватрама ради дотура залиха. Једна је била послана 3. септембра и дешифрована 18. септембра. Друга је послана 14, а дешифрована 21. септембра.

13. септембра пошиљка није успела да стигне до нас, а Каиро је тврдио да смо погрешно поставили сигналне ватре. Просто су нас премлатили овом оптужбом и захтевали су наша објашњења све време док нам се радио није покварио, око 24. октобра. Дотур су скренули од нас под изговором да им нисмо дали објашњење. На крају су нам рекли какав је требало да буде план, а ми смо поново потврдили оно што им већ бејасмо рекли, да су се наше ватре прецизно подударале с планом. Они се нису извињавали нити су ишта потврђивали, али сам четрдесет година касније у Државном архиву нашао у једној фасцикли руком исписану белешку: „Грешка RAF-а." (RAF — Краљевске ваздушне снаге).

У истој овој серији сигнала питали смо шта се догодило са два радио-апарата који су нам послати 8. септембра. Ниједан не беше послат. Такође нам беху јавили да нам је упућен моторни генератор, а није. Очито је све

то отишло партизанима, баш као и моји лекови против маларије који су завршили код Дикина. Он у својим записима са изненађењем помиње да су му доспели лекови које није ни тражио. Ја сам их тражио два месеца пре тога. Нема везе што замало нисам умро од маларије. Обећање Меклина од шездесет авиона морало је да се испуни. Све ово човек сазнаје деценијама касније, па ми сада изгледа зачуђујуће да смо суочени са толиким тешкоћама ишта постигли.

Међутим, ја заиста желим да знам ко је организовао пребацивање авиона партизанима насупрот договореној политици? И по чијем одобрењу, ако га је уопште и било? Да ли ће нам то саопштити службени историчари? Ово су заиста важна питања. Кључеви историје.

Има један пост скриптум у извештају Роберта Первиса. Он гласи: „Желео бих да се запише порука коју смо ми добили. У њој се наводи порука коју ми *никада* нисмо послали, а нити смо рекли да садржи превише шифре ‚Д'. Затим се каже да се у случају понављања истог ниједна наша порука неће дешифровати за недељу дана и само због наше тактичке ситуације то није још примењено."

Број шифре „Д" означавао је приоритет.

У *Нерегуларној војсци пекарске улице*, Бикам Свит-Ескот бави се недостатком планирања МО4 које је резултирало недовољним бројем дешифраната и готово хаосом. Оно што је њега, изгледа, бринуло био је губитак угледа Главног штаба када је SOE тражио помоћ шифраната. То говори само по себи. Чињеница да су наши витални сигнали, који су се бавили важним обавештењима и информацијама о саботажама дубоко у позадини непријатеља, били задржавани изгледа да је у главама тих официра била од мањег значаја.

Још прљавији је био карактер сигнала који је послат Первису, а узгред достављен мени и другим мисијама код Михаиловића, а који је покушавао да скрпи оправдање за недостатке Каира. Потрошили су хиљаде фунта и жртвовали много живота избацујући агенте у ватру, а онда не успевају да прочитају њихове поруке. Потом су окривили нас. Ове подле обмане користиле су се, наравно, као димне завесе да би се прикрило пребацивање залиха и сигналних предности партизанима.

Када се моји шифранти нису могли носити са дешифровањем, па чак и онда када су могли, седео сам и радио с њима. Та били смо у рату, а не на одмору. Јако би ми се допало да сам у књизи Свит-Ескорта могао да прочитам још један одломак који би гласио: Одлучили смо да не дозволимо нашим људима да нагло посустану. Свим штабним официрима је наређено да се два сата дневно посвете дешифровању. Таквог параграфа нема, зато што није постојала таква одлука. Мислим да тако једноставно и поштено решење никада не би могло да падне на ум људима у МО4. Огласио се клуб „Гезира".

О, Мики Томас, како си био у праву!

ПОГЛАВЉЕ 6

Срамни ударац

Телеграм број 2360 од 10. августа 1943, упућен државном секретару у Каиру од Форин офиса гласио је: „Потпуковник Меклин, који је именован за шефа мисије SOE додељене генералу Титу, данас одлази за Каиро. По свим политичким стварима потпуковник Меклин извештаваће Вас (или Њ. В. амбасадора) преко SOE и од Вас ће добијати упутства. Он ће, такође, себе сматрати чланом Вашег штаба. Додатак упутствима за потпуковника Меклина условљен променом његовог статуса биће Вам телеграфски достављен."

Ту су подразумевали Меклинов нови статус искључивог шефа мисије насупрот пређашњем именовању за политичког саветника генерала Ора.

Овом телеграму било је приложено прво упутство за „капетана" Фицроја Меклина, политичког саветника. Ово упутство је садржавало интересантне руком писане додатке, који јасно дају до знања да је задржана планирана

политика и да је у упутствима била присутна и идеја да се ради не само са Титовим партизанима, већ и са „било којим другим партизанским покретом". Упутства такође јасно, показују да је Форин офис сматрао приоритетним задатком рад на хлађењу грађанског рата.

Меклин је долетео натраг у Каиро 10. августа и на Оти-Клоговом симпозијуму нам је рекао да је премијер желео да га што пре врати у Југославију. Па ипак, није то урадио све до 17. септембра. Дакле, шта је радио у међувремену?

Фасцинирајући меморандум садржан у сигналу број 1994 од 30. августа 1943, нешто нам саопштава. Сигнал је од Меклина из Кабинета државног секретара упућен сер Ормеу Сарценту у Форин офис. У првом одељку Меклин обавештава о успостављању задовољавајућих односа са генералом Вилсоном. У следећем он осипа паљбу против шефова у SOE у Каиру — лорда Гленконера, пуковника Тамплина и генерала Кибла — тврдећи да су сва тројица отворено изјавили да раде на „обртању одлука које доносе премијер, министар спољних послова и главни командант."

Следећи одељак наводи (то је готово сигурно исправно) да SOE брља са порукама упућеним државном секретару од политичког саветника шефа мисије SOE у Грчкој. Те поруке су подвргаване недешифрантским маневрима и чак су задржаване и кад су биле дешифроване.

Затим Меклин наводи да је ово дато до знања главном команданту, који је покренуо питање целокупног статуса SOE у Каиру и предложио да се SOE стави под команду Главног штаба. Сигнал даље саопштава о састанку главног команданта, државног секретара, још неких и Меклина лично, где је Меклин упозорио на то да је став SOE у вези са његовом мисијом и искуством мајора Воласа (Wallace) (политички саветник у Грчкој) њега јако забринуо. Генерал Вилсон је подржао Меклина и о статусу SOE требало је расправити на идућем састанку. Меклин је у задњем одељку наставио да у агонији гомила ужасе због тога што је под командом SOE: „У свакој другој ситуацији не бих оклевао да кажем председнику владе да не могу да преузмем мисију коју ми је поверио и то бих образложио. Међутим, с обзиром на хитност, моја је дуж-

ност, ма какве се препреке испречиле, да задатак обавим до краја."

Као и код ранијег потеза да се ослободи јадног генерала Ора намештањем игре о непогодним кандидатима, ово је деловало задивљујуће. Сер Орме Сарџент је то проследио министру Спољних послова и у право време МО4 је подведен под Главни штаб, поставши Сила 133. Лорд Гленконер и Кибл били су померени око три месеца касније. Тамплин беше управо умро.

Спремивши се за борбу, обезбедивши базу и узгред средивши директне радио-шифре и везе да заобиђе SOE ако буде требало, Меклин је дочекао следећу месечеву мену и вратио се Титу. Не може, међутим, бити сумње да око месец дана боравка у Каиру није све довољно упозорило да он није човек с којим се може шалити — и да би, можда, било добро надгласати га у случају кад је човек начисто шта му одговара.

Симптоматично је за ову ситуацију било то што је државни секретар тада одлучио да се прикључи нападу на Михаиловића дугим сигналом упућеним Форин офису. Сврха овога је, очито, била обустављање снабдевања за Михаиловића. Кабинет државног секретара се током 1943. приметно и агресивно супротстављао Михаиловићу, али је овај сигнал претерао. У меморандуму који то анализира, Даглас Хауард, шеф Одељења за југ у Форин офису, навео је,

> „Чињеница је, у то сам сигуран, да SOE у Каиру (плус државни секретар) *не желе* да ми склопимо задовољавајући аранжман са Михаиловићем. Толико пута смо били на ивици договора, али у свакој прилици подметнут нам је клип да нас спречи. Присећам се следећих прилика. Бејлију бејасмо послали директиву. Из разних разлога или због изврдавања она није задуго доспела до Михаиловића. Баш када је Михаиловић хтео да одговори, Гленконер је послао свој познати 'батинашки' телеграм. Требало је више недеља да се то поново исправи. Михаиловић је тада одговорио на директиву (по нашем мишљењу и мишљењу SOE одговор беше задовољавајући). Пре него што смо могли да одговоримо истом мером, Бејли се убацује својим

ултиматумом. Михаиловић узвраћа, опет задовољавајуће, али SOE у Каиру сматра то незадовољавајућим и сада предлаже друго 'откривање карата' под изговором да ће он вероватно одбити сарадњу са нама. Зар не би било нормалније да кажемо Михаиловићу да прихватамо његов одговор и да ћемо све учинити да га подржимо. Ако се *тада* покаже незадовољавајућим и ако не успе да одржи обећања, мораћемо поново процењивати нашу политику; али да бисмо поступили тако под *претпоставком* да он неће тако да се понаша, изгледа ми типично у стилу SOE."

Можда је он према SOE био мало нељубазан. Требало је да каже типично у стилу MO4, оцртавајући на тај начин разлику између SOE у Лондону — која је све време била коректна — и SOE у Каиру алиас MO4 — која је једва икада била коректна.

Чак и, овако, Киблова епоха, како ју је називао Давидсон, приближавала се крају са ножем који је у леђа MO4 забио Меклин. Моћ се из Каира преселила преко Средоземља у Титов Врховни штаб са Британском мисијом. Моћ се, у ствари, преселила Титу лично, јер записи из Архива који приказују догађаје следећих месеци показују да Меклин користи своју нарочиту моћ убеђивања, не толико да приволи Тита да следи жеље главног команданта, колико да приволи премијера, главног команданта и све остале да плешу на Титову музику и да им се то још и свиђа. Међутим, преношење моћи није политички ништа изменило. Од јануара до новембра 1943. Кибл је с пуно успеха манипулисао са MO4 да саботира Михаиловића и уздиже Тита. Од септембра 1943. Меклинов фантастичан дар био је посвећен сасвим истоветном циљу.

У MO4 Клагман је још радио на комунистичкој ствари. Бил Дикин је још био у Титовом штабу и састављао о колаборацији Михаиловића према партизанским доказима, док је Бејли још био у Михаиловићевом штабу и заплитао ствари. *Plus ça change* . . . (Додатна промена).

Јадни генерал Армстронг, који је дошао у Југославију надајући се да ће водити војне операције, није никада добио шансу. Јадни Михаиловић, који је отишао у шуму априла 1941. да организује отпор против сила Осовине,

није уопште имао шансу. Јадни ми британски официри за везу који смо покушавали да радимо ситније послове дизања возова и убијања неважног Немца и Бугара, а да исто тако никада нисмо добили праву шансу.

Резултат августовског састанка био је тај да је SOE у Каиру изгубила упечатљиву власт и утицај над британским активностима у Југославији у корист Меклинове мисије и њене каирске везе, канцеларије државног секретара. Међутим, како сам горе навео, Кибл је остао на месту мало дуже. 29. септембра 1943. срочио је документ на захтев државног секретара који је био адресиран начелнику Главног штаба. Овај зачуђујући документ (WO 201/1585) чини се да је водио „ка кристалисању мисли на дан 28. септембра 1943".

Документ је почињао са величањем Титових снага, представљајући их као некомунисте под вођством комуниста, који су јако набрушени против сила Осовине и вољни да се уклопе у савезничку стратегију. Кибл је даље наставио да клевеће Михаиловићеве снаге, сликајући их као мале и неопредељене, неефикасне и заинтересоване само за послератне планове.

Овај пролог је био пропраћен расправом, веома изузетном, о односима Тито—Михаиловић. Било је пуно искривљавања и тенденциозних навода који су морали да задовоље пропартизанску фракцију у Кабинету државног секретара и да пруже погрешну информацију војницима. Међутим, завршио је са предлогом који се вешто улизички обраћао службеној политици покушајем да искористи британско присуство на обе стране да би их спречио да међусобно ратују.

Затим је предложио да „сугестија SOE" буде да се успостави јасна али привремена граница којом би Србија била Михаиловићева територија, а Словенија, Хрватска, Славонија, Далмација, Босна, Херцеговина и Македонија, јужно од Скопља, би се признале као партизанске територије, са Црном Гором и Санџаком као ничијом земљом. Сугерисано је да овај предлог Михаиловићу изнесе краљ Петар, а Титу: владе Британије, Америке и Совјетског Савеза.

После овога уследио је документат под насловом „Балканска политичко-војна ситуација". Овај заиста необичан документат бавио се Грчком, Југославијом и Албанијом и сасвим исправно је истицао да Совјети покушавају да створе комунистички блок на Балкану. Даље је препоручивао да се томе може супротставити напуштањем помагања нерепубликанским и ројалистичким партијама. Идеја је била да би се могла стећи благонаклоност и да би, можда, било могуће чак вратити и неке монархије касније.

Ово није био просто наиван документат. Био је он врло опасан и зао, и човек не може да се отме утиску да га је радио комуниста Клагман који је, како Базил Давидсон непрекидно понавља у *Специјалним операцијама у Европи*, био Киблов специјални штићеник. Са изузетком Ситон-Ватсона, он је исто тако био једини у МО4 који је био довољно паметан и подмукао да састави овај документат.

Предлог успостављања сфера утицаја у Југославији на крају је предао целу земљу партизанима, изузев срца Србије. Отворено је планирао да се партизанима дају подручја као што је „Македонија јужно од Скопља", одакле су могли — а касније и јесу — кретати у нападе на Србију. Овај предлог је требало да значи смртну пресуду за Михаиловића. Чак ни то није било довољно за Меклина, који је, у једном сигналу од 8. октобра упућеном МО4, одбио да то предложи Титу правдајући се да би то нанело штету његовој мисији у тако раној фази. У том сигналу (PRO WO 202/131) Меклин сасвим јасно истиче, у првом одељку, да је Тито чврсто одлучио да ликвидира Михаиловића и да тврди да је једино британско оружје криво што то није већ урадио.

Како су Савезници до тада Михаиловићу испоручили оружја само за 1500 људи, значи да је Титова тврдња била лажна или да су му снаге биле врло слабе. Но, Тито је већ тврдио да има војску од 180000 људи.

Британска мисија код Тита беше, пар дана пре тога, пренела „формални протест партизана против вести и пропаганде са BBC-ја." Овај изузетно жестоки протест, који је стизао од партизана, а био срочен беспрекорним стилом, нанизао је притужбе и запретио је да ће Радио Слободна Југославија почети кампању против BBC-ја ако се не

прекине са приказивањем Михаиловића као вође отпора против сила Осовине. У протесту се даље каже да присуство британских виших официра код Михаиловића неће променити одлучност партизана да ратују против четника широм Југославије и да се под никаквим условима неће рачунати на компромис са Михаиловићем. Затим се упозорава на све већу снагу партизана у Србији, који ће ускоро „бити у позицији да ликвидирају преостале четнике и неће оклевати да тоураде."

Пошто су послали тај протест — било да јесу или нису саветовали Тита у његовом састављању — заиста је сасвим разумљиво да британска мисија није била наклоњена да проследи Киблов предлог да се територија подели на утицајне сфере. Поред свега тога од војника се очекује да извршавају наређења и Киблов предлог беше службено послат британској мисији у име Оперативног савета Средњоисточне команде. Начин прихватања овог предлога показао је, ако ништа друго, да је власт од 17. септембра била, de facto, у рукама Меклина и његове завршне везе, канцеларије државног секретара. Киблова ера у МО4 беше завршена. Чак ни Оперативни савет није много вредео.

Иронија је да је задња веза био Ралф Скрајн Стивенсон (касније сер Ралф) који је држао формални положај амбасадора југословенске краљевске војске. Ипак, чини се да је у пракси он био, после Меклина и Дикина, главни фактор у саветовању Черчила да елиминише Михаиловића, што је наравно, довело до пада Југословенске владе код које је био акредитован. Још је ироничније како је Кибл, који је био највећи поборник партизанштине од краја 1942, и који се борио да спречи Меклиново именовање, био надмашен у подилажењу Титу. Како се приближавао Киблов професионални тестамент, мора да је био врло огорчен. Поштено да кажемо, он је и даље наставио да помаже Тита и саботира Михаиловића.

Форин офис је био шокиран претећим карактером партизанског протеста у вези са BBC-јем и послао је сигнал у којем изражава незадовољство. У њему се оштро захтевало да Тито с тим не настави. Нико се на ово није обазирао.

Следеће поглавље ове саге дошло је са Меклиновим повратком у Каиро и пуштањем у оптицај његовог извештаја који је постао познат као „ваздушна бомба".

Пошто се спустио у Југославију 17. септембра, Меклин је провео врло кратко време у Титовом штабу близу Јајца у Босни. Није био укључен у никакву акцију, тако да није ни видео како се партизани понашају у борби. Потом је посетио обалу да извиди могућност вршења дотура морем, па је у ту сврху посетио острво Корчулу. Вратио се у Титов штаб где је срео Дикина, који се беше управо вратио са преузимања предаје италијанских дивизија, али се вратио готово одмах на обалу и потом преко Италије отишао за Каиро, путујући преко острва Вис, где га је преузела морнарица. Из његове књиге *Приступ Истоку* није сасвим јасно колико је био у Југославији, зато што не саопштава датуме. У ствари, ова књига као и она под насловом *Оспоравана барикада (Disputed Barricades)*, позната је по недостатку прецизности у таквим стварима. Према Дикину у књизи *Планина у борбеном поретку*, Меклин је, међутим, напустио Титов штаб 5. октобра; а Дикин се сматра главним историјским ауторитетом у овој теми. У одсуству било какве ознаке у Меклиновим списима или сигналима са прецизним датумом, претпостављам да је 5. октобар исправно. Пар дана тамо или овамо не мења ништа у суштини. Тако игледа да је Меклин укупно боравио око три недеље у партизанском штабу, укључујући једно путовање до обале и натраг — не баш дуго да би одредио будућност земље.

У *Приступу Истоку* Меклин нам саопштава да је био позван натраг у Каиро и да је тамо стигао на време да се нађе са министром спољних послова Ентони Идном који је после посете Москви пролазио Средњим Истоком. Главна сврха Меклиновог повратка могла је бити да пусти у оптицај ову „ваздушну бомбу", која је датирана 6. новембра 1943.

Друга сврха Меклинове посете Каиру била је да истражи могућности добијања авиона за спуштање у Југославији, као и да отвори поморску маршруту за дотур залиха. Надаље, припремао је терен за долазак партизанске делегације и њен сусрет са командантима Главног штаба за Средњи исток. Само по себи ово је подразумевало велике

политичке одлуке, јер је значило признавање Титових партизана.

Са два путовања на обалу, где је провео много времена припремајући терен за дотур залиха морем, те са упознавањем са Титом и његовим официрима, Меклин није уопште имао времена да види неки други део Југославије осим подручја у Босни где се налазио Титов штаб и онога што је видео узгред путујући ка обали. Из његовог сопственог приказа у *Приступу Истоку* види се да друге делове није видео, као и то да није присуствовао никаквој партизанској акцији или борби. Тако је његова „ваздушна бомба" — и захтеви партизана у том извештају — била заснована у целости на партизанским чињеницама, партизанским личностима, партизанским захтевима, партизанским аргументима; то јест, све осим дела који је убацио Дикин, кога је срео у Титовом штабу при повратку са првог путовања на обалу.

Дикин је, наравно, видео акције у очајничкој бежанији из обруча на Дурмитору, али сматрам да је исправно коментарисати да је и он, осим те тешке и трауматичне борбе, искусио једино оно што је видео у Титовом штабу и оно што је видео одлазећи на обалу да помогне у прихватању разоружаних италијанских снага. Ниједан од њих није видео ни делић неког другог подручја Југославије. Што је најважније, ниједан није видео ни делић Србије.

Али су Срби — и избеглице из Босне и Хрватске, као и они из срца Србије, *Србијанци* — били целокупан покрет отпора у Југославији. А Србија је била поприште грађанског рата.

Могао је да постоји и други опаки извор „ваздушне бомбе". У Титовом штабу је био ваздухопловни поручник по имену Кенет Сајерс (Kenneth Syers). Он је заменио Стјуарта и радио је за SIS/MI6. Задужење му је било прикупљање и сређивање обавештајних података. Владимир Велебит — који се заједно са Дедијером старао о Британској мисији при Титовом штабу и који је био у делегацији у Каиру, а после рата постао југословенски амбасадор у Лондону — записао је у својим мемоарима да је Сајерс био лево оријентисан и „релативно активан у Британској комунистичкој партији после рата". Као амбасадор једне од најагресивнијих источноевропских комунистичких

влада непосредно после рата, Велебит је очито био озбиљан кад је тако приказао Сајерса. Овај је — наравно, скупа са Дикином — морао по логици ствари бити један од главних извора за чињенице и личности из „ваздушне бомбе", посебно у светлу муњевите брзине којом је тај извештај са лица места био припремљен.

Меклин је своју „ваздушну бомбу" пустио у Каиру и вероватно је поштено рећи да је овај извештај коначно запечатио судбину Југославије. У хвалоспеву од 5000 речи Меклин је предочио захтеве и претензије партизана боље него што би то могао учинити било који њихов аташе. Китњастим стилом Форин офиса изложио је тежње партизана без иједног: откуд, међутим, премда. Све је изложио без икаквог разматрања других становишта. Преузео је улогу Титовог амбасадора. Чак и више од тога, преузео је улогу Титовог тужиоца-саветника у поступку против Михаиловића. И све то само на основу тронедељног боравка у партизанском штабу. Да мозак стане!

Захтеви постављени у његовом извештају били су сасвим наопаки. У првом одељку се захтевало: „Они (партизани) рачунају да неће изгубити више од једног човека на пет Немаца и једног на десет убијених усташа или четника."

Сваки војник који се борио против Немаца — а под „борбом" подразумевам стварну борбу, а не проматрање из даљине — одлично зна да их ниједна армија не може толико надмашити ни под којим условима, а камоли руља герилаца. Надаље, лојалисти су били Срби, партизани највећим делом исто Срби, па чак и да су у неким случајевима били боље вођени, очито је варљиво и смешно тежити томе да група Срба побије другу групу Срба у сразмери десет према један.

А ко каже да су били боље вођени? То је тврдила Титова пропагандна машинерија, она то и данас тврди у стилу поквареног грамофона. Ја тако не мислим. Неке лојалистичке јединице водили су првокласни школовани официри. Стефановић, на пример, могао је да буде одличан официр било које армије. А усташе су, иако политички врло скарадни, обуку завршавали код Немаца и били жестоки ратници.

У истом китњастом, романтичном, али догматском тону — што подсећа на Лоренса од Арабије — Меклин наставља: „Они имају свесрдну подршку цивилног становништва. Варварске репресалије непријатеља уопште се не узимају у обзир".

Чисте бесмислице. У Босни, где су се партизанске колоне тетурале, бедни сиромашни сељаци нису смели да писну. У Србији, највећој покрајини Југославије, где су дивљачке репресалије биле најжешће, сељаци су се згражали и бојали и партизана и репресалија које су они узроковали 1941. и које су свакако могли поново узроковати. То ми је познато зато што сам боравио у Србији у време писања тог извештаја и што сам био у контакту са народом целу годину без чувара који би ми испирали мозак и што сам говорио језик тога народа. Меклин није био у Србији. Он је записивао само оно што су му говорили у партизанском штабу приликом његове посете у трајању од три недеље пре него што је поново отишао на обалу.

И тако све у истом стилу. У извештају се тврдило да партизани имају двадесет шест дивизија и укупно 220000 људи. У ствари, дивизије су биле много мање у новембру 1943. него у лето 1944. Па ипак, у лето 1944. свака је дивизија бројала само од 1700 до 2500 људи, што се лепо види из извештаја британских официра за везу код партизана у Државном архиву (WO 202/154 A, 162, 196). На тај начин би највеликодушнија цифра била укупно 60000, а не 220000 партизана.

Стеван К. Павловић, у књизи *Југославија,* даје процену коју је извршио дописник лондонског недељника „Таблица", под насловом „Титови ратни подвизи: Легенда и стварност, 28. априла 1945". Овај дописник у анализи која се заснива на партизанским извештајима из тог времена, супротставио их је међусобно и у односу на непријатељске извештаје и дошао до укупне цифре од 60 до 80 хиљада. Не 220000.

У *Оспораваној барикади* Меклин тврди да су Немци проценили, у децембру 1943. да има 111000 партизана. Ова се бројка слаже са Павловићевом, зато што је између октобра и децембра 1943. дошло до масовног регрутовања, које беше подстицано британским признавањем, пропагандом са BBC-ја и залихама које су обилно притицале пар-

тизанима. Било је ту и Италијана које су партизани регрутовали и искоришћавали (посебно касније током 1944. у прогону четника преко Дрине). Извори Италијанске комунистичке партије тврде да се коначно прикључило партизанима 60000, од чега је 20000 погинуло. Додатна регрутовања објашњавају повећање немачке цифре са 60000 или 80000 у октобру на 111000 у децембру 1943. Но, тврдње „ваздушне бомбе" о 220000 у октобру 1943. постају сасвим бесмислене.

У „ваздушној бомби" даље се тврдило да има 30000 партизана у Србији и Македонији. Ова тврдња је била врло значајна зато што је била критична за одлуке које ће се донети. Сва ова шарада била је због грађанског рата у Србији. Ипак је Дагмор, британски официр за везу код партизана од новембра 1943. до јуна 1944, у свом извештају навео да је у јануару 1944. било 1700 партизана — не 30000.

И сам Меклин је у једном извештају из септембра 1944. тврдио да су партизани своје снаге у Србији саставили од неколико разбацаних одреда „од којих је сваки имао само неколико стотина бораца почетком 1944." Упоредите ово са његовом тврдњом у „ваздушној бомби" да је било 30000 партизана у новембру 1943. Британски извештаји показују да је у тој фази у Македонији било мање од 500 бораца.

Черчил је судбоносну одлуку донео 10. децембра 1943. пошто је прочитао Меклинове бројке из „ваздушне бомбе". „Ваздушна бомба" се суздржала од давања прецизних података за Михаиловићеве снаге — прилично мудро — али је ипак убачена тврдња да партизана има „десет до двадесет пута више". Ако бисмо узели фиктивну бројку од 220000 партизана, Меклин је желео да каже да су Михаиловићеве снаге бројале од 10 до 20000 бораца у целој Југославији.

У свом опсежном извештају (WO 202/196) мајор Џон Хеникер (John Henniker), (сада лорд Хеникер), који је командовао британским мисијама код партизана у Србији 1944, саопштио је бројку од 20000 четника само у Србији за период јул—август 1944. Било је то годину дана касније. Девет месеци пошто смо ми напустили Михаиловића, три месеца након Ђурићеве издаје и подстицања лојалиста

да му се придруже. И када је несрећни краљ морао да подстиче све Србе да се придруже Титу због Черчилове обмане. На ниједан начин не може се помирити са проценама из „ваздушне бомбе" где се говори о 10 до 20000 четника за целу Југославију у октобру 1943.

Павловић наводи:

> „При обиласку Михаиловићевих јединица у Србији крајем 1943, група британских и америчких официра проценила је да Михаиловић може да баци у ватру, ако добије наоружање, барем 250 до 300 хиљада обучених бораца, али да их је само седамдесет две хиљаде активно у Србији, од којих је 10 до 11 хиљада у потпуности наоружано. Ове цифре су малко ниже од оних које се могу напабирчити из приказа објављених у иностранству после рата од стране учесника у Михаиловићевом покрету. Југословенска *Војна енциклопедија*, Београд 1964, бележи бројку од 60000."

На тај начин су научници у Београду 1964 — научници под контролом и цензуром Титовог режима — саопштили бројку од 60000 за Михаиловића *само* у Србији, док је Меклин тврдио 10 до 20 хиљада за целу Југославију.

Господин Роуз из Одељења за југ Форин офиса питао се зашто, ако су бројке исправне, партизани нису већ очистили четнике. Ја се питам зашто, ако су бројке биле исправне, партизани са двадесет шест дивизија и 220000 бораца нису кренули, очистили и искасапили само четрнаест немачких дивизија са нешто мање од 100 хиљада војника у Југославији. На крају крајева, Меклин (који их још не беше видео у акцији) је рекао да су партизани убијали по пет Немаца за сваког убијеног партизана.

Међутим, није њима било најважније да испрате Немце. Партизане је највише интересовало да преваре Британце и да успешно воде грађански рат.

Цео предлог је био сасвим луцкаст. Невероватно је, гледајући сада унатраг, да је овај извештај био прихваћен и да је пуштен у оптицај и да је само господин Роуз онако реаговао.

Но, Фицроj је служио у Специјалној ваздухопловној служби (SAS), крајње елитној ваздушној сили, тако да

већ беше научио да „Храбри побеђују". Свеједно, која дрскост.

Отрежњујућа је помисао да је народ Југославије, можда подвргнут деспотској Титовој владавини, чистокрвном комунизму и свему што он подразумева, беди и недостатку напретка — због тог извештаја. Но, можда то и није тачно. Потпуни прелазак партизанима могао је бити узрокован неумољивим поступком који је јануара 1943. почео лично Черчил.

Циљ „ваздушне бомбе" јасно се види из прве препоруке, да се снабдевање Михаиловића прекине. Био је то главни, кључни захтев Јосипа Броза Тита, комунисте. Средишња тачка његове целокупне политике. Он се морао ослободити Михаиловића који је био православац, роjалиста и Србин и који је представљао највећу и једину препреку Комунистичкој партији Југославије да преузме власт. Још непосредније, Михаиловић је стајао на путу Титовом личном преузимању власти и његовој деспотској владавини. Уистину, ова два покрета отпора била су, у том моменту, бројчано и војнички приближно једнака. Но, Михаиловић је контролисао Србију, кључно ратно поприште против Немаца и њихових комуникација. Да су Савезници помогли Михаиловићу и да је он блокирао те комуникације, онда би били присиљени да га и даље помажу.

Њега су се тицали само Србија и Срби. Као министар одбране краљевске владе, Михаиловић је најпре захтевао српску лојалност, чак иако су многи Срби ван Србије већ били у партизанима. Зачуђујуће је да је Тито — тај преиспољни политичар — успео да регрутује српске избеглице од усташког геноцида упркос томе што је и сам био Хрват и упркос предратној субверзивној сарадњи усташа и комуниста. Тито је успео да свој покрет представи као народни и тако је превладао етнички проблем и у исто време прикрио комунистичке тоталитарне циљеве. Било је то сјајно — типично за Тита. Чак и у тој ситуацији није држао конце све док није освојио Србију.

Тито је знао да је најважније да приволи западне савезнике да престану признавати Михаиловића и — кас-

није — да признају партизане. Повлачење признавања Михаиловића био је први витални корак. Онај други ће уследити природно као што ноћ следи дан. Чак је и питање оружја и других резерви било другоразредно. Наравно да би оружје и опрема били врло корисни у борби против лојалиста и евентуално против Немаца ако би напали. Но, оно што је било важно јесте да Западни савезници измакну тло испод Михаиловићевих ногу, зато што би то обезбедило коначну партизанску победу у грађанском рату.

Меклин је са својом „ваздушном бомбом" урадио управо то. Никакво чудо што му је Тито указивао почасти.

„Ваздушна бомба" је лансирана 6. новембра, тако да су све обавештајне службе и све кључне личности могле да је виде пре премијеровог путовања у Техеран и пре његове посете Каиру, на повратку.

„Ваздушна бомба" била је необуздана у својим аргументима. Она се може исећи на парчад. Била је налик неким другим записима истог аутора, лепо и забавно срочена, али пуна песничке слободе, танка у хронологији, не баш јака у прецизности. Погледа извештај, помисли како је добар, претпостави да чињенице и бројке морају бити тачне — иначе их генерал Меклин сигурно не би укључио — и врати се на препоруку. Ону прву, наравно. Која је најважнија: отпустити Михаиловића.

Шест недеља касније то су урадили.

Меклин није био усамљен у неограниченом одушевљењу Титом. Мајор Лин Фариш (Linn Farish), амерички официр за везу који је дошао са њим 17. септембра, написао је исто тако осебујан и улизички извештај, који је, кажу, био предочен Стаљину у Техерану. Изгледа да је Фариш, као Меклин и Дикин пре њега, био потпуно опчињен партизанском пропагандом у тој фази. Био је толико узбуђен да се већ 26. октобра извукао у Италију да би лично послао извештај Вашингтону. Осећао је да има тога превише да би се изразио писањем. Цео овај догађај одражава романтичну занесеност. „Ваздушна бомба" асоцира на Лоренса од Арабије и књижевни стил Г. Хентија који гради напетост. Влатко Велебит, главни Титов човек за

везу са Британском мисијом 1943. и амбасадор у Лондону после рата, недавно је прилично забавним тоном навео:

„У Петровом пољу сам именован за официра за везу са Британском мисијом... Покушао сам да објасним Дикину тачан положај партизанских снага у Југославији. Један од мојих главних задатака био је исто тако и да га убедим да четници, Михаиловићеви људи, не само да се не боре против непријатеља, већ у ствари с њим сарађују на много различитих начина. Мој систем индоктринације Дикина био је да га одведем до оближњег потока, хладног и бистрог, на којем смо се знали купати цело поподне: увек сам носио смотак заплењених докумената и читао их њему и преводио, да бих многе копије дао њему за личну употребу. Мислим да је индоктринација, ако тако могу да је зовем, текла одлично зато што је Дикин све више постајао убеђен да Михаиловићев покрет уопште не вреди и да је нека врста пете колоне која пре помаже непријатеља него снаге отпора."

Дикин је остао убеђен, али је Фариш променио тон када је увидео куда води грађански рат. Касније ћу забележити један одломак из његовог извештаја који је написао после девет месеци и три дотура. Том приликом изразио је пренераженост политиком коју западни савезници воде према Југославији. Било је то јуна 1944, а штета је већ била учињена. Његов одвратно понесени и неодговорни наивни извештај из октобра 1943. одражавао је прво величанствено усхићење. Трагедија за историју Балкана јесте убиство Фариша у тајновитој несрећи на задатку у Грчкој идуће године. Више од свих других могао је — а вероватно би то урадио — да разбије партизанске митове. Па ипак, са извештајем из октобра 1943, који је подржао аргумента „ваздушне бомбе", знатно је допринео самовољном пребацивању подршке од лојалиста партизанима.

Генерал Армстронг беше прикључен Михаиловићу негде у исто време када се Меклин прикључио Титу. Армстронгов задатак је био да се придружи Бејлију, који ће постати

његов политички саветник. Армстронг и Бејли били су пандан Меклину код Тита. Задатак им је такође био да подносе извештаје и, што се тиче Форин офиса, било је планирано да дођу у Каиро и рапортирају о Михаиловићевом покрету, тако да би се две стране могле представити у све јачој политичкој расправи.

Сер Орме Сарџент, главни службеник Форин офиса кога се то тицало, беше посебно наглашавао да се мора следити такав курс. Послао је сигнал Стивенсону у Каиро, „Сматрамо да би било корисно кад би и генерал Армстронг и пуковник Бејли били позвани у Египат у исто време кад и генерал Меклин и партизанска делегација, да би нам били на располагању ради консултација у току преговора између наших команданата и делегација."

Из архивских докумената није јасно ко им је рекао да не дођу у Каиро. Изгледа вероватно да је њихово путовање било затечено догађајима. Армстронг и Бејли су послали извештај SOE у Каиру. Био је датиран 7. новембра и послат је у деведесет два дела. И он се састојао отприлике од 5000 речи. Требало му је три дана да доспе у SOE.

Међутим, MO4 — то јест SOE у Каиру — није пустио у оптицај овај сигнал пре 18. новембра. Неко из SOE га је задржао у дешифрантском одељењу више од седам дана — критичне седмице.

MO4 је потом проследио извештај државном секретару, мењајући оригинални датум од 7. новембра на 18. новембар. Можда су се послужили триком „одлагања дешифровања". Канцеларија државног секретара задржала је извештај до 23, када је упућен за Лондон спорим „јефтиним телеграмом". (Крајње сажет облик извештаја послат је 18. новембра). Изгледа да је стигао 27. новембра.

Овај извештај је потврђен у Форин офису тек 10. децембра, а и тада га је потврдио само г. Николс (Nichols), нижи службеник. Господин Николс је записао: „Армстронгови и Бејлијеви предлози су сигурно храбар покушај решавања нашег југословенског проблема. Они се, међутим, заснивају на претпоставци да ће партизани бити спремни да сарађују са Михаиловићем. Изгледа да Меклинов извештај сасвим одбацује овакву могућност. Кад је то тако, Армстронгов предлог се увелико руши. Даље, као што ћете видети у нашим телеграмима бр. 99 и 102 упућеним Сти-

венсону, убеђени смо да је нужно да се Михаиловића старасимо."

Гем, сет и меч за Меклина. Био је он лукав. Уместо да губи време борећи се против Немаца у Југославији, он се вратио у Каиро, где су се налазиле полуге моћи, да би обезбедио омекшавање Форин офиса преко Ентони Идна, тако да би већ у новембру било све спремно за Черчилов благослов у Каиру 10. децембра. Чак су и нижи службеници већ знали резултат.

Насупрот томе, Армстронг једва да је спаковао своју тешку падобранску опрему, када је кренуо са Арчијем Џеком и 2500 лојалиста на теревенку рушења мостова. Мало је то допринело њему или Михаиловићу или југословенском народу. Историја мора да забележи лекцију да би се могла научити.

Нисам могао наћи никаква документа у Форин офису из којих би се видело да се расправљало о Армстронговом дугом извештају и препорукама. Ентони Идн је касније рекао Бејлију да никада није чак ни видео тај извештај, иако је према сигналу извештај морао да стигне на највиши ниво. Ту причу сам чуо из друге руке, али немам никаквог разлога да у њу не поверујем. Извор је беспрекоран и сасвим се уклапа.

А извештај генерала Меклина видели су сви и свако. Штампан је као „специјални документ" Форин офиса и достављен је председницима влада Комонвелта, па чак и председнику Сједињених Држава.

Армстронг и Бејли могли су и да не напишу тај извештај. Уистину, Армстронг и његови пратиоци могли су да уопште не дођу код Михаиловића. За лојалисте би сигурно било боље да Бејли није дошао.

Но, шта се на крају догодило у Каиру? Шта се догодило у SOE када су Армстронгови сигнали почели пристизати 7. новембра? Меклинов извештај беше датиран 6. новембра и таман је, по свој прилици, све било спремно да се пусти у оптицај. Очекивало би се, наравно, да се свима најави и долазак Армстронговог извештаја, да ће се пустити у оптицај чим буде комплетан и да се у међувремену „све задржи". То се, међутим, није догодило. Чини се да се до-

годило следеће: задржавајући извештај више од недељу дана МО4 је брзо саставио меморандум с намером да случај Михаиловић среди са војном управом у Каиру пре него што се извештај погледа и проучи.

19. новембра МО4 је поднео меморандум под насловом „Процена у вези са војном ситуацијом у Србији с циљем да се одлучимо за нашу будућу војну политику". Овај је меморандум са насловом у старинском стилу који мирише на меморандум од 29. септембра — чији је аутор, по мом мишљењу, био Клагман, иако га је потписао Кибл — садржавао партизанске тврдње и цифре узете из Меклинове „ваздушне бомбе". Он је, међутим отишао много даље и може се једино описати као претерано неистинит. Не тенденциозан. Неистинит. Између осталог он је садржавао сигнале и тврдње британских официра код лојалиста који су били скраћивани и чупани из контекста — при чему су ставови из њих били потпуно погрешно представљани, што је било видљиво из наредних извештаја — и завршавали су се препоруком да се прекине подршка Михаиловићу, да се британске мисије повуку и да се официри пошаљу партизанима да би припремили прихват пошиљки у Србији.

Док је извештај Армстронга и Бејлија једноставно задржан у МО4 до 18. новембра и у канцеларији државног секретара до 23. новембра, овај опаки меморандум прослеђен је из МО4 већ 19. новембра, да би га већ следећег дана пустио у оптицај шеф војних операција у Штабу оружаних снага, предочен је Дирекцији за специјалне операције. Овај се савет налазио у Штабу за Средњи исток, који је био задужен за доношење потребних политичких одлука. Ова је акција ефикасно обезбедила терен у Штабу за Средњи исток за напуштање Михаиловића.

Изгледа да извештај Армстронга и Бејлија није угледао светлост ни у Каиру. За жаљење је да је извештај почињао са врло дугом историјском расправом, која је добро дошла Михаиловићевим критичарима и која је била крајње апологетска и сасвим беспотребно одбрамбена и која је чак оптуживала Михаиловића да је великосрпски оријентисан. Било је то, заиста, превише. Тврдња једноставно није била тачна, али је представљала изврстан залог за Титове протагонисте који су „интегритет" Југославије помињали као

тако важан аргумент. Била је исто тако и неважна зато што је у тој фази било најважније да ли ће Савезници наставити да помажу Михаиловића и лојалисте у срцу Србије где су они дејствовали — а то је била у потпуности српска територија или ће помоћи Титу да преузме судбину у своје руке.

У скраћеном извештају Армстронга и Бејлија препоручивало се да и Михаиловић и Тито своје покрете ставе под контролу Команде за Средњи исток, да на терену буду одвојени, да се сва политичка питања одложе све до протеривања Немаца, да се дотур залиха равномерно врши и једном и другом покрету, те да се, коначно, одржи састанак на којем би се све средило између Михаиловића и Армстронга на једној и Тита и Меклина на другој страни, као и једног представника Главне команде — вероватно као посредника. По својој логици ове препоруке требало је да привуку велику пажњу. На крају крајева, британске и америчке снаге бориле су се под контролом Штаба за Средњи исток. Ако су се они сложили да тако поступају, зашто не би Михаиловић и Тито? Ако рад под Командом за Средњи исток не би био повољан за њих, зашто би западни савезници попуштали пред својим слабостима и снабдевали их оружјем којим ће они водити грађански рат?

Није испало тако. Уопште не. Као што је г. Николс правилно коментарисао у Форин офису, Титов став је до тога довео. Човек би могао сасвим поштено да се упита зашто је то нужно значило да се извештај треба представити у скраћеном облику. Коначно, он је одражавао Бејлијево искуство у Југославији у улози експерта SOE, настало на основу десетомесечног проучавања, при чему му је још помагао Армстронг, који је тамо боравио готово два месеца. Насупрот томе, Меклин је срочио свој извештај после три недеље проведене у партизанском штабу и једва нешто више од месец дана боравка у земљи.

Чини се, међутим, да такве логичности нису уопште узимане у обзир.

Овај сценарио био је типичан за све оно што се догодило. Тито беше побудио знатижељу и занимање председника владе, а Черчил је у игру увео двојицу младих јако надарених људи и Британаца које је познавао, волео и којима је веровао. Ова двојица, Дикин и Меклин, беху

сјајни пропагатори Титових идеја и радили су са много одушевљења, а да нису ни видели ни чули другу страну медаље. А њихови прикази су читани прождрљиво на највишем нивоу.

Насупрот томе, Михаиловића су представљали дословце „безлични људи" непознати већини оних који су доносили одлуке. Не узимајући у обзир њихове заслуге за Михаиловића, они ни у ком случају нису били у истом рангу са Титовим представницима, али то и није било важно, јер њихове извештаје нису анализирали они који су доносили одлуке. Михаиловић је изгубио парницу у одсуству. Тито је био слављен до неба, као што га славе све време без престанка.

Извештај Бејлија и Армстронга, иако пажљиво срочен и логичан, био је — као и све остало што је Бејли написао — јако досадан. Човек је требао да буде прилично велики стручњак у целој ствари, ако је желео да схвати на што Бејли циља. Надаље, он се јако трудио да буде зао заступник, укључујући сва зашто, међутим, постављајући се као судија и порота. Његов стил је крњио вредност његовог заузимања.

За разлику од тога, Меклинова „ваздушна бомба" — ма шта друго да је била — није била досадна. Партизанске чињенице и бројке, зачињене помало Лоренсом од Арабије и, другим алузијама на јунаке, представљале су узбудљиво штиво.

Све је то довело, неминовно и неодољиво, до врхунског закључка: Михаиловић мора да оде. Читалац није могао да се одупре матици Меклиновог заузимања.

Нисам једини који се питао шта би се догодило да је Меклин, уместо Титу, био додељен Михаиловићу. Сматрам да би карта Балкана данас сасвим друкчије изгледала. Ја бих лично много волео да је Меклин изводио шоу у Михаиловићевом штабу, а сигуран сам да би се то и Михаиловићу јако допало. Добили бисмо помоћ која нам је била требала. Непријатељске комуникације бисмо сасвим пресекли.

Меклин је у првом опису Тита, цитирао Наполеона: „У рату нису важни људи, него један човек." Применио је то на Титу и био је у праву! Могао је то да каже и за себе лично. Необично поштујем Фицроја Меклина. Изузетан је

физички, интелектуално и по одлучности, а зна да буде и шармантан. Међутим, морам да кажем, са жаљењем, да је био инструмент зла по ономе како су се ствари одвијале у Југославији, а посебно у Србији.

Ипак, не можемо да заборавимо да је као инструмент зла стопроцентно био инструмент председника владе или да су одговорност и директиве биле Черчилове. Верујем да би Меклин тврдио да су сва упутства и налози војним командантима из Форин офиса били подложни премијеровом захтеву да извештава ко убија највише Немаца и ко саветује како да их се више побије. Верујем да је Тито намагарчио Меклина, али је премијер очито био задовољан током ствари, те стога изгледа није постављао превише питања. Ако се кривица приписује свакоме за све, онда се кривица првенствено односи на Черчила.

Оно што је исто тако важно у рату, као и у животу (у рату чак и више), јесте бити на правом месту у право време. Меклин није губио много времена при првом доласку у Југославију, вративши се на место доношења одлука у време посете министра спољних послова и испоручивши „ваздушну бомбу". Не чекајући одговор на своје препоруке, припремио је терен за дочек партизанске делегације у Александрији, а између осталог припремио је испоруку залиха на југословенска острва морем. Потом је одлетео у Југославију да покупи Дикина и партизанску делегацију, остајући врло кратко пре повратка у Каиро баш када се ту нашао премијер на пропутовању из Техерана. Велика представа.

Черчил је био хировито заинтересован за Балкан. У јануару га је заинтригирао његов млади пријатељ Дикин са делима „велике гериле" у сенци. Тај исти млади пријатељ управо се беше једва ишчупао из теснаца на Дурмитору, идући уз бок Титу. Као нова звезда придружио му се Меклин, који је Черчила толико одушевио јула месеца у Шекеру. Меклин са собом беше довео делегацију правих живих партизана. Премијер беше уморан од путовања у Техеран и тврдих разговора са Стаљином и Рузвелтом. Како се међу својима у Каиру опуштао, било је неминовно да прихвати

и поздрави оно што му предложе његови млади и озбиљни штићеници.

Међутим, нису само његови млади штићеници из Британске мисије код Тита тражили крв лојалиста. Лажни документ MO4 од 19. новембра 1943. поднет је Дирекцији SOE 20. новембра. Нема никакве сумње да је завршна препорука SOE била у знаку подршке „ваздушне бомбе" и Дикиновог „непријатељског рапорта", када је од њега премијер затражио да саопшти тврдње партизана о четничкој колаборацији, а према досјеу који је он тако ревносно припремао у току петомесечног боравка са Титом.

Меморандум шефа војних операција датиран 10. децембра 1943. наводи, у првом одељку: „Будући да је премијер данас саопштио г. Стивенсону да жели да се Михаиловић уклони до краја године и да се краљ са тим сложи, сматрам да је већи део југословенског питања, онако како се вечерас представља на дневном реду Савета за одбрану, застарео."

Ето, о чему се радило. Све је било готово, требало је спречити галаму. Можда би било боље да се каже омогућити партизанима да убијају лојалисте користећи британско и америчко оружје у грађанском рату у Југославији који се ускоро разбуктао, при чему су Савезници свим средствима стали иза партизана у кампањи „ослобађање" Србије. Вртложни ветар који је збрисао Дражу Михаиловића био је тако покренут.

Меклин се дао у акцију. Уз одобрење свих система Главног штаба за Средњи исток да „крене", партизанској делегацији било је омогућено да се врти око команданата за ваздухопловство, за морнарицу и све остало. Оружје, тенкови, обука пилота: они су то тражили, било им је обећано и углавном су све добили, зато што је Фицрој Меклин у пуном налету, уз одобрење председника владе и његову подршку, био неодољива снага.

ПОГЛАВЉЕ
7
Избор
(између верности Савезницима и мита о пробитачности)

●

Верујем да је у трагичном избору између супротстављених страна, донета правилна одлука.

Тако је писао сер Александер Глен (Alexander Glen) у писму Нори Белов лета 1988. Сер Александер Глен, истакнути морнарички ратни официр, каже да је Михаиловића лично познавао из дана пред окупацију Београда и да га је високо ценио. Познавао је партизане из операција на мору и копну које је с њима изводио. Његов извештај од 8. августа 1944 (WO 202/196) показује да се приклонио њиховом гледишту и прихватио тврдњу да су четници „непријатељи".

Већина значајних људи који су радили с партизанима тврде да се радило о питању избора. Као што сам већ писао сер Орме Сарџент, старији војни службеник у Форин офису, инсистирао је на томе да се радило о избору између „краткорочне" војне политике давања подршке парти-

занима и „дугорочне политике“ давања подршке лојалистима и на тај начин обезбеђивања повратка монархије. То беше баш оно што је Тито желео да поверују и што су његови многобројни савезници сматрали истином; а ту су идеју индиректно уграђивале у обавештајне службе његове лаковерне будале. Осећајући да његове лажи све више делују на Дикина, а касније и на Меклина који му беше додељен, Тито је био свестан да може да лупа о сто и да ситуацију, у вези са Михаиловићем, представи у стилу „он или ја“. Када је Дикин почео да прикупља досје о доказима против лојалиста, Тито је знао да је победник.

Међутим, није било никакве потребе за избором. Савезници су могли да наставе инсистирање на томе да неће пружити никакву подршку агресору у грађанском рату. Са таквим политичким опредељењем све је било у реду. Погрешно је било то што се оно није уопште примењивало кад је у питању био Тито. Никакве вајде од политике ако је не проводите. Немојте се ослобађати политике, најурите њене извршиоце. Међутим, нико се није усудио да нешто слично предложи.

Савезници су могли да примене политику физичког раздвајања. Ентони Идну се није свидео такав курс, зато што је могао узроковати преседан за послератне одлуке, а он је патио од опсесије да се одржи интегритет прератне Југославије. Циљ Ентони Идна није био логичан, зато што је прихватањем потпуне подршке партизанима, уместо географског одвајања два покрета, успоставио далеко гори преседан за послератне одлуке. Са практичног становишта, решење физичког раздвајања два покрета било је тешко али могуће, да је постојала добра воља. У војничком смислу ово би решење, у великој мери, повећало потенцијалне резерве Савезника у људству, зато што су традиционалне сељачке чете у самој Србији чекале и жуделе да се окупе око Михаиловића и лојалиста. Овакво би решење сигурно ставило Немце пред много веће проблеме, како у Србији тако и другде, посебно ако би довело до тога да партизани концентришу своја дејства против Немаца уместо против своје браће у срцу Србије.

У стварности је одлука да се напусти Михаиловић значила да су главне партизанске снаге одмах бачене у рат за преотимање Србије од лојалиста. Михаиловићеве снаге

су се бранile. Издржале су саме годину дана. На крају су, неминовно, неки били гурнути у руке Немцима. И целу годину партизанска дејства су била исцрпљивана у грађанском рату. Срби су се тукли против Срба, а Немци су дошли до даха.

Место да потхрањују грађански рат, Савезници су могли обуставити политику масовног снабдевања оружјем и давати таман толику подршку да се могу нападати одабрани циљеви. Ово треће могуће решење, уз коришћење специјалне ваздухопловне службе или других официра за везу типа командоса, могло је бити заиста веома успешно на Балкану. Мени би се допало да сам у томе учествовао, па сам такву политику предлагао за Мађарску, где ништа друго није било успешно. Нико није хтео ни да чује.

И на крају, за расправу је и питање у случају да је морало доћи до избора у стилу „он или ја", јер је избор могао пасти на Михаиловића. У сваком случају, кад Вам неко каже: „Он или ја", ако имате имало поноса рећи ћете: „Хвала, господине, онда он, а не Ви". Сваки други курс представља клизаву падину харача.

У ствари, избор Михаиловића био би плоднији. Лојалисти су у самом почетку имали моралну подршку, али касније ни моралну ни практичну. Никада Михаиловић ни за тренутак није имао разлога да спусти гард и поверује Британцима. У малој сразмери — и можда не баш тако малој — неки од британских официра за везу код Михаиловића терали су лојалисте да се боре, упркос дезинформацијама о супротном. Ми смо то радили дословно без икакве помоћи. Да смо имали подршку и право вођство, уопште не сумњам, да су се лојалисти у Србији могли борити на широком плану, само да су имали оружје и да би немачке репресалије, за њих саме, биле скупа работа. Ту се налазио кључ.

Искрено верујем да је Черчил донео одлуку на основу сопственог поверења у Дикина и Меклина. Остатак свите, међутим, морао је да буде вођен, а водили су их аргументи. Неистинити Киблов (Клагманов?) извештај од 19. новембра који наводи разлоге за истеривање Михаиловића, извео је тип аргумента који су користили Титови пропагатори, иако је отишао много даље и био лармацијски лажан. Било је пет делова овог аргумента.

Први је био игра бројки. Релативна снага трупа је увек уверљив разлог. Дакле, партизане приказати у већем, а лојалисте у мањем броју. На тај начин смо добили тврдњу да партизани октобра 1943. имају двадесет шест дивизија или 220000 бораца, када је стварна цифра била негде између 60 и 80000. За Михаиловићеве снаге се тврдило да их има између 10 и 20000, а стварна бројка је била вероватно око 60000, са резервама 200000 или више. Као што смо видели, за Србију и Македонију се, у време доношења одлуке, тврдило да има 30000 партизана и 15000 четника, док су истините цифре биле 2000 партизана и 40000 лојалиста под оружјем и још 100000 у резерви. Циљ игре бројки био је, наравно, да се покаже да је Михаиловић пропао у сваком случају и да Савезници ништа не жртвују ако га напусте; радило се, међутим, о чистом трику.

Милован Ђилас, један од Титових најближих сарадника, у својим књигама говори како је чак и Стаљин коментарисао партизанско претеривање и упозоравао да се тако не ради. Британски официри за везу су просто прослеђивали добијене бројке и нико није ни покушао да у њих сумња. О, да, сумњао је г. Роуз. Али нико са врха није га ни чуо.

Шеф Гестапоа Хајнрих Химлер рекао је за Тита 21. септембра 1944: „Он има образа да батаљон назове бригадом и ми на то наседнемо. Бригада? За име бога. Војничка глава одмах замисли шест до осам хиљада бораца. Хиљаду скитница састављених попут крда изненада постану бригада". Заиста звучи интригантно да је Фицрој Меклин, главна жртва Титових претеривања, цитирао овај говор у књизи *Осporавана барикада,* укључујући чак и овај цитат. Ипак је прихватао претеривања како су му предочавана, кад је то одговарало тврдњама у његовој „ваздушној бомби".

Други моменат представљала је тврдња да лојалисти нису извели ниједну већу саботажу на виталним железничким пругама од Београда до Солуна и да би подржавање партизана ствари из корена променило. Стварност је била супротна. Саботаже су заиста вршене и о њима су слати извештаји, а што је још важније, Каиру је саопштено да се пруга може држати у сталном прекиду ако се добије и најминималнија помоћ. Ја сам им то саопштио. И

Первис им је о томе јављао. Сигнали се налазе у Државном архиву и свима су на увиду. Напуштање Михаиловића постигло је супротан ефекат. Ниво разарања који смо ми постигли у јесен 1943. партизани су постигли тек у касно пролеће 1944. Нашим повлачењем изгубљено је шест месеци саботажа.

Трећи моменат је био да су лојалисти били омрзнути у народу, а партизани омиљени. Могу да говорим само о Србији, али та тврдња је смешна. Срби у Србији били су изразити индивидуалисти, лојалисти и монархисти. Тешко је расправљати са марксистичким дијалектичарима зато што су њихове тврдње догматске чак и онда када тврде да је црно бело. Ја могу да наведем само оно што знам да је тачно.

Четврти моменат је био да је Михаиловић великосрбин. У ствари, то уопште није било тачно, али би било важно да јесте било. Питање одлука 1943. године било је да ли подржати Михаиловића у Србији и искористити огромни људски потенцијал против сила Осовине, место да се губи време у грађанском рату. Но, титоисти су се жестили да је интегритет Југославије важнији и да ће га само партизани одржати. Сматрам да Совјети могу да тврде да је комунистичка владавина задржала скупа диспаратне етничке групе. Но, то је било силом, а не слободом избора. А сада у време гласности, када челична песница диктатуре попушта, етнички понос и индивидуалност се поново потврђују. И у Југославији има етничких врења.

Форин офис је инсистирао на интегритету Југославије и на потреби његовог очувања, али се имао на уму интегритет под демократским режимом и повратком монархије. Титоисти су искористили тежњу Форин офиса ка интегритету земље, али су маскирали чињеницу да је интегритет који обећавају партизани просто тотална прилагођеност диктаторској владавини.

Пети моменат био је да ће подршка Титу резултирати везивањем више непријатељских снага. Ово је, верујем, аргумент са највећом пукотином. У ствари, у Југославији је било мање непријатељских снага 1944. него 1941—42. Грађански рат и масовно скретање партизанске војске да „ослободи" Србију од лојалиста, везало је Југословене, а не непријатеља.

Овај последњи моменат почивао је на тврдњама о Михаиловићевој колаборацији. Овим сам се питањем бавио детаљно раније зато што је то главни рефрен који још певају Титови пропагатори. Као што сам показао, колаборација Михаиловићевих лојалиста све до доношења одлуке у децембру 1943, била је ограничена на колаборацију са Италијанима у Црној Гори, посебно потакнуту од SOE и искоришћавање на врло интелигентан начин Недићевих државних стража да би се прикупиле информације, оружје и нови регрути. Што се тиче колаборације са Немцима, партизански досје много је гори од лојалистичког. Ту је важна хронологија, зато што су неки лојалисти 1944. када су партизани почели своју дугу и скупу војну за „ослобођење" Србије, постепено били сатеривани у наручје Немцима. То што Титови пропагатори данас говоре о Михаиловићевој колаборацији након што смо га ми напустили, чиста је подвала: чисто, непатворено лицемерство из користољубља.

„Чича Дража" Михаиловић лично, иако је био прогоњен и у журби, стварно је избегавао колаборацију у свим фазама. Изолован и болестан био је заробљен од једне партизанске групе чији је специјални задатак био да хвата преостале лојалисте. А требало им је годину дана, након што су Немци отишли. Јадни исцрпљени старац. Како одвратан може бити Перфидни Албион у покушајима да оправда своје акције?

Ударало се у бубњеве колаборације да би се оправдала издаја. Безобразно, незахвално и нечасно. Главна сврха ове књиге јесте да то докаже.

Негде у време неистинитог меморандума од 19. новембра 1943. „Процене у вези са војном ситуацијом у Србији . . ." Кибл је коначно скинут са положаја из којег је доминирао са МО4. У ствари, повукао се са тог места 27. новембра. Меморандум (WO 202/1581) није потписан, али у документима који га покривају пише да је Кибл реферисао о њему SOE. Као и у оном опаком меморандуму од 29. септембра, који је исто тако изнео Кибл, у њему је присутан књижевни стил Клагмана, његовог политичког учитеља. Базил Давидсон беше отишао на неуспелу мисију у Мађарску,

средином августа, а Клагман који није био шеф Секције за Југославију у формалном смислу, беше официр који је све знао и који је, логично, требало да изради документ за ту секцију. Негде у то време појављује се још један пуковник Давидсон у неким документима, као што се појављује и мајор Гордон Фрејзер (Gordon Fraser). Он је био још један леви кога је касније искористио ВВС за продају југословенских партизана западним читаоцима. Чини се да је МО4 привлачио левокрилце у цвату.

Пуковник Давидсон је заменио пуковника Тамплина и сигурно је да није имао времена да постане експерт у југословенским питањима. Он је једва могао да сроči меморандум. Гордон Фрејзер и мајор Роџер Инман (Roger Inman) обојица беху привремени шефови Секције за Југославију, али изгледа да ниједан није суштински утицао на политику 1943; Дикин је преузео шефовство од 13. децембра.

Кибл је извео још један значајнији маневар. У оперативном дневнику од 17. новембра 1943. има један сигнал под шифром „Рапир" од мајора Зајца, главног америчког официра за везу код Михаиловића. Он садржи процену америчких официра код лојалиста о Михаиловићевој позицији. Овај извештај, са великом јасноћом и објективношћу, извлачи готово исти закључак као и извештај Армстронга и Бејлија, а исто тако наглашава Михаиловићево неповерење у Британце. У њему се наводи да ако се жели да Михаиловић дејствује ефикасно, он мора да добија много већу помоћ: „Да би било икаквог ефекта Британци морају да шаљу МВИЧУ не бедних 30, већ близу 300 пошиљака ... Сједињене Државе, које сада производе 7000 авиона месечно, морале би да обезбеде ове авионе. Мора да такође има много DC-3 који привремено мирују у Италији после операција на Сицилији. Они би овде били савршени".

Значајније од садржаја овог извештаја — заиста далеко значајније — јесте начин на који је уручен. Зајц каже у уводу да је завршен 25. октобра, али се у оперативном дневнику појављује 17. новембра. Шта се догодило? Да ли је намерно задржан у шифрантском одељењу МО4, техника која се користила при саботирању мајора Воласа у Грчкој, што је такође довело до Кибловог пада?

Догодило се нешто врло чудно, зато што је Кибл писао једно ванредно писмо потпуковнику Весту из Америчке обавештајне службе (OSS) у Каиру (FO 371/37618) које се односи на Зајцов извештај, а датирано је 14. новембра — три дана пре него што се појављује у дневнику. Дакле, вероватно је дуго задржан; укупно временско задоцњење износи двадесет четири дана.

Киблово писмо од 14. новембра, баш као меморандум од 19. септембра и „процена" од 19. новембра, има све одлике Клагмановог стила. Оно представља изазов чињеницама саопштеним у Зајцовом извештају, а по тону и стилу могло га је написати партизанско одељење за пропаганду под Ђиласовим вођством. Најзлосрећнији део писма је последњи одељак. Он се односи на Зајцов предлог да напусти Михаиловићев штаб и пробије се до Јадранске обале да би продужио за Италију и лично поднео цео извештај.

То би стварно довело мачку међу голубове. Кибл (Клагман?) је записао у последњем одељку: „Не можемо да видимо како они могу да то изведу без помоћи партизана или четника колаборациониста, од којих се и једни и други налазе између њих и обале. Наше је чврсто правило да ниједан официр код партизана или четника не може ни под каквим околностима, да пређе на другу страну. Ако би се то догодило, одмах би нарасло неповерење, а у неким случајевима дошли би у питање животи официра. Надаље, сасвим је непожељно да било који официр има било какву везу са четничким колаборационистима, и да би они могли обезбедити превоз".

Дакле, то је заиста био одељак. Прво, Кибл и Клагман су очито били за то да саботирају Зајцов долазак у том критичном тренутку и саопштавање истине онима који одлучују. У току те исте недеље МО4 је већао о извештају Армстронга и Бејлија. Било је то исте оне недеље када МО4 није удовољио захтеву који је, на највишем нивоу, поднео сер Орме Сарџент да се доведе Бејли и суочи са Меклином ради прављења заједничког извештаја.

Друга тачка овог одељка односила се на „наше чврсто правило" да ниједан официр код партизана или четника не сме под било каквим околностима да посети супротни табор. Међутим, баш је МО4, три месеца раније, дао упутства мајору Нилу Селбију да покуша да успостави контакт

са партизанима, на путу који је завршио његовом смрћу. Исто тако и строга упутства дата Меклину у јулу, када је требало да се пребаци Титу, била су да сарађује са Бејлијем у Михаиловићевом штабу и да покуша да споји ове две стране. Ова „чврста политика" МО4 да се две стране држе одвојено, била је нешто сасвим ново.

А што се тиче превоза, шта није ваљало код Краљевске морнарице? Она је покупила Меклина са југословенске обале. Зашто не и Зајца?

Очито је да су Кибл и Клагман чинили све да Михаиловић буде напуштен у наредним важним састанцима, без икаквих Зајцева или Бејлија или Армстронга и излагања њихових становишта у Каиру. И успели су. Да ли би били успели без замајца који су покренули Дикин и Меклин, никада нећемо сазнати.

Зајцев извештај био је заједно са извештајем капетана Менсфилда. Он је био адвокат-заступник у истој компанији као и „Дивљи Бил" Донован, шеф OSS-a. Касније је постао истакнути судија. Није спадао у лаку категорију и написао је прворазредни извештај у којем брани Михаиловића, када је коначно отишао из Југославије. Он би добро ошамутио титоманијаке у Каиру да су он и Зајц стигли на време. Револуционарна политика која је у МО4 унапређивана подмуклим методима Кибла, са Клагманом који му је стајао уз бок, постала је очита у сигналу који је Кибл послао 22. новембра, пет дана пре свог одласка. Сигнал је био упућен мајору Дагмору (Dugmore), британском официру за везу који је пре тога био одређен за прикључење Михаиловићевим лојалистима. Појавио се одмах после злогласног меморандума од 19. новембра, који је био упућен SOE. Сигнал (WO 202/145 подлистак X235) делимично гласи:

Дагмору од Кибла:

1. МВИЧУ сада дата наређења за колаборацију са КВИСЛИНГОМ НЕДИЋЕМ, његовом владом и јединицама.
2. То јасно указује да је МВИЧ-ова намера да убудуће сарађује са Немцима, а садашња доказана колабора-

ција са Бугарима у супротстављању партизанима потврђује нашу процену коју је бескорисно понављати да је бескорисно слати мисије МВИЧ-у.

3. Партизанских група има у . . .
4. МОСТИН ДЕЈВИС сада на путу за Бугарску одмара се са групом од 300 ПАРТИЗАНА у реону КОЗЈАКА . . . који граничи са реоном МВИЧ-ове групе са капетаном Первисом.
5. Наша намера ако сте вољни да дођете са радио-оператером код МОСТИНА ДЕЈВИСА и да са њим пођете у БУГАРСКУ, кобајаги.
6. Њему ће бити дато упутство да по вашем доласку каже да вас не жели.
7. Горе наведена прича биће ваш алиби да останете са ПАРТИЗАНИМА на југу СРБИЈЕ без ризика да вас Тито одбије ако се буде тражило одобрење.
8. Апсолутно је потребно да тамо имамо официра за везу са радио-оператером пре него што коначно прекинемо са МВИЧ-ем и ви ћете формирати реон за спуштање касније, ради појачања британским официрима за везу.
9. Постарајте се да официрима за везу код МВИЧ-а Тито гарантује сигуран пролаз и евакуацију (премештање) код њега, што ће значити да ћете Ви бити једини преостали официр за везу у том подручју.
10. Битно је да се држите даље од МВИЧ-ових људи и од британских официра за везу са његовим групама или ће Тито и Вас преместити.
11. Можемо само да Вас пошаљемо и чекамо догађаје . . .“

Кибл је заиста био човек коме се жури. Сигнал је датиран 22. новембра. То показује да је Кибл, сигурно по саветима Клагмана, деловао у директној супротности са успостављеном политиком континуиране подршке лојалистима у Србији. Та се политика не беше променила чак ни неслужбено све док 10. децембра председник владе није показао да жели да се Михаиловић уклони. Киблова одлучност да разбије лојалисте граничила је готово са паранојом.

Овај је сигнал такође показао у одељку 10 да се већ беше расправљало са Титом о евакуацији (премештању) британских официра од Михаиловића, на тај начин предухитрујући све дискусије за које се претпостављало да ће се одвијати у Каиру са Черчилом, а поводом будућег организовања Југославије. То је прави доказ трикова. Оперативни дневник показује да су пошиљке стизале Мостину Дејвису у време када ми нисмо добијали ништа и када се чак и Меклин жалио да ни Титов штаб не добија довољно. Ово је јасан посредан доказ да је Клагман, било сам или преко Кибла, могао да покрене авионе да служе његовим злим намерама.

Овај би телеграм требало да виси уоквирен између Титовог и Михаиловићевог портрета у Клубу Специјалних снага. Он представља исечак прљаве стране Специјалних операција, што је било одлучујуће у Титовом грабљењу власти. Као доказ деловања одељења за прљаве трикове у Каиру с њим се једино изједначују каирске мапе које су биле припремане према извештајима људи са ратишта, али су просто биле кривотворене.

Киблова глава беше на пању већ од Меклинове пређашње посете Каиру. Но, са Клагманом при руци он се још лојално батргао у кампањи против Михаиловића. Тако је, живећи на кредит, припремио терен за Меклинов завршни ударац. Заиста иронично. Меклин је био тај који је и њему, Киблу, задао завршни ударац. 27. новембра Кибл је нестао са сцене. 13. децембра, одмах по повратку из Југославије и пошто је испоручио Черчилу свој „непријатељски резиме" у вези са Михаиловићевом колаборацијом, Дикин је постао шеф Секције за Југославију. Клагман је остао чврсто у седлу. Био је унапређен у генералштабног официра 2. ранга 15. децембра, а наредног пролећа је постао заменик шефа Секције. Иста лица на истим кључним местима. *Plus ça change* ... (Плус та промена ...)

МО4 је тихо нестао и постао је Сила 133, сада одвојена од утицаја SOE из Лондона и чврсто под војном контролом Средњег истока, са канцеларијом државног секретара која је руководила политичком страном догађаја у Каиру у корист Меклинове мисије. Овај је аранжман био баш оно што је Меклин тражио.

11. децембра 1943, дан после премијерових судбоносних састанака и док су сигнали за британске официре за везу код Михаиловића били припремани да буду спремни да беже, Сила 133 послала је најчуднији сигнал, адресован на Армстронга и Бејлија. Као опаки меморандум од 29. септембра у којем се предлаже напуштање свих некомунистичких група на Балкану и као меморандум „процена" МО4 од 19. новембра који припрема SOE за муњевити децембарски рат Меклина и Дикина, овај меморандум је писан стилом који сам повезао са Клагмановим скицирањем ствари. Чудан карактер овог сигнала лежи не толико у његовом садржају — великим делом се ради о прежвакавању меморандума од 19. новембра уз пуњење „ваздушном бомбом" — колико у начину његовог адресовања, у његовој дужини и начину на који је прикривено циљао на шпијунирање. Овај се сигнал такође мора ставити у контекст хаоса који је таман требало да прогута Михаиловића. Тај хаос је морао да почне позивом Михаиловићевим командантима на издају. Касније ће бити појачан сигналом у серији „Вила Реста", то јест са британског радија, у којем југословенски премијер врши притисак на Михаиловића да сарађује са западним савезницима чак и онда кад изгледа да се чудно понашају. Врхунац ће бити — ако хаос може да има врхунац — у још једној поруци, отприлике у исто време, са југословенског радија у којој се Михаиловићу приватно саопштава да га напуштају.

Овде морамо да застанемо да бисмо размотрили један сигнал у Државном архиву (WO 202/145 подлистак 405A) који показује да су све строго поверљиве поруке „шефова мисија" дешифровали југословенски дешифранти које је запослио Бејли.

Шта у том има тако значајно? То је чињеница да би ови службеници одмах о свему обавестили Михаиловића. Дакле, Михаиловић је имао улаз у Бејлијеве везе. Сигнал Силе 133 — који представља понављање меморандума од 19. новембра — предвиђен је да га Михаиловић види. Треба претпоставити да је ово било познато Клагману.

Други опаки аспект овог сигнала Силе 133 јесте чињеница да је, у целини, био преписан за Лондон. Био је то паметан потез Силе 133. Пошто ово нису оповргавали Армстронг и Бејли, требало је претпоставити да се они слажу

са садржајем и закључцима сигнала и да њихов пређутни пристанак улази у досје. Уз све оно што се догађало у Михаиловићевом штабу, Армстронг и Бејли не би имали времена, а ни прилике да протумаче сигнал од двадесет шест одељака, а камоли да на њега одговоре. Мора да је Клагман то прорачунао. А да су Армстронг и Бејли заиста одговорили, добро проверена техника одлагања дешифровања могла се поново применити.

Осим што је представљао чисту пропаганду, сигнал Силе 133 је био бесрамно лажан. У одељку 11 се наводи: „Упркос трајним и одлучним напорима WIKSA И СТАРОГ (Армстронга и Бејлија) и других британских официра за везу, ниједан официр код Михаиловићевих снага није послао извештај о ефикасном рушењу или некој другој важној акцији против непријатеља од доласка СТАРОГ у Михаиловићев штаб за прошли Божић."

Дакле, заиста смешно. Сигнал је био упућен Бејлију и Армстронгу који су знали да је то гнусна лаж. Заиста је за Армстронга то била увредљива лаж зато што је лично присуствовао рушењима мостова. Из Армстронговог штаба јављено је за пет срушених мостова, укључујући и један од највећих на Балкану. Известили су и о операцији на Пријепољу у којој је убијен значајан број Немаца и Бугара, што се догодило пре издаје лојалиста на Беранама у време италијанске предаје. Известили су о заузимању Вишеграда где се 2500 лојалиста борило против Бугара, Хрвата и Немаца, при чему су их убили барем 200 у само једној акцији.

Под мојом шифром „Фуг" и преко „Неронијана" (пуковник Коуп) лично сам послао извештај о три избацивања воза и два велика минирања пруге, а МО4 је непрекидно хвалио моје успехе (WO 202/131 подлистак 54 и 130; WO 202/140 подлистак 61 и 62; WO 202/148 подлистак 31, 36, 65, 187 и 263; WO 202/145 подлистак 12, 23, 25, 30 и 68). Первис је послао извештаје о својим јаким нападима на железничку станицу у Куманову и о још једном великом демолирању пруге.

Била је ту још једна гомила гнусних лажи — о неповољним извештајима официра за везу код Михаиловића, о колаборацији и о извештавању BBC-ја. Срамни сигнал се завршавао одељком којим се одбацује критика британ-

ских официра за везу код Михаиловића и хвали њихова „храброст, стрпљење и достојанство, упркос тешкоћама које им ствара Михаиловић и његови локални команданти."

Био је то, у сваком погледу, снисходљиви и огавни сигнал. Класично комунистичко испирање мозга комбиновано са врло вештим маневром да би се забележила потпуно лажна слика. Вероватно је његова копија предочена председнику владе у току боравка у Каиру и готово је сигурно да је допринела атипично жестокој омрзнутости Михаиловића, што се показује у његовој размени мисли са министром спољних послова у децембру и јануару.

Са историјске тачке гледишта, оперативни дневник сигнала у Државном архиву је чисто злато; сигнали саопштавају истину о ономе што се заиста догодило и објашњавају многе ствари. Међутим, чак ни тада они не говоре нашу целу причу. Значајни бројеви мојих сигнала „Фуг" недостају, иако сам имао везу само шест недеља. *Прихваћена мудрост* не може изобличавати оперативни дневник. Извештаји, процене и меморандуми могли су да се пишу ретроспективно. Сигнали *нису*. Они показују шта се стварно догађало. Британски официр за везу би написао сигнал, а шифровао би га његов подофицир заједно са њим. Није било начина на који би се могло догодити да се ови сигнали суштински промене. Слично томе, оперативни дневник и географски положај мисија у тренутку предаје сигнала не могу се фалсификовати. Они доказују да су карте које су биле припремљене у Каиру децембра 1943, тврдило се према оперативним извештајима, фалсификоване. Нема начина на који *прихваћена мудрост* може оборити чињенице које проистичу из оперативног дневника. Могу да лажу МО4.

ПОГЛАВЉЕ
8
Вашар од издаје

Ноћи у Србији су се скраћивале, време је постајало хладније, а авиони нису долазили. Били смо без шињела, а моје чизме су се распадале тако да сам морао да носим опанке све време. Да бих избегао непријатан сусрет с партизанима, пребацио сам се да вршим саботаже на прузи источно од планине Кукавице, а с Јовом Стефановићем сам прешао бугарску границу и успешно дигао у ваздух још један воз. На путу смо наишли на три Бугара који су управо крали свињу на једном усамљеном имању близу границе. За двојицу је то била последња пљачка, а трећи је био разоружан и враћен преко границе, где је, вероватно, стрељан зато што је изгубио оружје. Власник свиње, крупан али окретан сељак, који је и сам био изложен паљби кад смо на брзину средили Бугаре, био је одушевљен и почастио нас је најбољом ракијом.

Са једном Манићевом групом уништио сам још један део пруге у новембру, а са Андрејевићевим људима извео

сам помало спектакуларно пресецање пруге при чему се воз сурвао низ високи насип. Било је још мањих акција које су извели тројица мојих локалних команданата. Међутим, недостатак авионских пошиљки и тешкоће одржавања веза постајали су све тежи.

Око 25. октобра изгубили смо радио-везу и морали смо се ослонити на курире који су преносили наше поруке у штаб пуковника Коупа са захтевом да их он преноси Каиру. Гледајући досјее са сигналима у Државном архиву, јасно ми је да сам пре квара на радију известио о нашем првом демолирању пруге и о два пресецања. После тога, у новембру, пуковник Коуп је поднео извештај о другом минирању пруге и још једном пресецању у моје име. Тако је Каиро знао за два демолирања пруге и три пресецања. У ствари, ја сам лично извео још једно пресецање о којем није послат извештај, а два друга су извршили сами Срби. То би морало да се прибележи и потцрта, будући да су меморандуми из Каира наводили да се ради врло мало и да су оно што је урађено учинили Британци. Није истина. У ствари, саопштене саботаже, скупа са нашим коментарима, морале су да убеде Каиро да се пуно тога догађа. Пронашао сам сигнале који Каиру врло јасно дају до знања да им можемо гарантовати редовне саботаже на тој виталној прузи ако нам упуте само неколико пошиљки.

Базил Давидсон је писао у *Специјалним операцијама у Европи:* „Упркос свим доказима четничке кривице, висока политика је инсистирала на упућивању британских мисија четничким групама... све оне су покушавале да натерају четнике да се боре; ниједна није успела." Давидсон није био једини партизански заступник који је тако писао, непоштено клевећући лојалисте, опањкавајући наше напоре и погрешно представљајући шта се стварно догађа. Наши официрски извештаји, посебно од „Рафшода" (Роберт Первис), „Фуга" (Мајкл Лиз) и друге „Косовске области" (Џорџ Мор) показују неоснованост често понављане тврдње да су лојалисти били колаборационисти. Штавише, ти извештаји су били отворени за јавност давно пре објављивања *Специјалних операција у Европи.* Осим тих специфичних извештаја, постоји много других сигнала

који доказују операције лојалиста. Као што сам већ писао, пет мостова је уништено под надзором Арчија Цека, Армстронга и Хадсона. Када је уништен мост код Вишеграда било је укључено 2500 лојалиста, а убили су 200 Немаца. Затим је била акција код заузимања Пријепоља и поново је убијено барем 200 Немаца само у једном окршају. Извршен је делимично успешан напад на дереглије на Дунаву који су извели Гринвуд и Рутхем. 28. децембра Џорџ Мор је послао извештај да је наредник Белић из његове мисије дигао у ваздух пругу између Приштине и Пећи, а 24. септембра Белић је избацио из шина воз у једном тунелу. Мор је лично рушио три мала моста са половичним успехом. Али, нападали смо. Ово је само неколико операција које су извели сами лојалисти или у сарадњи са Британцима, који су вршили надзор или били проматрачи. Како могу партизански симпатизери да причају да ми нисмо успели да натерамо лојалисте да се боре? Да ли смо баш сви лажови?

Читање било којег извештаја који су писали британски официри при Михаиловићевом штабу, укључујући и два америчка, показаће да је више пута штаб био засипан непријатељском ватром у њиховом присуству. Пуковник Зајц је био толико захвалан лојалистима који су га заштитили ватром када је био сасвим близу Немцима. Је ли то саучесништво са непријатељем? Да ли је и Зајц лажов? Неће у паклу бити довољно места за толико нас лажова.

Лојалисти се нису борили колико смо желели ни тако често. Наравно да нису. Међутим, на мом подручју у периоду септембар—новембар 1943, разлог није био у томе што они нису били вољни да ратују, већ више зато што су се Бејли и Михаиловић свађали, а између Ђурића и британских официра за везу који су њему припадали настао је прави лом, а све због недостатка подршке из Каира. Могу да говорим само за моје подручје. О Хомољу или Кесеровићевом подручју не знам ништа осим онога што се налази у извештајима официра за везу. Као и ја, ти официри су имали проблема са Михаиловићевим правом вета на саботаже у самом почетку, а са обустављањем пошиљки пошто му је вето одузет по доласку Арм-

стронга. Али, као и ја, они нису знали шта се дешава у Каиру. Кад би сада проучили досје, мислим да би много боље схватили гледишта лојалиста.

Извештаји британских официра за везу у Државном архиву серија 202/162, посебно извештаји капетана Роберта Вејда (Robert Wade) и Џорџа Мора, верно одражавају оно што се заиста догађало. Лојалистичке вође нису ни на који начин биле укључене у колаборацију. Исто тако ни на који начин се не могу оптужити да су били неутрални или неактивни. Међутим, нису били вољни да се изложе великим свеобухватним офанзивним операцијама — и масовним репресалијама које би тиме узроковали — без јасних доказа о непрекидној британској подршци. Лојалисти су свакодневно примали извештаје о све већој подршци њиховим непријатељима, као и о пропаганди да ће бити напуштени. Морали су да штеде муницију. Сумњиво држање Британаца неминовно је довело и до њиховог сумњивог држања. Ако су лојалисти били мање агресивни од партизана, онда Британци треба да криве себе. Борбена опрема била је иста на обе стране. Ми, британски официри, морамо да се запитамо у сваком појединачном случају: да ли смо им дали подстицај који им је био потребан? Одговор, захваљујући Каиру, мора бити не. Такође се морамо запитати: да ли смо им омогућили вођство и поверење и дали примере које су заслуживали и очекивали? Но, ми британски официри за везу нисмо тада све ово схватали, зато што нисмо проценили двоструку игру коју су наше газде у Каиру играле.

Извештаји Џорџа Мора и Боба Вејда (WO 202 154A и 162) важни су историјски зато што се једноставно не слажу са наводима вађеним из њихових сигнала, које је МО4 скрпио за 10. децембар да би на састанку са Черчилом упропастио лојалисте.

Извештај Роберта Первиса говори о јачању снага са 50 на 700. Њега су непрекидно притискивали Бугари и када је дошло до прекида он је тек отпочињао програм за нападе на пругу једном недељно. Первис је својим Ср-

бима био вођа и пример какав су заслуживали. Надам се да сам ја својима послужио на исти начин.

Пребацили смо се у зимско боравиште у Оруглици. Мисија се тада састојала од мене, Томлинсона као заменика, Џонсона као радио-оператера и наредника Феитфула и Лезара. Овај последњи се прославио тиме што је посекао најбољу шљиву нашег домаћина Мирка кад смо га послали да донесе стуб који ће нам послужити као радио-антена. Кад смо смирили Мирка, већ бејасмо купили толико шљивовице да би било довољно за целу армију, тако сочно и богато беше то дрво.

Беше то једно лепо, мало интимно ћоше пола часа хода од сеоца Оруглице, толико значајно да је имало цркву. Било је заштићено, а пружало је леп преглед прилазних путева. За себе смо имали једну помоћну кућицу, што је у тим пределима била реткост. Била је величине пет са пет и имала је пећ са правим димњаком, а не уобичајену рупу на крову. Заиста луксузно. Врата беху подигнута изнад тла тако да се улазило степеништем, а кућица је имала чак и подрум. Мирко га је држао закључаног огромним катанцем.

Служиле су нас домаћинове кћери Милунка и Загорка које су се непрестано кикотале и које као да су уживале у томе што су нам доносиле лонац чорбастог пасуља два пута дневно, плус доручак у зору — и према српском обичају — ракије препеченице.

Можда би било боље да смо ту шљиву оставили да сама ствара сировину за еликсир живота у планинама. Радију и није требала антена — ручни генератор се покварио, а од новога смо били далеко као и иначе. На поруке које смо, преко курира, слали Семеру или Коупу да их пренесу, нисмо добијали одговор. У другој половини новембра, без залиха, без веза и без икаквог охрабрења, почели смо да се осећамо очајнички. Жар се беше изгубио. Лојалисти, иако још пријатељски расположени, очито су били јако забринути због преокрета и другог смера догађаја, као и све више непријатељског карактера вести са ВВС-ја, постали су раздражљиви и непрестано

су се враћали на исту тему. Мисија се све више повлачила у саму себе.

Џонсону су ноге биле јако рањаве. Чинило се као да се ради о некој врсти скорбута и много га је болело. Зато сам одлучио да га пребацим у Сијеринску Бању, која се налазила два дана хода у планинама на западу.

За ову експедицију добавили смо коње. Мој, уштројеник који беше висок петнаестак шака, припадао је Буну Аустралцу, а ја сам га преузео када је Бун отишао на југ са Робертом Первисом. Дао сам му име Хитлер и постао сам му јако привржен. Он је био неуморан и стабилан, па је мојих деведесет килограма носио врло лако. Заједно смо прелазили велике удаљености знатном брзином. На узбрдици и низбрдици сам пешачио да га поштедим, а на равном терену углавном сам га терао у кратком галопу. Чудно је да Хитлер није никада касао. Или је ходао или трчао у кратким или дугим галопима. Научио сам га да прескаче ниске препреке. Ноћу би легао на земљу, а ја сам спавао наслонивши главу на његов трбух.

Доживели смо скупа много авантура. Једном занимљивом приликом, када смо били при крају пута за Прањане, одакле смо били евакуисани, био сам се мало нацврцао и са неким сам се кладио, вероватно са Питером Соли-Фладом, да ћу пројахати на коњу кроз Чачак и да ћу се вратити да дигнем здравицу Дражи Михаиловићу. Чачак је био прилично велик и врло значајан, а пун Немаца. Улазећи у главну улицу на Хитлеру срео сам двојицу Немаца на моторима са приколицом. Мотористи су додали гас да се дају у потеру, али сам ја у пуном галопу побегао натраг у планине. Пуковнику Коупу није било забавно. О боже. Уопште му није било забавно. Био сам изрибан, али сам добио опкладу. Хитлер ме није збацио. У пуном галопу он је летео, а те ноћи је лет био толико потребан.

У току протеклих четрдесет година сасвим сам био заборавио на ову епизоду док нисам прочитао дневник једног члана посаде америчког бомбардера *Lucky Strike*, који се срушио у близини Скопља. У том дневнику живописно је приказана свесрдна помоћ коју су савезничким екипама пружали српски горштаци.

Последњи пут сам видео Хитлера како тужно стоји поред пута са својим новим газдом, кад сам се укрцао на

авион којим смо напустили земљу. Срешћемо се једног дана у нирвани. Оног дана када ће изаћи на видело сва истина. За неке ће то бити шок.

Остала три коња која смо добили за мисију назвали смо Геринг, Гебелс и Химлер. Геринг је био још нижи од Хитлера, вероватно не виши од четрнаест шака, али је био вранац округао попут бурета и врло јак и чврст. Сјајан товарни коњ. Гебелс је био незанимљив. Химлера се не сећам сасвим, тако да претпостављам да је, попут свог имењака, био тежак за описивање.

Било како било, желео сам да Џонсона одведем у Сијеринску Бању и да нађем лекара за његове ране. Мислим да сам одабрао Гебелса за Џонсона. Био је крај новембра или почетак децембра, а понекад смо путовали кроз снег. Када смо стигли у Сијеринску Бању доживели смо готово шок. У њу се из Медвеђе стизало калдрмисаним путем, а ово село су повремено заузимали Немци. Имала је хотел. Прави хотел са три спрата — не само два, што је у нашем свету знак обиља — чудо над чудима, три спрата; ту су још биле кафане и продавнице.

Хотел је био затворен, али смо нашли смештај у једној кафани. Отишли смо у бању и купали смо се у сумпорној води, невероватан луксуз, прва топла купка по напуштању Каира. Ова оаза цивилизације у планинама била је изузетна, а осим празног хотела живот је изгледао као у миру.

У једној кафани нашли смо групу лојалиста у британским униформама, а напољу смо приметили врло лепог вранца са правим војничким седлом, накићеним кожним торбама, замотаним ћебетом и другим украсима, што је сигурно наглашавало нашу беду. Власник се представио као Питер Соли-Флад. Био је висок, чврсто грађени Ирац, лепог округлог лица и фине црне косе. Носио је мајорске еполете на раменима британске униформе.

Показало се да је Соли-Флад ишао нама у посету. Два месеца раније приспео је у Михаиловићев штаб као обавештајни официр додељен генералу Армстронгу, а након месец дана послат је да обиђе све Михаиловићеве команде да би могао да поднесе извештај о њиховим могућностима као ударне силе у случају свеобухватне офанзиве.

Питер и ја смо следећег дана одјахали за Оруглицу, остављајући Џонсона да заврши лечење. Предложио је да с нама остане три дана и проучи наше операције и територију, да би касније прешао у Лесковачку котлину и посетио лојалисте на Сувој планини, североисточно од Лесковца. Због опасности од партизанских заседа у котлинама и потребе да пређе пругу, која је од почетка наших напада била све боље чувана, Питеру је требала јака пратња. Он је предложио да се врати у Оруглицу и ја сам одлучио да га лично пратим да бих извео једну операцију о којој сам већ неко време размишљао.

Ниш, велики индустријски град, лежао је тридесетак миља северно од Лесковца. Неколико миља од Ниша, у подножју планине налазио се аеродром са ескадрилом месершмита. Ове ловце Немци су користили против америчких тешких бомбардера који су туда пролазили ради бомбардовања румунских нафтних поља у Плоештију. Неко време сам се бавио мишљу да изведем ноћни напад, да дигнем у ваздух или запалим авион на том аеродрому. Није било практично извести такав напад из Оруглице, зато што је аеродром био предалеко; али од Суве планине било је само пет сати марша и према томе аеродром је био у радијусу ноћног напада.

Ипак је план био јако амбициозан. Планирао сам да узмем људе из Андрејевићеве бригаде и да котлину пређем северно од Лесковца, успут пресецајући пругу и прелазећи Мораву у подножју Суве планине. Питеру је требало три дана да обави свој посао са командантом лојалиста, а ја ћу посудити водиче и са групом од двадесет људи напасти аеродром друге ноћи. Планирали смо да се вратимо маршрутом јужно од Лесковца и да по други пут пресечемо пругу на повратку.

Али, као и обично, умешала се судбина. Питер и ја били смо у Барју под пуном опремом и спремни за марш када је мој посилни Миле стигао у галопу на Питеровом вранцу из Оруглице. Донео ми је писмо од Томлинсона са приложеном кратком поруком од „Неронијана". Порука нам је саопштавала да ће до прекида са Михаиловићем доћи, вероватно, за неколико дана, да прекинемо са операцијама и да пређемо партизанима ако будемо могли. Та-

које нас је обавештавала да са овом одлуком Михаиловић није упознат.

Наш непосредни проблем био је што смо ми, дословно, били спремни да кренемо. Људи су се били сакупили. Пуњења за пругу била су направљена, а „лепљиве бомбе" за постављање на резервоаре авиона биле су импровизоване и припремљене. Чак смо били завршили и наш последњи оброк. Још једном, из садашње перспективе, као и у случају наредбе коју смо четири месеца раније добили да одустанемо од напада на мост код Владичиног Хана, сада снажно осећам да је требало да наставим са акцијом. Не би то изменило ништа у историји, али бих се барем могао целог живота сећати напада на аеродром. Техника за напад на аеродроме коју је развио SAS (Специјална авио-служба) у афричкој пустињи увек ме је фасцинирала, па сам увек жалио што је никада нисам испробао.

Скрпио сам некакав изговор да је мајор добио наређење да се врати у Михаиловићев штаб и да зато нећемо ићи. Но, лојалисти су знали да се десило нешто друго. Након исцрпних припрема морали су да се запитају: Зашто он не иде на пресецање пруге и напад на аеродром, а мајора пусти да се врати Михаиловићу? Питерово присуство уопште није било потребно у оваквим акцијама, а тешко су могли да забораве притисак којем су били изложени да би се саботаже извршиле.

Плашљиво смо се враћали из Барја у Оруглицу, осећајући неповерљиве погледе Пешића и његових људи на својим леђима. Више од шест месеци ти лојалисти били су наши савезници, другови и пријатељи; а тај сигнал је све неповратно изменио. Били смо навикли да живимо окружени непријатељима: ефикасни Немци, окрутни Бугари, подмукле арнаутске банде, слабе љотићевске снаге, српски најамници, па чак и Недићева Државна гарда, који су понекад, али не увек гледали на другу страну када би ми пролазили; и, наравно, партизани. Ове последње нисмо звали „непријатељима", иако се сада питам зашто. Међу овим више-мање непријатељским снагама, лојалисти су, несумњиво, били на нашој страни, као и локално становништво. Шта ће се сада догодити?

Био је то мој, а не Питеров проблем, зато што сам ја познавао терен. Ја сам био британски официр за везу. Одбио сам прелазак партизанима. Била је мања група на Радану, а колико сам ја знао с њима није било ниједног британског официра. Они су сигурно одржавали курирске везе са другим партизанским групама на западу, али су њихови путеви миљама и миљама пролазили кроз стопроцентно лојалистичку територију. Из југоисточног дела Србије проћи већим њеним делом у групи од шест, са Џонсоном који још храма, са партизанским водичима као евентуалном пратњом, али кроз земљу која им је непријатељска, био би веома рискантан подухват. У ствари, немогуће.

Додајте овом етичност подухвата. Живели смо са тим лојалистима и с њима се излагали непријатељској ватри. Уживали смо њихову заштиту и помоћ при вршењу саботажа против стварног непријатеља, ризикујући репресалије против њихових земљака. Ти земљаци, српски народ, није нам показао ништа осим одушевљеног дочека и помоћи.

Сада је неки проклети хрватски комуниста у босанској вукојебини, желећи да искористи прилике у циљу стварања деспотске државе, заслепео Британце да га подрже и да продају Србију Совјетима. Срби, традиционални британски савезници, већ беху претрпели језовит геноцид који су на њима извршили хрватске усташе. Било је то заиста превише од тог Хрвата, совјетског агента.

Тако нам је то изгледало у срцу Србије децембра 1943.

Гледајући ретроспективно, није то било сасвим поштено. Хрватско становништво у Југославији желело је комунизам вероватно мање од српског; а Титов главни извор топовске хране биле су српске избеглице од усташког геноцида. Но, ми нисмо били расположени за цепидлачење у погледу поделе кривице.

Овде се мора забележити да лојалисти нису направили ниједан потез у смислу додељивања чувара који би нас пратили, ни тада ни током следећа три и по месеца када смо почели наш евакуациони марш. Са становништвом, које им је било потпуно одано, нема сумње да су знали сваки потез који смо чинили; но, барем су се они понашали као џентлмени, што су по природи били. Никада нас нису контролисали и никада нам нису приговарали. Док је

Манић био врло набусит и грлат у неким ситуацијама током лета и јесени — на грубости сам одвраћао грубошћу — након одлуке да их напустимо није више било тешких речи.

Одлучили смо да се раздвојимо. Питер је са собом повео Лезара и кренуо ка „Неронијановом" штабу, где је постојала радио-веза. Томлинсон, Џонсон, Феитфул и ја почели смо да закопавамо опрему у потаји, задржавајући дах и спремајући се да лојалисти који би нас приметио кажемо да је све дивно. Није то било лако ни уверљиво и морам искрено да признам да је било тренутака тог праскозорја у којима сам знао како су се сигурно осећала она три хрватска шпијуна које је заробио Ђурић дан пре бугарског напада почетком јуна и који су очекивали да буду убијени, вероватно осећајући, у машти, како им нож реже вратне жиле.

Били су преклани. Да се то нама није десило морамо захвалити милости божијој — не начину на који је Сила 133 извела читав подухват.

Тек после више од четрдесет година заиста сам сазнао за готово невероватне ситуације тог првог потеза у коначном прекиду са лојалистима. Мисије које су још имале радио-пријемнике беху добиле неку врсту упитника који им беше послан неколико дана раније из Каира, а чији је циљ био да се процени подршка коју имају од Михаиловића лично. Овај је упитник одражавао озбиљност разматрања настављања подршке локалним лојалистичким командантима у Србији које се водило у Форин офису, док су, у исто време, настојали да приволе краља Петра да смени Михаиловића лично. Ова је идеја могла потећи од Бејлија; у сваком случају имала је, касније, његову жестоку подршку. Готово је сигурно да се родила из инцидента са Коупом када се Ђурић играо политике и када су Михаиловићева упутства погрешно преведена. Њен недостатак је био што је српски народ обожавао Михаиловића лично. Надаље, његово смењивање не би умирило Тита, који беше наумио не само да елиминише Михаиловића већ и сваки независни лојалистички покрет, било где да се појави.

После овог упитника уследио је сигнал мисији датиран 7. децембра. „Рафшодов" (Первисов) примерак је гласио: „Вероватно вам следећих неколико месеци неће стићи пошиљке потребне за одржавање мисије. Реците Југовићима да је главни разлог лоше време. Наставите нападе на комуникације, али се немојте ослањати на планиране пошиљке. Надамо се да ћемо вам у следећих неколико дана послати потпуна објашњења."

Мора да је овај подмукли сигнал изненадио Роберта, зато што је знао да пошиљке непрестано стижу мисијама Мостина Дејвиса које су се налазиле код партизана, јужно од нас. А четрдесет година после ја налазим све сигнале о том дотуру у фасциклама Државног архива.

Затим је негде дванаестог или тринаестог стигла судбоносна порука коју је нама проследио штаб пуковника Коупа. Ниједну претходну поруку нисмо видели, пошто нисмо били на вези, а „Неронијан" нам их не беше послао.

Боб Вејд, британски официр за везу код Кесеровићевог корпуса, западно од Ђурићевог реона, заиста је прешао партизанима одлазећи 14. децембра. Послао је поруку пуковнику Хадсону, који је био са Цветићем, још једним Кесеровићевим командантом и Хадсон им се придружио. Пре него што су се пребацили прешли су добар пут са једном партизанском групом. Партизани, део корпуса којим је командовао славни Пеко Дапчевић, били су одушевљени развојем догађаја и прославили су присуство Британаца, будући да су покушавали да се пробију у Србију. У свом извештају Боб Вејд наводи (WO 202/162) да је капетан Мор већ „раструбио" Марковићу 14. децембра, а Вејдов прелазак дао је сасвим јасно до знања лојалистима шта се догађа. Марковић је био прилично близу Михаиловићевог штаба и сигурно је до 15. децембра, ако не и пре, Михаиловић све знао.

Међутим, Михаиловић није био службено обавештен. Ни сам Армстронг, у ствари, није био обавештен пре 16. децембра. Каиро се касније изговарао за овај пропуст превеликом заузетошћу. Како је Каиро могао помирити ово са чињеницом да смо ми у подмисијама били обавештени да бежимо, није јасно, али ако је Клагман био умешан, нема сумње да је он поступио према стандардном комунистичком методу стварања хаоса. Не можемо знати колико

је Клагман био укључен у овај чин. Дикин је службено преузео шефовство 13. децембра и сигурно је да је у ово питање на живот или смрт био укључен од тада па даље. Но, кључне поруке су, вероватно, срочене 11. или 12. То је мистерија коју може да разреши само службени историчар којем су доступни сви тајни досјеи.

Југословени у Каиру и локални лојалисти јако су се плашили онога што се дешава и бојали су се да ће бити продани Совјетима у договору великих сила. Они су, наравно, знали да се у Техерану воде разговори на високом нивоу. У вестима о Југославији ВВС је то саопштио, а мени је пренео Манић. Недавно ми је писао Арчи Џек како му је један Михаиловићев обавештајни официр рекао, без критике или пребацивања, да су Савезници предали Југославију комунистима и Русији. „Надао се да смо ми постигли нешто заузврат." Био би ужаснут да је сазнао да је Черчил (про)дао Југославију бесплатно, без икакве нагодбе са Стаљином.

Не могу ни да схватим ни да опростим аматерско упутство појединим подмисијама да беже, јер су на тај начин лојалисти одмах знали да их напуштамо, а већина Британаца морала је да остане у њиховим рукама.

Титови пропагандисти већ тада су тврдили, без икаквог чврстог доказа и против сваке логике, да су Теренса Атертона убили, а Нила Селбија издали „четници". Ако су партизански симпатизери у Каиру искрено веровали да су лојалистички четници убице и издајице, зашто су онда, за име бога, створили такву ситуацију у којој ће неке мисије побећи, а неке остати таоци у далеко тежем положају од оног који је био у време инцидената са Атертоном и Селбијем? Ова демонстрација Перфидног Албиона дала је лојалистима за право да нас узму као таоце, да нас побију или предају Гестапоу.

Наравно да би то дало још материјала комунистичкој пропагандној машинерији и ми не бисмо преживели да испричамо ову причу.

Неколико дана није било других вести. Нама у Оруглицу није дошао ниједан курир од „Неронијана" и ми смс

могли, просто, да живимо у неком другом свету. Коначно сам одлучио да кренемо кроз планинско подручје на запад према „Неронијановој" мисији. Да смо наишли на непријатељство могли смо да кренемо према југу на подручје Косова, да би се на крају запутили у Албанију — последње и неумољиво уточиште.

После четрнаест сати напорног марша, бејасмо прошли Сијеринску Бању за пар сати хода када смо срели Питера Соли-Флада и Харија Лезара који су се враћали. Најпре су нас мало уздрмали — а нама није уопште било до шале — рекавши нам да ја све из мисије „Неронијан" побио Ђурић. Ситуација је била таква да смо, на тренутак, поверовали да је истина.

Истина је, међутим, била готово супротна. Испало је да је Михаиловић био обавештен и да се сложио са нашим пребацивањем уз само један услов, да се све обави преко његових канала без мешања партизана. Генерал Армстронг је издао наређење да ми останемо у југоисточној Србији и да се неко време концентришемо око Оруглице. Тако смо се окренули и запутили поново на дуги марш у Оруглицу, вратили се у Миркову кућу, а с нама се уселио и Питер Соли-Флад. Било би претерано казати да су наши пријатељи једва приметили наше одсуство. Но, били су довољно пристојни да не дају коментаре.

Сместили смо се у наш зимски штаб. Снег је сада непрестано вејао и понекад је био толико дубок да је било врло напорно пробијати се, а често готово немогуће. Експериментисали смо са скијама домаће израде, али нису добро функционисале. У сваком случају брда су била обрасла густом шумом, а снег често влажан и увек прхак и тежак. Покушали смо да скрпимо некакве снежне чизме, али ни то нисмо успели. Сналазили смо се како смо умели у обичним чизмама — они срећнији који су их још поседовали — а у опанцима, они као ја, који чизама нису имали.

И друге мисије пребациле су се на ово подручје. Первис и Бун дошли су са југа. Коуп, Ро и Семер поставили су мисију „Неронијан" у близини, а Хоксверт и неколицина других били су негде у околини. Ми смо се у мојој „Фуг" мисији држали искључиво Миркове куће. Питер

Соли-Флад, који се за ме беше чврсто везао, проводио је свакодневно извесно време у штабу мисије „Неронијан" и говорио нам је шта се догађа и оно што је требало да знамо — барем сам ја тако мислио, док четрдесет година касније нисам сазнао из архиве много тога о чему нисам имао појма. Још једном ме Мики Томас подсетио да ће ме МО4 оборити.

ПОГЛАВЉЕ 9

Истина о чаркама поводом рушења мостова

О чаркама поводом рушења мостова први пут сам сазнао кад сам дошао да, после четрдесет година, проучим грађу у Државном архиву. Идеја о рушењу мостова јавила се негде крајем новембра, пре напуштања Михаиловића, врло вероватно у штабу SOE на Средњем истоку. Могао ју је зачети Ралф Скрејн Стивенсон, амбасадор легитимне југословенске владе и (како парадоксално) политичка повратна веза у Каиру за Меклинову мисију код Тита. Од кога је идеја потекла и када се јавила није предмет истраживања — довољно је да је прихватио са одушевљењем Форин офис и државни секретар лично. Као проверу оданости од Михаиловића ће бити затражено да дигне у ваздух два моста, један у долини Ибра а други у долини Мораве.

Док су све службе са одушевљењем прихватиле овај план, приступ им није био исти. Одељење за југ при Форин офису под Дагласом Хауардом било је, као увек,

поштено и објективно. Хауард се очито надао да би Михаиловић могао позитивно одговорити и да би се могли, барем, отарасити лицемерног фразирања и пропаганде. Одељење за југ непрестано је раздраживало антимихаиловићевско држање МО4 и канцеларије државног секретара у Каиру, тако да су о томе више пута отворено говорили.

Насупрот томе, Стивенсон је послао телеграм Форин офису 3. децембра, у којем се каже да се SOE, разматрајући политику у вези са Михаиловићем, „сложио да, како се докази Михаиловићеве колаборације са непријатељем не могу објављивати, на њега треба извршити притисак да до одређеног датума изведе неке операције, сасвим специфичне и у његовом домену, а са извесним сазнањем да неће успети да их изведе".

8. децембра Стивенсон је послао извештај Форин офису у којем саопштава да се Дирекција за специјалне операције сложила у вези са операцијама које треба да изведе Михаиловић и да је Армстронг добио упутство да не дозволи да Михаиловић сазна да се ради о тесту. У исто време краљ Петар и Југословенска влада били су једноставно обавештени да је Михаиловићу упућен захтев да изведе важне операције, а краљу Петру је саветовано да пошаље поруке тражећи од Михаиловића да све учини, да се повинује.

Депешу главног команданта примио је генерал Армстронг 8. децембра 1943. Депеша (WO 202/139 подлистак 33) прецизира који мостови треба да буду срушени и који споредни напади треба да се изведу и захтева Михаиловићев *пристанак* до 29. децембра. Датум и чињеница да се он односио на његов *пристанак* потпуно су јасни у депеши. Михаиловић је тражио мало времена да депешу проучи, али је одбио да разговара са генералом Армстронгом 9. децембра. Међутим, то овде нема никаквог значаја, зато што су се њих двојица пре наведеног датума већ били посвађали.

Политика и дипломатија нису биле јаче Армстронгове стране. Михаиловић није смео да зна да Сила 133 набија рогове и Армстронгу. Неминовно је било да оптужи Армстронга лично за британску обману. Никакво чудо што више нису разговарали.

Потом је у Каиру 10. децембра премијер рекао Стивенсону да жели да се Михаиловић „уклони" до краја месеца. Није било никаквих „ако", „али" или „можда" и ништа није овисило о операцијама рушења мостова. То и ништа више, осим што је премијер желео да се краљ „повеже са овим уклањањем". Можда Черчил чак није ни знао за предложено рушење мостова. Врло је вероватно да је тако и било.

Вероватност оваквог стања ствари појачава се депешом коју је Сила 133 послала Армстронгу 17. децембра (WO 202/145 подлистак 384) у којој се наводи: „Захтев из Каира за МВИЧ-а да изведе специфичне операције послат је са циљем да се добије доказ из прве руке о држању МВИЧ-а. Желимо да Вам разјаснимо да се прекид (са Михаиловићем) разматра сам по себи, без обзира на МВИЧ-ево држање према овим операцијама." Укратко, стварна сврха захтева за рушењем мостова била је да се ојача алиби за напуштање лојалиста, које је већ било свршен чин.

Упркос томе, од Михаиловића су тражили главни командант за Средњи исток, југословенски премијер и његов краљ — кога је на то потицала Британска влада — да изведе велику операцију и да потврди да може да је изведе и да ће то урадити. *Потврда* је морала да стигне до 29. децембра.

Око 12. децембра или баш на тај дан, Сила 133 је испуцала сигнале британским мисијама у којима им саопштава да се британски официри за везу припреме за дезертирање партизанима ако је могуће; а негде 14. децембра Џорџ Мор је то одао Марковићу, тако да је Боб Вејд заиста отишао. Хадсон му се прикључио и доспели су у јединицу Пека Дапчевића 27. децембра. Дапчевић је покушавао да продре у Србију са запада. Дакле, негде 15. децембра Михаиловић је коначно знао да је завеса завршног чина подигнута и да ће бити напуштен; а партизани су ширили страшну пропаганду о свему. У ствари, Михаиловић је могао и раније да сазна за ову вест преко југословенског премијера у Каиру, коме је саопштење пренето неслужбено (WO 202/145).

Упркос овом новом катаклизмичком развоју догађаја, Михаиловић је 23. децембра примио генерала Армстронга,

како су се раније договорили, да му уручи одговор на захтев главног команданта. Нису проговорили ни реч о упутствима Силе 133 британским официрима да дезертирају, као ни о нестанку Вејда и Хадсона и разлога њиховог одласка; нису разговарали ни о намери да Михаиловић буде напуштен. Мирно је тражио од Армстронга још четрнаест дана да му се омогући да трупе и експлозив пребаци на положаје за напад. Шта ту није ваљало? Био му је потребан сваки минут времена с обзиром на даљину и практичне проблеме везане за планине зими. То ратници, фотељаши, из Каира не би могли да схвате. Било како било, они су се очајнички молили богу да он одбије захтев, да би се тако послужили триком који би искористили за правдање раскида.

Депеша главног команданта је само тражила *одговор* до 29. децембра. Тај услов је испунио и дао је до знања да операције може да изведе чим пребаци војску и експлозив на положаје. Трик није успео.

Арчи Џек је поседао положај са којег ће кренути у рушење моста на Ибру, који је претходно извиђао у пратњи лојалиста. Мајор Ерик Гринвуд (Eric Greenwood), виши официр у хомољској области беше отишао као проматрач рушења другог моста. Вејдов извештај показује да је пре одласка партизанима расправљао са Цветићем и Марковићем о рушењу мостова; а фасцикле са сигналима мисије „Анђелика" откривају да је Михаиловић издао јасна наређења пре састанка од 23. децембра. Дакле, он је сасвим озбиљно схватио захтев генерала Вилсона и био је спреман да му се повинује пошто депешу добро проучи.

Михаиловић је имао мали проблем зато што су снаге које су нападале мост на Ибру морале бити враћене да бране српску територију коју су напали партизани Пека Дапчевића — беше то јединица с којом су били Вејд и Хадсон. Међутим, Арчи Џек тврди да је чак и са мањим расположивим снагама мост могао бити дигнут у ваздух. Но, Каиро је изричито одбио да дâ одобрење када је Армстронг, у јануару, затражио да настави акције. Без обзира на то каква је ситуација била са мостом на Мо-

рави, ми у Оруглици сигурно смо могли да се организујемо и срушимо мост код Владичиног Хана на Јужној Морави.

На крају крајева, 12. децембра Питер Соли-Флад и ја кренули смо да пресечемо пругу и нападнемо аеродром са шездесет Андрејевићевих људи. *Ми* смо зауставили ту операцију, не лојалисти. *Они* су били горко разочарани. Упркос њиховом сазнању да их рушимо, искрено верујем да сам могао добити потребне људе, посебно зато што је Михаиловић коначно одобрио ту операцију. Ја сам такође имао експлозив у својим спремиштима. Немојте кривити лојалисте зато што пуковник Коуп није успео да заврши посао пре него што је Каиро отказао операције.

Дакле, ми смо очито били спремни и са довољно снага негде средином јануара, а Михаиловић се беше, у принципу, сложио са дизањем мостова у ваздух много пре крајњег рока од 29. децембра за *пристанак*.

Михаиловић је разговарао о још два момента са Армстронгом. Сасвим исправно је нагласио да врло слабо стоји са муницијом и да нема тешког наоружања, али изгледа да ово није покушавао искористити као алиби за одбијање, већ је само желео да истакне тешкоће и могући неуспех у овим операцијама.

Такође је тражио да се потрошена муниција надокнади после операција. Био је то сасвим разуман захтев, јер је Михаиловић већ знао да ће бити напуштен ма како да заврши акције рушења мостова. Муниција је била његова главна брига зато што је знао да у будућности неће ништа добијати од Британаца, док су савезничке пошиљке његовим непријатељима стизале једна другу.

После састанка са Армстронгом, Михаиловић је послао сигнал Каиру 27. децембра, а генералу Вилсону упутио је личну поруку у којој је нагласио потребу за муницијом и тешким наоружањем. Овај је сигнал био позитиван и могао је само да значи да Михаиловић намерава да изведе нападе чим буде практично изводиво. На сигнал (WO 202/136) не може се применити никакво друго тумачење. Истог дана Армстронг је послао потврдни сигнал Каиру да је Арчи Џек већ отишао да надгледа напад на ибарски мост и да помогне у рушењу, а Гринвуд је послат да учествује у операцији на Морави. Армстронг је тражио потврду да ће бити извршена попуна муниције и наору-

жања, иако је нагласио да то није обећао Михаиловићу. Постоји један сраман, непристојно писан меморандум (WO 202/136) у којем се Сила 133 спрда са идејом о надокнади муниције.

28. децембра Стивенсон је послао Министарству спољних послова (Форин офису) сигнал у сасвим негативном тону. У првом одељку истакао је да је Михаиловић одбио да разговара о депеши главнокомандујућег од 9. децембра, бранећи се да се ради о притиску. То није било тачно. Михаиловић је одбио да разговара зато што је желео да проучи сигнал пре него што се одлучи и зато што са Армстронгом није више био у добрим односима. У другом одломку Стивенсон је изразио мишљење да је Михаиловићева намера да „одуговлачи". Ништа осим сопствене маште и личног анимозитета према Михаиловићу није имао као основ за овакву тврдњу. У трећем делу је поднео извештај о разговору између Армстронга и Михаиловића „када је генерал Михаиловић навео да не може да предузме дотичне операције пре прве половине јануара". У следећем параграфу је навео да Михаиловић, вероватно, неће озбиљно покушати да изведе операције, али да би могао покушати да припреми некакву представу „будући да је јасно да зна да ми разматрамо могућност прекида наше подршке". Стивенсон закључује: „Зато ми с пуним правом можемо, упркос његовој тврдњи да ће напад извести негде у јануару, донети одлуку већ сада да прекинемо са подршком њему. Та одлука се, како је наведено у мом телеграму бр. 212, заснива на његовом ставу да не жели дугорочну сарадњу и на чињеници да се сложио са колаборацијом његових потчињених вођа са непријатељем."

Нека се читалац подсети да је то исти онај Ралф Скрајн Стивенсон који је 10. децембра био на састанку са Черчилом, Фицројем Меклином и Билом Дикином. Горњи меморандум одражава Стивенсоново непријатељство према Михаиловићу.

У меморандуму од 30. децембра (FO 371/37620) извесни г. Џју из Форин офиса је коментарисао: „Не могу да се отмем утиску да Каиро прави непосредан алиби за прекид са Михаиловићем да би олакшао приступ Титу. Али ако

Тито не буде задовољан другим спорним питањима, онда ћемо прекинути са Михаиловићем без икаквог покрића, а њега ћемо гурнути у наручје Немцима и са њим отуђити и остале." Изгледа да Форин офис још не беше схватио да је прекид ефикасно изведен већ 10. децембра.

1. јануара 1944. сер Орме Сарџент додао је своју процену:

„Слажем се са г. Џјуом да са Михаиловићем морамо полако из тактичких разлога . . .

Зато је битно да се на наше доказе његове издаје не може одговорити: није довољно просто га денунцирати што није жешће напао Немце или барем жестоко као Тито. У том смислу он је сада гори него што су били грчки герилци у току свих ових месеци грађанског рата. Нити можемо осудити Михаиловића зато што ратује против партизана. Било би немогуће доказати да је Михаиловић први напао . . . Коначно долазимо до несрећне тест операције. Овде смо, као што сам предвидео, довели себе у невољу, јер Михаиловић није одбио као што се г. Стивенсон надао, већ је само тражио две недеље одлагања рока да би сачинио планове . . . Према овом одговору г. Стивенсон каже да можемо сасвим оправдано донети одлуку о повлачењу наше помоћи. Ја се с тим не слажем. Мислим да ово отежава ситуацију и да је додатни разлог за одлагање наше одлуке, бар за сада, с надом у неки нови ток догађаја."

Сер Орме Сарџент додао је пост скриптум:

„П. С. Како се очито приближавамо ситуацији у којој ћемо морати да прекинемо са Михаиловићем, ма шта он говорио или радио, сигуран сам да морамо рашчистити са овом пробном операцијом што је пре могуће. Зато бих био склон да Михаиловићу директно саопштимо да повлачимо наш захтев будући да он није био способан да изведе операције до 29. децембра."

На маргинама овог меморандума Ентони Идн, министар спољних послова, записао је: „У свему овоме постоји сила.

Можда би било боље да причекамо коначну одлуку председника владе после одговора Титу пре него што донесемо одлуку о горе наведеном."

Сер Орме Серцент је превидео чињеницу да се од Михаиловића није тражило да *изведе* операције до 29. децембра. То би практично било немогуће без обзира на све остало. Од њега се тражило само да *достави одговор* до тог датума, а он је послао сигнал са потврдним одговором 27. децембра. Такође је усмено саопштио генералу Армстронгу 23. децембра да ће извести операције.

Што је још значајније, Михаиловић је стварно издао наређења за припрему операција Марковићу и Цветићу и то непосредно по пријему захтева, а пре свог сусрета са Армстронгом 23. децембра. То је јако важно, зато што *прихваћена мудрост* недвосмислено наводи да се од Михаиловића тражило да операције с мостовима изведе до 29. децембра и да је он одбио. Ово је готово јеванђељска догма *прихваћене мудрости* и може се доказати да је потпуно лажна.

Истину говорећи, Сила 133 је предухитрила Форин офис. У сигналу од 2. јануара 1944 (WO 202/145 подлистак 465) наводи:

„Ово што следи је парафраза депеше која је послата генералу Армстронгу 31. децембра. Рок од 29. децембра који је у депеши из Каира наметнут Михаиловићу сматра се разумним, а претходне пошиљке довољним за извршење одређених задатака. (Армстронг три месеца не беше добио ниједну пошиљку.) Ове операције су разматране и имале су се на уму када је депеша упућивана са циљем да се обезбеде даљњи докази Михаиловићевог оклевања и његово опште нерасположење да испуни пређашња обећања да ће дејствовати против непријатеља. Чак и да су ове операције биле успешно изведене у датом року, не би то неминовно утицало на Владу Његовог величанства према Михаиловићу која се формулише независно од општих места која су доле наведена. Дакле, никакве додатне залихе неће се слати за ове операције."

Наставак сигнала био је у уобичајеном стилу о Михаиловићевој колаборацији. Међутим, Перфидни Албион је на-

чинио озбиљну грешку када је о 29. децембру говорио као о „крајњем року". Не би било толико мучно да се отворено рекло да је све променио премијер после састанка са Меклином, Дикином и Стивенсоном 10. децембра, да је рушење мостова тема за збуњивање и да је акција лојалиста задња ствар коју би Лондон или Каиро желео да лојалистиураде.

И југословенски премијер и Тито били су обавештени око 11. децембра да Британска влада напушта Михаиловића. Краљ Петар је био стављен у незавидан положај зато што је под притиском Британаца управо јавио Михаиловићу да сарађује у задатим операцијама. А сада су га обавештавали да је Британска влада одлучила да прекине са Михаиловићем и желела је да се он, краљ Петар, сложи са тим прекидом.

Обавештавајући Тита да се британски официри код Михаиловића повлаче, признали су да је донета одлука да се лојалисти неповратно напусте, ма шта да се догоди са мостовима или са краљем и било чим другим, јер су Титови телали одмах разгласили вест.

Пре пријема сигнала којим се операције опозивају Армстронг се беше прикључио Арчију Цеку, а Михаиловић се пребацио на запад да појача одбрану против партизана Пека Дапчевића. Убрзо потом Армстронгу је саопштено да Британци дефинитивно прекидају све саботаже на страни четника, било да их изводе сами или уз њихову помоћ.

После рата један амерички официр за везу изјавио је под заклетвом да је од Британаца из Каира добио сигнал да не учествује у уништењу рудника антимона у Лиси, који је снабдевао око једне четвртине укупних потреба сила Осовине и за који је 12. децембра добио чврсто обећање од Михаиловића да ће му дати потребне снаге. Навео је: „Тек сам касније сазнао прави разлог такве депеше, али су ми Британци којима сам показао телеграм говорили да они можда сасвим напуштају Михаиловића, да ће се Британци евакуисати и да осећају да не желе ништа предузимати у вези са активностима у том подручју." (Ова се епизода помиње у књизи Давида Мартина *Родољуб или издајник — Patriot or Traitor.)*

За прекид се тада знало широм земље. Лојалисти су знали да су сами и да се игра сада зове опстанак. Још нису могли знати да Британци не само да их напуштају већ се спремају да против њих упуте велике резерве — и да их чак мисле бомбардовати и митраљирати.

У Оспораваној барикади Фицрој Меклин недвосмислено наводи да су Михаиловићу дата три месеца да изврши рушење мостова и да је он морао да пристане до 29. децембра. Захтев за *пристанак* до тог рока свакако је исправан и Михаиловић га је испунио. Тврдња да је Михаиловић имао три месеца да обави тај посао и да није успео, нетачна је и варљива баш као и схватање сер Ормеа Сарцента да је од Михаиловића тражено да заврши рушење до 29. децембра. Ове сасвим супротне тврдње типичне су за историјску збрку која произлази из очајничких покушаја да се Михаиловић оцрни и да се на тај начин оправда његово напуштање.

ПОГЛАВЉЕ
10
Пиони у великој игри
Британске мисије код Михаиловића

●

Четрдесет година касније у Државном архиву прочитао сам сигнал од 13. децембра упућен мисији „Неронијан“ о блиском прекиду са Михаиловићем. У првом одломку пише: „Влада Њ. В. можда ће одлучити о напуштању Михаиловића, што би подразумевало евакуацију целокупног британског персонала.“ У додатку је било наређење: „Спалите сигнал након читања.“

У другом делу је писало да се евакуација може обављати само преко партизанске територије. У сигналу је даље дат детаљни план најближих партизанских одреда, у ствари претпоставка о њиховом положају. Писало је: „Морате сами одлучити да ли своју мисију можете провести до партизанске територије са или без помоћи лскалних Михаиловићевих команданата. Ако сматрате да то није могуће уз велики степен безбедности, останите у свом штабу и ми ћемо покушати да вам омогућимо сигурну евакуацију притиском на Југословенску владу и пропа-

гандом са ВВС-ја. Ово сматрајте наредбом упозорења (упозоравајућом наредбом). Кад донесете одлуку пошаљите сигнал. Будите спремни да кренете 15. ако прелазак на партизанску територију сматрате могућим.“ Сила 133 је саопштила „Неронијану“ да Тито гарантује безбедност. То је потврда да је Титу већ било јављено да ће британски официри за везу бити повучени од Михаиловића, или да је повлачење барем под хитним разматрањем. Михаиловићу, министру одбране Краљевске југословенске владе, то није било речено и управо је од њега затражено да изведе низ већих рушења. У најмању руку то је чудно.

Тито, партизанске вође и њихове газде Совјети мора да су певали од радости. Нема сумње да је Стаљин послао депешу Титу илити Валтеру: „Јуришајте момци. Само напред. Још један јуриш и бићемо тамо.“

Логично је да је Тито морао обавестити све своје локалне команданте до нивоа самосталних одреда — ни лак ни брз посао — тако да би се гаранција безбедног спровођења могла поштовати. Али Сила 133 саопштила је „Неронијану“ да се сигнал спали после читања. То значи да је био строго поверљив.

Строго поверљив, због кога? Наравно, због Михаиловића. Због наших домаћина и савезника. Како нечасно и невероватно аматерски. Партизани су све време лупали у своја пропагандна звона и слали су своје политичке агенте да разгласе добру вест: „Британци измичу тло испод Михаиловића. Комунисти долазе. Ура! Ура!“ Међутим, они не би рекли: „Комунисти“. „Народноослободилачка војска“ беше звучно име које су употребљавали, иако је значило исту ствар. Нема сумње да су додавали: „Држите се храбро, јер ми смо сада газде.“ Ипак ми, британски официри за везу, није требало да то саопштимо лојалистима. Каиро је очито желео да они сазнају за лошу вест са друге стране. Или можда Каиро о свему није ни размислио.

Постојао је, међутим, још један чудан мали обрт у овој саги. Четрдесет година касније из сигналног дневника сазнајем да су 15. децембра пуковник Коуп и мајор Ро из мисије „Неронијан“ о свему овоме разговарали са Ђурићем, упркос наредби да спале сигнал.

У сигналу упућеном „Неронијану“ 14. децембра изричито је постављено питање: „Какве су ваше шансе да приволите Ђурића да се сложи са вашим преласком партизанима и да вам се касније евентуално придружи у случају јавне објаве?“ Дакле, Коуп и Ро су, расположени да се с Ђурићем играју политике, а који је добијао савете од своје љубавнице комунисте, а некад немачке шпијунке Вере Пешић, узели за право да искористе овај телеграм као овлашћење да са њим разговарају. Чудно је да су то учинили. Оперативни дневник (WO 202/145 подлистак 350—520) садржи масу сигнала баш о овом предмету. Наивност и неодговорност, у ствари детињарије сигнала Силе 133 и данас ме ужасавају.

Дакле, постојала је хаотична ситуација. Сви лојалисти су до тада знали да је крцкање почело. Џорџ Мор је обавестио Марковића. Вејд беше отишао. Коуп, Ро и Семер — који се до тада беше вратио мисији „Неронијан“, пошто се претходно налазио са Первисом у Козјаку и Буном у Црној Гори — били су на још једној рунди чаврљања са Ђурићем. На тим састанцима Ђурић се опет играо политике стишавајући галаму о методима евакуације. А драги чича генерал Армстронг, прави борац који није желео да мисли на политику, јадан он, још је био заузет организовањем рушења мостова очекујући да га Михаиловић прими на договор о операцијама као да се ништа није догодило. Волео бих да сам током тог разговора 23. децембра био мува на зиду. Но, зида није било. Они су били у шуми.

Хаотична ситуација била је баш оно што је Џемс Клагман — високи свештеник комунистичке идеологије и метода — несумњиво желео. Кибл, његов заштитник и политички ђак, беше напустио SOE. Дикин се управо вратио из Титовог штаба и формално је преузео дужност од 13. децембра. Према писмима која је Дикин писао 1988, његов заменик био је мајор Вилсон, али његово име мени није било познато и он се не појављује нигде у записима које сам нашао. Гордон Фрејзер је био ту негде, али Клагман је био тај који је стратешки намештен. Од 15. децембра 1943. био је шеф координације, кључна позиција.

Формално, Дикин је имао велику одговорност. Председник владе послао је сигнал министру спољних послова на Божић 1943: „Све више сам убеђен да би се Меклин морао вратити Титу што пре. У Дикину имате човека који са Титом има искуство од осам месеци и везу преко рањавања од исте бомбе. Дикин је дон (наставник) са Оксфорда, великих способности и ја га одлично познајем јер ми је помагао четири године пре рата. Не бисте могли имати бољу поставу од Дикина у Каиру и Меклина са Титом."

Тито је могао да каже то исто само још бујнијим речником. Није никакво чудо да је Меклин добијао све што је желео. Штавише, архив показује да су Меклинове жеље биле Титове, или оно што је мислио да Тито жели... а Тито је заиста знао да тражи. Пожелео је и добио главну награду.

Овај сигнал показује огромну бригу председника владе за Дикина и, ако би били потребни даљњи докази, сачињава још један наговештај да су Меклин и Дикин одражавали жеље премијера и да су, дословце, били његови агенти, иако су га информисали и консултовали.

Дикин је заиста изузетан човек. Какав би, иначе, био кад је заслужио такво поверење истакнутог државника и највећег ратног вође столећа? Иако је, по мом мишљењу, играо погрешну игру код Тита, а доцније био необјективан према Михаиловићу и лојалистима, његова изразита лична храброст и родољубље не могу се оповрћи. На Дурмитору, и касније, мора да је служио на част нацији. Партизани су били невероватно храбри, ако ништа друго и ако су они — како пише Ване Ивановић — рекли да се Дикин држао храбро, онда је заиста био неустрашив човек.

Дикин је, као и Меклин, био јако самосталан и управљао је сам својим бродом. Његова дела и речи се у потпуности слажу са делима и речима једног конзервативца који се потпуно предао партизанима. Можда врло лаковерног конзервативца. Јасно је да је председник владе у Дикина имао безрезервно поверење и да је поштовао његове ставове. Он је био и остаје човек великог интелекта и убедљиве моћи, а његов тихи утицај несумњиво је одиграо значајну улогу у премијеровим проценама и одлукама; а пажња, коју ужива у историјским круговима,

обезбеђује да његови ставови и даље имају предност. Осећам да је био, и на жалост, још јесте грешан у погледу Тита и Михаиловића, али су ставови лично његови и њих се држи искрено и уистину слепо.

Моје мишљење о Дикиновој политичкој улози док је био с Титом и о његовом утицају на југословенску историју — *прихваћена мудрост* — јесте, да се ради о личном ставу. Никада није злонамеран. Пишем оно што мислим да је истина, а одбијам оно што сматрам нетачним. Ова се књига пише да попуни велику празнину и да ослика другу страну медаље у вези са Михаиловићем и Титом, али желим да будем поштен и да саопштавам само истину. Дикин историчар ће ценити овакав приступ и он ће препознати мој став, мој циљ и моју искреност, чак и ако не може да радикално измени своје, друкчије мишљење старо четрдесет година. Можда је и променио своја гледишта или ће то тек урадити. Догодиле су се и чудније ствари. На крају крајева, Ђилас и Дедијер, који су са Титом били тако блиски, радикално су променили своје ставове. Чак је и англофоб и пређашњи предани комуниста Коча Поповић сада постао „демократа".

Вероватно је било време да се Черчилов „амбасадор — вођа" Меклин врати у Југославију. У Титовом штабу беше провео само око три недеље од његовог именовања четири и по месеца пре тога. Надаље, Тито је желео да настави рад на ликвидирању Михаиловића и лојалиста свим средствима што је могуће пре и желео је сву могућу помоћ, сада, када је политика са Черчилом била рашчишћена. То су лојалисти знали, а ми смо били са њима правећи се као да се ништа није догодило и разговарајући о непријатном времену. Све је то било прилично збуњујуће. Било би узнемирујуће да смо знали оно што сада знам и што сам горе навео о хаосу који су створиле депеше из Каира. Добронамерно претпостављам да Дикин још није имао времена да похвата конце.

Иако *прихваћена мудрост* инсистира на томе да су лојалисти били колаборационисти, они су и даље били центлмени. То се није могло изменити. Гледајући унатраг не

сећам се да је ико од нас седео около грицкајући нокте и питајући се којом ће нас техником смакнути — убод у срце или пререзано грло. Сви су се држали лепо, а што се мене тиче та одвратна мисао падала ми је на ум у току суморних и стравичних бесаних часова, око четири ујутро, после добре порције шљивовице претходне вечери.

Не сећам се да смо се претерано бринули, али смо заиста много седели. Зима је била тешка, а покрет веома отежан. То је несумњиво била срећна околност, јер је исто тако одлагала операције чишћења сила Осовине.

Окупљали смо се од Божића, када су се све мисије из југоисточне Србије концентрисале у Оруглици све док вест није коначно стигла, у другој половини фебруара, да ће се евакуација најављена 13. децембра, наставити. Остављајући га да се кува два месеца, Каиро је коначно послао сигнал Михаиловићу са потписом генерала Вилсона у којем га обавештава да је Британска влада одлучила да евакуише британске официре за везу и да ли би он великодушно то уредио. Михаиловић је послао врло достојанствен одговор да ће он тако и урадити, под условом да се све обавља преко његових, а не преко партизанских канала.

У међувремену су Бејли и Американац Менсфилд (Mansfield) већ били евакуисани преко канала Михаиловићевих лојалиста — не преко канала „колаборациониста четника", како би хтео Кибл — на обалу, где их је преузела Краљевска морнарица. Лојалисти су то одлично организовали, а партизани им се нису испречили на путу зато што нису били тамо где је Кибл мислио да се налазе. Било је то путовање које Кибл није одобрио у новембру из сопствених разлога. Киблови разлози били су опаки. Желео је да блокира извештај Зајца и Менсфилда пре него што напуштање Михаиловића постане свршен чин.

Зајц је изишао са Вејдом и Хадсоном преко партизанских канала. Пуковник Хадсон, први британски официр за везу који је ушао у Југославију две и по године раније, задржан је у Беранама, док су рутински покрети партизана добили предност.

Али шта се догодило да би дошло до двомесечног одлагања, током којег смо ми, британски официри за везу,

добили лепе празнике за бављење зимским спортовима у планини?

29. новембра Тито је сазвао „Веће националног ослобођења" у Јајцу, са делегатима из целе Југославије. Док је Комунистичка партија режирала овај скуп, из козметичких разлога он је обликован тако да личи на народну скупштину, парламент. Донео је одлуке које одбацују Југословенску владу и било коју другу која би се створила у земљи или иностранству „против воље народа Југославије". У партизанском жаргону „воља народа Југославије" значила је Титову вољу. Ове одлуке су краља Петра сматрале лично одговорним за акције Михаиловића и у њима се прецизно наводило: „Краљу Петру Карађорђевићу забрањује се повратак у земљу под условом да ће о питању краља и монархије одлучити сам народ властитом вољом по ослобођењу земље." Отворено говорећи, то је значило да су дани династије одбројани.

У Каиру значај ових одлука није одмах схваћен због врло чудног разлога. Стаљин је био бесан због одлука донетих у Јајцу, зато што су се супротстављале његовој препоруци Титу. Стаљин му је говорио: „Због Петра иди полако. Све ћеш упропастити, Валтер. Идеш пребрзо. Британци ће те заскочити." Радио Слободна Југославија је цензурисала овај извештај и ублажила га. Из не баш јасних разлога, британске мисије код Тита следиле су Стаљинову политику и пропустиле су да упозоре Каиро или Лондон да су стварне одлуке јако провокативне и тако срочене да јасно представљају свршен чин у погледу Југословенске владе и краља.

Меклин је, наравно, био далеко од штаба југословенских партизана од 5. октобра, бавећи се својом „ваздушном бомбом" и вршећи притисак на Каиро да се Михаиловић елиминише. Али је Дикин био са мисијом. Зашто он није обавестио Каиро или Лондон о провокативном карактеру одлука из Јајца?

Око 18. децембра Ралф Скрајн Стивенсон је службено разговарао са совјетским амбасадором у Каиру о плановима за евакуацију мисија код Михаиловића, дајући Русима до

знања да се Михаиловић напушта. Не изненађује што је Радио Слободна Југославија, смештен на совјетској територији, одмах дао пуну подршку одлукама из Јајца и што је објавио њихов пуни садржај, без цензурисања и ублажавања. Потреба да се припази на провокативни карактер одлука беше прошла. Знали су да су победили Михаиловића. Сада су јурили краља, који је везивао Черчила. Док се он није колебао при напуштању Михаиловића, свргавање краља Петра била је сасвим друга игра.

Невероватно је, али изгледа да је Черчил однекуд добио идеју да се партизани могу обуздати и да се са њима може радити. То је, наравно, тема Клагман-Кибловог срамног меморандума од 29. септембра. Жртвујући Михаиловића, Титовог супарника, изгледа да је Черчил веровао да ће заслужити захвалност „великог герилца" и убедити га да се краљ врати и да се потом проведу слободни избори; другим речима, мислио је да би могао преваспитати окорелог комунистичког револуционара и претворити га у демократу.

У првом одломку сигнала (WO 201/1599) од 20. децембра 1943. Стивенсон је саопштио Форин офису да према генералу Меклину „Радио Слободна Југославија није у складу са Титовим ставом колико је њему (Меклину) познато и колико је познато партизанској делегацији која је сада у Александрији." Можда је Стивенсон наводио Черчила на исто, то јест да би Тито могао бити попустљив према краљевом повратку.

Међутим, Меклинова *Оспоравана барикада* доноси текст депеше коју је Тито упутио у Москву, почетком октобра, која недвосмислено говори да се неће дозволити повратак владе и краља у Југославију. Није зато Меклин могао ни помислити да саопшти Стивенсону да ће Тито толерисати краљев повратак. Мора да је између Меклина и Стивенсона дошло до неспоразума. Ако је тако, то је очито одвело премијера у погрешном смеру поводом кључног проблема у критичном моменту.

Надаље, у трећем одломку његовог сигнала број 194, Стивенсон је открио да је партизанска делегација донела примерке одлука из Јајца у Александрију, које су прослеђене за Лондон у торби Форин офиса. Ти примерци нису

претрпели цензуру нити су представљали блажу верзију и у њима је врло јасно стајало да Тито жели да поједе колач и да га поседује. Желео је најпре да се Михаиловић протера. Затим је желео, ради равнотеже, да се протера др Мачек, вођа Хрватске сељачке странке, тада у кућном притвору у Хрватској. И да Југословенска влада у егзилу буде избачена из игре и, наравно, краљ Петар. Успут да кажем, они би исто тако одлучили да се избаце крстареће ракете и Маргарета Тачер да су могли да предвиде шта ће се догађати у следећих четрдесет година.

Човек само може да претпостави да се Стивенсон није ни потрудио да одлуке прочита пре него што их је послао. Иначе, његова тврдња да је Меклин рекао да се Радио Слободна Југославија не слаже са ставом партизанске делегације не би уопште имала смисла. Човек такође не може да поверује да је генерал Меклин могао да нађе да се радио, који је само верно пренео оно што се догодило у Јајцу, не слаже са Титовим ставом — зато што је Тито председавао у Јајцу.

Све ово, изгледа, наводи на то да је Черчилу предочено на каирском састанку 10. децембра да ће Тито можда прихватити краља ако се Михаиловић елиминише, док је Тито своје држање према краљу јасно и обимно приказао почетком октобра и још једном крајем новембра у Јајцу.

Испада да је председник владе био крајње недоследан током каирских састанака децембра 1943. У својим списима Меклин износи много тога из његових разговора са Черчилом и тврди да га је упозорио да ће у Југославији после рата владати тотални комунизам. Премијер је само питао да ли он (Меклин) намерава да тамо живи и када је добио негативан одговор, прокоментарисао је да ни он то не намерава и зато не треба да брину шта ће се догодити. Надаље, изгледа да је сам Меклин дао Титу охрабрење да буде непопустљив према краљу. У *Оспораваној барикади* саопштава нам да је Тито, прослеђујући одлуке из Јајца за Москву, навео да Британска влада неће инсистирати на подршци краља и Југословенске владе у изгнанству. Меклин ову прилично изненађујућу Титову тврдњу објашњава у фусноти. Он каже да је у складу са упутствима рекао

Титу да Британска влада нема намеру да покуша да наметне било какву владу југословенском народу против његове воље. Будући облик владавине ствар је о којој они сами треба да одлуче после рата.

Прилично мудра семантика. Британска влада је врло јасно дала до знања Меклину да она чврсто жели да се краљ врати и да се проведу слободни избори. Ипак је Меклин био изричит у својим размишљањима да ће комунисти владати и да њихова дефиниција „народног избора" не подразумева краља или слободне изборе. Ма шта да је говорио Титу, овај је то тумачио на свој начин и требало је да сасвим јасно буде Меклину, а преко њега и премијеру, да Тито уопште нема намеру да дозволи краљев повратак.

Ентони Идн послао је Стивенсону сигнал 20. децембра 1943. (WO 202/138): „Управо сам добио саопштење од Совјетске владе у којем се каже да ће они подржати акцију чија је тежња да се различити елементи у Југославији уједине у заједничкој борби против непријатеља." Можда су Совјети само ловили у мутном. Можда су били бесни на Тита што је ризиковао да све упропасти код Британаца. Милован Ђилас нам каже да је Стаљин чак саветовао Тита да врати краља и да му нож у леђа, забије касније. Међутим, Черчил и његова каирска момчад радили су пуном паром на томе да лојалистима задају завршни ударац. Московска маслинова гранчица — ако се о њој радило — није била примећена. Без икакве потребе да умирује Стаљина, Черчил је био одлучан да сасече Михаиловића ради Тита — чудновато држање за непокајничког десничара какав је био Винстон Спенсер Черчил.

Чак се и Москва питала да ли има смисла изгубити велики потенцијал српских лојалиста, очекујући да њихов устанак режира у време савезничких напада. Но, Британци су били потпуно ангажовани да помогну Титу да добије свој грађански рат, без обзира на све остало.

На главној позорници целе ове шараде налазила се та сјајна политичка животиња, Тито, који је Британце тихо и постепено одбацивао. Најпре је придобио Дикина да месецима прикупља досје за партизанску пропаганду о Михаиловићевим неделима. Да ли је то било у реду или не,

тврдим да је Дикин требао просто да одговори: „Завежите о свему томе. Не интересује ме. Прекините грађански рат.“ Потом је стигао Меклин и настала је „ваздушна бомба“ из његове кратке посете Босни, коју је у Каиру предао министру спољних послова који се тамо случајно затекао. Затим се родила идеја да се висока партизанска делегација пошаље у Каиро да учествује у разговорима на највишем нивоу о практичној помоћи партизанима, чија се посета случајно поклопила са премијеровим боравком; а Дикин премијеров штићеник, одлетео је у Каиро са њима.

И у свакој фази притисак је био мало жешћи.

Од 20. децембра до почетка фебруара била је велика размена сигнала између премијера, министра спољних послова, г. Стивенсона, генерала Меклина и генерала Вилсона. Чак се и често пијани Рандолф Черчил, који још не беше доспео у Југославију, али који је себе, чини се, сматрао ученим човеком, убацио у акцију. Следила је серија сигнала „Вама на знање“ упућених председницима влада Комонвелта и председнику Сједињених Држава. Премијер је желео да Тито прими краља у земљу. Изгледа да је себи стварао и романтичну слику генерала Меклина који се у шкотској сукњи, која му се таласа око ушију, спушта падобраном у Титов штаб са младим краљем Петдом — круна, машинка и остало — да се бори заједно са партизанима. Краљев повратак био је услов без којега се не може као и Титово прихватање слободних избора. Миц по миц он и Форин офис били су одбацивани, јер се Тито апсолутно ничим није обавезивао. Меклин је био заузет прављењем формула које Тита уопште нису обавезивале, већ су само задржавале премијера у игри. На крају је Тито имао све што је желео. Касније је намештен безвредан човек, по имену Шубашић, да би формирао владу прихватљиву за Тита и потпуно под Титовом контролом. Било је, наравно, неминовно да и Шубашић буде истиснут на крају.

Била је то Титова сјајна политичка представа. Њен најлепши део био је у томе што су — док се све одвијало и док Тито није обраћао пажњу на напоре Британаца да нешто зауставе — сви у Каиру радили као луди да Титу пруже што већу подршку и, уз Меклинов изузетан полет и организациону способност, створе праву организацију за

помоћ партизанима какву нису могли очекивати ни у најлуђим сновима. Што је Тито био тврдокорнији то је више добијао. Био је он префињен и сјајан, зато што је деловао тако мирно, хладно и пристојно — док име Михаиловића (или Мачека) нико није ни помињао. Надаље, како је Меклин на све начине смиривао ситуацију код Британаца, сви су веровали да Британци много добијају.

Изгледа да нико нигде, ни у једном моменту, није упитао: „Где још Тито мора да иде?" Немци су га одбили на преговорима у Загребу, иако Британци за то тада нису знали. Морао је да се бори против Немаца зато што су се они борили против њега. Веома просто. Руси још нису могли да му помогну у снабдевању. Међутим, сви су били насамарени верујући да Тито ради за западне савезнике прихватајући њихову практичну помоћ — да би се припремио за откривање карата са Михаиловићем и лојалистима, што је било једино што је Тита интересовало.

Ентони Идн је развлачио. 29. децембра послао је сигнал (PREM 511/2) Черчилу: „Сумњам да је требало рећи Титу да смо спремни да више не сарађујемо са Михаиловићем, прво зато што још немамо чврсте доказе о његовом погрешном понашању и друго, што би тактички било боље да ово задржимо као уступак Титу у случају ако буде спреман да уопште ради са краљем." Черчил је, међутим, био убеђен у супротно. Одговорио је: „Све што су Дикин и Меклин рекли и сви извештаји које смо примили показали су да је он (Михаиловић) активно сарађивао с Немцима."

А где смо се ми, британски официри за везу, ту уклапали? Постали смо пиони у игри међународне уцене.

Изгледа да је трик зачет у Форин офису, као што ће показати горе наведени сигнал. Изненађујуће, зато што је до тада Форин офис био тај који је покушавао да ствари изведе на чистац. По свој прилици није дошао од службеника, већ од самог министра: идеја да би наше стално присуство код Михаиловића могло да се искористи за уцену Тита. Ма од кога да је идеја потекла, Влада Њ. В. је одлучила да се наша евакуација одложи. Општа замисао је била да, у случају да Тито не прихвати повратак краља, мисије код Михаиловића треба „реактивирати". Тај мо-

менат је сасвим јасан. Није било сумње или забуне у сигналима. И држали су тај адут два месеца.

Тако смо остали све време, проматрајући суморни снег, играјући бриџ, испијајући шљивовицу и будећи се у четири ујутро, питајући се, с времена на време, да ли ћемо бити изручени на милосрдан или немилосрдан начин кад дође време.

У размени дугих сигнала изгледа да нико није размишљао како бисмо се ми могли „реактивирати" и шта ће рећи Михаиловићу. Доносиоци одлука очито су мислили да Михаиловићу још није, формално, речено за напуштање и да му се временом, као успут, може рећи, ако буде требало, да је влада Њ. В. сада одлучила да реактивира британску мисију. Или да мисија није ни била искључена из рада. „Заборавите све што се догодило у два последња месеца; заборавите пропаганду са ВВС-ја да сте колаборациониста; заборавите вести са Радија Слободна Југославија да су вас Британци напустили; заборавите да је 20000 тона залиха испоручено на острвима и на копну за Титове снаге; заборавите двадесет четири авио-товара дотурена у току једне ноћи једној мисији на југу Србије за Вукмановића-Темпа, да би му се помогло да нападне са југа; заборавите британске официре за везу који сада пристижу партизанима у самој Србији. Само се молите и сматрајте да сте поново на свом месту. Срећни Ви!"

Ово је био тачно невероватан каваљерски третман који је Каиро доделио Михаиловићу од почетка до краја.

Било је, наравно, смешно помислити да би један ветеран као Тито био импресиониран остављањем британских официра за везу као средством уцене. Било је очито да би он то назвао обманом. Да је то био презрив начин третирања једног савезника изгледа да никога није бринуло. И изгледа да нико због нас није био много забринут. На речима је постојала велика брига за наше здравље, али су ратници-фотељаши у Вајтхолу и Каиру затварали своје фиоке и одлазили да пију у клубовима не чинећи ништа више. Нема сумње да је брига на речима појачавала њихову жеђ.

Да би подвукао неодговорни и немеродавни карактер целе ове епизоде; Меклин нам у *Оспораваној барикади* саопштава да се већ средином јануара вратио у Титов

штаб, носећи писмо од Черчила које је потврђивало да Британци више неће пружати војну помоћ Михаиловићу и да ће им бити драго ако га Југословенска краљевска влада отпусти из својих тела. Зашто смо, онда, ми чекали у мраку и снегу, уз оне ножеве који се око нас оштре?

Генерал Армстронг је послао сигнал Каиру 7. фебруара:

„Било ми је заиста превише када сте успаничили моје официре да напусте своје подмисије не знајући шта се све време догађа а Михаиловић је мислио да сам ја издао наређења, правећи од мене предмет исмејавања; сада ви очито желите да седим и не радим ништа; извините али није моја замисао да се борим... можете ли, молим, разјаснити питање пошиљки сасвим сам збуњен...

Обавештавате ме да ће пошиљке за одржавање бити послате мисији... ми смо сада већ три и по месеца без пошиљке и утисак код свих с којима сам разговарао, и код мене и у другим мисијама, јесте — да ви према нама ништа не осећате у овим условима. Зашто би наредник Рен имао само једну кошуљу... зашто би Цил (мајор Арчи Цек) морао носити посуђене чизме јер се његове могу послати само подземним методама у град Рашку под непријатељском окупацијом ради поправке... сигурно знате разлику између лапавице и блата на планинском путу и вожње аутобусом из свог стана у зграде на Рустему... зашто бисмо ми озбиљно ризиковали безбедност тиме што Југовиће морамо слати да купују потрепштине..."

Армстронг није уопште био кукавица. Он је био велики борац са подебелим досјеом учествовања у акцијама. Али дошла му је мука. Када му је подробно објашњавано да иде у Југославију, јасно је дао до знања да не жели ићи ако је умешана политика. Он није интелектуалац, није пискарало као Бејли.

Каиро је њега, генерала, држао у мраку када су јавили подмисијама, 13. децембра, да буду спремне да оду. Њему није речено до 16. децембра, вероватно зато да не може да каже Михаиловићу. Какав поступак са генералом и какав глупи аматерски трик. Ако је Михаиловић сарађи-

вао са Немцима, човек би се могао запитати зашто до тада нисмо били изручени.

У преписци са мном 1988. сер Виљем Дикин је писао како је евакуација британских официра била велика брига и како се мислило да је велики посао направљен. О томе могу постојати два мишљења. По мом мишљењу, оперативни дневник не показује да се ради о великом послу, већ само о ужасно немародавној и немаштовитој буџици контрадикторних сигнала. Било да се радило о великом послу или великој збрци, ми бисмо толико волели да смо добили само један од оних бројних авиона који су стизали само неколико миља јужно од нас крајем јануара да би Вукмановића-Темпа припремили да нападне наше подручје. Зар Каиро није могао да за нас одвоји барем две тоне од укупно 20000 тона упућених Титу?

Није било никаквог разлога да нам се не пошаље авион; барем бисмо имали чизме на ногама. Мене лично, међутим, тешкоће нису погађале. Ја сам сељак и помало мазохиста и навикнут сам да ми задају ниске ударце. Али то је био заиста жалостан начин поступања са својим војницима.

На крају смо добили једну пошиљку у југоисточној Србији. Не знам да ли је Армстронг добио једну након три и по месеца чекања. Морам се сетити да питам Арчија Џека једног дана да ли су се његове чизме икада вратиле из Рашке.

Биле су то невоље са МО4 и тајним обавештајним службама. Свако за себе и ђаво нека носи најзадње. И нема војничког духа. Ако су војници патили, то је јако рђаво! Као што ми је Мики Томас рекао кад сам му саопштио да одлазим у SOE: „Немој да плачеш ако те сруше. На врло лошем су гласу." Ја не плачем. Само говорим свету надајући се да се неће поновити. Са симпатијама јавног мњења за савремене таоце и са новим позитивним ставовима према оружаној сили, данас је готово немогуће поверовати у држање твораца политике и наше базе у Каиру када су покушали да уцене Тита, користећи нас као пионе.

ПОГЛАВЉЕ 11

Прекини паљбу, све је готово

●

Негде у другој половини фебруара, Влада Његовог величанства коначно је схватила да се од Тита не може изнуђивати, да је он тај који изнуђује и да ће у том стилу и наставити. Тако је око 17. фебруара, или баш на тај дан, стигло дефинитивно наређење за евакуацију. Тито је, као и обично, то већ сазнао од Меклина. Ми смо остали у Оруглици до почетка марта пре него што смо се запутили у Михаиловићев штаб код Прањана где ће се припремити писта.

Не водим дневник, а у сигналним досјеима не пише кад се догодило да сам отишао и сам пресекао пругу, зато што о тој акцији није никада ни јављено. Прегледајући све сигналне досјее и читајући све разговоре између штаба мисије „Неронијан" и Армстронговог штаба о саботажама, те о идејама које су се размењивале, као што је минирање моста код Владичиног Хана, сада могу да схватим запрепашћење пуковника Коупа када сам једног лепог јутра

дошао у његов штаб и саопштио му — помало као шалу — да сам успут две ноћи раније пресекао пругу северно од Лесковца, и да је било прилично успешно. Лудог мене. Мислио сам да ће то схватити као велику шалу, као мали шоу. Био је врло узбуђен. Цикнуо је.

После читања сигнала у оперативном дневнику четрдесет година касније, јасно ми је да га је морало јако збуњивати са свим тим разговорима који су се одвијали: Хоће ли? Зар неће? Јесу ли? Зар нису? Али *ја* нисам ништа знао о тадашњим великим играма.

Питер Соли-Флад ми је могао рећи зато што је присуствовао неким разговорима, мада не верујем да је знао све о тим мутним жалосним сигналима који су се размењивали између Армстронговог штаба и мисије „Неронијан" преко Каира. У сигналу WO 202/140 подлистак 616 видим да је постојала депеша „Неронијана" од 2. фебруара 1944: „Положај Британаца постаје деликатан. Можете сада урадити да се не понове саботаже." Мислим да сам дигао воз у ваздух неколико дана после тога. Тако је реакција пуковника Коупа схватљива, као и немогућност „Неронијана" да извести Каиро.

Будући да сам био изрибан, мало сам постао кисео. Све то нисам очекивао. Моја непосредна реакција била је да се ради о зависти. Пре тога сам извршио многе саботаже без ичијег вођства, упутстава или помоћи „Неронијана" — као што је радио и Роберт Первис, иако је њега мало помагао и потицао Семер. У ствари, Семер је покушао чак да наговори Каиро да моје пошиљке пребаци Первису; нема везе, јер ионако није их ни било. Дакле, опет сам био ја са свим мисијама у Оруглици, поново се изненада сам покрећући. Мора да се Коуп осећао помало нелагодно. Са мном је био посебно оштар, али не и са Питером — што није било у реду будући да ми је Питер био претпостављени. Неслагање је појачало мој осећај да се ради о љубомори. Као што рекох, сигнале нисам видео.

У ствари, Питер је све закувао. Он није желео да напусти Југославију а да не види неку акцију и био је једнако разочаран као и ја када смо морали одустати од операција

на прузи и на Нишком аеродрому на путу за Суву планину 13. децембра. Сасвим разумљиво и достојно хвале. Када је предложио да нешто учинимо, поскочио сам од радости и рекао да то мора бити избацивање воза из шина и да он мора да иде котлином зато што би пут преко планине Кукавице и бугарске границе био сасвим непролазан по снегу без водича. Било је јако рђаво чак и између Оруглице и Барја.

Мора да се снег кравио, јер смо могли коњима до Барја и одатле до једног великог села у долини сасвим близу Лебана. Коње смо увели у шталу и уживали смо у обилном и лепом оброку са превише ракије и изврсног вина ружице. Бејах планирао да маршујемо око четири сата од одморишта да би избили на пругу северно од Лесковца. Нисмо имали водича. Иако сам тим пределом пролазио ноћу више пута у претходним експедицијама, било би превише рећи да сам предео познавао. Међутим, маршујући према северу с циљем да стигнемо на пругу неколико миља од Лесковца, могао сам да се оријентишем према светлима града.

Прешли смо пут Лебане — Лесковац после отприлике једног сата. Ту смо се Питер и ја, на неки начин, раздвојили. Будући да се бугарска патрола кретала путем, нисам желео да се задржавам и чекам Питера. Нема везе. Пуњење бејах направио, носио сам га са собом и могао сам сасвим лепо да радим сам. Претпостављао сам да ће ме Питер следити и надао сам се да ће ме наћи. Није он био човек који би одустао и вратио се. Постојало је само једно пуњење и био је потребан само један човек да га постави. Други човек је требало само да обезбеди заштитну ватру. Ако бисмо били такве среће да наиђемо на наоружаног стражара уз пругу, друг би био користан, у ствари неопходан. Ја не бих имао времена да се бавим стражарима и да постављам експлозив на прузи пред возом који наилази. Ако Питер не би стигао на време или ако би изгубио смер којим сам ја ишао, могао сам се једино надати да нећу наићи на опрезног наоружаног стражара баш на делу где треба да извршим саботажу.

На деоници ка којој сам се упутио пруга је била равна, тако да сам се ослањао на технику избацивања предњег дела воза из шина. Пуњење је било од осам килограма.

Тешко је било на том приступном маршу. Када сам се коначно примакао насипу, из мрака су се помолили телеграфски стубови. Претпостављао сам да телеграфска линија мора да буде педесет корака од пруге, а насип ми се чинио мало ближе. Нисам желео да се превише приближим. Ако будем опажен биће то крај операције за то вече. Био сам спреман једино за избацивање воза. Без групе која ме штити, експлозива и детонатора или штапина нисам могао ништа урадити да демолирам пругу. Моћи ћу тачно знати колико је пруга далеко када наиђе први воз. Моја је пракса била да увек пустим први воз да бих могао планирати место за постављање експлозива и осмотрити положај стражара, чуварских кућица или неких других проблема.

Воза не беше. Обилно сам се знојио кад сам стигао после пробијања кроз блато до чланака у пољу, али након једног сата чекања на ситној киши био сам мокар и било ми је хладно. Сат се продужио на сат и по, а потом и на два. Беше прошла поноћ и морао сам да се вратим пре један. Требало ми је четири сата натраг до коња и још неколико сати јахања да бих стигао до подножја планина; а требало је да будем тамо пре свитања. Осећао сам се превареним. Шта је са тим транспортним радницима? Рачунали смо на барем два воза на час на тој прузи, а често их је пролазило више. Проклети пси!

Коначно сам чуо писак локомотиве. Долазио је са севера. Морају да дигнем овај. Нисам смео ризиковати да чекам, а ионако сам се смрзавао. Пребацио сам аутомат преко леђа, узео пуњење у десну руку — воз је долазио с лева — а фењер у леву. Како су светла воза зажмиркала у даљини, ја сам се шћућурио. Светла су се приближавала. Мора да су на шесто корака. Почео сам да трчим. Трчао сам и трчао, али сам погрешно проценио даљину и дословце сам се утркивао са возом, који је, срећом, мало успорио зато што је станица била две или три миље испред.

Та локомотива је изгледала огромна. Већ се беше над мене наднела бљујући искре и дим из високог старомодног димњака. Раоник је био истурен напред и са стране. Пуњење би се поставило на ивицу и онако уско не би изви-

ривало изнад шина. Раоник је, иначе, требао прећи преко експлозивног пуњења, а да га не откине од шина. Оно је требало да експлодира кад наиђу предњи точкови. Јурнуо сам и успентрао се уз насип и тресну пуњење о шину. Није било времена да га заглављујем, па чак ни да се молим да стане на право место. Стиснуо сам фењер — посао за који је, хвала богу, била довољна само једна рука и пола секунда — и поскочио унатраг.

Тресну сам на земљу, а пуњење је експлодирало изнад моје главе. Једно посртање, један секунд оклевања и не бих успео. Али успео сам и био заштићен стрмим насипом. Откинути метал ишао је на другу страну. Експлозија је завитлала кишу камења, али је већи део полетео високо изнад моје главе. Само се неколико расуло око мене и то оно камење које је полетело право у ваздух и сада се враћало. Пронашао сам аутомат који ми је испао када сам се скотрљао и таман га подигао када се из правца из којег бејах дошао зачула аутомтска пальба. Нисам могао да пуцам; магазин беше испао. И резервни из дубоког џепа на боку беху испали. Имао сам само пиштоль америчке производње.

Трчао сам путељком испод насипа према Лесковцу и убрзо схватио да аутоматска пальба није усмерена према мени. Она беше усмерена према избаченим вагонима.

После стотињак корака скренуо сам према југу ка планинама, али сам претходно добро осмотрио пругу. Локомотива се беше срушила на другу страну. Предњи вагони беху под правим углом у односу на пругу, забијени један у други. Беше то класично чист посао и ја нисам имао шта више да радим. Наизменично трчећи и ходајући пробијао сам се кроз блато на дугом, тешком повратку.

Питер се не беше вратио до коња. Нахранио сам и напојио оба и одмах кренуо, оседлавши, при том, Питеровог коња да буде спреман. Стигао сам у Оруглицу пре подне, а Питер је стигао тек у поноћ. Он беше пресекао телеграфску линију, али се задржао зато што је морао посудити коноп да би то урадио. Пуким случајем стигао је управо на време да отвори ватру на воз — и замало ме није убио. Кад се враћао сазнао је да сам дигао *цивилни путнички воз*. Било је то нешто што нисмо могли да кон-

тролишемо, а значило је да постоји мања вероватност да ће бити репресалија. Пруга неће бити у функцији барем три дана.

Тада сам био малко кисео због Коуповог држања. Урадио сам још један посао, још једно пресецање пруге, успешно али не и спектакуларно. Никоме нисмо рекли, али сам сигуран да је Коуп сазнао за то, што је вероватно уз друге моје згоде и јахачку представу у Чачку — када сам галопирао на Хитлеру главном улицом гоњен немачким мотоциклистима, само због опкладе — било извор једног непријатељског извештаја о мени у којем сам назван дивљаком. Био сам посебно разочаран зато што је главна оптужба против Михаиловића била да лојалисти нису извршили довољно саботажа. А моја ловачка торба била је прилично пуна. Пунија од свих других, изузев можда торбе Арчија Џека са његовим мостовима. А што у мојој ризници нису били мост код Владичина Хана и Нишки аеродром није моја грешка.

Међутим, Југословенска секција Силе 133 није хтела да зна за мој или било чији други плен, зато што је тврдила да нисмо вршили саботаже. Да сам био с партизанима, о мојим саботажама би се чуло до неба. Али да сам био са њима, они ми не би дозволили да одлазим и вршим саботаже. Морао бих радити оно што ми се нареди и слати сигнале о партизанским успесима који су могли, али и нису морали бити истинити. Мислим да не бих дуго издржао као британски официр за везу код партизана. Када сам се касније спустио у подручје Пијемонта у северној Италији, септембра 1944, нашао сам се са симпатичним Невилом Даревским (Neville Darewski), који је пре тога био с партизанима у Словенији и који је са њима имао такве тешкоће. Морао је да оде под љагом.

Потпуно су биле лажне тврдње у меморандуму МО4 од 19. новембра 1943, према којима су партизани већ збрисали лојалисте у Србији; такође су биле лажне партизанске „чињенице“ дате у „ваздушној бомби“, јер ми на нашем подручју нисмо никада видели партизана током месеци чекања у Оруглици. Све је на том лојалистичком

терену било исто као од јуна 1943, осим што су лојалисти сада били непријатељи у очима наше каирске базе.

Коначно смо кренули на дуги пут за Прањане у централној Србији. Чак и пре напуштања југоисточне Србије, наша велика колона била је повећана посадама оборених бомбардера, а успут се још увећавала. Ишли смо веома споро и још смо се дуго задржали на једном месту када је Руперт Ро оболио од пнеумоније и замало умро. Коначно је колона наставила пут, а Џон Семер је храбро остао са њим да га негује. Пар препада и диверзија на нас су извршили немачки војници, а пар дана су нас надлетала два авиона. Чак ни северније, у Шумадији, нисмо видели толико хваљене партизане, који су, према „ваздушној бомби" и кривотвореним картама у Баријy, морали да нас заскачу из сваке шуме и шипрага.

Када смо стигли у Михаиловићев штаб и слетиште у Прањанима, чекали смо две или три недеље да бисмо одлетели крајем маја. Лојалисти су држали то подручје, а Немци су били у близини, у Чачку. За нашу евакуацију Балканска ваздушна сила организовала је курс за слетање на краткој писти за два одабрана пилота, командира ескадриле и поручника летења, а они су слетели својим „дакотама" да нас покупе. Командир ескадриле, прилично самопоуздан господин који је личио на кочоперног врапца, спустио се први са задивљујућом прецизношћу и изјавио за писту: „Мало предуга, предуга", и напунио је авион до краја са двадесет и тројицом. Његово уверење је било погрешно. Писта је била дуга само 700 корака, а ми смо се шалили да ју је премеравао лично генерал Армстронг — он је био прилично мали човек. Службени захтев за DC-3 на тој надморској висини био је 1500 корака. Авион је био претоварен и нама је застао дах када није успео да се темељито одлепи. На крају узлетишта пропао је, потонуо у долину, да би на крају покупио велику грану са стабла на брежуљку удаљеном око једне миље, док се борио да се вине у ваздух и заплови. У доњем делу је носио грану све до Италије.

Следећи авион се заглибио и пуцала је зора кад смо га ишчупали. Пилоту је радио-везом јављено о пробле-

мима првог авиона, па је он укрцао само шесторицу. Не сећам се тачно колико нас је било укупно, али нас је морало бити око стотину. За пар дана ствари су изгледале црно, а пронео се глас да РАФ не жели да учествује више у таквом послу.

Наши организатори били су мудри, а прва два авиона била су са старијом америчком посадом. Ови су официри љубазно инсистирали да остатак нас превезу Американци. И они су то урадили у великом стилу. Њихови пилоти слетали су преко живице на сваку врсту терена, запињали авионима и узимали само по осморицу у авион. Али непрестано су долазили. Било је импресивно.

У олакшању што ћемо се извући ми нисмо схватили иронични преокрет ситуације. Ти авиони су, пре тога, вршили дотур оружја партизанским јединицама, које ће се вероватно употребити против лојалиста који су држали аеродром и штитили авионе. Како сраман призор. Лојалисти су све то подносили достојанствено и пристојно. Историја то мора да забележи.

Ето, тако је било. Ми бејасмо написали своје извештаје и предали их пуковнику Коупу на аеродрому. Лично нисам подносио никакав извештај. Нико у Сили 133 није био ни најмање заинтересован. Финог, симпатичног и сусретљивог Џемса Клагмана из МО4 у Каиру, који нас је априла 1943. снабдео са намагнетисаним дугмадима за летење, нико од нас није нигде видео. Нико није желео да зна.

Децембра 1944. Ратна школа у Монополију, у Италији, дала ми је комплимент молећи ме да напишем извештај о техници дизања возова, коју су тада усвојили. Био је то један трајни успех моје једногодишње мисије. Много крви, зноја и суза само за то.

Резимирајући целу причу о мисији код Михаиловића у високо цењеној књизи *Нерегуларна војска пекарске улице (Baker Street Irregular)*, пуковник Бикам Свит-Ескот записао је: „Бил Дикин је био тај који је потпомогнут енциклопедијским знањем Хју Ситон-Ватсона, коначно убедио Каиро и Лондон да има истине у причама да неки Ми-

хаиловићеви поручници сарађују с непријатељем. Углавном као резултат онога што нам је рекао, одлучили смо почетком нове године да саопштимо Михаиловићу да ће, уколико не буде могао задовољити Савезнике својим поштеним намерама да дигне у ваздух мост на важној пруги Београд — Солун, све пошиљке за њега коначно престати. Михаиловић није могао да се повинује."

Дакле, то је прича *прихваћене мудрости*. Бил Дикин, са својим досјеом о колаборацији сачињеним у Титовом штабу, те Хју Ситон-Ватсон — Клагманов пријатељ и негдашњи припадник левице на универзитету — „установили су" да су „неки Михаиловићеви поручници" колаборационисти. Тако је премијер одлучио да напусти лојалисте, краља и демократију због ситних грехова који су им приписани.

„Ми смо одлучили", пише Бикам Свит-Ескот, као да су „ми", то јест SOE у Лондону, још имали шта да кажу. SOE у Лондону беше без моћи од 17. септембра. А затим, „зауставити пошиљке". Какве? Армстронг није ништа добио три и по месеца.

Књига Свит-Ескота је вероватно најкомплетнији — и вероватно најобјективнији — приказ једног учесника делатности SOE у Европи, написан од вишег официра. Међутим, у југословенским стварима непрецизан је и површан. На овај начин *прихваћена мудрост* се проширила и постала историја у недостатку било каквог оспоравања.

Свит-Ескот наставља: „Џаспер Рутам дао је живописну слику фрустрација које су претрпели наши људи на овој мисији у књизи *Госпођица Ватра (Miss-Fire)*. Многима од нас је изгледало непоштено да ће већина њих остати ненаграђени, иако опасности којима су се изложили нису биле ни мање ни ређе од оних којима су се изложили људи код Тита, које је врело части тако обасипало."

Можда би он ово могао да понови. Барем смо упознали ретког и сјајног господина. А сопствена искуства нисмо стицали са уображеним комесарима који су нам ломили шију.

Сви смо се расули. Већина је отишла на допуст у Каиро. Питер Соли-Флад касније се пребацио у Пољску са „Марком" Хадсоном. Џон Семер је пребачен у Чехо-

словачку и био је заробљен и стрељан. Роберт Первис је послат у Француску. Пуковник Коуп у северну Италију. Остали су отишли у различитим правцима. Југословенска секција постала је — или боље, остала је — потпуно партизанска ствар, са Џемсом Клагманом, комунистичким гуруом који се још чврсто држао.

Југославија је била британска утицајна сфера, али Американци нису уопште били задовољни напуштањем Михаиловића и лојалиста. У лето 1944. OSS одредила је професора балканске историје на Мичигенском универзитету, Роберта Мекдауела (Robert McDowell), да направи студију о појалистичком простору у Југославији. У униформи потпуковника ренџера Мекдауел је — и сам лингвиста са вишегодишњим искуством са Балкана и Средњег истока — повео са собом три официра који су говорили српскохрватски и направио је обимну студију, пропутовавши велики део Босне и Србије. Путујући, под заштитом лојалиста, кретали су се сасвим слободно и разговарали са лојалистима војницима и партизанима заробљеницима, богатим и сиромашним сељацима, трговцима, занатлијама, интелектуалцима и студентима, укључујући босанске муслимане и неке Хрвате и Словенце, као и Србе из свих делова Југославије. Такође су разговарали са лојалистима и грађанским вођама из подручја која нису сами посетили — западна Босна, Словенија, Херцеговина и Црна Гора. Мекдауелова мисија поднела је извештај новембра 1944. који потврђује све важније ставове које сам изнео у овој књизи и представља страшну оптужбу британске политике наметања Тита и партизана Југославији. Овај Мекдауелов извештај британска историјска школа *прихваћене мудрости* лагодно игнорише.

Била су и два друга извештаја који осветљавају Југославију 1944, које нећете наћи у лектири *прихваћене мудрости.* Један је био од британског официра за везу код Тита, хирурга поручника Д. С. Мекфеила (D. S. MacPhail), којег су заробили лојалисти сред мога старог подручја на планини Кукавици. Написао је врло поштен и објективан извештај (WO 202/196) о својим доживљајима

и са партизанима и са лојалистима. У једном одломку описује држање четника у односу на Британце:

„Ни најмање не сумњам да је срдачност на коју смо наишли била искрена, а гостољубивост и финоћа које су нам указане биле су више од српске традиције и жеље да се остави утисак. Упркос њиховом згражању према партизанима и нашој подршци њима, изгледа да четници не могу о нама мислити лоше и диве се и поштују Британију као и увек. Србин који је у прошлом рату био у Солуну још се тиме претерано хвали и на неки начин је локални јунак. Они четници који су били блиски са британским официрима за везу уживају посебан престиж, а исто се, изгледа, примењивало на наше чуваре. Гомиле сељака су долазиле да нас виде, очито због привилегије да се са нама рукују. Наше путовање у Штаб представљало је тријумфалан напредак. Нисам могао а да га не упоредим са ситуацијом на партизанској територији где би сваки партизан који би се спријатељио са члановима мисије био ражалован. Србин је, свакако, и човек од глуме и много овога може се објаснити жељом да нас придобију за четничку ствар. Али мислим, не све."

Задњи извештај који ћу овде навести, речити и дирљиви документ, написао је Лин Фариш, главни амерички официр за везу код Тита, који је пратио Меклина када се овај прикључио Титу септембра 1943. Фариш, читалац може да се сети, је човек који је стварно написао два извештаја — један другом супротни као ноћ и дан. Фариша са великим уважавањем помињу и Меклин и Дикин у својим књигама. За време писања, сигуран сам, они нису видели његов други извештај. Уистину, Дикин га је видео тек 1988, кад сам му га ја послао. Фариш је написао први извештај 29. октобра 1943. Била је то америчка верзија „ваздушне бомбе". Био је пун партизанских „чињеница", бројки и пропаганде. Био је улизички и ватрен. Предвиђао је да ће се Југославија под партизанима такмичити са Сједињеним Државама: „Дешавало се то у таквом окружењу и под таквим околностима да је то био почетак оснивања Сједињених Држава."

Али после дотура резерви и шест месеци проведених на бојишту Фариш је написао други извештај, који је потписао 28. јуна 1944. под насловом „Сажети извештај о запажањима у Југославији од 19. септембра 1943. до 16. јуна 1944." Овај документат написан одмах после евакуисања британских мисија од Михаиловића, веома је трезвен и импресиван документат. Готово је невероватно да је ова два извештаја написао један човек.

У свом другом извештају Фариш гута сопствене речи. Он даје очајнички приговор Савезницима да интервенишу и да зауставе грађански рат између партизана и лојалиста. Одломци из тог извештаја следе.

У таласима збрке, супротстављених извештаја и неспоразума, неколико прикладних чињеница стрчи:

„Велика већина људи у Југославији, а видели смо их у Босни, Херцеговини, Далмацији, Санџаку, Црној Гори, Србији, Македонији и на далматинским острвима, нису ни десни ни леви, ни комунисти ни реакционари, ни било шта друго. Они су обични сељаци, чврсте воље, темпераментни са огромном снагом издржљивости и са великом личном храброшћу. Воле сплетке и оговарања и највећи су лажови које сам икада срео. Не верујем да постоји потреба за револуцијом међу њима. Воле своје планине, своје кућице, имања и стада. Желе нешто више, али мерено нашим стандардима већина њих не тражи много, добру владу, свог краља и своју цркву, школе, више путева, обућу, одећу, нешто савремених направа, бољу ратарску опрему и нешто намештаја.

Ови људи, јединствени у Европи, имају вољу и услове са којима би се ефикасно супротставили непријатељу . . .

Бесмислено међусобно убијање ових људи мора се зауставити. Сада је бескорисно покушавати одлучити која је страна пре погрешила. Проливено је превише крви, осећања су одвећ горка и превише је људи, са обе стране, изговорило пренагљене оптужбе и извршило пренагљена дела.

Мени се не чини да су Савезници правилно поступили у Југославији . . .

Међутим, као и у случају првих спорних питања између четника и партизана, није уопште добро говорити о ономе шта је требало да се уради. Оно о чему морамо одлучити јесте шта ћемо урадити суочени са условима који данас постоје. Да ли је прекасно да се све фракције споје у једну групу која би била усмерена на непријатеља под гаранцијом слободних избора без насиља после рата? Што се великог дела света тиче, то се може урадити зато што су уморни од међусобне борбе, али жарко желе да се боре против непријатеља. Има их на хиљаде који су закопали пушке и одбили да иду са било којом групом. Ту су још хиљаде других који би се добровољно пријавили, када би знали коју страну треба подржати.

Само неколицина, са обе стране, спречава да се формира заједница — неки дефетисти из Недићеве групе који су веровали да је безнадно супротставити се немачкој армији — неколико Хрвата који Србе мрзе више од Немаца — неколико комуниста који би радо видели како им браћа гину само да би задовољили своје политичке циљеве — неколико српских националиста који су сврстали у комунисте све оне који се нису с њима сложили . . .

. . . Када сам тражио помоћ за партизане, а официри код четника тражили помоћ за своју групу, имали смо на уму исте људе — босе, голе и гладне сељаке, људе чија храброст и издржљивост морају да се запазе и схвате . . .

Сада није питање да ли ће Сједињене Државе послати помоћ и представнике партизанима — ми им помоћ шаљемо и код њих имамо представнике већ дуго времена.

Током јануара, фебруара и марта ове године видели смо и примили многе ноћне пошиљке у Босни, два велика дневна дотура у пратњи ловаца, једну дневну пошиљку једрилицама у пратњи ловца и неколико ноћних атерирања.

Током априла, маја и јуна присуствовали смо и помогли код прихвата близу стотину ноћних пошиљки у

Србији, као што смо били сведоци и једног ноћног атерирања.

Код толиких авиона, нешто близу 300, са 60 одједном у ваздуху, идентификовао сам само 50 који нису били амерички.

Руска мисија код партизана спустила се једрилицама, америчким једрилицама које су вукли авиони С-47 са америчким пилотима у пратњи америчких ловаца. Руску мисију спустили су британски пилоти. Видели смо „руску" помоћ коју дотурају партизанима „руским" авионима, па ипак су авиони опет били С-47 и роба је, углавном, била америчка у америчком паковању, а спуштена је америчким падобранима...

Ништа овде наведено не може се конструисати као антибританско, антируско или било које друго анти. Ради се просто о навођењу чињеница с намером да се истакне да смо најдиректније заинтересовани за оно што се догађа у Југославији. Није нимало добро рећи да нас Југославија не интересује и да не учествујемо у овим збивањима, јер смо присутни на најопипљивији и најефикаснији начин.

Лично осећам да не могу да наставим рад у Југославији ако искрено не будем осећао да се чине сви могући напори да се оконча грађански рат. Није лепо видети да једна наша група допрема оружје да би оно било окренуто против људи који су спасавали и штитили своју браћу по оружју. Није лепо видети наше рањенике како леже раме уз раме са људима који су их спасли — и схватити да је рупа код спасилаца начињена танетом из америчке муниције, испаљене из америчке пушке коју је донео амерички авион којим је пилотирао Американац.

Једно време сам се бринуо зато што Америка не долази до праве спознаје за учешће у операцијама снабдевања. Сада се питам — да ли ми то желимо? Могу само да се надам да оне мале округле рупе које сам видео код тих припростих сељачких момака у герилској болници у селу Липовица, нису узроковане картечом са ознаком W.R.A. и да зрна нису испаљена

из пушака обележеним са „U.S. Property“ (Власништво Сједињених Држава).

...Под свим условима истичу се две ствари, сви напори морају се уложити да се прекине сукоб унутар југословенског народа, а Сједињене Државе имају сасвим одређен интерес да се побрину да се он што пре прекине...“

Да ли сте икада читали такву поезију?

III ДЕО

Последице

ПОГЛАВЉЕ 12

Историја победника

Џемс Клагман, до тада мајор, остао је у Југословенској секцији до 15. априла 1945, када је отишао у Југославију да организује УНРУ. Он је толико помогао Титу да дође на власт водећи подземни рат, али када се Тито посвађао са Стаљином, Клагман је одмах написао књигу у којој денунцира Тита. Он је стварно прототип режимлије. Ако је било икаквих разлога за сумњу да је Клагман био најпре веран Стаљину, а Британцима у мери која је одговарала Совјетима, ово окретање против Тита мора да распрши те сумње; посебно што је после пар година морао да себе поново оповргава, када је Тито поново успоставио блиске везе са Совјетима.

Клагман се постарао да све учини да се покопају последњи трагови лојалистичког покрета. Већ лета 1944. предузети су кораци у Барију да почне историјско убијање Михаиловића и лојалиста, а тај процес траје четрдесет пет година. Да ли је ово систематско масирање списа ори-

гинално чедо Клагмановог мозга, не знам. Било је још много других у Барију и Казерти који су били јако огрнути тим интересом. У раној фази, негде у августу 1944, у јужној Италији је скрпљен памфлет *Четници,* а издао га је извесни Стивен Клисолд (Stephen Clissold). Он је заиста био шармантна индивидуа, али је увек био лево оријентисан. Овај памфлет био је намењен свима и свакоме, посебно војницима и постао је нека врста јеванђеља. Запањујуће је тенденциозан, пун је неистине и посебно је саздан на техници искривљавања сигнала и извештаја британских официра за везу код Михаиловића.

Припрема и пуштање у широки оптицај памфлета *Четници,* који је објављен од стране Штаба савезничких снага, засенио је догађаје на историјској арени. Невероватно је и неопростиво да није постојао ниједан директни извор за овај документ код ниједног британског официра који је био код Михаиловића. Уз то, ми смо у Бари стигли последњих дана маја, а памфлет је штампан тек у августу. Ако је било неопходно објавити памфлет о четницима, зар не би било сасвим нормално да се затражи од некога ко је с њима служио да га припреми или да барем буде консултант једног објективног и независног аутора? Ми смо били британски официри и пре свега објективни по својим ставовима.

Али врага! Штаб савезничких снага држи се Стивена Клисолда, претходно британског официра за везу код партизана који је видео само њихову страну медаље. Пре рата је, краће време, радио у Југославији и говорио је српскохрватски, што му је морало помоћи да упије сву пропаганду. Он је, пре свега, био емоционално припремљен да верује у целу партизанску слику онако како је представљају њихови комесари. „Четнике" је познавао једино као „непријатеље" партизана. И за њега су партизани били „добри", по самом значењу речи; сви четници су били муљци, а његова је дужност била да то докаже. Иако са предрасудама, био је способан и учен.

Ако ништа друго не показује мотиве који стоје иза овог памфлета, избор Клисолда да изда *Четнике* несумњиво доказује да је он одабран баш зато да изврши атентат на личност Михаиловића, да уништи славу четника, да објасни њихову изненадну, преко ноћи изведену, квалификацију као непријатеља пре него савезника и да — у сваком слу-

чају сви могу да зброје два и два — излечи савест Савезника због велике подршке коју су пружали Титу за његов грађански рат и посебно за његово ослобађање Србије и за цинично названу „Недељу пацова", која је почињала негде у то време.

„Недеља пацова", коју је измислила Меклинова мисија, заиста је био јако несрећан назив. Била је то вежба намењена хватању Немаца приликом њиховог повлачења из Грчке преко Србије. У ствари, овај циљ није испунила, тако да је армија од око 100000 људи обавила уредно повлачење. Стварни пацови били су лојалисти. „Недеља пацова" за Тита је била јесења офанзива за ослобађање Србије од Михаиловића и лојалиста; и успут од свих других противника комуниста, стварних или потенцијалних.

Неминовно је Дикин одиграо велику улогу у успостављању смера британске историјске анализе догађаја у Југославији. И сам историчар и метафорички Титов побратим, био је за то предодређен. То би Џемс Клагман назвао дијалектиком историје. Дикин је у својим записима дао јасно до знања да се, у војничком смислу, сасвим продао партизанима. Није изражавао своје ставове о њиховој политици. Ако су се њихови ставови разликовали од његових, он је посао радио тако фино што је пре износио своја војничка схватања.

У *Планини у борбеном поретку* Дикин даје застрашујући увид у начин вођења грађанског рата у Југославији и у рад једне културне и цивилизоване мисли у таквим условима. У тим одломцима он поштено и искрено саопштава како су га партизани потпуно заокупили. Описујући како је газио рањеног непријатеља, он пише: „Самилост је одавно из нас исцурела... и најмања узда би нас спречила да гњечимо сене које нас преклињу. Али у тријумфалном бесу ми смо их млели... Постепено сам се сродио и потпуно поистоветио са онима око себе."

Пишући и објављујући ове речи у књизи која је објављена 1971, то јест двадесет осам година после, Дикин је себе неизбрисиво повезао са партизанским покретом. По мом мишљењу, ниједан човек који се, чак и краткотрајно, осећао тако и који је то осећање забележио четврт века

касније без ограда, не може се сматрати меродавним посматрачем. Ипак Дикин игра велику — ако не главну — улогу у историјском запису.

Не може се више полагати право на то да је цела партизанска борба била ишта више од отимања за власт и да су методи били крајње окрутни, стижући до Стаљинових најокрутнијих стандарда. Иако су партизански методи приказани и у титоистичкој поратној историографији, ниједан интелектуално поштен човек не може осликати југословенски грађански рат другачије него да је био сраман. Током рата нисам много патио од претераних обзира као герилац, али мислим да не бих могао да јашем коња преко рањеног непријатеља и сигурно не бих огласио да сам то радио.

Постоји огромна библиографија која говори о ратним сценама у Југославији од којих застаје дах. Неки посебно живи одломци могу се наћи у Ђиласовом *Времену рата*. Са очитим усхићењем прича о „ратној мушкости" немачког Двадесет првог корпуса којем је био придружен Деведесет први корпус, који су се пробијали на дугом и једином путу из Грчке према реци Дрини преко Албаније и Црне Горе. Описује како су гладни и полуголи чистили планинске одроне и јуришали на стеновите врхове; како су их савезнички авиони користили као циљеве које гађају у доколици; како су морали да убијају озбиљне рањенике које нису могли извући; како су хватали домаће животиње да би их јели и узимали подерану дроњаву сељачку одећу, али нису малтретирали цивиле нити палили куће; и како су се на крају пробили. Немачка армија могла је да води рат — „без покоља и гасних комора".

Свидео ми се тај одломак. Привукао је мој романтични војнички инстинкт. Милован Ђилас није био ратник из фотеље: био је у рату од почетка до краја као Титов велики творац невоља. Он се налазио у центру политичких обмана, али је, упркос томе, био реалан. И ја сам Немце доживео на исти начин. Они су били способни да воде рат. Тај одломак такође потврђује да су Немци, упркос савезничкој ваздушној подршци и упркос обилном дотуру оружја партизанима, извршили уредно повлачење.

Тај одломак такође потврђује како је смешна била тврдња у „ваздушној бомби" да су партизани убијали пет Немаца за једног убијеног партизана.

Но, Ђилас каже и више. Он прича о покољима, о убиству 35000 Југословена које су Британци из Аустрије вратили Титу, о чишћењима Загреба, о убијању лојалиста. Прича како се Михаиловић пробијао кроз Босну, покушавајући да се врати у Србију у зиму 1944—45. Пише како су се лојалисти огорчено борили и „просто прегазили једну од наших бригада". У смешној „ваздушној бомби" тврдило се сасвим обрнуто — десет мртвих четника на једног партизана. Ђилас у *Времену рата* није више писао за партизанску пропагандну машинерију. Више није био у милости и писао је ближе истини. Саопштава нам како заробљеници нису узимани. Објашњава мотиве и као да покушава да то оправда:

„Ко је издавао наређења за тамањење? . . . Превладавала је атмосфера освете . . . Једном у необавезном разговору — после сукоба са совјетским вођством, наравно 1948 — поменуо сам да смо ишли предалеко, зато што је међу погубљеним било и оних који су бежали само због идеолошких разлога. Тито је одмах узвратио: 'Ту стављамо тачку једном заувек. Било како било, с обзиром на врсту судова које смо имали . . .'

Ипак је ОЗНА наставила да врши погубљења по својим недоследним критеријумима све до краја 1945, када је на седници Централног комитета Тито са гнушањем дрекнуо: 'Доста са свим тим смртним казнама и тим убијањем. Смртна казна више нема никакво дејство'."

У завршном одломку Ђилас говори о револуцији чија је идеализација покриће за егоизам и љубав према власти код нових револуционарних господара. Није никакво чудо да је запао у Титову немилост.

Тако је данас титоистичка велика ларма врло проста, то је оправдање које су заједно скрпиле службе и сам Форин офис, последња два или три месеца 1943. Схватили су да је Черчил чврсто загризао на то да се отараси лојалиста, тако да су се дали на посао утврђивања да је Михаиловић колаборациониста. У досјеима Форин офиса постоји размена у серији 371 у Државном архиву која се, у суштини, своди на следеће: „Морамо наћи оправдање. Мо-

рамо прикупити неке доказе који ће се уклапати.“ Не питају се: „Да ли је стварно био колаборационист?“ већ „Како да то докажемо?“

Није зато чудо да, када се Дикин обрео у Каиру са својим досјеом о партизанским тврдњама о Михаиловићевој колаборацији допуњен уз помоћ Велебита и Дедијера, тај досје био је, метафорички речено истргнут из његове руке. Било је то оправдање које им је требало. Скупа са партизанском митологијом он је чинио камен темељац историје Победника.

У рату се грешке увек праве, а неке од њих су врло велике, а у рату одлуке се морају доносити брзо ради ефикасности. Одлука да се напусте Михаиловић, лојалисти и краљ несумњиво је донета у таквим околностима. Оправдање које је уследило друга је ствар. Није ли интелектуално поштено признати да је одлука донета само због експедитивности? Човек би могао да то не призна због врућег тренутка; вероватно не годину или две дана касније; вероватно не током целог Черчиловог живота, да га поштедимо гриже савести. Али, да ли после четрдесет пет година, преживеле старе удовице и потомци тих финих родољубивих лојалиста, који су били искасапљени због политичких и материјалних амбиција Титове клике, још морају да слушају лажна клеветања својих мужева? Горди српски народ из старе Србије, Србијанци, Србије каква је постојала кроз векове, био је исцрпљен. Штета је нанета. Да ли историја мора да настави да се изопачује? Да ли морамо да наставимо са покваренom грамофонском плочом „Михаиловић је био колаборациониста... Михаиловић је био колаборациониста... Михаиловић је био колаборациониста?“ Не само да је од тога мука, већ је то лаж.

Према досјеима у SOE, Дикин је напустио Силу 133 негде у пролеће 1944. Био је болешљив и придружио се дипломатском кору Харолда Макмилана у Италији, да би радио у канцеларији политичког саветника. Био је са Филипом Бродом, који је у Каиро послат августа 1943. заједно са Фицројем Меклином. Брод, који се првенствено понашао као Меклинов човек у секретаријату у Каиру, радио је са Ралфом Скрајном Стивенсоном. Дикин је постао саветник

Балканских ваздухопловних снага и у тој улози био је тачно у центру југословенске сцене. Балканске ваздухопловне снаге су, изгледа, преузеле управљање целокупном операцијом за Југославију и Меклиновом мисијом у подршци партизана. Било би занимљиво знати да ли су га консултовали и у таквим стварима као што је тактички и стратешки значај циљева.

Данас се тврди, у неким српским круговима, да је савезничку ваздушну подршку Тито искористио за то да окрене народ против Британије. Претпоставка је да су захтевани удари авијације западних савезника из Балканских ваздухопловних снага посебно против српских градова и села, а српски православни празници су цинички одабрани за бомбардовање. Непобитна је чињеница да се тотално бомбардовање Београда, три дана узастопно, подударило са православним Ускрсом априла 1944, чији је интензитет превазишао чак и нападе немачке Луфтвафе из априла 1941. На Ђурђевдан 1944. црногорске градове Никшић, Подгорицу и Даниловград спржили су савезнички авиони под изговором да се у тим подручјима налазе јаке лојалистичке снаге, али, у ствари, да се деморализује промихаиловићевско становништво. Исто је урађено чак и са Задром да би се деморалисало италијанско становништво. Меклинова књига *Приступ Истоку* даје импресиван и застрашујући приказ очевица о пустошењу Лесковца првог дана „Недеље пацова", с намером да се униште немачка оклопна и транспортна средства. Међутим, употребљено је педесет летећих тврђава, а Меклин је „покушавао да не размишља о популацији ситних сељака, трговаца и железничара, који ће у тим тренуцима ићи за свакодневним пословима . . . читав Лесковац као да се телесно дизао у ваздух . . . цивилни губици били су тешки".

Војнички гледано била је то употреба мања да би се убио комарац. Надаље, хвалисави партизани били су ту у дејству — нису били сила о којој нас је обавештавао извештај „ваздушна бомба", јер то је било просто партизанско лажно представљање али свеједно сила. Сигурно је посао партизанске гериле био да пресеца путеве и пруге и да на тај начин имобилише оклопне снаге; а онда да се уђе са бајонетима и бомбама ако буде требало. Али за партизанско вођство сврха тог бомбардовања и осталог није била

војничка, већ политичка. Циљ је био да се изразито пролојалистичком становништву Јабланице покаже ко су сада газде.

Нормални поступак код бомбардовања био је да Тито и његови команданти одреде циљеве преко британских мисија и саветника RAF-a. Човек се пита зашто британски официри за везу или саветници Балканских ваздухопловних снага нису довели у питање потребу за интензивним бомбардовањем југословенских цивилних циљева, болница и цркава — и то још на верске празнике — ако није постојао неки политички мотив. Зашто Меклин није питао због чега треба сравнити Лесковац? Бомбардовање цивилних циљева у немачким градовима била је друга ствар. Тамо су живели Немци и немачки морал је требало сломити. Али бомбардовање Београда или Лесковца уз шансу да се погоди успут нека немачка барака или тенк и уз извесност да ће бити убијен велики број савезника, сигурно је било врло рђаво. Сигуран сам да Савезници никада не би размишљали о баражном бомбардовању Париза, на пример, на ускршњу недељу — или било који други дан — ма колико немачких тенкова пролазило градом.

Тито је, међутим, од самог почетка јасно дао до знања да је његова војска надмоћна и да ће он одлучивати. Да ли се и то уклапа у наручивање масовних формација савезничких бомбардера?

Совјети су избегавали да бомбардују српске циљеве; они нису на себе навукли гнев. Западни савезници су навукли велику мржњу. Нажалост, досјеи Балканских ваздухопловних снага трајно су затворени као и главни досјеи SOE и SIS-a. Човек се пита зашто. Шта би требало да буде тако тајанствено у једној операцији *ваздушних снага*? Човек се нада да катанац на тим досјеима није толико трајан да не би могла да им приђе „службена" историја рата на Балкану, па чак и онима за које је налог дала влада.

Године 1945. новоформирана Титова влада и КПЈ показали су да ни у једном тренутку нису помишљали да имају слободне изборе или било какву другу буржоаску глупост. Кренули су, као што им је увек била намера, ултрастаљинистичким курсом и у току три следеће године били су најодвратнији и најдиктаторскији источноевропски режим. Изненађује ме да је Дикинова емотивна веза за партизане,

што се види у *Планини у борбеном поретку,* преживела тај период након што је из Италије прешао у Београд и постао први секретар у Британској амбасади. Следећих шест месеци били су период масакра и они су сигурно морали да се осете у Београду.

Године 1948. Тито је раскинуо са Стаљином. Можда је исправније рећи да су Совјети прекинули са Титом и то зато што је Тито почињао да осећа мало самилости. Свађа са Стаљином, а не захвалност Британцима, била је узрок одвајања југословенског режима од Совјетског блока. Тврдити било шта друго чиста је подвала.

Упркос томе Тито, задња политичка животиња, знао је како ће побећи на Запад са просјачком торбом и још једном убедити лаковерне политичаре да им је пријатељ. Ово га није уопште спречило да рије по трећем свету минирајући западне силе. Као и у рату, западњачку лаковерност довео је до крајњих граница.

Титовим тумачима и заступницима, као од Бога наручена, дошла је чињеница да се свађа са Стаљином 1948. подударила са јачањем хладног рата, Берлинским зидом и подизањем гвоздене завесе. Ови су догађаји створили атмосферу у којој је Запад тражио пукотине у совјетском оклопу, надајући се, као и увек, да је Тито, гле чуда, ту да се кавжи са Стаљином. Тако је Тито поново постао велика личност у моди. И опет су га увелико помогли његови британски савезници, ударајући у његове таламбасе. Била је то, иста музика као и 1943; само се променила арија. Сада је то било: Гледајте. Увек смо говорили да ако Тита помогнемо у рату, можемо да га одбијемо од комунизма.

Сцена се сада променила. Сви, осим незналица и намерно слепих, морају признати да је Титово „лажно завештање", како га је назвала Нора Белов, заиста судбински лажно. И све претеране речи о великом народном устанку претрпеле су озбиљан ударац у списима самих партизанских ревизионистичких вођа и београдског историчара Ђуретића.

Истина ће изаћи на видело (упркос закључаним досјеима). Британци који још покушавају да продају идеју да

смо ми „цивилизовали“ Тита, само се заваравају. Ми смо помогли да се у Југославију уведе стаљинизам и то је све. Ако се преостали трагови стаљинизма у Југославији елиминишу — као што, хвала богу, хоће и можда врло брзо — то ће бити упркос, а не захваљујући ономе што су Британци урадили 1943—44. Са четрдесет година закашњења, али то мора да се каже у недвосмисленом облику. Фразирање и подвале напоље, напоље, напоље.

Главне чињенице и туга не могу се променити догађајима последњих година, нити југословенским експериментима увођења економске и политичке либерализације. Под старе дане, када је био у потпуности убеђен у своје место у историји, изгледа да је Тито умекшао. То се одражавало у политичком расположењу у Југославији. Али је у срцу Тито остао деспот. Једина разлика је била у томе што му је положај, после елиминисања стварне опозиције, био сигуран.

Чак је и његов пријатељ, а претходно заступник Фицроj Меклин, критиковао Тита пре него што је поново дошао у моду 1948. У једном извештају који је датиран 23. септембра 1947, скицирајући, у општим цртама, дискусију са њим о расељеним лицима, Меклин је записао:

> „Нисам могао да се не упитам да ли схвата колико је у Енглеској непопуларан. Нанео је себи неизрециву штету у очима Запада својом политичком репресијом, смакнућем Михаиловића и затварањем Степинца, обарањем безазлених америчких авиона и коначно упорно офанзивном држању према бившим Савезницима, који су као што смо он и ја знали боље од икога, направили заиста много за њега у току рата. Чињеница је била да је себи створио славу крвожедног цина, тако да ће велики део британског јавног мњења тешко прихватити изручење и најтежег ратног злочинца у његове руке.“

Међутим, трагедија је да је то било прекасно за словеначке, хрватске и српске официре и избеглице који су Титу враћени из Аустрије 1945, и који су били побијени без икаквог суђења. А тих 35000 били су само врх леденог брега. Друге жртве леже у необележеним гробовима, каменоломима, труну у речним коритима и у масовним гроб-

ницама које су сами ископали. Тито је своје шегртовање завршио под Стаљином и Берије̄м.

Ване Ивановић је записао у *Сећањима једног Југословена* да није било симпозијума или расправе у Великој Британији или другде у Европи о улози SOE, у последњем рату, у којима Дикин није узео истакнуту улогу и да је на сваком од тих састанака о догађајима у Југославији изношена верзија победоносне пропартизанске фракције унутар SOE. Ивановић даље наставља да на британској страни није наишао на ставове или тумачења друге струје унутар SOE.

Зашто је то тако?

Британске мисије које су се враћале од Михаиловића јуна 1944. једва да су примећиване. Нисам се ничим уверио да је ико читао наше извештаје у Југословенској секцији — или било где другде на нивоу оних који су доносили одлуке. Меклин их сигурно није читао, како би иначе могао написати у *Приступу Истоку* да је врло ретко, или никако, прекидан саобраћај на прузи Београд — Солун када смо ми тамо били?

Бејли није писао мемоаре и једва да се бавио и историјском страном осим утолико што је био у контакту са многим људима у SOE, а при крају живота био је прилично близак са Дикином. Према једном броју независних извора (укључујући Џона Кернкроса, комунисте у избеглиштву у Риму који је Бејлија добро упознао после рата) Бејли је сакупио складиште докумената и требао је да почне да пише књигу почетком 1974. Када је, убрзо потом, умро у изнајмљеној кући у Арлеу у Провансу, докумената није уопште било. То ми је рекао директно Дикин који је живео у близини и који је одмах дошао да се побрине за друга. Ако је такво складиште постојало, оно је негде нестало, чак иако је Бејли управо био написао Милану Дероку да се таман спрема да почне књигу.

Иако алкохоличар и веома болестан, Бејли је стварно присуствовао симпозијуму који су организовали Аути и Клог на Лондонском универзитету 1973, и прочитао је дуги извештај који је, по Дикиновим речима, скрпио у задњем тренутку према сећању. Као и све друго што је Бејли написао, било је збркано и штетно по Михаиловића и лојалисте јер се он хвалисао сопственим знањем и важ-

ношћу. Можда га је мотивисала жеља да задовољи друге учеснике симпозијума и да на речима изрази поштовање њиховом веровању у светињу свих партизанских тврдњи. То би била Бејлијева карактеристика. Уистину, његова жеља да удовољи свима била је половина проблема. Међутим, барем је инсистирао на томе — чак и у том друштву — да Михаиловић није био колаборационист, иако је, у свом правом стилу, у томе био неодређен.

За Хадсона кажу да је уништио све своје папире и, нажалост, није ништа штампао. Међутим, постоји његова библиографија. То треба поздравити зато што га у *прихваћеној мудрости* непрестано цитирају (а ја мислим погрешно цитирају). Његова прича мора да је задивљујућа. Био је веома снажан и много је тога видео и кроз много тога прошао у Југославији.

Изгледа да Армстронг није никада ништа објавио и ништа осим привлачног личног сећања Џеспера Рутама (*Госпођица Ватра*) није се појавило у штампи од британских официра за везу код Михаиловића, све док ја нисам објавио *Извршене специјалне операције*. И та књига је била чисто лично сећање где је моје лично искуство чинило само део. Када сам је написао 1949—50, врло мало сам знао о свим запањујућим стварима које су се догађале у штабу МО4 и другде, о којима сам први пут сазнао када сам почео истраживања, деценијама касније, у Британском државном архиву.

Врло упорни и раду посвећени Американац Давид Мартин — који је случајно пролазио кроз Лондон на путу на Исток, упознао је неке људе који су се интересовали за Југославију тог времена и вратио се кроз Лондон када је суђење Михаиловићу пунило новинске ступце — постао је секретар и главни покретач одбора који је формиран у Сједињеним Државама да би покушао да обезбеди поштено гледање на Михаиловића. Овај је одбор узео изјаве великог броја Американаца под заклетвом и покушао да те доказе проследи Београду. У исто време известан број британских официра за везу саставио је изјаву коју су требале да проследе британске власти. Одговор Југословенске владе био је типично стаљинистички: Михаиловић је крив; нема потребе за доказима. То је, наравно, било чак пре суђења.

Давид Мартин написао је неколико књига са помним истраживањима, које, поред дела Норе Белов, *Титово лажно завештање,* чине једину праву одбрану Михаиловића. Мартин је усамљени глас који четрдесет година вапи у дивљини. Треба се надати да ће добити неки одговор сада у ери *гласности.*

Док су Михаиловићеви британски официри завршили у дрводељству водећи неке друге ратове и састављајући крај с крајем, неки партизански британски официри постали су славни и направили прави бизнис од својих искустава с партизанима. Из тога је настао известан број књига. Фицројева лепо писана, мада прилично маштовита *Приступ Истоку* изишла је 1949, а следила је *Оспоравана барикада* 1957. Ове две књиге су прихваћене као јеванђеље, и претпоставке и расправе из њих увелике се цитирају. Чак пре *Приступа Истоку,* Базил Давидсон, који је у својој каснијој књизи *Специјалне операције у Европи,* тврдио да је све закувао у канцеларији МО4 у Каиру, пожурио је са *Сликом партизана (Partisan Picture)* већ 1946. Тако је Давидсон који је први најавио промене партизанско-четничким ратом у Каиру, први дао и у штампу, и ма шта неко мислио о његовој прилично тврдој левој политици, он заиста пише са изузетном искреношћу, духовитошћу и убеђењем. Његове књиге пуне уверљивог одушевљења, као и књиге Фицроја Меклина, много су значиле за *прихваћену мудрост.*

Потом је Стивен Клисолд — аутор и издавач памфлета *Четници* — објавио лепо срочену књигу под називом *Вртлог (Whirlwind)* 1949. године. Био је то приказ догађаја у Југославији како су виђени са чисто левог становишта. Ове књиге партизанских ортака, заједно са „историјским" делима Ситон-Ватсона и осталих — од којих су све носиле врло јасну и наглашено политичку поруку — створиле су пропартизанску климу, како код широке публике тако и код академских кругова, што је, наравно, драматично појачано када је временом водећа личност и историјски гуру, Дикин, објавио *Планину у борбеном поретку.* Дикин предратни дон (универзитетски наставник), истраживач за великог Черчила, јунак са Дурмитора и послератни

академик од угледа, мирно је прешао на кључну позицију када је постао председавајући у Британском одбору за историју Другог светског рата — и на тај начин увелике један од Великих и Добрих. Овај положај му је неминовно омогућио да титоистичкој страни дâ додатну тежину и дејство.

Нико међу британским ортацима није истакао детаљно друго гледиште. Колико ја знам нико од учесника на Михаиловићевој страни није претходно радио на досјеима Државног архива. У ствари, личност која је најближа звању ортака а која је, донекле, радила на досјеима био је Давид Мартин. Једино захваљујући његовом признању важности и значаја досјеа из SOE, а изнад свега оперативних сигнала, ја сам се лично укључио у овај рад.

Британско писање о Југославији одражавало је партизанско гледиште. *Прихваћена мудрост* била је, наравно, разграђивана и ојачавана у Београду од стране припадника Титове владе који су били задужени за јавно мњење. Тамо где нису могли здипити довољно грађе да би подупрли причу коју су желели да саопште, имали су дугу листу скрибомана који би врло радо написали све што се од њих тражи. Под диктаторима, такве ствари људи раде. Била истинита или лажна, субјективна или објективна, грађа из Београда је увелике прихватана, од стране академика који су је проучавали, писали и учествовали на симпозијумима о овој теми, па је на тај начин добила статус јеванђеља. „Белешка о изворима" у Дикиновој *Планини у борбеном поретку* показује обим у којем се он ослањао на партизанске изворе. Сва та београдска грађа — док се нису појавили ревизионисти — имала је једну наглашену политичку сврху да, наиме, укаља Михаиловића и лојалистичке четнике и на тај начин обезбеди да не могу да цвату никакве идеје стране Титовом лику, Титовој легенди и Титовој деспотској владавини. На исти начин је Стаљин уништио Троцког и све остале противнике и наставио да тако ради целог живота; и на исти начин је Стаљин обезбеђивао, целог живота, да се његови ликвидирани противници и даље блате и клевећу да би се спречила свака могућност да било ко дође на помисао да су други можда у праву, а не Стаљин.

Будући да је ова књига сведочанство, чврсто сам убеђен да, без британске практичне помоћи и признања, Тито не би никада могао да освоји Србију, а с обзиром на традиционално пријатељске односе Срба и Британаца сматрам да је стварно пуно признавање Тита и његовог покрета децембра 1943. важнији фактор него хиљаде тона наоружања допремљеног партизанима, интензивна и блиска авио-подршка и бомбардовање лојалистичког подручја. Мислим да већина Британаца који су помагали партизанима у души знају да је то истина. Верујем да, несвесно ако не свесно, признају да су Михаиловић и његови лојалистички четници били истински родољуби, а не колаборационисти. И баш у том подсвесном признању тих чињеница лежи сила која их тера да наставе у истом стилу и да покушају да оправдају оно што је урађено у име подржавања стране за коју се тврдило да „убија више Немаца".

Баш због тог разлога у југословенској партизанској победи, победи над лојалистима коју су помогли Британци, није било никаквог узвишеног осећања. Без племенитости, без уљудности, без великодушности и без правде.

Док су подмазивали машинерију, Џемси Клагмани нису градили легенде и митове. Џемси Клагмани нису историчари. Они то препуштају другим професионалцима, дијалектичким материјалистима. Клагман и његова братија, преиспољни комунистички агенти и апарачици, били су сасвим начисто шта треба да ураде пре, за време и после рата. Знали су да се њихов смер зове како што боље задовољити Стаљинове потребе и жеље из дана у дан.

Стаљинистички митови и легенде и, што је још важније, колективистички концепт, барем се данас преиспитују у СССР-у. Чудно је да је у Енглеској, земљи слободе и демократије, потребно више времена да слепци прогледају него у Југославији, као и у многим другим деловима света где су нас на јахање извели марксисти-лењинисти. Нажалост, у Енглеској се догодио масован и опаки продор како идеја о колективизму тако и о елитизму, што је већ тридесетих година довело до феномена као што је комунистичко друштво у Кембрицу, те до озбиљног продора комуниста у тајне службе, па чак и у контраобавештајне. У Енглеској је чиновништво јако склоно да замени

крилатицу „Моја је земља, па била у праву или не“ са „Моја је клика, па била у праву или не.“ На тај су начин Блантови и Филбији и Бургеси и Доналди Меклини наставили да буду приватно заинтересовани за строго поверљиве ствари, чак и онда када су њихови другари били сумњичави. Чак и један отворени, не безвезни комуниста који се није крио, Џемс Клагман, уведен је у рад тајних служби зато што га је случајно познавао пуковник (који ће касније постати генерал) из исте школе.

Главно упориште *прихваћене мудрости* у Уједињеном Краљевству јесте Школа словенских и источноевропских наука при Лондонском универзитету. Једва доказујући академску објективност, ова школа је установила и Титову стипендију, иако је то име сада одбачено из козметичких разлога. Под покровитељством ове школе одржавају се симпозијуми да би се забележила југословенска ратна историја. На ову школу много је утицао Ситон-Ватсон, чији је отац тамо био веома важна личност, као и Филис Аути која је тамо радила.

Филис Аути (Phyllis Auty) била је још један титоистички посвећеник, која је службовала у политичкој обавештајној служби у Каиру, где је блиско сарађивала са Ситон-Ватсоном у МО4. Остала је активна у југословенским пословима током целог партизанског преузимања власти и касније је отишла у Југославију да ради за УНРУ, служећи под Џемсом Клагманом. Аути, која је имала значајан уплив у обавештајну анализу и извештаје, написала је Титову биографију која је тенденциозна и улизичка до гађења. Она је дала име Аути-Клоговом симпозијуму, скупу из 1973. на којем су се нашли Велики и Добри из редова британских, грчких и југословенских чиновника у организацији Школе словенских и источноевропских наука. Моји коментари о овом симпозијуму односе се строго на разговоре о Југославији, зато што ми је речено да су расправе и реферати о Грчкој, под председавањем Ричарда Клога (Richard Clogg), познатог историчара савремене Грчке, били изврсни и неконтроверзни.

У овој књизи нема простора да се анализирају и оповргну реферати о Југославији на овом елитистичком

скупу, који је био организован да би се дала коначна и одлучујућа реч о историји британске улоге у Југославији — и тако обезбедило да је *прихваћена мудрост* одраз историје. Уз то је и бесмислено тако поступити зато што ниједан од реферата није разматрао основно и једноставно питање: да ли је било исправно напустити Михаиловића и лојалисте и на тај начин покренути грађански рат, предајући Југославију на сребрном тањиру комунистима? Сви су реферати почињали претпоставком да ту нема спора. У ниједном није било сумње да су Тито и партизани били „добра ствар" и да су Михаиловић и лојалисти заиста били „лоше решење". Што се тиче монструозног, бруталног грађанског рата и покоља који је извршио Тито, укључујући, вероватно, четврт милиона душа — дакле, о томе се заиста није говорило.

Реферати су се тако, углавном, бавили чиновничким канцеларијским блебетањем. Шармантна и цењена Елизабета Баркер (Elizabeth Barker) поднела је главни реферат, који се искључиво бавио унутрашњом политиком Форин офиса. Као што ова књига показује, ставови Форин офиса били су неважни, јер је Форин офис постао немоћан у југословенском питању јануара 1943. Елизабета Баркер била је још један потпуно убеђени титоиста. Без претходног познавања Југославије, њеног народа или језика, она је заузела балкански деск у PWE-у (Политички ратни савет) и тако постала прималац и сређивач свих улазних информација о Југославији, чији је велики део био под утицајем совјетских дезинформација. Зато што је била префињена и шармантна сматрали су је ауторитетом и чак главним кандидатом за писање службене историје SOE. Овај је план пропао њезином смрћу. Сигуран сам да Елизабета Баркер није била комуниста. Међутим, на њеној дужности мозак су јој ефикасно испрали. Било их је још много попут ње.

Одбијање постављања питања у вези основне одлуке да се подржи Тито искључиви је образац затворених симпозијума — са пажљиво одабраним учесницима — који су се одржавали у Београду и у Уједињеном Краљевству и који су знатно допринели конструкцији *прихваћене мудрости.* Верујем да су учесници бирани — да ли намерно или само зато што су се стављали на располагање — међу онима

који неће заљуљати чамац, подићи руку и упитати: „Али, занемарујући детаље, зашто смо потписали грађански рат против краља и легитимне владе и помогли преиспољне комунисте да освоје власт против воље већине народа? Колико нас је то коштало и шта смо постигли?“ Или још горе: „Није ли друг Тито обмануо Британце?“ Тако је основно питање остало неодговорено и неразматрано. Почишћено је испод тепиха.

У непосредној поратној атмосфери, сви који су се усудили да посумњају — чак и у најмањем детаљу — у јуначку причу о Титу и његовим романтичним партизанима били су проглашавани злим или лудима. Митови су се множили и временом су прихватани као историја. Лако је створити легенду а тако тешко, пола века касније, доказати да је то лаж.

Катанци се још налазе на архивским орманима британских ратних тајних служби. Ова чињеница помаже да још трају многа фалсификовања историје. Само захваљујући једној административној аномалији сада су неки кључни досјеи SOE у јавном власништву. Без ове чиновничке грешке ова се књига не би могла написати.

Наша деца и унуци имају право на пуну истину. То што деца лојалиста морају да живе са клеветом да им родитељи нису били прави родољуби представља извртање правде.

Велика лаж о југословенском грађанском рату можда је најбоље изражена у сећању Р.Х.С. Кросмана (R.H.S. Crossman) (касније старији службеник у Лабуристичкој влади Харолда Вилсона (Harold Wilson)) који је био укључен у послове Специјалних снага у Другом светском рату. Кросман је записао (цитирано у *Истраживању специјалних операција* Милана Дерока): „Сећам се мучног тренутка када је влада одбацила Михаиловића и подржала Тита. Директива је гласила: 'Убудуће Михаиловићеве снаге се неће приказивати као *родољуби*, већ као *терористичке банде*. Избацићемо фразу *црвени бандити*, која се примењивала на партизане и заменити је са *борци за слободу*'.“

Историја је такве грађе.

ПОГЛАВЉЕ 13

Черчилова шарада?

Лорд Аланбрук, ратни шеф Британског генералштаба и блиски саветник Черчила, после Квебечке конференције записао је о Черчилу: „Он поседује једну несрећну особеност да одабере неку изоловану операцију и, без икаквог стварног увида, на њу се окоми. Када западне у једно такво расположење има осећај да сви покушавају да га омекшају и да му створе невоље. Он се све више усредоточава на ту операцију, одбацујући све остало, а када оперативци докажу да је то немогуће, он именује нове, надајући се да је операција могућа."

То се уклапа у југословенске послове. Черчил је имао своје оперативце — Форин офис, команданте штабова, Заједнички одбор обавештајне службе, шефа војне обавештајне службе, SOE у Лондону — који су покушавали да донекле контролишу поцепане покрете отпора, да координирају дејства тако да одговарају стратешким плановима Команде за Средњи исток, те да спрече грађански рат.

Али Черчил је, када је стигао у МО4 у Каиру, набио рогове и именовао нове оперативце — Кибла и његову момчад из МО4 и канцеларију главног чиновника владиног кабинета у Каиру. Од јануара 1943, делујући на његов миг, они су узели сопствени курс игноришући захтеве и упуте из Лондона, изузев када је одговарало њиховој политици убацивања програма развијања Титових партизана, стављања окова на Михаиловићев лојалистички покрет, а касније саботирања лојалиста.

Черчил је био тај који је директним укључивањем у стварно планирање тима у Каиру све покренуо. Он је био тај који је именовањем Меклина, као јединог амбасадора-вође код Тита, погазивши жеље Форин офиса и SOE, крајњи исход учинио неизбежним. Он је био тај који је 10. децембра 1943. донео судбоносну одлуку да Михаиловић мора да оде. Черчил је био укључен и лично одговоран за све кључне одлуке.

Черчил је имао многе авантуристичке планове, трикове и идеје, али та је лорд Аланбрук обично враћао на прави курс. Чини се да је Аланбрук остао ван југословенских догађаја. Можда је пустио да премијер ускочи у ову малу авантуру. Југославија је била од споредног значаја, са војне тачке гледишта, и она је могла да веже врло мало немачких дивизија ма каква се политика тамо водила.

По мом мишљењу, све што се догодило у МО4 1943. могло је једноставно бити Черчилова шарада. Глумци су играли унапред одређене улоге и испуњавали своју дужност, чврсто убеђени да ће Велики Човек вући све потребне конце да би хијерархију довео у склад са оним *што су глумци веровали* да је у реду и да ће све усагласити са својим жељама. Да ли је њихова процена била правилна, друго је питање. Мислим да су они у то веровали. Тако су могли да наставе и, ако буде потребно, убрзају довођење хијерархије у ред. Тако се, у ствари, догађало.

Климање главом и миг. То, заједно са Меклиновим боравком једног викенда, јула месеца, у Чекерсу, објашњава све. Ништа даље не треба да гледамо. Треба само да испоставимо рачун: Србији и Југославији политички, о материјалним губицима Савезника у грађанском рату, у смислу људске патње. Пре свега у том смислу.

За разлику од других глумаца, Клагман је, без сумње, играо од радости што ће се његова обавеза према његовим совјетским газдама и војничка обавеза британског официра релативно лако помирити. Претпостављам да је Киблу и државном секретару дат миг јануара 1943. Ако се то није догодило, онда се закључци морају разликовати и бити врло непријатни. Сигуран сам да је миг дат. Логика прилика је неодољива.

Морам, такође, да укажем на вероватност да је Черчил, јула месеца у Чекерсу, Меклину дао до знања да је већ одлучио да подржи Тита; да упутство Форин офиса представља само формалност што се њега, Черчила, тиче; да он, пре свега, жели да се овај преокрет у политици справда; и да се чин, ако до њега треба до дође — то јест да се Михаиловић напусти — обави брзо и безобзирно, као што се одбацује псето које је престало да буде од користи.

Мора да су се Совјети цепали од смеха. Да су Совјети улагали велике своте новца и велике напоре да би свим средствима ширили комунизам по свету сада је свима познато, али се тада није у потпуности схватало. Рат, који је донео савез из нужде са капиталистичким западним силама, није ни за јоту изменио ту основну совјетску политику, као што је показало касније непридржавање Јалтског споразума. Једино је потакао Стаљина да преклиње своје агенте, као што је био Тито, да буду обазриви и да не откривају превише револуционарне намере западним савезницима.

Међутим, у Југославији Совјети једва да су требали да ураде нешто више него да подмажу точкове. Британци су за њих обавили посао. Ово су чак коментарисали и партизански писци, међу њима мислим и Велебит. Он би то морао знати.

Док су Совјети увек сматрали капиталистички систем непријатељем којег треба уништити свим поштеним и прљавим средствима, на Западу је, тридесетих година, постојало значајно мисаоно тело које је почињало да се све више слаже са совјетским системом. Совјетска пропаганда продрла је у академске кругове у мери која није

довољно схватана, посебно зато што су пажња и брига јавности скретане све више на оно што се догађало у нацистичкој Немачкој. Комунистичко друштво у Кембриџу било је само један симптом совјетског продора у интелектуалну елиту и требало је четрдесет година да се схвати његов прави значај. Осим регрутовања познатих кртица — а сигурно су постојале десетине мање значајних који су тихо умрли или нестали, а да никада нису били откривени — пажљиво планирано и организовано ширење просовјетске пропаганде од стране Коминтерне, обезбедило је да, баш у критичном тренутку, атмосфера у интелектуалним слојевима буде јако наклоњена совјетским идејама. Био је само потребан план „Барбароса" — немачки напад на Совјетску Русију — и њихово је време дошло.

Штавише, баш су академски и интелектуални редови тежили ка британским обавештајним и политичким службама. Шпијуни, агенти и кртице у MI5 и MI6 који су нам познати — од којих су неки чак продрли у то светилиште, Форин офис — били су само врх леденог брега. У SIS/MI6 дубоко су продрли преиспољни агенти. Али све службе, као што су Политичко обавештајно одељење, Политички обавештајни одсек, Политички ратни савет, да не говоримо о Армијском образовном корпусу и BBC-ју, биле су обилато попуњаване будућим интелектуалцима који су, у суштини, били поштени, пристојни родољуби, али који су се слагали са левим идејама и били емотивно везани за совјетског савезника и осећали се као противници капиталистичког система. Они су аутоматски, у свакој ситуацији, сматрали да су лева становишта права и да су било који други ставови реакционарно фашистичко ђубре. На жалост, развили су се услови у којима су ови интелектуалци осећали да могу стварати сопствену политику.

Можда је најпаметнија крилатица које су се Совјети сетили била пропагирање концепта „антифашистичког рата". Овај и други слоган „антинацистички рат", омогућавали су да се сваки противник, било да је конзервативан, аполитичан или чак демократа нереволуционарне сељачке странке (као што је била Хрватска сељачка стран-

ка др Мачека у Југославији) сврста у стварног непријатеља као наци-фашиста.

Тако је уплив обавештајних служби у процес доношења одлука одражавао њихово наглашено скретање улево. Ти људи и њима слични утицали су на политику у то време. Неки извештаји SIS-а угурали су се у досјее Државног архива под насловом „Из строго поверљивих извора". Готово све што сам прочитао показује скретање улево, а многи извештаји били су пуни директне пропаганде. Надаље, они који су се бавили мојим подручјем Југославије или темама које познајем и о којима могу судити објективно, тежили су да буду нетачни и алкави у представљању. Чињенице и цифре биле су често погрешне или фалсификоване. Искрено верујем да су многи агенти писали што им падне на ум да би оправдали свој положај; али скретање улево било је неминовно.

Била је то позадина служби које су прикупљале и сравњивале информације и достављале их онима који су доносили одлуке, Форин офису и војној команди. Импресиониран сам положајем службених лица у Одељењу за југ. Они су били све време рационални и упорни и покушавали су да кроче правим путем и да прокрче пут кроз џунглу пропаганде и дезинформација које су достављале службе. На крају их је, једноставно, потопио притисак са свих страна.

Било би ми веома драго да Черчила изоставим. Као што је писао Ване Ивановић, без Черчиловог дела сви смо могли завршити у калупу сапуна. Међутим, не могу да га изоставим, зато што је био до краја умешан — у ствари, он је био мајстор од лутака. Форин офис је био једноставно заобилажен.

Интересантно је приметити да је комунистичко отимање за власт успело у Југославији и Албанији, али је пропало у Грчкој. Овај се исход може исто тако повезати са Черчилом. У Грчкој је реакција на комунистичке политичке маневре у покрету отпора била непосредна и жестока и летеле су главе шефова SOE. Грчки краљ је протестовао и ствари су се одмах разрешавале. Грчки краљ имао је моћну подршку и Черчил није дозволио да

се тај брод љуља. Грчка краљевина није била популарна код куће, али је имала спојни клин у Лондону. Краљ је био рођак краља Џорџа VI (George VI). У Грчкој је Черчил желео мир, ето о чему се ради.

Југословенска монархија, као влада, радила је мало и задала је премијеру главобољу у неколико наврата. Черчил је покушао да спасе краља, али је због љубави Черчил—Тито краљ изгубио. Уз то краљ Петар није био сасвим у династичкој лиги као грчки краљ.

Што се тиче Албаније, та монархија уопште није бринула Черчила. А Албанија је припала Енверу Хоџи, врло гадном комунисти, без много буке и узнемирења. Волео бих да видим некога ко би истражио улогу SOE у Албанији. Верујем да би се пронашла веома велика канта црва.

У свом реферату за Аути-Клогов симпозијум, Елизабета Баркер је врло спретно објаснила: „Постојала су четири главна фактора у доношењу одлука: Форин офис, SOE под разним називима, војна команда и коначно сам Черчил. Била су још два или три џокера у шпилу — под којим мислим, са достојним поштовањем, на генерала Фицроја Меклина, пуковника Ф.В.Д. Дикина и, у једном моменту, на Рандолфа Черчила — који су на одлуке утицали као појединци".

Као што смо видели, Фицрој Меклин је, у улози амбасадора свом и Черчиловом штићенику Титу, извршио несразмеран утицај на укупну британску улогу од септембра 1943. надаље. Он је био заиста изузетан човек са снажним осећајем за полуге моћи. Али ствари су већ биле увелико кренуле када је он преузео кормиларење.

Бил Дикин је исто тако извршио одлучујући утицај, иако на много индиректнији, дискретнији и готово неосетан начин.

Остаје, дакле, оно што се може назвати полуџокер у шпилу. Жалосно је и прилично срамно да је Рандолф Черчил себе довео у позицију где је вршио известан, иако ограничен, утицај. Па ипак се довео у такав положај. Премијер је дозволио Меклину да одабере тим који жели. Тешко је поверовати да је Меклин узео Рандолфа због његових војничких квалитета. Рандолф је служио прилично корисној сврси, да, наиме, дода фамилијарну ноту Меклиновим сигналима упућеним Черчилу, који су,

с времена на време, завршавали са „Рандолф шаље топле поздраве". Изгледа да је ово стварало чуда код Старца. Рандолф је био несрећан утицај, злобан, уображен и често пијан. Његову улогу врло живо описује његов недраговољни другар у *Дневнику Евелин Во (Diaries of Evelyn Waugh). Прихваћена мудрост* каже да су четници били пијанице и женскари, док су партизани били добри и чистунски момци и девојке, који су живели и борили се скупа трезвено и без вођења љубави, избегавајући ракију и готово аскете. Као што нам Во каже, Рандолф их је продрмао. Утолико је већа штета што Рандолф није био додељен лојалистима и што им није донео очеву подршку и динамо Меклина; и можда сандук вискија. Карта Балкана могла би данас изгледати друкчије.

Пре напуштања теме Рандолф, морам да испричам своју причу. Крајем априла, или почетком маја 1945, био сам враћен на одељење из операционе сале у једној војној болници у Риму. У маларичној атмосфери ужасног бола од ране, настале од метка који је пробио бедрени живац, опрали су ме и припремили за ампутацију ноге која је тада била потпуно парализована, али је америчка жена-хирург опазила једва приметан покрет једног ножног прста — вечито сам јој захвалан — и одлучила да нози дâ шансу. Напумпали су ме морфијумом и вратили ме у болеснички кревет. У мом одсуству суседни кревет је био заклоњен завесама. Упркос мом полусвесном стању био сам ужаснут — и забринут — због јечања од којег се срце цепало, које је било прекидано неконтролисаним изливима грдње који су долазили од пацијента који беше управо приспео и око којега се сакупило готово комплетно особље болнице, од пуковника шефа надоле. Пацијент — не баш одговарајући термин — беше капетан Рандолф Черчил, огрезао у алкохол и самосажаљење, који је хоспитализован због воде у колену.

Елизабета Баркер била је готово у праву. Рандолф Черчил је био џокер у шпилу — заиста неслана шала — и трагедија свога оца, који је, на жалост, био склон да изостави хијерархију и да ствари води на скоро фамилијаран начин. То је постало значајно у Југославији. Многи су се опортунисти прикачили. Зар се треба чудити што је Тито

са презиром гледао на своје заштитнике када је ухватио маглу за Москву не рекавши им ни до виђења?

Черчил, председник владе, са својом ексцентричном љубави према „великим герилцима", са склоношћу да подржава и да се у потпуности ослања на оне које је случајно познавао и којима је веровао и са навиком да заобиђе хијерархију, био је кључна фигура. Била је то његова шарада. Али он је био само ас херца. Ас херца и сам са големим срцем.

Несумњиво је адут у шпилу био сам Тито, који је својом манипулацијом Дикина, Меклина и Черчила сигурно био кључни фактор у доношењу британских одлука о Југославији. Тито је у име Британаца доносио одлуке. То је била суштина ствари.

Од јануара 1944. надаље било је много директних размена порука између Черчила и Тита. Оне су, у великој мери, и, смем ли да кажем, селективно и улизички сврстане у академском делу Душана Бибера, југословенског историчара, под насловом *Тито—Черчил*. Бибера је, по питању грађе, помагала Елизабета Баркер, која је користила неразврстану грађу у Државном архиву. Као што сам већ писао, Елизабета Баркер је живела у приличном незнању. Много важне грађе остаје класификовано. Неки од нас верују да се у тој грађи налазе детаљи о тајним договорима између ове двојице који данас не би баш лепо изгледали (PRE 3/511/1, PRE 3/511/8 и PRE 3/516—526).

Ова је преписка очито од виталног историјског значаја у светлу лажирања историје које се наставља. Ми треба да знамо шта се крије и зашто. Посебно треба да знамо састав и стил Титове преписке. Тито је, очито, уживао огромну подршку — и потпуно поверење — Британске мисије. Она је саопштавала Черчилу оно што је Тито желео да му буде саопштено. Да ли су британски официри за везу састављали саопштења британским властима у име Тита? С нама Британцима у мисијама код лојалиста, манипулисао је 1943. МО4. Почетком 1944, као пионе, користио нас је министар спољних послова. Да ли је Тито манипулисао са нашим колегама у британским мисијама код њега као што се са Черчилом играо као са рибом на удици?

Раније сам помињао Химлеров говор од 21. септембра 1944. Има тамо један одломак који показује шта су Немци мислили о Титу (и успут о Титовом ставу у односу на Савезнике):

„Хтео бих да дам још један пример непоколебљивости, пример Маршала Тита. Морам стварно да кажем да је он стари комуниста, тај хер Јосип Броз, истрајан човек. На жалост, он је наш противник. Он је заиста заслужио титулу маршала. Када га ухватимо, средићемо га одмах. У то можете бити сигурни. Он је наш непријатељ, али бих хтео да у Немачкој имамо десетину Тита, људи који су били вође и поседовали тако велику одлучност и добре нерве, да се никада нису предавали иако су били увек у обручу. *Он се налазио између Руса, Британаца и Американаца и имао је нерв да стварно насамари и понизи Британце и Американце на најкомичнији начин. Он је човек Москве. Оружје му је отуда испоручивано.* Увек је био опкољен и тај човек се сваки пут извукао. Никада није капитулирао."

Овај цитат у којем се велича Тито употребио је Фицрој Меклин у *Оспораваној барикади,* али без оног одломка писаног курзивом. Штета, зато што се његова књига сматра класиком о овој теми.

Узгред, овај превод тог одломка прилично умекшава Химлерове речи, које су грубље у немачком оригиналу: »Er stand zwischen den Russen, Englaendern und Amerikanern und hatte die Nerven, praktisch die Englaender und Amerikaner gottvoll hereinzulegen, gottvoll zu bescheissen. Er ist ein Mann von Moskau. Er liess sich von dort die Waffen liefern.«

Мање просто, али једнако језгровито сам Тито се хвалисао приликом пријема у почасно чланство Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, 27. децембра 1947: „Ја сам надмудрио и преварио тог старог лисца Черчила." Тито је такође говорио о Черчилу као о „грлатом губитнику" и упоредио га је са „псом који лаје на месец који се мирно креће у својој небеској орбити". Ове недвосмислене Титове изјаве, као и део Химлеровог говора који недостаје у *Оспораваној барикади,* спадају у архивску

грађу. Ипак, ниједно дело које су написали ауторитативни Титови симпатизери није укључило ове историјски виталне изјаве. Таква је једнострана природа *прихваћене мудрости.*

Тврди се да је Тито био тако изразита личност и безобзирно одговоран оперативац да би у свакој ситуацији испливао на површину и да би, са или без британске помоћи, партизани завршили као господари у Југославији. Истина је да је Михаиловић био безнадан случај као политичар и саморекламер. Он је сигурно имао лоше саветнике, можда је био уображени чиновник, а његовим лојалистима недостајала је крута дисциплина и организација коју је Тито пренео у партизане из Комунистичке партије. Упркос свему томе, далеко више него Тито, Михаиловић је представљао оно што су Срби у Србији желели. Комунисти нису уживали никакву стварну подршку у Србији, ма шта њихови пропагандисти желели да представе.

Упркос неуспесима, Михаиловић је био веома способан герилац. Да су Британци оставили Југославији да кроји сопствену судбину или да су ограничили подршку на слање британских мисија за специјалне операције, тада Србија — или у најгорем случају планинско подручје Србије — не би никада пала под партизане. Надаље, исти број дивизија сила Осовине остао би везан. Већи део њих се налазио тамо да спречи искрцавање Савезника и да заштити комуникације. И да ми нисмо помогли партизанску инвазију Србије, планирани велики устанак лојалиста урадио би далеко више од вршења препада на Немце у повлачењу. У том погледу, партизани су доживели велики неуспех.

На жалост, суштина догађаја у Југославији није био герилски рат. Суштина је била у грађанском рату и што се Тита тиче, грађански рат у којем репресалије, губици, хаос и беда нису били од никаквог значаја или важности. Међутим, Михаиловић се, са свом бригом да спасе српски народ од истребљења, борио се једном руком завезаном на леђима.

Да Британци нису стали на Титову страну, не верујем да би Стаљин рескирао да дође у сукоб са Западом шаљући Црвену армију у помоћ. То се показало у неуспеху

Стаљина да помогне Титу у сукобу са Британцима због Венеције Ђулије.

Подршка западних савезника била је одлучујућа не само у војничком, већ и у психолошком смислу. Британско жигосање Михаиловића и четника лојалиста ставило је српско становништво у немогућ положај. Они су се молили, надали и с поверењем предвиђали да ће западни савезници, њихови традиционални пријатељи, на крају напасти — у којем би се случају сви до једнога дигли на устанак — или да ће им се барем дозволити да сами среде своје проблеме. Уместо тога, Савезници су се окренули против својих српских пријатеља, а савезничка пропаганда се свом силином ставила иза Тита. Дакле, на крају тунела није више било светла.

О томе нам говори сам Меклин у *Приступу Истоку:*

„... дотур залиха четницима беше престао, а оружје и муниција сада су допремани партизанима у великим количинама... промене у нашем држању такође су имале важан психолошки ефекат. Сав престиж који су четници имали прешао је на страну партизана. Тај ефекат појачала је вест да се Тито договорио са краљем, као и краљев проглас у којем позива народ да подржи Тита... Било је много игре са споразумом Тито—Шубашић и са краљевим прогласом народу да подржи Тита, од којих су, и једно и друго, имали значајну тежину у Србији, где је монархистичко осећање било веома снажно. Коначно, комунистички циљеви и политика држани су у позадини и видело се врло мало црвених звезда, чекића и српова, које су тако важно партизани истицали у другим деловима земље, али који би имали слабо дејство у овој земљи малих напредних газда."

Ето, дакле, британске издаје Србије, јасно и језгровито приказане код самог Меклина.

Да би се употребило најтеже наоружање на страни партизана, Меклин је лично одлетео у Србију да надгледа операције у „Недељи пацова", да би по свој прилици показао Србима како прави живи британски генерал помаже партизанима у случају да не знају шта је за њих добро.

Бомбардовање Лесковца од стране Балканских ваздушних снага, приликом његове посете, поломило је срце Србије и свим сумњивцима показало да су Британци чврсто на страни партизана.

Све ово је уследило убрзо после сусрета Черчила и Тита у Напуљу, након потписивања споразума са ништавним политичарем Шубашићем у циљу стварања фасаде легитимитета. Ипак Черчилу и Меклину било је потпуно јасно да ће Тито увести комунистичку владавину после рата. Упркос томе, при „ослобађању" Србије, Перфидни Албион потпуно се предао деловању на манипулацији краљем, коришћењу његове лаковерности и употреби „демократске" владе никоговића Шубашића, све у циљу обмањивања српског народа и његовог довођења у положај потчињености.

Не би било тако страшно да смо успели да спречимо покоље и ликвидације који су уследили — што су британске мисије морале знати — што су нам партизани дуговали за велику помоћ коју смо им пружили у њиховој победи. Али Тито није никада на било какав начин ништа давао. И можда није на то ни био присиљаван.

У једном чланку у листу „Encounter" („Сусрет") под насловом: „Разговор са Милованом Ђиласом", аутор наводи да је „Британска војна мисија знала шта раде партизани, али су радије затварали очи." Можда је било поштеније написати да су били немоћни. Тито је до тада био самоуверен и сигуран да може да ради шта жели, а Британци нису могли ништа да ураде да га зауставе.

Понављам да сам искрено убеђен да је британска сарадња била одлучујућа у комунистичком освајању Србије и да су Британци суштински помогли Титу да изведе своју револуцију. Па чак ако су партизани све то извели и сопственом славом, не могу никако да опростим блаћење лојалиста, само зато што су се борили за своје традиције и краља, нити убиство Михаиловићеве личности, само зато што је Титу стао на пут и што му је сатерао страх у кости; и не могу да опростим потпуно једностану верзију историје која се упорно гради да оправда оно што је урађено.

Михаиловић је био официр и господин у традицији старе школе, један из класе која је од српских ратника учи-

нила тако величанствен пример у претходним ратовима. Српске вође, које сам лично познавао и с којима сам радио: Стефановић, Андрејевић и чак амбициозни и безобзирни Манић, били су изливени у истом калупу. Грађански рат није био само рат између комунистичког и националног. Био је то рат између нових револуционарних скоројевића који нису познавали никаква правила и оних вредности које смо ми Британци пре тога ценили. Мислим да смо тако поступили зато што су се, после британске културне револуције тридесетих година, наше сопствене вредности изгубиле.

ПОГЛАВЉЕ 14

Цена свега

У извештају о својим авантурама када су га заробили лојалисти, након што се беше спустио партизанима, Мекфеил препричава садржај разговора са једним Србином који се школовао на Оксфорду. Овај је Србин тврдио — и са правом — да нам партизани нису захвални, да користе британску помоћ ради пропаганде и да ће се већ сутра борити против нас ако им Стаљин нареди.

У ствари, тај Србин је скромно представио овај случај. Партизани би се борили против Британаца да би одбранили своје захтеве према Аустрији и Венецији Ђулији у пролеће 1945. без икаквог Стаљиновог подстицаја. Да то нису учинили треба захвалити чврстом Новозеланђанину, генералу Фрејбергу који их је снажно пришрафио. Тито је, међутим, био спреман, вољан и нестрпљив да ратује против својих добротвора, Англо-Американаца, у пролеће 1945, баш као што је био спреман и вољан да се прикључи Немцима супротстављајући се англо-америчком

искрцавању у пролеће 1943. Тито би склопио споразум са самим ђаволом да стекне власт. Сигурно се радило о ђаволском послу који су Тито и његова клика урадили пошто су им Руси и Бугари помогли да прегазе лојалисте у Србији, а Немци се коначно повукли.

Ја нисам историчар и кроз целу књигу покушавао сам да се чврсто држим онога што знам. Писао сам о сопственим искуствима и сведочењима од јуна 1943. до маја 1944, а та сећања сам упоредио са кантом црва коју сам нашао када сам прегледао досјее у Британском државном архиву, а посебно оне у секцији Ратног одељења. Овај архив садржи претходно класификоване досјее SOE, који су, очито, грешком откривени. Нисам истраживао догађаје између јуна 1944. и маја 1945, када је настао други талас братоубилачког ужаса у Југославији. (Први талас био је, наравно, геноцид који су 1941. извеле хрватске усташе против српске мањине у Неовисној Држави Хрватској). Тако морам да се ослоним на оно мало што је објављено. Чак и то мало је застрашујуће.

Мајор Лин Фариш, главни амерички официр за везу код Тита, писао је у свом дирљивом извештају од 28. јуна 1944. о „неколицини комуниста који би били спремни да виде како браћу убијају да би унапредили своје политичке циљеве". Нисам познавао Лина Фариша, али изгледа да је био крајње поштен, као и интелигентан човек добрих запажања. Морално је био довољно храбар да призна и извести како ствари иду јако лоше већ у лето 1944. У то време Тито и титоизам били су у моди. Сви који су се супротстављали политици тоталне подршке југословенским комунистима сматрали су се, у савезничким круговима у Барију, готово издајицама. Као што сам већ поменуо, Фариш је записао: „Лично осећам да не могу да наставим рад у Југославији ако не будем искрено осетио да се улажу сви поштени напори да се оконча грађански рат."

Фариш није доживео да види или сазна шта се догађало 1945, када је нови талас ужаса захватио Југославију, будући да се Тито дао на задатак да безобзирно самеље сву могућу опозицију и да се посао тако уради да се опозиција ни случајно не може успоставити за његовог живота. Човек просто сумња да је он много бринуо за

оно што ће се догађати касније, бринуо је једино да његов култ личности уђе у историју.

Из онога што је написано о масакрима који су се догодили када су Титови поданици имали чист терен за дејства, јасно је да је заједничка карактеристика тих ужаса — посебно када су избеглице преварене и присилно враћене од стране британских снага у Аустрији — била апсолутна одлучност специјално регрутованих Титових одељења за истребљење да нико не преживи да би испричао причу. Неки кажу да је више од 30000 убијено у злогласном рударском окну код Кочевја у Словенији, укључујући многе којима су Британци, код којих су се склонили, рекли да их пребацују у Палманову у Италији. Тек када су их Британци затворили у вагоне, негде на граници Аустрије и Словеније, схватили су да их предају партизанима. Милован Ђилас је, недавно, записао да се радило о бројци од 20000; његов је коментар да су Британци „погрешили" што су их вратили у земљу, а да је Титова влада „погрешила" што их је побила.

Још 60000 до 80000 хрватских усташа и домобрана покушало је да се преда западним савезницима, али је предаја одбијена; партизани су их заробили и потерали као стоку на марш на којем су многи скончали. Свети Вид, пролазни центар у Словенији кроз који су прошле многе жртве, већ је био сведок још тридесетак хиљада који су били изведени и побијени да би ослободили место за српске четнике, хрватске домобране и словеначке домобране из британског логора у Виктрингу. У Кочевју је списак мртвих био барем 20, а можда и 40000. Друго губилиште било је Техарје. Још једно се налазило у Камничким планинама, где их је, по причи, убијено 30000.

Мало је међу убијенима у Техарју или Кочевју или у Камничким планинама било усташа. У већини се радило о словеначким и хрватским домобранима, заједно са српским четницима. Усташе су имале ружан досје, али ниједан цивилизовани суд у западном свету не би осудио домобране као злочинце: они су једноставно били поражени ратници. А четници су били наши савезници. Ти масакри нису били оправдане казне које је наредио суд. Било је то самовољно сређивање старих рачуна, а кому-

нистичка одељења за егзекуцију нису ни покушавала да глуме суђење.

У Првом поглављу поменуо сам да би бројка политичких убистава која су извршили комунисти реално могла бити „око четврт милиона". Занимало ме да прочитам шта каже Љубо Сирц у својим мемоарима који су управо објављени *Између Хитлера и Тита (Between Hitler and Tito)*. Он помиње чак 300000 погубљених. Љубо Сирц, професор политичке економије на Глазговском универзитету и директор Центра за проучавање комунистичких економија, служио је и сам у партизанским снагама и према томе је особито позван да пише суздржано и реално о овој теми.

Милован Ђилас, један од најближих Титових сарадника, такође нам је много рекао о тим страхотама у својим записима. Надаље, Стеван Павловић у *Случајно преживелом (Improbable Survivor)* подвлачи значај тих записа. Он бележи: „У ствари, сва власт је зрачила из Комунистичке партије под квадрумвиратом који се састојао од Тита — чији је култ свесно потхрањиван — са Ђиласом, Кардељом и Ранковићем." Сада нам Ђилас, као ревизионист, који се очито каје због сопственог удела у одговорности за сва та убиства, саопштава да је Тито желео да се са убиствима прекине само зато што се „нико више не боји смрти".

И док се све то догађало, Титови заштитници, из редова западних савезника, који су му увелике олакшали грабљење власти, али који су сада били немоћни да га спрече, или су и даље били обмањивани или су затварали очи на те ужасе.

Недостатак информација и расправа о Титовим масакрима запањујући је. Све док се историчар гроф Николај Толстој није умешао у сензационалну судску парницу о томе ко носи одговорност за трагедију враћања у земљу, врло мало се појављивало на Западу, а због очитих разлога историчари у Београду нису били склони да нас обавесте. Фризирани симпозијуми британско-југословенских чиновника расправљали су о мирнијим стварима, о унутрашњим препиркама у Форин офису и слично и масирали *прихва-*

ћену мудрост тако да Титово преузимање власти у Југославији прикажу као најбољи исход у тим приликама да би се очувао интегритет земље. Изгледа да се нико није усудио да устане и каже: Али шта је са четврт милиона људи за које се прича да их је Тито убио?

Није се оклевало да се подсети на усташки геноцид. О томе се много расправљало. Али за протеклих четрдесет пет година изгледа да је постојала зачуђујућа амнезија, или оклевање да се неко дрзне, да се разговара о комунистичким политичким убиствима. Чак и сада после Толстоја, мало се пише о убиствима у другим деловима Југославије. Али да су се догађала и то у великом броју, нема ни сенке сумње. Могуће је, врло могуће, да је Тито премашио усташки рекорд. Ко зна? Ко се усудио да броји? Али, ако јесте била је то права представа. Партизанска убиства сигурно су била у врхунској лиги комунистичког касапљења.

Било је много масакра у Совјетској Русији о којима нико ништа није знао док гласност није почела да прекопава тамне ћошкове. Но, нема сумње да је у Југославији, у Русији, у Пољској и другде на комунистичким територијама, кланица била застрашујућа. Такође нема сумње да вође, *у сваком случају*, нису обављале ђаволске послове из идеолошких разлога. Они су били деспоти због личне власти и користили су идеологију да оправдају ликвидацију све могуће опозиције. Чак је и Милован Ђилас коментарисао у том смислу у књизи *Време рата,* где очито мисли посебно на Тита.

Прилично је узалудно шпекулисати о ономе што се могло догодити да Тито није обманuо Британце, да су се Британци држали своје политике подршке Михаиловићу, да су му давали стварну подршку у јесен 1943. и током целе 1944, када су на располагању били авиони кратког радијуса. Овде би требало да погледамо мало статистике. Она много открива, а *прихваћена мудрост* је већ дуго игнорише.

Током 1942. SOE у Каиру имала је на располагању само четири „ослободиоца", којима су у марту 1943. придодата четири „халифакса", а негде у јуну 1943. још дванаест „халифакса". Ови авиони морали су да опслужују цело подручје деловања SOE на Балкану, посебно

у Југославији, Грчкој и Албанији, а од маја 1943. опслуживали су обе стране у Југославији. Крајем 1943. било је на располагању много „дакота" које су летеле из Бриндизија у Италији; с лакоћом су могли стизати до партизанског подручја, али не и до источне Србије где су били размештени лојалисти. Штавише, од 22. септембра 1943, када је Фицрој Меклин први пут вечерао с Титом, дотур залиха Михаиловићу је обустављен да би се све скренуло партизанима.

Из различитих извора израчунао сам да је Михаиловић добио укупно мање од 150 пошиљки, свега 250 тона, од јесени 1941. до краја 1943, када смо га напустили. Чак и ова цифра може бити претерана. Ф. Х. Хинсли, највећи експерт, сматра да су укупне испоруке Михаиловићу, до италијанског потписивања примирја, то јест до почетка септембра 1943, биле 118 тона. Залихе упућене после тога биле су занемариве.

Балканске ваздухопловне снаге преузеле су операције лета 1944. Њихове службене бројке показују да је од јуна 1944. до маја 1945. — период који се поклапа са кулминацијом грађанског рата — Титовим партизанима било је испоручено укупно 11600 пошиљки у износу од 16460 тона.

Међутим, партизани су примали велики део испорука МО4/Силе 133 већ од јуна 1943. Примили су, отприлике, око 500 пошиљки 1943. у износу од 800 тона. Хинсли показује да су у првој половини 1944. примили око 3500 тона. Тако су у току прве године примили 4300 тона до краја маја 1944, а 16460 тона током следеће године.

Упоредите 20000 тона које су партизани примили из ваздуха са 2000 тона које је добио Михаиловић. Он је добио један одсто од онога што су они добили. Ово показује смешан карактер блебетања *прихваћене мудрости* о томе како је Михаиловић имао нашу подршку, али је није знао да искористи. Шта би све постигли лојалисти да су примили само четвртину наоружања које смо послали партизанима?

Али то није све. Пошиљке бродом на југословенска острва и копно за партизане током 1943. износиле су од 18 до 20 хиљада тона. Не располажем подацима за

период од јануара до маја 1944, али од јуна 1944. до маја 1945. послато је још 10000 тона. На тај начин су партизани добили, у укупном износу, вероватно 40000 тона морем. Михаиловић није добио ништа.

Партизани у Југославији добили су више него сви покрети отпора у Европи. А велики део наоружања и опреме употребљен је у грађанском рату, који није имао никакву корисну сврху за западне савезнике, а донео је комунизам, масакре и беду народу Југославије. Подршка Титу у грабљењу власти била је права катастрофа, политички и морално. Она је представљала, вероватно, најнеефикаснију операцију која је икад предузета.

Постоји писмо мајора Ласта упућено господину Ц. Риду (J. Reed) из Политичког обавештајног одељења Форин офиса (FO 371/44278), које наводи да је већ, између априла и половине септембра, 1944. било 5000 ваздушних пошиљки у износу од 6900 тона, а 22000 тона било је Титу испоручено морем. Невероватно је да је мајор Ласт морао написати ово писмо да би одговорио на напад Титовог Радија Слободна Југославија, који се јављао из Русије, и који је говорио о недостатку савезничке подршке Титу. Да иронија буде већа, ово се догодило баш када је Тито „ухватио маглу" за Москву, дижући нос на своје заштитнике. Ти заштитници су стварно били играчке.

Сер Орме Сарџент из Форин офиса је тврдио да ће давање подршке и једној и другој страни довести до грађанског рата. Сходно томе донета је одлука да се подржи Тито зато што се веровало да „сву борбу он води". Таква тврдња је, наравно, отворен изазов. Информације на којима се она заснивала долазиле су, готово све, из комунистичких извора, комунистичке пропаганде и извора који су били директно под утицајем комуниста. Но, једна ствар је сигурна. Подржавањем Тита, слањем толиких залиха оружја и давањем свих врста помоћи и потпуним признавањем Британци су постигли тачно супротан ефекат од онога који су желели. Остварили су највећи домаћи циљ свих времена. Испоруке оружја нагло су убрзале грађански рат. Ушли су директно у битке у којима су Југословени ратовали против Југословена. На нашој са-

вести имамо не само оне који су касније побијени, већ и хиљаде и хиљаде југословенских родољуба који су пали на обе стране, будући да су се Срби партизани борили против Срба у отаџбини користећи британско и америчко наоружање, испоручено америчким авионима којима су пилотирали Британци. Зар нас није срамота?

ПОГЛАВЉЕ
15
Јутро после

Черчил је заведен децембра 1943. Његови сигнали и белешке показују да је био заједљив у односу на Михаиловића и лојалисте. Ма какве тачно биле речи циничне размене са Меклином о томе да не жели да се скраси у Југославији после рата, био је расположен да прихвати све што Тито жели и да буде изманипулисан. На крају се, међутим, то држање променило.

Већ јула 1944 (Досје PREM 3 513/8) Черчил је постављао питања о Титовој предратној активности и гласинама да је Тито водио демонстрације које су биле усмерене на спречавање пружања отпора Немцима. Али тек с пролећа 1945. Черчил је почео да схвата праву меру мрачних сила које је он отпустио са узде својом мушичавом политиком на Балкану.

У меморандуму министру спољних послова од 11. марта 1945 (Досје PREM 3 513/6) записао је:

„Имам осећај да би одсад требало подржавати Италију против Тита. Тита можемо препустити самом себи у његовим планинама да се кува у балканском сосу који је горак. Али чињеница да смо углавном склони италијанским захтевима у погледу Јадрана омогућиће наш утицај на италијанску унутрашњу политику против комуниста и дивљака, што може помоћи поновној интеграцији италијанске државе. Изгубио сам подстрек за Југославију која, као држава, мора почивати на споразумима Тито—Шубашић итд. С друге стране, надам се да још можемо спасити Италију од бољшевичке разузданости.

Горе наведено је само за Вас. Молим Вас да ме известите шта осећате у вези са овим."

18. марта 1945, Черчил је у писму министру спољних послова написао: „Не видим начина како бисмо промену политике могли објаснити Американцима. Влада Сједињених Држава није никада била одушевљена пропартизанском политиком и увек смо их са тешкоћама вукли иза себе. Да ли ми сада ... треба да им објашњавамо да Тито на крају није онакав какав смо се ми надали да јесте."

16. априла 1945 (Досје PREM 3 513/10) записао је у приватном меморандуму: „Склон сам постепеном, али сталном повлачењу свих наших агената и мисија из Југославије осим оних у Београду. Да објасним колики је број британских официра и осталих сада препуштен милости тих дивљака." Два дана касније писао је грофу Халифаксу (Halifax), амбасадору у Сједињеним Државама (Досје PREM 3 513/6); „(1) Вама су познати моји ставови према Титу коме нисам никад веровао после хватања магле са Виса. (2) Зато се у потпуности слажем да се све испоруке Титу морају обуставити под најповољнијим изговором који се може наћи."

20. априла, 1945, писао је сер Ормеу Сарценту:

„Ово је још један доказ како је узалудно бацати наше оружане снаге у битку коју губимо са Совјетском Русијом у Титовој земљи...

Руси су вољни да помогну Југословенске ваздухопловне снаге. Зашто ми морамо из нашег скромног складишта

извлачити вредну грађу и људство? Велике промене које су се десиле у везама и у гравитационом центру Југословенске владе откад смо разговарали о томе да им обезбедимо ваздушне снаге, не смеју остати незапажене. Они су се од свег срца предали у руке Русије. У таквим условима осудио бих сваку нашу озбиљну жртву за борбу у изгубљеној игри. Као што знате, мој став је да се може створити дипломатски, па чак и војни фронт између Британије, Сједињених Држава и Италије због оспораваних јадранских територија. Ништа неће ишчупати Југославију из руског загрљаја. На овом специфичном жаришту политика треба да буде ‚дезангажовање'. Насупрот томе у Грчкој треба да буде 'држати чврсто'."

Два дана касније у меморандуму свом приватном кабинету приметио је: „Предлажем да се пошаље телеграм министру спољних послова, фелдмаршалу Александеру и господину Стивенсону, у којем би се упознали са мојим промењеним држањем према маршалу Титу. Молим Вас да спојите моје телеграме упућиване Идну о овој теми, тако да их могу сажети у једну тајну депешу."

25. априла 1945. написао је још један меморандум свом приватном кабинету (Досје PREM 3 513/10): „У погледу начина на који се сви наши послови распродају на тезги у Југославији и спрдње о споразуму са Русијом 50/50, ја стварно не могу да пишем краљу Петру осим да није било у мојој моћи да изменим ток догађаја и да сам сигуран да смо урадили све што смо могли у датим околностима. Не могу, међутим, тврдити да је резултат задовољавајући."

Месец дана касније, 25. маја, премијер је писао министру спољних послова: „Припазите добро да наше мисије не буду одсечене у Југославији. Ускоро ће тражити таоце." А истог дана је написао (Досје PREM 3 513/8):

„Тражите од Форин офиса најпотпунији могући досје о Титу. Је ли истина да се образовао на комунистичком колецу? Је ли истина да је део живота провео на Далматинској обали организујући штрајкове? Је ли истина да није ни мрднуо да би се борио против Немачке када је напала Југославију, већ је чекао до 22. јуна 1941.

када је Коминтерна дала упутства свим својим поданицима да помогну Русију? Да ли је икада био ожењен и колико пута? Знамо све о његовом бекству на острво Вис када је на копну постало густо и о хватању магле са Виса после наше тромесечне заштите да би поново успоставио контакте са Москвом. Добро је да се све те ствари дају на увид да бисмо знали чему воде."

Дугачки меморандум Форин офиса у потпуности је потврдио премијерове сумње. Ипак је за жаљење да га његови поверљиви штићеници, који су у Југославију послати да сазнају све о Титу, нису обавестили о овим стварима у децембру 1943. када су му говорили све о Михаиловићевим недостацима, иако никада нису срели генерала.

Не дуго после тога британски општи избори скинули су Черчила са власти; али очито његова пизма, због трика којим га је Тито насамарио, пекла је. Једном приликом, у току зиме 1945, он је говорио на једној забави приликом вечере. Тај говор је пренет у новинама „*Европа и Америка*" 13. децембра 1945, а у „*Времену и приликама*" (Time and Tide) 29. децембра. Записано је да је Черчил рекао: „Током рата мислио сам да могу да верујем Титу. Он ми је био обећао да ће се придржавати уговора који је закључио са Шубашићем, али сам сада свестан да сам учинио једну од својих највећих грешака у рату."

Прихваћена мудрост очајнички покушава да баци сумње на истинитост ових извештаја. Али има једна белешка (FO 371/59517) сер Џона Колвила (John Colville), датирана 15. јануара 1946, која наводи: „Ово сигурно представља ставове г. Черчила и мислим да он не би имао ништа против да се то зна: али ја сумњам да ће он то јавно рећи осим под провокацијом. Он сигурно неће прихватити никакве супротне аргументе."

Коначно, епитаф долази у прилично патетичном писму које је сер Винстон Черчил писао Ернесту Бевину, министру спољних послова Лабуристичке владе 9. априла 1946, тражећи да Његово величанство интервенише да се обезбеди поштено суђење Михаиловићу. Нису сви Британци који су помагали Тита били спремни да покажу племенитост у победи. Черчил јесте; и Черчил је, тај стварно велики човек, показао своју величину шаљући два додат-

на писма. Она потпуно уништавају свако оправдање које је могао смислити за оно што је урадио тог судбоносног 10. децембра 1943.

Прво писмо је датирано 18. априла 1946, а упутио га је капетан Морис Џон Витоу (Maurice John Vitou), које каже:

„1. Колико ја знам био сам први савезнички официр који је контактирао са генералом Дражом Михаиловићем у овом рату.
2. Ушао сам у Југославију 22. јула 1941, као одбегли заробљеник.
3. Служио сам са следбеницима генерала Михаиловића готово девет месеци, а у истом штабу, тј. под директном командом самог генерала три месеца.
4. Дањих десет месеци служио сам у политичким затворима и Гестапоу са члановима четничке организације генерала Михаиловића.
5. Потпуно сам упознат са операцијама против Немаца које је извела организација генерала Михаиловића у другој половини 1941. и почетком 1942.
6. Био сам у граду Чачку у централној Србији, када су *снаге генерала Михаиловића биле нападнуте од партизана,* нуклеуса садашњег режима, омогућујући на тај начин Немцима да поново заузму град.
7. Спреман сам да се закунем да је држање генерала Михаиловића било апсолутно пробританско током времена у којем сам га виђао и да су сви његови напори били концентрисани на протеривање непријатеља из Југославије.
8. Спреман сам да се даље закунем да су ови напори спутавани нападима партизана на његове снаге.
9. Као енглески официр, одбегли ратни заробљеник, уживао сам сваку могућу помоћ генерала Драже Михаиловића.
10. У време мог бављења у Југославији генерал Михаиловић био је популаран *код народа* колико су партизани били непопуларни.
11. Знам да су италијански заробљеници у рукама генерала Михаиловића били размењивани за оружје које се користило против Немаца.

12. Свестан сам тога да је антикомунистичка организација (на ниједан начин није повезана са генералом Михаиловићем) под Костом Пећанцем, који су се звали „четници“ деловала против партизана под немачком контролом.
13. Мене је ухапсила и предала Гестапоу горе наведена организација.“

Ништа није могло бити јасније ни позитивније од овога. Други додатак била је изјава капетана Војислава Илића, датирана 11. фебруара 1946. Она је гласила:

ЗАШТО НЕ ИДЕМ КУЋИ

„Вечерас ме питате зашто не идем кући. Мој одговор је, просто зато што сам побегао. Зашто сам побегао? То је оно што ћу вам рећи.

Рат у Југославији затекао ме је као капетана Краљевских југословенских ваздухопловних снага. Био сам пилот-инструктор. Априла 1941, служећи као пилот-ловац оборио сам шест немачких авиона.

После немачке окупације Југославије отишао сам у планине под командом Драже Михаиловића. 15. децембра 1941. заробили су ме Немци, а 22. фебруара 1942. био сам осуђен на смрт као четник. Био сам помилован и послат у један концентрациони логор у Немачкој. Побегао сам из тог логора и придружио сам се Михаиловићу у Србију. Постао сам командант бригаде у Равногорском корпусу под командом капетана Раковића. Од тада сам се током 1943. и 1944. борио са четницима против Немаца, а понекад сам се морао бранити и од партизанских снага, које су нас нападале с леђа. Наставио сам да се борим против Немаца до доласка Руса у Југославију 1944.

Када је руска армија почела своју офанзиву у Југославији, Михаиловићеве снаге биле су потпуно ангажоване свуда по Србији. Многи градови, и готово сва Србија, били су у рукама Михаиловићевих снага. Најкрвавије борбе одвијале су се дуж линије повлачења немачких снага из Грчке и са Балкана. Велики део тих

снага, који је бројао око 30000 морао је да прође кроз Чачак, где сам ја био ангажован са својом бригадом. 14. октобра 1944. ослободио сам од Немаца мало место — Прељину — шест километара од Чачка, када је наступила Руска армија.

Тада смо се са Русима договорили за заједнички план акција у бици за Чачак. Преговори су обављени у малом селу званом Брђани, дванаест километара од Чачка. Присуствовао сам тим преговорима. Склопили смо писмени споразум о заједничкој акцији против Немаца. Борили смо се за Чачак уз подршку руске артиљерије. Четири пута смо заузели Чачак и сваки пут смо се морали повући суочени са свежим немачким појачањима која су долазила са југа. Наши губици били су тешки. Мој корпус је предао Русима више од 2000 заробљеника. Сама моја бригада предала их је преко 700, за шта сам од Руса добио признаницу. Уз то смо предали још 4000 немачких заробљеника које смо заробили у претходним борбама с непријатељем. Када је Чачак коначно пао у наше руке, Титови партизани су пристигли у мањем броју и Руси су почели да разоружавају Михаиловићеве људе, који нису желели да признају Тита. Само део наших трупа био је разоружан, остатак нас одмах смо отишли у планине. Михаиловић је издао наређења неким јединицама да изврше покрет према Босни, а другима да се распрше и чекају даљња наређења. Обучен као сељак ушао сам у Чачак, али су ме партизани препознали и ухапсили. После три месеца затвора, осуђен сам на смрт са још четрдесет четворицом. Међутим, уместо да ме убију послали су ме у логор близу Шапца да би ме употребили за чишћење мина на немачком фронту, северно од Београда. То сам морао радити без икаквих инструмената за тражење закопаних мина. Успео сам да побегнем и прикључим се партизанским борцима и одем на фронт. После заробљавања двадесетак немачких камиона постао сам возач, а касније сам унапређен у потпоручника. Када се рат завршио узели су ме у Ваздухопловне снаге као пилота теретног авиона.

11. октобра 1945. упућен сам, као пилот, у Лондон и то сам искористио да побегнем.

Зашто сам побегао? Ево разлога:

1) Борио сам се у Михаиловићевим редовима за демократију и слободу у западњачком и у правом смислу те речи. У Југославији данас нема демократије ни слободе, већ само диктаторска полицијска држава. Све време сам живео под сумњом и пратила ме ОЗНА — која је у Југославији тајна полиција баш као што је био Гестапо у Немачкој. Ова тиранска полицијска организација слала је редовне извештаје о мом понашању три пута месечно вишој управи. Само они који су тамо били и који са ОЗН-ом имају искуства могу знати право стање. Живео сам у непрекидном страху да ћу бити ухапшен изненада без икаквог разлога.

2) Када сам био у затвору у Чачку убијено је више од 3000 Михаиловићевих људи. Мој командант корпуса капетан Раковић извршио је самоубиство да би избегао заробљавање од стране партизана који су га опколили. Сви они који су се борили за праву демократију и слободу под командом Михаиловића против Немаца, данас су противници Титовог режима и по духу овога режима они морају да буду уништени. Хтео бих да овде поменем да су и мога млађег брата убили партизани 17. јануара 1945, док су мог оца, српског свештеника, заклале Павелићеве усташе 1941.

3) У Титовој данашњој армији, која припада чисто Комунистичкој партији, постоји страшна пропаганда против западних савезника. Русија је једини пријатељ или боље речено, стварни господар Југославије.

4) Како сам у таквим условима могао остати код куће? Морао сам се одлучити на овај корак. Неки су ми пријатељи говорили: ‚Остани и чекај'. Други су ми говорили: ‚Иди у планину' и тако даље. Као што видите, ми се још боримо за слободу.

То је разлог зашто сам побегао, без обзира што сам морао оставити жену и децу".

Ове изјаве, које су дали један британски и један југословенски официр, импресивне су и дирљиве. Међутим, њихово првенствено значење овде јесте да представљају тешку оптужбу британске политике коју је успоставио сам Черчил. Мора да му је било јако тешко да тако јасно из-

ложи своју грешку министру спољних послова Лабуристичке владе. Никада он то не би учинио да није био потпуно убеђен да је, као што је рекао у Бриселу, направио једну од својих „највећих грешака у рату". Негде у исто време, Черчилов министар спољних послова Ентони Идн, упитан је на вечери у клубу „Конингзби": „Шта Вам је највише на савести сада при крају Ваше политичке каријере?" Није оклевао да одговори: „Наша издаја Михаиловића."

Черчилово обраћање Лабуристичкој влади није наишло на повољан одговор Клемента Атлија, који се бојао да акција у корист Михаиловића неће бити добро прихваћена у Лабуристичкој партији. Захтев британских официра да им се дозволи да пруже доказе на суђењу Михаиловићу био је одбијен, а сведочење неколико стотина америчких официра и авијатичара није било прихваћено.

Дакле, без доказа у своју одбрану, Дража Михаиловић је напуштен од својих савезника мирно отишао у смрт 17. јула 1946. Његове последње речи на суђењу биле су достојанствене, биле су то речи једног господина: „Судбина је према мени била немилосрдна, када ме је бацила у вртлог. Много сам хтео, много, много започео, али је светска олујина збрисала мене и моје дело."

ТУМАЧ СКРАЋЕНИЦА

AFHQ	Allied Forces Headquarters — Штаб савезничких снага
BBC	British Broadcasting Corporation — Британска радио-корпорација
BLO	British liaison officer — Британски официр за везу
CIA	Central Intelligence Agency (U.S.A.) — Главна обавештајна служба (SAD)
ELAS/EAM	— Грчка комунистичка организација, цивилна и војна
Enigma	— Немачка машина за шифровање (кодирање)
Сила 133	— Наследник MO4, али под војном командом
GCHQ	— Тада Владин тајни центар веза и прислушкивања сигнала

GHQ	General Headquarters — Главни штаб
G1 (GSO1)	General staff officer grade I (colonel) — генералштабни официр првог степена (пуковник)
G2 (GSO2)	— генералштабни официр другог степена (мајор)
HMG	His (Her) Majesty's Government — Влада Његовог (Њезиног) величанства
ISLD	— још један тајни ратни назив за MI6/SIS
JIC	Joint Intelligence Committee — Дирекција обавештајних веза
KGB	— Совјетска тајна служба, наследница NKVD
MI6	— Британска тајна обавештајна организација за иностранство, још под називом SIS и ISLD
MI5	— Британска тајна контраобавештајна организација
MO4	— Каирски уред SOE до новембра 1943.
NKVD	— Совјетска тајна полиција, претходник KGB
OGPU	— Совјетска војна обавештајна служба
OSS	Office of Strategic Services U.S.A. — Уред стратешких служби SAD. Ратна обавештајна служба и организација специјалних снага. Претеча CIA-e, спајала је функције које су у Британској обавештајној служби извршавале MI6 и SOE
OZNA	— Југословенска тајна полиција
PIB	Poitical Intelligence Branch, Cairo — Политички обавештајни одсек, Каиро
PID	Political Intelligence Department of Foreign Office — Политичко обавештајно одељење Министарства спољних послова
PRO	Public Record Office — (Британски) државни архив
PWE	Political Warfare Executive — Дирекција за политичко ратовање

RAF	Royal Air Force — Краљевско ваздухопловство
SAS	Special Air Service — Британска ваздухопловна организација за нарочите операције
SD	Sicherheitsdienst — Служба немачке безбедности
Section D	— Претеча SOE
SIS	— Други назив за MI6 и ISLD
SOE	— Дирекција специјалних операција, Британске специјалне снаге за предузимање отворених и прикривених полувојних операција
SS Schutzstaffel	— Немачке војне политичке формације
SSEES	— Школа словенских и источноевропских студија при Лондонском универзитету
37 Military Mission	— Позадинска база Меклинове мисије код Тита под Штабом Балканских ваздухопловних снага. Она је преузела Југословенску секцију Силе 133
Ultra	— Организација која је провалила шифре немачке „енигме“
UNRRA	— Служба Уједињених нација за помоћ и рехабилитацију
USAAC	— Ваздухопловни корпус Сједињених Држава
USAAF	— Ваздухопловне снаге Сједињених Држава
W/T	— Бежична телеграфија (радио-веза)

ХРОНОЛОГИЈА

6. април, 1941.	Силе Осовине нападају Југославију.
10. април, 1941.	Силе Осовине проглашавају Независну Државу Хрватску.
14—16. априла, 1941.	Краљ Петар II коначно бежи у Лондон, где се формира емигрантска влада.
18. април, 1941.	Југословенске снаге капитулирају.
12. мај, 1941.	Михаиловић формира штаб лојалистичког отпора на Равној Гори са официрским кадром. Почиње регрутовање четничких домаћих стража за лојалистички покрет отпора.

Пролеће 1941.	Усташе (хрватски фашисти у стилу SS) почињу програм истребљења српске мањине у новој хрватској држави, који се наставља целог лета и јесени.
Јул 1941.	После немачког напада на СССР Тито формира други покрет отпора, партизане, са штабом у Ужицу. Увелико се ослања на српске избеглице који су побегли пред геноцидом у Хрватској. Вођство је комунистичко.
Лето и јесен 1941.	Устанци у Србији и Црној Гори, од стране партизана и четника, доводе до масовних репресалија сила Осовине. Партизани се повлаче из Србије; лојалисти се разбијају на ситне јединице, од којих многе прелазе у илегалу или се враћају кући спремне да се одазову позиву.
20. септембар 1941.	Капетан Бил „Марко“ Хадсон, први британски официр за везу чија ће функција бити да организује отпор и саботаже у Југославији, искрцава се из подморнице на црногорску обалу. Најпре иде у Титов, а касније у Михаиловићев штаб.
Октобар 1941.	Преговори о координацији отпора Михаиловић—Тито прекидају се акцијом чишћења сила Осовине која је уследила после неуспелих устанака. Тито је присиљен да пребаци Штаб у Босну. Михаиловић, са малим штабом, повлачи се у илегалу у Санџак. Хадсон сам проводи зиму, да би се априла 1942. поново придружио Михаило-

вићу, али остаје без одговарајућих радио-веза са Каиром.

Током целе 1942. Михаиловић, службено именован министром одбране Југословенске владе у изгнанству, креће се са својим штабом по западној Србији, источној Босни и Санџаку, где задржава прилично значајне мобилне снаге. Има велике потенцијалне резерве у људству у четничким формацијама по целој Србији и Црној Гори, као и у Словенији и Далмацији.

У Британији ВВС почиње величање Михаиловића. Те тврдње узрокују нереална очекивања западних савезника и подстичу репресалије сила Осовине. Британска SOE и Југословенска емигрантска влада саветују Михаиловића да избегава репресалије и да сачува снагу за коначни велики устанак. Лојалисти заиста настављају са саботажама током целе године, али их све више одвраћају репресалије и недостатак помоћи Британаца. Током овог периода SOE посебно одобрава компромисе црногорских четника са Италијанима (Станишић, Ђуришић и други) чија је намера била да олакшају коначно преузимање италијанских положаја и оружја. У међувремену Тито ствара своју партизанску Народноослободилачку војску у Хрватској, Херцеговини, западној Босни, Далмацији, Словенији и Црној Гори.

Фебруар 1942. Џемс Клагман, познати комунистички организатор, прикључује се

SOE у Каиру. Хју Ситон-Ватсон, Клагманов пријатељ и леви академски стручњак у балканским стварима, постаје све утицајнији у политичкој обавештајној служби у Каиру и у самом МО4.

Пролеће 1942.

Пуковник С. В. „Бил" Бејли из SOE и капетан Виљем Стјуарт из SIS-а почињу регрутовање Хрвата комуниста у Канади за будуће коришћење у Југославији.
Савезници постају свесни Титових партизана; Драги Радивојевић (алијас Бранко Радивојевић), ветеран једне међународне (интернационалне) бригаде, регрутује се у Сједињеним Државама да би био убачен у Хрватску да „идентификује Тита". Место тога, после три месеца у Клагмановим рукама, завршава код Михаиловића под именом Чарлс Робертсон. Његов службени задатак јесте да успостави Хадсонове радио-везе, али има тајно упутство да „извештава" о Хадсону и Михаиловићу и да се распита о партизанима.

Почетак јула 1942.

Радио—Слободна Југославија, емитујући програм из Јужне Русије, почиње протитовску и антимихаиловићевску кампању. Интензивна комунистичка дезинформативна кампања уводи се преко неутралних земаља и преко комунистичких симпатизера у британским тајним службама и другим савезничким агенцијама.

Септембар 1942.

Мајор Базил Давидсон постаје шеф Југословенске секције у МО4, Каирски уред SOE.

Децембар 1942.	Бејли, по повратку са регрутовања комуниста Хрвата у Канади, стиже у Михаиловићев штаб као главни британски официр за везу. Капетан Ф.В.Д. „Бил" Дикин прикључује се МО4 из SOE у Лондону.
Јануар 1943.	SOE почиње слати британске официре за везу код Михаиловића. Од јануара до септембра послато је девет таквих мисија.
Око 30. јануара 1943.	После личног контакта Черчила са Дикином, генерал „Боло" Кибл добија дозволу Винстона Черчила да контактира са Титом, очито супротно службеној промихаиловићевској политици SOE.
Фебруар 1943.	У говору поводом свечаности крштења Михаиловић осуђује недостатак савезничке помоћи и повезује комунисте са усташама као најгоре непријатеље. Бејли обуставља дотур залиха и обавештава Каиро о говору. Дипломатске размене мишљења поводом овог инцидента трају четири месеца.
Март 1943.	Битка на Неретви. Главнина партизанске војске, гоњена на југ од Немаца, улази у територију лојалиста и наноси пораз црногорским четничким снагама.
Март—април 1943.	„Мартовски преговори"; партизани и Немци преговарају у Сарајеву и Загребу. Партизани се слажу да прекину саботаже у Хрватској; Немци се слажу да престану гонити партизане. Ово примирје ослобађа главнину партизанске војске да се позабави црногорским четницима.

20. април 1943.	Почиње спуштање мисија Титовим партизанима употребом комуниста Хрвата регрутованих у Канади. Ово следи после формалног одобрења марта месеца од стране шефова у Лондону и војних штабова на Средњем истоку, те МО4 који је успостављао контакте са „другим покретима отпора у Хрватској". Војни шефови су мислили да се од њих тражи да подрже аполитичне хрватске партизане. С друге стране, МО4 је знао.
Април 1943.	Хитлер одбија нагодбу с Титовим „бандитима". Немци обнављају операције чишћења нападом на четнике Ђуришића и Станишића; заробљено је 7000 људи. Силе Осовине затим се окрећу на партизанску војску, која је опкољена на Дурмитору.
27—28. мај 1943.	Дикин и Стјуарт долазе код Тита.
29. мај 1943.	SOE у Каиру пушта у оптицај срамни Гленконеров сигнал. Привидно намењен да отвори пут опкољеним партизанима, овај сигнал наређује Михаиловићу да се повуче у централну Србију, источно од Ибра, препуштајући сву преосталу југословенску територију партизанима. Увредљиво је срочен и тврди да Михаиловићеве снаге не постоје или да сарађују са непријатељем ван срца Србије. Иронија је да се захтева да партизани преузму Санџак, што су партизански преговарачи тражили од Немаца у Загребу.
2. јун 1943.	Мисија „Хенбери" (капетан Мајкл Лиз) спушта се код лојалиста у

југоисточној Србији и одмах бива захваћена немачко-бугарском акцијом чишћења. Мисија „Хенбери“ и мисија „Рафшод“ (мајор Џон Семер) губе четворицу Британаца који су убијени у бугарском нападу у зору.

Почетак јуна 1943. — Алжирски догађај. Черчил шаље сигнал државном секретару у Каиру, захтевајући да се Дикин с њим састане у Алжиру да би га обавестио о југословенским пословима. У одговору се наводи да је Дикин управо стигао код Тита, прослеђују се два меморандума МО4 која су срочена према Гленконеровом сигналу. Дезмонд Мортон, Черчилов обавештајни саветник прислушкује и задржава меморандуме после консултовања са Форин офисом.

Средина јуна 1943. — Главнина партизанске војске извлачи се са Дурмитора и креће се према северу ка западној Босни. Капетан Стјуарт је убијен, Дикин и Тито лакше рањени од исте бомбе. Око 10 до 15 хиљада успевају да се извуку.

Крај јуна 1943. — Форин офис са ужасом реагује на Гленконеров сигнал од 29. маја. Гленконер се обратио Лондону; сигнал се коначно повлачи.

19. јул 1943. — ВВС саопштава да је „Ново време“ (службене новине) понудило награду од 100000 *рајхсмарака* за Тита, док идентичну понуду за Михаиловића која је објављена на истом месту, не спомиње.

Јул 1943.

Британци одлучују да пошаљу и Михаиловићу и Титу официре у рангу генерала, са Бејлијем као политичким саветником овом првом, а са капетаном Фицројем Меклином као политичким саветником овог другог. Двојица старијих официра су генерал Ор, којег је одредио генерал Вилсон за Тита и генерал Чарлс Армстронг за Михаиловића.

Јул 1943.

Меклин је позван у Лондон да би добио упутства као политички саветник Форин офиса. Он је бивши дипломата и члан Парламента и стиже да се види са министром спољних послова Ентони Идном. Черчил га позива у Чекерс и одлучује да Меклина унапреди из саветника у шефа мисије код Тита. Супротстављање овом унапређењу из Форин офиса и SOE слаби под притиском Черчила.

Август 1943.

Прислушкивани „Енигма“ сигнал показује да Немци још сматрају Михаиловића главним непријатељем на Балкану и остају при томе да га униште.

После извијања главне пруге Београд—Солун у подручју Врања, Владичиног Хана и Грделице, капетан Мајкл Лиз припрема операцију рушења моста код Владичиног Хана уз помоћ лојалистичке Летеће бригаде кап. Боре Манића, сходно наредбама из МО4 да се пруга пресече. МО4 потом повлачи заповест у последњем моменту. Операција се брише. (Касније МО4 тврди да се радило о „неспоразуму“).

Капетан Џорџ Мор (мисија „Алкали“ са лојалистичким вођом Кесеровићем) диже у ваздух железнички мост у ибарској долини, а југословенски наредник Белић из његове мисије, пресеца пругу између Приштине и Пећи. У обе акције учествују лојалистичке јединице.

Меклин лети за Каиро, укршта копља са МО4 и успоставља директну везу са сер Хенријем Меитлендом („Џамбо“) Вилсоном, главним командантом Средњег истока и са Черчилом.

Михаиловићево уверавање да неће нападати партизане, прихвата се, али врло брзо после тога Бејли се заплиће у нову свађу са Михаиловићем. Бејли шаље сигнал који изазива последице и обуставља поново дотур залиха, а у време задовољавајућег одговора од Михаиловића. Сигнал, који наводи на мисао да носи потпис генерала Вилсона, детаљно говори о притужбама британских официра за везу на лојалистичке команданте. Форин офис захтева да Бејли одмах повуче тај сигнал, али већина дотура планираних за септембар остаје поништена.

Шеф Југословенске секције мајор Базил Давидсон, напушта МО4 ради мисије у Мађарској (за коју се испоставља да је немогућа) и остаје са југословенским партизанима на подручју Бачке у Војводини.
Капетан Робертсон (алијас Радивојевић или Радојевић), уз пристанак МО4 и Бејлија, напушта штаб

	лојалисте Кесеровића заједно са британским официром за везу, мајором Нилом Селбијем да би се прикључио партизанима. Селби и његов радио-оператер су заробљени и падају у руке Гестапоа. Робертсон се прикључује партизанима на Јастрепцу, потом покушава да успостави везу са капетаном Дени Буном, а онда са Лизом, настојећи да поново успостави везу са МО4. Касније стиже извештај да су Робертсона убили партизани.
Од 10. септембра до 10. октобра 1943.	После вести о капитулацији Италије лојалисти нападају Прибој, Пријепоље и Беране, при чему су убили неколико стотина Немаца и Бугара и прихватили предају италијанске дивизије „Венеција". Сведоци ових акција су Бејли, Хадсон и два Американца, мајор (касније пуковник) Алберт Б. Зајц и капетан (касније мајор) Валтер Р. Менсфилд. По наређењима из МО4 Бејли одвраћа лојалисте да разоружају Италијане. Тада у ово подручје, усиљеним маршем улази бројна партизанска војска, одбацује лојалисте и разоружава Италијане. Михаиловић је бесан због британске преваре и губитка оружја.
17. септембар 1943.	Меклин стиже код Тита.
20. септембар 1943.	Меклин обавештава МО4 да је лично гарантовао Титу знатно веће залихе, са „минимално 60 пошиљака овог месеца."
22. септембар 1943.	МО4 поручује свим мисијама код лојалиста да ће дотур бити знатно смањен због лошег времена, пре-

маштања аеродрома и других лажних разлога. Од тог дана лојалисти не добијају ништа осим минималних пошиљки за одржавање; све остало се скреће партизанима, али се ова политичка одлука не помиње у сигналима упућеним мисијама код лојалиста.

Септембар 1943. — ВВС почиње да саботаже лојалиста приписује операцијама партизана, укључујући и велике операције на Прибоју и Пријепољу.

24. септембар 1943. — Генерал Армстронг стиже код Михаиловића са писмом генерала „Џамба" Вилсона у којем му се обећава дотур залиха „у знатно већој мери" и од њега се тражи да уложи посебне напоре у саботажу.

Од краја септембра до краја децембра 1943. — Михаиловићеве снаге дижу у ваздух четири моста код Мокре Горе. Велики мост на Дрини код Вишеграда диже у ваздух мајор Арчи Џек; у операцији учествује 2500 лојалиста и Немци имају 200 мртвих. Иако је генерал Армстронг био сведок ове операције, она се приписује партизанима, од стране ВВС-ја.

Лизова мисија „Фуг" (претходно Хенбери) изводи велику акцију демолирања пруге 30. септембра. И ово демолирање пруге ВВС хитно објављује као успех партизана. Лиз наставља са демолирањем и пресецањем пруге до краја новембра. Мисија „Рафшод" (под капетаном Робертом Первисом) почиње са демолирањима и пресецањима пруге и напада једну станицу се-

верно од Куманова. Мисија „Хомоље“ (мајор Џаспер Рутам и мајор Ерик Гринвуд) напада бродове на Дунаву. Остале мисије такође активне.

29. септембар 1943. — Меморандум МО4 од Кибла поново предлаже географску поделу територија према Гленконеровом сигналу, али још више додељује партизанима. Меклин одбија да предлог изнесе Титу, тврдећи да ће то нарушити односе. Он шаље сигнал да је Тито одлучан да „ликвидира“ Михаиловића и лојалисте и да ће то ускоро и учинити.

Октобар—новембар 1943. — Мисија под командом мајора Мостина Дејвиса појављује се на подручју јужне Србије које су анектирали Бугари и почиње да добија огромне количине залиха. Пошиљке се користе ради јачања партизанских снага под Вукмановићем—Темпом на рубу лојалистичке територије. МО4 негира постојање ове мисије.

5. октобар 1943. — Меклин напушта Титов штаб да би се пребацио у Каиро и састао са министром спољних послова Ентони Идном ради припремања посете партизанске делегације Штабу за Средњи исток у Каиру, те да би предложио додатне огромне пошиљке партизанима.

23. октобар 1943. — Амерички официри за везу код Михаиловића, Зајц и Менсфилд шаљу објективан извештај препоручујући политици да све уради како би се искористио потенцијал југословенског отпора и обустави-

ла борба између Михаиловића и партизана. Они, такође, траже одобрење да учествују у предвиђеним политичким расправама. Њихов је сигнал, упућен Виљему Доновану, шефу OSS (Претече CIA-е) задржан у MO4 до 14. новембра. Зајц и Менсфилд остају у Југославији, а њихов извештај творци политике нису ни видели ни разматрали.

7. новембар 1943. Меклин избацује извештај који ће постати познат као „ваздушна бомба". Он се увелике ослања на цифре и тврдње партизана и препоручује напуштање Михаиловића. Идн прослеђује извештај Ратној влади, Черчилу и председницима влада Комонвелта, те председнику Рузвелту.

7—10. новембар 1943. Армстронг и Бејли шаљу сигнални извештај од 92 дела на адресу MO4. Он је у складу са сажетијим извештајем Зајца и Менсфилда и повољан је за лојалисте. Даје детаљне предлоге како да се обустави крвава борба између лојалиста и партизана и да се заједнички отпор подведе под контролу Савезника.

11. новембар 1943. Сер Орме Сарџент из Форин офиса шаље сигнал Ралфу Скрајну Стивенсону, амбасадору код краљевске Југословенске владе у егзилу (сада у Каиру), у којем тражи да се Армстронгу и Бејлију дозволи да учествују у расправи са Черчилом, Идном и Меклином. Каиро игнорише овај захтев.

18. новембар 1943. Обимни извештај Армстронга и Бејлија, задржан у дешифрантском одељењу недељу дана, прослеђује се главном чиновнику Секретаријата у Каиру, који га шаље у Лондон спорим телеграмом 23. новембра. У Министарство спољних послова стиже 27. новембра, а обзнањује га млађи чиновник 10. децембра уз коментар да је обезвређен већ донетим одлукама. Ни Армстронг ни Бејли нису повучени из Југославије. Касније је Идн изјавио да ни он ни Черчил никада нису видели тај извештај.

19. новембар 1943. Кибл подноси извештај Савету за специјалне операције Штаба за Средњи исток који претендује да буде процена војне ситуације у Србији и план будуће политике. Овај шокантно неистинит и неодговоран меморандум завршава се препоруком да се помоћ Михаиловићу прекине, да се британске мисије код лојалиста евакуишу (склапањем аранжмана са Титом) и да се нови британски официри за везу пошаљу партизанима.

27. новембар 1943. Кибл напушта МО4, који се ставља директно под војну контролу и мења назив у Сила 133. Лорд Гленконер, политички шеф SOE у Каиру, такође одлази.

28. новембар 1943. Техеранска конференција. Велика Тројица слажу се да пруже могућу помоћ југословенском отпору, али формално не одлучују да

се сва помоћ концентрише на партизане.

2. децембар 1943. Дезмонд Мортон, Черчилов обавештајни саветник, припремајући се за премијеров долазак у Каиро, открива да се карте МО4 суштински разликују од карата обавештајне службе у Лондону. Према картама МО4 огромна подручја су у рукама партизана, Немци држе само комуникације, а Михаиловићеве снаге су стешњене на врло малом простору. Приликом извештавања Черчила Мортон се одлучује за карте МО4.

5. децембар 1943. Меклин одводи Дикина и партизанску делегацију преко Италије у Каиро.

7. децембар 1943. Сила 133 даје упутства британским официрима за везу да међу локалним Михаиловићевим командантима разгласе да је могуће да Михаиловић буде смењен.

9. децембар 1943. Преко Армстронга генерал Вилсон тражи од Михаиловића да се изјасни да ли ће изводити специјалне акције рушења мостова. Овај захтев представља тест поверења. Вилсон захтева да му се одговори до 29. децембра. По налогу Британске владе краљ Петар и Југословенска влада у избеглиштву шаљу сигнал у знак подршке Вилсоновом предлогу.

10. децембар 1943. Черчил се у Каиру састаје са Меклином, Дикином и Стивенсоном. Нема ниједног представника из британских мисија код Ми-

	хаиловића. Меклин подноси извештај о партизанима, а Дикин представља досје о Михаиловићевој колаборацији. Черчил говори Стивенсону да жели да се Михаиловић „уклони" до краја месеца и да се од краља Петра захтева да се сложи са том одлуком.
11. децембар 1943.	Британска мисија тражи од Тита да обезбеди сигурност британским официрима за везу који беже од лојалиста.
13. децембар 1943.	Сила 133 упућује сигнал британским официрима за везу код лојалиста да се припреме за бег код партизана. Овај сигнал се не упућује мисији при Михаиловићевом штабу коју предводи генерал Армстронг. Касније Сила 133 шаље сигнал у којем каже да нису имали времена да га обавесте.
Око 13—15. децембра 1943.	Лиз и мајор Питер Соли-Флад приликом поласка на експедицију са шездесет лојалиста, ради дизања у ваздух железничког моста у долини Мораве и напада на непријатељски аеродром код Ниша, добијају наредбу од пуковника Коупа да се припреме за напуштање лојалиста.
13. децембар 1943.	Дикин формално преузима Југословенску секцију у Сили 133.
14. децембар 1943.	Британски официри код лојалиста пуковник Виљем Коуп и мајор Руперт Ро расправљају о сигналу „припремите се за бекство" са мајором Радославом Ђурићем, Михаиловићевим командантом за

	јужну Србију. Капетан Џорџ Мор исту вест проваљује капетану Марковићу, још једном Михаиловићевом команданту.
14—15. децембар 1943.	Капетан Роберт Вејд напушта Кесеровића да би се придружио партизанима. Њему се прикључује Марко Хадсон 23. децембра. Око 27. децембра њих двојица стижу у једну партизанску дивизију.
16. децембар 1943.	Генерал Армстронг, шеф британске мисије у Михаиловићевом штабу, коначно сазнаје да други британски официри за везу напуштају лојалисте.
23. децембар 1943.	Михаиловић — који службено није никада обавештен, али до сада несумњиво свестан да га Савезници напуштају — саопштава Армстронгу да ће се сложити са захтевом генерала Вилсона у вези са рушењем мостова. Михаиловић каже да му треба две недеље да јединице доведе на прави положај.
Крај децембра 1943. до почетка јануара 1944.	Генерал Армстронг и мајор Џек премештају се у долину Ибра, а мајор Гринвуд у долину Мораве ради рушења, а по захтеву генерала Вилсона Михаиловићу. Форин офис из Лондона опозива ову акцију у последњем тренутку. Коначно се издају наређења да се обуставе све саботаже, било да се изводе са или без лојалистичке помоћи. Евакуацију преосталих британских официра за везу задржава

	Каиро, док Черчил, Идн, Стивенсон и Меклин преговарају и саветују се са Титом о задржавању владе краља Петра и о будућности самог краља.
Средина јануара 1944.	Меклин уручује Титу Черчилово писмо у којем се потврђује да се Михаиловићу више неће слати пошиљке и у којем се Тито обавештава да Британци желе да Југословенска влада „уклони Михаиловића из својих већа."
Средина фебруара 1944.	Михаиловић је коначно службено обавештен да га напуштају.
Почетак фебруара 1944.	Капетан Лиз — један од британских официра који није обавештен о наређењима из Каира да се обуставе саботаже — избацује из шина воз на прузи Београд — Солун у близини Лесковца и наставља са истим послом пар недеља после.
Крај маја 1944.	Британски официри за везу и америчка посада која је доживела хаварију евакуишу се са писте Прањани у близини Чачка, након што су се скупили из мисија раштрканих по целој Србији.
25. мај, 1944.	Немачки падобранци спуштају се на Титов штаб крај Дрвара у Босни. Тито се евакуише у Италију, а одатле на острво Вис.
Почетак јуна 1944.	По повратку у Бари, британски официри за везу, који су управо прешли велики део Србије а да нису нигде спазили партизана, виде службене британске карте

	које приказују та подручја у рукама партизана. Њихови протести се одбијају и њима је забрањен приступ у картографско одељење.
Август 1944.	Черчил и Тито састају се у Казерти и расправљају о предложеној новој Шубашићевој влади.
Крај септембра 1944.	Савезнички ваздушни напади на Немце у повлачењу олакшавају снажно напредовање партизана у срце Србије и показују да западни савезници дају подршку партизанима.
21. септембар, 1944.	Тито тајно „хвата маглу" за Москву, где усрдно моли помоћ Црвене армије да очисти Немце из Србије и раскине њихов савез са бугарском армијом.
Јесен 1944.	Черчил изражава прво разочарење у Тита. Меморандуми и сигнали током следећих девет месеци показују све веће Черчилово разочарење све до јуна 1945, када његова странка губи власт и он напушта свој уред.
Јесен и зима 1944—45.	Партизани, у почетку уз помоћ Руса и Бугара, заузимају подручја Србије која су још остала у рукама лојалиста. Добијају огромну практичну помоћ и блиску ваздушну подршку од западних савезника. Почињу масакри Титових одељења за егзекуцију.
Април—мај 1945.	Партизани прете италијанској територији у Трсту, Венецији Ђулији и аустријској покрајини Каринтији. Масакри се одвијају у

	Словенији и Црној Гори. Укупно 35 000 војника, избеглица и логораша, углавном словеначких и хрватских домобрана, али укључујући и неколико хиљада српских четника, од којих су се сви скупа били предали, насилно враћају британске снаге из Аустрије у Југославију. Велика већина је одмах поубијана у тајности и без икаквог суда.
Зима 1945.	На вечери у Бриселу Черчил описује свој загрљај са Титом као „једну од (својих) највећих грешака у рату.“
Април 1946.	После хватања Михаиловића 14. марта, Черчил пише министру спољних послова Ернесту Бевину и моли га да Британија интервенише да се обезбеди поштено суђење Михаиловићу.
10—15. јула 1946.	Михаиловића саслушавају у Београду због издаје. Докази одбране које нуде Американци и Британци не прихватају се.
17. јул 1946.	Егзекуцију над Михаиловићем врши стрељачки вод на београдском игралишту за голф.

РЕЧ ЗАХВАЛНОСТИ

Већ у својим првим сећањима указао сам поштовање Базилу Давидсону за његов приказ јевтиних трикова у SOE у Каиру (MO4) јануара 1943. што је, вероватно, одлучило трагичну судбину југословенских народа. Ова сага, заједно са његовим не баш нежним приказом изврсне књиге Норе Белов *Tito's Flawed Legacy (Титово напукло завештање)*, натерали су ме да дубље проучим тајне досјее SOE који су се неким чудом нашли у Британском државном архиву у Кју Гарденсу, Лондон, Енглеска. Желео сам да сазнам шта се стварно догодило и узроковало преокрет у британској ратној политици у односу на Југославију. Такође сам желео да сазнам зашто смо ми, британски официри за везу, код Михаиловића били третирани као пропали момци и мангупи.

Торнсонс је љубазно пристао на укључивање грађе која је претходно објављена у мом ратном сећању, *Извршене специјалне операције*. Дугујем Голанцу и аутору

за одобрење да узимам цитате из Давидсонове књиге *Специјалне операције у Европи*. Захвалан сам за дозволу да цитирам из књиге сер Виљема Дикина *Планина у борбеном поретку*, као што сам му захвалан на одговорима које је дао на моја питања. Сличну захвалност дугујем сер Фицроју Меклину за одобрење да узимам наводе из *Приступа Истоку*. Још се захваљујем за одобрење да цитирам Бикама Свит-Ескота (*Baker Street Irregular*, Кривудава пекарска улица), Вану Ивановића (*Сећања једног Југословена*) и Давида Мартина (*Родољуб или издајник: Случај генерала Михаиловића*). Копирање грађе из Британског државног архива урађено је љубазном дозволом надзорника Књижаре Њеног величанства.

Иако морам да нагласим да они којима дугујем не морају да се сложе са мојим закључцима, мишљењима и подвлачењем, веома сам ценио савете Стевана К. Павловића, једног од најимпресивнијих и потпуно објективних ауторитета о Југославији, те помоћ Ричарда Клога, познатог историчара савремене Грчке који ми је дозволио да проучим документа Џорџа Тејлора у његовом уреду на Лондонском универзитету.

Такође сам захвалан Универзитету за објављивање бележака са тзв. Аути—Клог симпозијума, формално названих „Британска политика према ратном отпору у Југославији и Грчкој". На том врло ексклузивном сусрету, на готово невероватан начин, дуге дисертације о Југославији све су избегавале оно што је једино важно, наиме: Да ли се Велика Британија морала упетљати у послове одушевљеног помагања групе безобзирних комунистичких револуционара да би изнудила савезничко признање и велику практичну помоћ за убијање других југословенских родољуба у једном преиспољном грађанском рату, док су Немци вршили уредно повлачење? Али нико није ни помислио да поремети тако отмени скуп тако простим и прагматичним питањем.

Речи хвале упућујем и Нори Белов, Роџеру Скрутону, Милану Дероку, Доминику Флесатију, Николи Пашићу, велечасном Џејмсу Кумбесу и Чарлсу Крајтону, од којих су сви прегледали неке делове и дали вредна, детаљна запажања. Мој зет, Чипс Селби-Бенет, прегледао је моју прву верзију и реаговао је као што то зетови раде, што

је било поштено зато што сам био врло груб и крајње агресиван, а то је био одраз мог беса због онога што сам открио у досјеима Британског државног архива. То ми је помогло да ублажим коментаре и да пишем трезвеније о тако трагичној теми.

Арчи Џек, врло активан учесник у лојалистичком штабу у Југославији, прочитао је барем два дела, приложио много грађе, одржавао охрабрујућу преписку и представљао стабилну очинску фигуру све време. Са Давидом Мартином, правим гуруом, који се готово четрдесет пет година бори против дезинформација изнетих против лојалистичких родољуба, извршио сам велику размену грађе и идеја.

Добио сам велику помоћ од Саве Боснића, Хидер Вилијамса и Станише Влаховића. Овај последњи, са енциклопедијским познавањем места кључних докумената у Британском државном архиву, уштедео ми је месеце тражења. Мој некадашњи сарадник на истраживању Ване Ивановић, веома много ми је помогао при објављивању.

Поштовани сер Јан Персивал, сер Ричард Кин и Љубо Сирц такође су врло љубазно прочитали рукопис и дали коментаре.

Захваљујем се сер Бруксу Ричардсу, председнику Клуба Специјалних снага за његову стрпљивост и толеранцију; Крису Вудсу, донедавно кустосу службене архиве SOE, а сада председнику Историјског пододбора Клуба Специјалних снага; Питеру Лију, бившем председнику Одбора, а сада библиотекару; и Џервејсу Ковелу, наследнику Криса Вудса у улози саветника SOE при Форин офису.

Најсрдачније се захваљујем Мери О'Саливан из Берироа, која је неуморно писала на машини у слободном времену, те Катарини Нагл, шефу Компјутерског одељења у Клонакилтију, која спада у ред ретких створења која терају процесор да уради баш оно што се тражи. Захваљујем и Алану Дејвису.

Моја жена је службовала у Одељењу за планирање сигнала при SOE у Каиру и Бариј у и познавала је многе који се појављују у књизи. Њена сећања била су непроцењива.

У закључку желим да прибележим да сам заиста уживао у размени грађе и ставова са Марком Вилером, кога је Британски секретаријат именовао службеним историчарем за деловање SOE у Југославији. Желим му све најбоље на овом задатку. Уз све остало, бојим се да је посао веома контроверзан и незахвалан. *Courage, mon vieux* (Храбро, стари мој) и „Самохвали прије обазриво", вероватно су најбољи савети које могу да му дам. Волео бих да осетим да сам овај други аксиом и сам следио у овом покушају да недвосмисленим језиком изразим неке непријатне, али непобитне истине које су одвећ дуго биле сакривене. Радећи то надам се да доприносим успостављању правилног историјског записа. Ово је од животног значаја за одбрану демократије од будуће тоталитаристичке обмане.

Нека нас стотине хиљада Срба, и не само њих, који су убијени у Југославији у братоубилачкој борби, развејани хировима вођа Великих сила, барем потакну да неизоставно захтевамо: никада, никада више. Срби, величанствено храбар народ, претрпели су холокауст не много мањи од оног који су претрпели Јевреји: два пута, 1914—18. и поново 1941—46. Њихов је једини грех, у ствари, што су у првој прилици били на кривом месту у криво време, а у другој што су веровали западним савезницима. Зар нас није срам?

Мајкл Лиз
СИЛОВАЊЕ СРБИЈЕ

Посебна издања

Главни и одговорни уредник
Димитрије Тасић

Уредник
Јован Радуловић

Рецензент
Др Веселин Ђуретић

Лектор
Мара Вујошевић

Ликовно-графичка опрема
Силвано Јовић
Вукосава Шибалић

Коректура
БИГЗ-а

Издавач
Београдски издавачко-графички завод
Београд, Булевар војводе Мишића 17

За издавача
Илија Рапаић

Слог, штампа и повез
Београдски издавачко-графички завод
Београд, Булевар војводе Мишића 17

Тираж
5.000 примерака

1991.

ISBN 86-13-00558-6

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

940.53(497.1)(=20)

ЛИЗ, Мајкл

Силовање Србије: британска улога у Титовом грабљењу власти 1943—1944 / Мајкл Лиз; са енглеског превео Лазар Мацура. — Београд: БИГЗ, 1991 (Београд : БИГЗ). — XX, 385 стр.; 24 cm. — (Посебна издања / БИГЗ)

Тираж 5 000. — Стр. XI—XX: Предговор / Веселин Ђуретић. — Регистар.

ISBN 86-13-00558-6

355.216:940.53(497.1)(=20)
327(497.1:410)(091) 929:355 Михаиловић Д.

а) Михаиловић, Дражa (1893—1946) б) Народноослободилачка борба 1941—1945 — Војне мисије, савезничке ц) Народноослободилачка борба 1941—1945 — Велика Британија д) Четници — Војне мисије, савезничке

1637644

Лизова књига „Силовање Србије“ оставља утисак страсне исповијести човјека који је невољно учествовао у бездушној антисрпској работи. Аутор је у рату био обавјештајни официр при корпусу мајора Радослава Ђурића, четничког команданта на сектору Лесковац — Врање — Приштина и имао специјални задатак да руши жељезничку пругу Београд — Солун . . .

. . . Мајкл Лиз, резонујући на бази и неких нових докумената, до сада непознатих јавности, убједљиво потврђује и своју и моју анализу процеса Черчиловог прелажења са Михаиловићеве на Титову страну, који је био означен директивом из почетка 1944. године: „Убудуће Михаиловићеве снаге да се описују као терористичке банде; ми такође треба да одбацимо фразу „црвени бандити“ у односу на (Титове) партизане и називати их „борци за слободу“. Приказ овог судбоносног политичког обрта је богато заснован и конкретним сјећањима која остављају утисак пуне аутентичности.

„Кривци“ су бригадир Маклејн, а нарочито капетан Дикин и пуковник Бејли. Прва двојица су по аутору били пре Титове „трансмисије“ према британској влади. Он види битну разлику између позиције емисара у четничком штабу (гдје су се слободно кретали и обавјештавали) и партизанском, гдје им је таква слобода била онемогућена. Разлоге за ово понашање налази и у извориштима; за Бејлија и Дикина мисли да су чак у вријеме обавјештајне обуке у Канади били „програмирани“ и на комунистичкој и на хрватској линији, јер су „васпитавани“ у друштву и канадских и хрватских комуниста. Бејли је, наставља, био у дослуху и са генералним секретаром КП Канаде Тимом Баком и са Коминтерниним представником за Сјеверну Америку Н. Ковачевићем, због чега је, вели, „починио много више штете од Кима Филбија“. Ту, по мом мишљењу, аутору недостаје истицање једне посебне димензије Черчилове политике, која се огледала у додворавању Титу као Хрвату (због чега су упућивани углавном, мисионари из хрватских емигрантских редова). . .

(Из рецензије др Веселина Ђуретића)

МАЈКЛ ЛИЗ је рођен 1921. године у Дорсету, Енглеска, у сеоској земљопоседничкој породици са војничком традицијом. Године 1939. и Лиз приступа породичном пуку, Краљичиној дорсетској коњици, који од тада постаје пољски артиљеријски пук. 1941. године послат је у Индију и прекомандован у новоформирану падобранску бригаду. Јуна 1943. године спуштен је падобраном у јужну Србију као британски официр за везу са лојалним четничким снагама генерала Драже Михаиловића. Тачно годину дана касније, након што је британска влада напустила Михаиловића, Лиз је коначно евакуисан у Италију са једног полетишта у Прањанима близу Чачка. Учествовао је у више савезничких акција у Италији где је у једном јуришу на немачки штаб тешко рањен. Од 1945—1950. у више наврата дуже борави у болници. Кратко ради у Британском савету и у Међународној избегличкој организацији. Од 1951—1971. бави се бизнисом и постаје административни директор једне интернационалне групације са снажним интересима у земљама Јужне Америке и Африке. Из здравствених разлога Лиз је приморан да се повуче из бизниса, сели се у Ирску и враћа се земљи правећи нову каријеру одгајањем ружа и стоке. Последњих пет година проводи много времена истражујући државне архиве у Кјуу и другде и залажући се за рехабилитацију улоге лојалног четничког покрета у II светском рату. Лиз је и аутор књиге „Специјално извршене операције“ (Special operations executed), Кимбер, Лондон 1986. године.